УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

АЛЬМАНАХ НА 1966 РІК

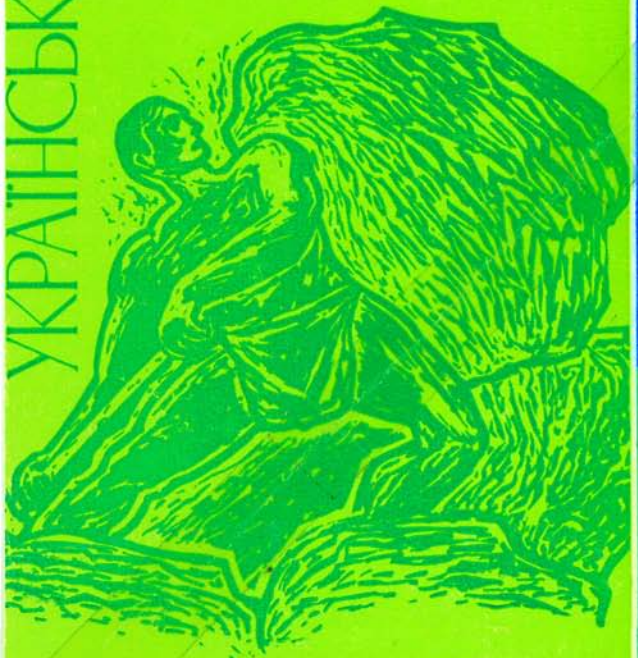

У ПОШАНІ ІВАНОВІ ФРАНКОВІ

Український Народний Союз
Наукове Товариство ім. Шевченка в ЗДА

КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ

на 1966 рік

У 110-річчя народження і 50-річчя смерти Івана Франка

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА"
Джерзі Сити — Ню Йорк

Обкладинка і мистецьке оформлення заголовних сторінок статтей роботи артиста-маляра Богдана Титли

Printed in U.S.A.

Svoboda — 81-83 Grand Street, Jersey City, N.J. 07303

ІВАН ФРАНКО

(Портрет роботи Івана Труша 1897 р.)

Микола ЩЕРБАК

Франковий заповіт

„Кличте, кого можете... всіх, всіх, хто є"!
Передсмертні слова Івана Франка

Травневий день, поблідлий і хисткий,
Нетвердо прошкував до небосхилу,
Та Він ще рухом нетривким руки
Хотів схопити нетривалу силу.

І вмить схилився... Зморено знеміг...
Лице, як свічка, тануло восково.
„Покличте всіх..., усіх, хто є... усіх!"
Він ще жадав сказати віще слово.

Вдивлявся спрагло в обриси облич...
Вхопив повітря... Звівся на хвилину...
І впав... Погас... Який вогненний клич
Хотів Ти кинуть нам, карпатський сину!?

Здавалося: затихнув цілий світ,
Та кров'ю в мозку билось гарячково:
— Трощіть граніт! — Франковий заповіт.
— Лупайте скелю! — як пророка слово.

З ЙОГО ДУХА ПЕЧАТТЮ

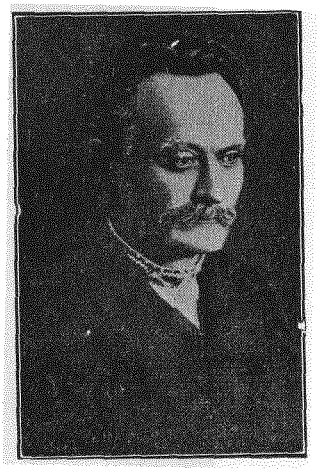

Антін Драган

У 1966-му році ввесь можна б сказати — український світ по цей і по той бік залізної завіси відзначає 50-ті роковини з дня смерти другого, після Тараса Шевченка, найбільшого Сина України, її духового велетня — Івана Франка. Йому, Іванові Франкові та його творчості, його величезній спадщині, його ролі в ідейному й програмовому оформленні модерної української нації присвячений у великій частині і цей календар Українського Народного Союзу. Українці бо в Америці, як і ввесь український нарід, мають усі причини на те, щоб згадувати Івана Франка, щоб шанувати й жити його спадщиною і на ній будувати своє майбутнє. Вони ж прийшли в Новий Світ з його духа печаттю, і Франка, думаємо, можна оправдано назвати духовим батьком всього драматичного процесу творення Американської України.

Недавно, з нагоди 100-річчя з дня смерти Тараса Шевченка в 1961-му році та 150-річчя з дня його народження в 1964-му році, відзначене найбільшою подією в історії Американської України — поставленням пам'ятника у Вашинґтоні, написано і сказано багато дечого про рішальне значення Шевченкової творчости та Шевченкових ідеалів для духового збереження і розвитку українських поселенців в Америці, Канаді та інших країнах Західньої гемісфери. Це мимоволі насуває думку: як можна схарактеризувати і порівняти впливи Шевченка і Франка на розвиток українства на американському континенті.

Цей поділ зарисовується чітко для кожного, хто буде знайомитись з початками та розвитком Американської України. Цей поділ можна б коротко схарактеризувати так: для українців в Америці в початках їхнього побуту та організації Шевченко був більше ідеологом, а Франко — більше програмою. Кажемо „більше", бо як ідеали Шевченка мали великий вплив

Іван Франко — погруддя роботи скульптора Олександра Архипенка

також і на оформлювання програми діяння українців в Америці, так і Франко мав великий вплив на оформлювання їхнього світогляду.

Таке розмежування випливає і з природнього стану речей. Коли починалася українська еміґрація за океан і коли в Новому Світі починали творитися перші парості зорганізованого українського життя, Шевченка вже не було між живими, він уже був визнаним і безспірним духовим батьком української нації, її генієм і пророком, оточеним безмірною пошаною і любов'ю всіх. Шевченків „Кобзар" уже тоді був для всіх українців „другим євангелієм", був національною біблією, яку читали, якою одушевлялись і в яку вірили.

Іван Франко ж у той час був живою людиною в силі віку і своєї творчости, був не тільки письменником, поетом і вченим, але й контроверзійним політичним лідером у найбільш непригожих обставинах, був лідером і символом нової доби серед українського суспільства, був „поступовцем" „радикалом", живим революціонером-бунтівником проти національного й соціяльного поневоленя свого народу, проти темноти і назадництва у своєму власному суспільстві. До того ж перша маса української еміґрації в Америці походила майже виключно із західньоукраїнських земель по обидвох боках Карпат, і для них Франко був більше „свій", більше — можна б сказати — реальний та безпосередній. Для українців в Америці, яких вигнала з рідного краю головно нужда та соціяльний гніт і які національного гніту тоді ще не відчували так

гостро й глибоко, як опісля — творчість і діяльність Івана Франка була справжнім бальзамом на їхні зболілі душі, дороговказом на їх бездоріжжях.

Очевидно, що українська еміґрантська маса в Америці зовсім мало була знайома з творчістю й діяльністю Івана Франка, але перші її організатори й лідери — українські католицькі священики були, без сумніву ,,франківцями" в повному розумінні цього слова. Цікавою ілюстрацією цього факту можуть бути ,,Короткі спомини" о. М. Підгорецького, надруковані в ,,Ювілейній Книзі" УНСоюзу 1936-го року. Автор цих споминів насамперед стверджує, що поїхати до Америки спонукали його вістки з-за океану, якими семінаристи дуже цікавилися вже з кінцем минулого сторіччя. Він пише: ,,Ми знали, що в Америці є свобода совісти й релігійна толерантність" і що це ,,молодих, свободолюбних священиків дуже манило". Між людьми, що тими вістками найбільше цікавилися, був і о. Нестор Дмитрів, тоді ще семінарист, а опісля справжній літописець Американської України. Отець М. Підгорецький пише, що він, скінчивши богословію та висвятившись на священика, був катедральним сотрудником і проповідником у Перемишлі. Далі автор пригадує: ,,

,,В 1897-му році були вибори, і я голосував на д-ра Івана Франка, що кандидував у перемиській окрузі на посла до сойму. Другого дня по виборах закликав мене єпископ Чехович і каже: ,,Я знаю на кого ви голосували. Ви голосували на Франка". Парох о. Подолинський теж закликав мене до канцелярії й каже, що намісник Бадені знає, що я голосував на Івана Франка, і що через те я в намісництві зле записаний. . ." Після того о. Підгорецький поїхав негайно до о. Бончевського — пізнішого, в роках 1900-1902, четвертого з черги головного предсідника Українського Народного Союзу —, що був тоді сотрудником у Белзці, і вони обидва змовилися, що поїдуть до Америки. В Америці вже був тоді о. Нестор Дмитрів, і з ним вони почали переписку. Виїжджаючи до Америки, — пише о. Підгорецький, — вони ще поїхали до Львова до митрополита, кардинала Сильвестра Сембратовича, щоб дістати від нього поручаючі духовні листи. А ,,при тій нагоді" вони, очевидно, відвідали Івана Франка, який дав їм на дорогу також своє благословення, кажучи: ,,Їдьте щасливо, трудіться для народу, але не очікуйте від нього вдячности".

Ілюстрація мистця Г. Якутовича до вірша Івана Франка ,,З села на заробітки"

Це й робили вони та їхні попередники і наслідники. В Америці, серед свого народу і серед своїх співгромадян, вони виконували те, що проповідував, робив і за що терпів від своїх і чужих Іван Франко на рідній землі. Цих перших українських священиків-піонерів в Америці, організаторів і лідерів Американської України, називали ,,попиками - радикалами", наче стверджуючи на них печать Франкового духа, що його вони передавали й передали всій українській громаді, як це недвозначно доказують заповнені творчістю Івана Франка і статтями про нього сторінки багатьох річників ,,Свободи" та інших американсько-українських публікацій, як і окремі видання творів Франка в Америці.

Як у рідним краю, так і на американській землі, з іменем і творчістю Івана Франка були зв'язані різні конфлікти, головно на церковно-релігійному тлі. Але ніколи не було жадних застережень щодо національної вартости Франкової творчости, яка разом

з творчістю Тараса Шевченка та інших велетнів українського духа стала найбільш ідейним скарбом українського народу. Це стосується й до української еміґрації, якою Іван Франко не тільки живо інтересувався, але з якою ділив її смутки та недолю, увіковічнивши їх у своїх творах.

Не диво, що українські поселенці в Новому Світі оточували Івана Франка вже за його життя найбільшою пошаною та любов'ю. Багато українських товариств носять Франкове ім'я. Іменем великого Каменяра назвали себе і 25 Відділів Українського Народного Союзу, з того велика частина присвоїли це ім'я ще за життя свого Патрона. Цікаво, що також 53-ий Відділ УНСоюзу в Піттсбурґу, який був заснований ще як самостійне братство св. о. Миколая такими відомими нашими священиками-піонерами, як о. Волянський, о. Обушкевич та о. Стефанович десь у 1888-му році, і який належав до 13 оригінальних братств, що в 1894-му році об'єднались в Український Народний Союз, вибрав собі опісля за патрона Івана Франка.

Творчість Франка втішається великою популярністю серед українців в Америці. Велику частину його літературної спадщини тут перевидано, а деякі з його творів, як „Захар Беркут", „Панські Жарти" та ін., перекладено та видано англійською мовою. Старанням і коштом УНСоюзу вийшла англомовна книжка „Іван Франко", написана Персівалем Конді. В останніх роках на оселі УРСоюзу „Верховина" у Глен Спей, Н. Й., поставлено пам'ятник Іванові Франкові у виконанні покійного вже скульптора Сергія Литвиненка. Українські часописи в Америці у роковини народження чи смерти Івана Франка якщо не в цілості, то в поважній частині присвячується Іванові Франкові та його творчості. По багатьох громадах влаштовується з цієї нагоди свята-академії.

Іван Франко, як уже згадано вище, радив нашим піонерам, що вибиралися до Америки, щоб вони для народу трудилися, не очікуючи за це

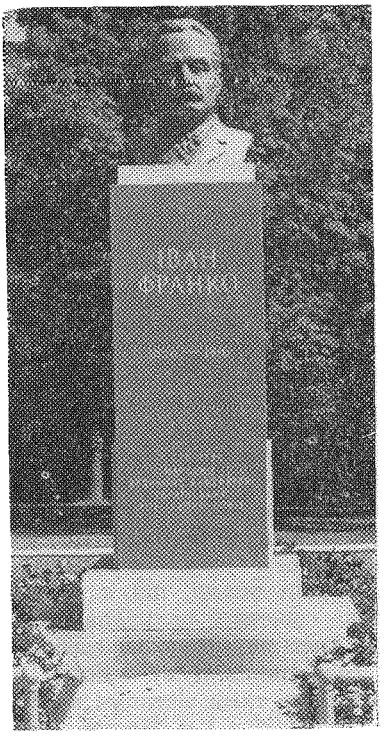

Пам'ятник Іванові Франкові на Оселі УРСоюзу „Верховина" в Глен Спей, Н.Й. (За проєктом скульптора Сергія Литвиненка)

вдячности. Це було і його власною засадою. Для народу він „лупав скалу" і для народу ввесь труд і ввесь вік свій віддав, не очікуючи за це жадної вдячности. Все ж таки від українців в Америці він оту вдячність пізнав ще за свого життя, хоч би й в зорганізованій та переведеній Українським Народним Союзом збірковій акції на „дар для Івана Франка" в 1914-15 роках, що дала у висліді суму 919.75 доларів пересланих Іванові Франкові до Львова.

А вся історія Американської України від початку її організації по сьогоднішній день переконливо доказує, що українці таки справді з його, Франкового „духа печаттю" здобували і здобувають в Новому Світі кращу долю-волю для себе і допомагали й допомагають в цьому своєму народові на рідній, не своїй землі.

ІВАН ФРАНКО

життя і творчість

Лука Луців

Опівдні год. 4-ій по полудні 28-го травня 1916 р. замкнув навіки свої очі великий син України Іван Франко. Помер цей найбільший після Т. Шевченка українець у своєму власному домі, у Львові, на третьому році першої світової війни, коли над подільською річкою Стрипою Українські Січові Стрільці своїми грудьми обороняли українські землі проти Москви, яка в 1914 році забажала поневолити всі українські землі, щоб притлумити раз на завжди українські змагання до волі. Між Українськими Січовими Стрільцями був і син Великого каменяра — Петро Франко, що разом із своїми побратимами здійснював ту самостійницьку програму, яку проповідував і за яку все своє життя боровся автор гимну „Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служить!".

Молоде покоління, виховане на творах свого національного пророка Тараса Шевченка та апостола праці для добра України — Івана Франка, поспішило в ряди УСС, щоб „визволяти братів-українців з московських кайдан". Те молоде покоління недарма співало про те, що:

Довершилась України
кривда стара, —
Нам пора для України жить.

Український нарід відчув і зрозузумів вагу тієї історичної хвилини:

Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю,
і славу і честь
Рідний Краю, здобути тобі!

Цей гимн написав Іван Франко ще в 1880-му році, і вірний був його ідеї до смерти. У 1883 р. він писав:

Розпадуться пута віковії,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну - річки
Одна, нероздільна.

Він вірив, що Україна - мати „теплою рукою згорне до себе всі діти" і промовить до них:

„Діти ж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годі ж бо вам в сусід на услузі
Свій вік коротати.

Чи ж то ви мало наслужились
Москві і ляхові?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крови?

Пора, діти, добра поглядіти
Для власної хати,
Щоб ґаздою, не слугою
Перед світом стати!

Ми свідомо почали цю працю уривками з поезій І. Франка, з яких без найменшого сумніву видко, що автор „Мойсея" мріяв про вільну і ні від кого незалежну Україну вже на початку 1880-их років, бо ще й тепер є такі „блудні сиротята" і „нещасливі діти" України, які не знають, або не можуть знати, отієї Франкової програми, за яку згинув і УСС — син Івана Франка Петро Франко. Автор „Мойсея" останні свої місяці провів в захисті УСС у Львові, він своїм духом був на полі бою разом із своїм сином Петром та з іншими борцями за волю України.

І тому якою ж мізерною є московська брехня про те, що автор „Не пора, не пора", мовляв, усе своє життя „виступав з рішучим запереченням націоналістичних ідей, обстоюючи необхідність зв'язку з передовою, демократичною Росією, з російським народом". (Є. П. Кирилюк, „І. Франко — великий український письменник", Київ, 1950).

У народній школі і в гімназії

В селі Нагуєвичі Дрогобицького повіту, в Західній Україні, що тоді називалась Галичиною, жив заможній селянин Яць Франко, який займався також і ковальством. Він одружився із дівчиною Марією Кульчицькою, з сусіднього села Ясениці Сільної, що була з роду так званої загонової шляхти. Довший час це подружжя не мало дітей, аж 27 серпня 1856 року народився хлопчик, якого охрестили Іваном. Іван був найстаршою дитиною, по нім народилися ще три брати й сестра, що незабаром померла. Повдовівши, Марія вдруге вийшла заміж і мала ще одну дитину. Всі діти, крім Івана, залишилися селянами.

Іван Франко в автобіографічному оповіданні „Малий Мирон", написаному в 1879 р., так зображує своє дитинство:

„Малий Мирон — дивна дитина. Батько втішається ним і каже, що він чудово-розумна дитина, але батько, звісна річ, сторонничий суддя. Та й ще Миронів батько — чоловік уже в літах, ледве дочекався дитини, і значиться, яка тамбудьсобі дитина, все вона у нього золота і розумна і гарна. Сусіди тихо собі шептали, що Мирон „якесь не таке, як люди": іде та й розмахує руками, гуторить щось сам до себе, візьме прутик швякає по повітрі, або стинає головки з будяків та ластів'ячого зілля. Серед інших дітей він несмілий і непроворний , а коли часом і відізветься з чим-будь, то говорить таке, що старші як почують, то тільки плечима стискають".

І. Франко писав про „малого Мирона", який був йому за літературний псевдонім, в поемі „Похорон" — виступав як його двійник, — тоді, коли вже набув великого життєвого досвіду після першого заарештування в 1877-му році. В оповіданні „Малий Мирон" пише він про отих „дивних сільських дітей", що завдяки „люблячим і не дуже вбогим батькам не нидіють у зав'язку на селі", а йдуть у світ і хапаються науки, щоб, озброївшись нею, боротися за правду.

„І стане малий Мирон гарячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під рідні стріхи ... Ну і незавидна чекає його доля. Навістить він і стіни тюремні і всякі нори муки та насилля людей

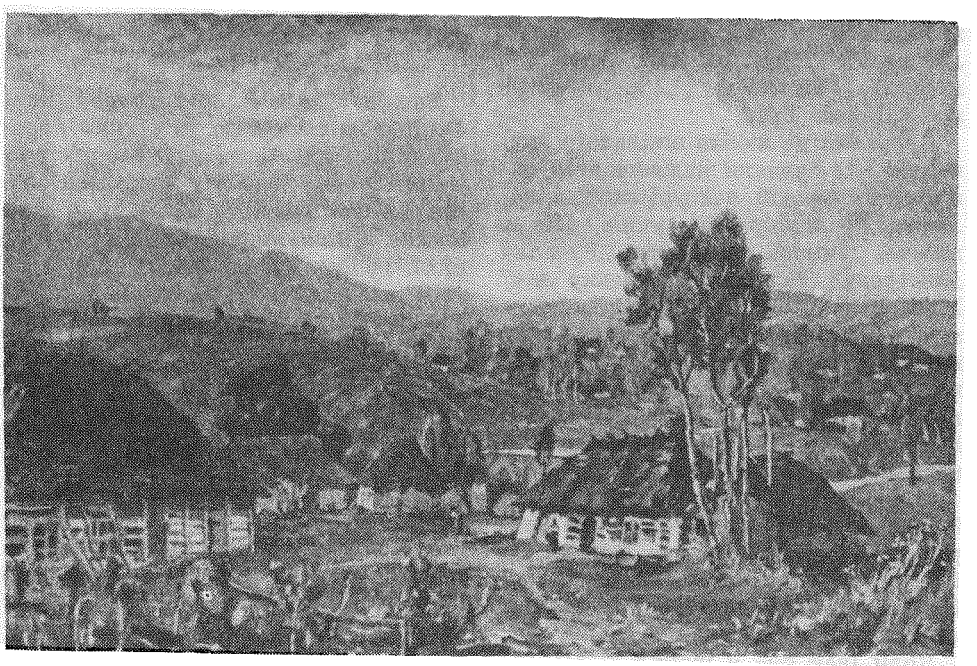

Рідне село Івана Франка Нагуєвичі, Дрогобицького повіту, 1860 року (Картина мистця В. Патика)

над людьми, а скінчить тим, що або згине десь у бідності, самоті, та опущенню на якімсь піддашші, або з тюремних стін винесе зароди смертельної недуги, котра перед часом зажене його в могилу, або, стративши віру в святу, високу правду, почне заливати червяка горілкою аж до цілковитої нестями.

Бідний малий Мирон!..."

Заможній і розумний батько вже на шостому році життя віддав „малого Мирона" до школи в сусідньому селі Ясениці Сільній, де жив він у свого дядька Павла Кульчицького. Там за два роки вивчив хлопчик початки української грамоти та дещо з рахунків і обов'язкових тоді німецької і польської мов. В 1864 році перейшов до міської школи в Дрогобичі, яку вели о.о. Василіяни. В цій „нормальній" школі навчався в роках 1864 - 1867.

Хлопчина Івась спочатку був посміховищем цілої школи, бо ходив у селянській одежі і був несміливий в порівнянні з мущухами. Та це тривало коротко, а після першого року навчання ціла школа мусіла шанувати Івана з Нагуєвичів, бо він здобув перше місце в клясі. Щасливий батько був на кінцевому екзамені і плакав із радости. Але недовго довелося йому втішатися своїм первородним сином. Батько незабаром помер, а мати мусіла вийти вдруге заміж за молодого парубка з Ясениці Сільної Гриня Гаврилика, *) який був дуже доброю людиною і по-батьківському опікувався Іваном. В 1867-му році він влаштував свого пасинка в гімназію.

Своєю працею та вродженими здібностями добився Іван Франко того, що всі вісім кляс гімназії перейшов як перший, другий або третій учень.

Про дитячі і шкільні роки Івана Франка знаходимо згадки в його опо-

*) В моїй статті „Іван Франко" в календарі „Свободи" на рік 1956 помилково надруковано „Григорій Гриник", йдучи за д-ром М. Лозинським, який в книжечці „Іван Франко", Відень, 1917, на 5-ій сторінці також невірно назвав вітчима Івана Франка „Григорієм Гриником".

віданнях „Грицева шкільна наука", „Олівець", „Шеншрайбен", Отець гуморист", „Мій злочин", „Гірчичне зерно", „Борис Граб".

І. Франко не любив шкільного навчання, але завдяки надзвичайній пам'яті та широкій лектурі завжди належав до найкращих учнів. Ще в нижчій гімназії читав він „Русалку Дністрову" та „Переяславську ніч" М. Костомарова, але ці книжки не могли зацікавити юного читача, який вже тоді почав записувати народні пісні, а згодом захоплювався творами Шекспіра, Кльопштока, Шіллера, Красінського, Красіцького, Гете, Міцкевича, Словацького, Євжена Сю, Діккенса, Гайне, Віктора Гюго. З українських письменників читав він Стороженка, Куліша, Марка Вовчка, Т. Шевченка, Руданського, П. Мирного,. Найсильніше впливали на нього Шевченко, Вовчок і Мирний.

Коли Іван був у шостій клясі гімназії — померла його мати, і 17-літній юнак став круглим сиротою, бо вітчим одружився вдруге. В Дрогобичі Іван заробляв на своє життя тим, що навчав молодших від себе школярів. Між ними був і син лолинського пароха — Ярослав Рошкевич, сестра якого Ольга була першою дівчиною, в яку пізніше закохався молодий Франко, і ця любов внаслідок нещасливих подій мала глибокий вплив на життя українського поета впродовж майже десяти років.

В 1875 р. Іван Франко з відзначенням закінчив гімназію і переїхав до Львова, де й записався на філологічний відділ університету, мріючи про педагогічну працю над українською молоддю при боці коханої дружини... Ольги Рошкевич.

19-річний Іван Франко шукав у Львові ширшого поля для своєї праці над піднесенням освітнього, економічного й культурного рівня свого народу. Та поки говорити про цю працю молодого ідеаліста, мусимо подивитися, в якому стані жив наш нарід на початку 70-их років минулого віку, і що робила тоді його провідна верства — наша інтеліґенція.

Положення українців в 70-их роках минулого віку

Василь Сімович писав, що „Іван Франко належить до того типу письменників, які безпосередньо беруть участь у громадському житті, які своїми ідеями годують громаду і своє власне життя стараються погодити з цими ідеями". Тому треба „додивлятися до всіх духових проявів у житті України, а головним чином Галицької України від сімдесятих років XIX віку, — бо кожне нове суспільно-політичне явище нерозривно зв'язане з ім'ям Франка". (Іван Франко. „З вершин і низин", Київ - Ляйпціґ, ст. 16.)

Революційний 1848-ий рік розбурхав галицьких українців, і вони почали організуватися, щоб піднести свій нарід, що цілі віки жив під панщизняним режимом польських поміщиків. Та реакція в Австро-Угорській монархій припинила змагання до волі. Про це говорив проф. Михайло Грушевський на 25-літньому ювілеї Івана Франка в 1898 році так:

„Піднесення української ідеї в підросійській Україні в 40-их роках, коли їй надано характер суспільно-політичний і заразом поставлено на широкім ґрунті европейських змагань, було слідом здавлено урядовими репресіями. Розбуджена шумом европейської революції стрепенулась Галичина, але заснула слідом наново, а під час того сну підміняно національні принципи 1848 року теорією панрусизму, а народолюбні змагання консервованням галицької нужди. Приборкана Україна не могла прийти в поміч". (Літ. ,Наук. Вістник, 1898, IV, 119 - 121).

Аж на початку 1860-их років національна ідея віджила в Галичині. Гурток молоді підніс знов національний прапор, появилися знов українські часописи. Але проти того гуртка молоді стояла майже вся галицька інтеліґенція, яка заявляла, що вона є частиною великого російського народу. І навіть сам І. Франко надрукував свої перші твори в часописі „Друг", що був органом студентсько-

го товариства „Академический Кружок", більшість членів якого гадала, що вони є частиною російського народу.

Коли І. Франко з'явився у Львові, там існували дві партії: москвофільська і українська. Обидві вони не вели організаційної праці між народом, займаючися теоретичними спорами: фонетичний чи етимологічний правопис. В підросійській частині України 16-го травня 1876-го року заборонено друкувати всякі наукові, популярні і перекладані твори по-українськи, заборонено українські театральні вистави, концерти, навіть тексти під нотами. Про Галичину в тих роках писав пізніше Іван Франко таке:

„В тодішнім москвофільстві доживали свого віку ідеї абсолютизму і бюрократичного чинопочитання. Що робить правительство, те одиноко розумне, мудре, пожиточне; всяка критика — се безумство, або навіть безбожність. Я пам'ятаю, як цинічно радувалися тоді священики русини російській забороні українського слова, як величали мудрість російського уряду, що одним циркуляром розбив польську інтригу над Дніпром".

Українська партія, так звані народовці, були нечисленні, були розкинені по цілому краю і, як пише І. Франко, „не могли вийти ще з кулішівського козаколюбства та оберталися в сферах минувшини або язикових питань". (Літ. Наук. Вістник, 1901, ст. 3 - 4).

І народовці і москвофіли неосвідомлювали нарід щодо його політичного, економічного й культурного становища. І. Франко, як сучасник, стверджує, що:

„Зарівно українство народовців, як і московство москвофілів було чисто теоретичне; була навіть якась тиха згода в обох партіях не говорити про ті різниці простому народові нічого, держати його навіть у всьому в повнім незнанню. Коли трафилося кому з русинів виступати перед народом — се бувало дуже рідко, хіба перед виборами, та й то десь коло церкви, на пробостві або в шинку — то дві кардинальні точки були: ми всі русини і повинні триматися купи, і ми, поперед усього ми, повинні дякувати цісареві за його безмірні добродійства і просити в нього ще того й того". (Літ. Наук. Вістник, 1901, XV, ст. 1 - 4).

Зв'язки з підросійськими українцями були слабі; оживив їх аж Михайло Драгоманов, поцікавившись галицькими українцями, між якими саме тоді починав свою працю молодий Іван Франко.

Іван Франко вийшов із села, він пізнав великий шмат рідної землі і бачив, як живе народ та чого йому найбільше потреба. Він бачив, що „наш народ — це наймит, що поту ллє потоки над нивою чужою". І. Франко вирішив все життя працювати на те, щоб той народ, той „велетень закутий" міг пірвати з себе пута. Свою поему „Наймит" із 1876-го року 20-річний поет закінчив висловом віри в кращу долю рідного краю:

Він побідить, порве
шкарлющі пересуду,
І вільний власний лан
Ти знов оратимеш —
властивець свого труду
І в власнім краю сам свій пан.

І. Франко — студент університету

Восени 1875 р., як уже згадано, І. Франко переїхав до Львова, де записався на філософічний відділ університету, який підготовляв учителів середніх шкіл. Рухливий юнак, який ще з гімназії надсилав свої поезії до редакції студентського часопису „Друг", став тепер ближчим співробітником цього часопису, не турбуючися тим, що він був під впливом москвофілів, які мали більшість в товаристві студентської молоді „Академичиский Кружок". Академічна молодь українського напрямку гуртувалася в своєму товаристві „Дружній Лихвар". Редактори „Друга" гадали, що в Галичині не можна вживати „общерущини", не погоджувалися вони й на „українщину", видаючи свій орган т. зв. „язичієм" — мішаниною церковнослов'янської, україн-

ської, польської й російської мови, яку вважали за переходову стадію до чистої російської мови.

У першій половині 70-их років почалася живіша виміна думок між галицькими й підросійськими українцями. М. Драгоманов надрукував у львівській „Правді" (з 1873 - 1874р.) статтю „Література російська, великоруська, українська й галицька". „Друг" зачепив цю працю Драгоманова в статті „Новое направленіе украинской литературы" (чч. 17 і 18 із 1874 р.). Драгоманов написав поросійськи листа до редакції „Друга", який вона вмістила у перекладі на своє „язичіє". Відповідь редакції спричинилась до того, що Драгоманов вислав другого листа до редакції „Друга", який вона надрукувала в російському оригіналі. На окрему відповідь редакції Драгоманов прислав третій лист, який був нодрукований вже без відповіді редакції з заявою, що вона погоджується з автором.

Ми свідомо затрималися на цих листах Драгоманова, бо вони скріпили слабий український рух в Галичині і спричинились до того, що деякі москвофіли втратили панівне становище, яке мали головним чином між академічною молоддю.

Звертаючись до галицьких москвофілів, які соромилися української мови, мови своїх матерів і батьків, Драгоманов писав:

„Коли ми не хочемо відділити просвічених верств в окрему касту й рівночасно засудити їх діяльности й літератури на мертвість і недостачу оригінальности, то ми повинні по змозі старатися висловляти наші думки готовою мовою „хлопів", а де не можна, там повинні творити слова в дусі народної мови і якнайбільше зрозумілі для народу. Як бачите, тут ставиться питання не тільки про одну мову, а про цілий напрям культури й діяльности просвічених верств. „Українщина" — се не тільки література в народній мові, себто в мові більшости; се передача народові світової цивілізації, переважне, коли не повне посвячення інтеліґенції, яка могла витворитися тільки тому, що народ працює, обливаючися потом, для служби свому народові — моральної, політичної, соціяльно-економічної з метою усунути від народу темноту, неморальність, визиск". (Наводжу за М. Лозинським, ст. 8 - 9).

Кинені М. Драгомановим думки захопили деяких членів „Акад. Кружка", і в 1876 році виділ цього товариства складався вже в більшості з українських народовців. І хоч пізніше москвофіли знов опанували це студентське товариство, орган якого „Друг" в 1877 році перестав виходити, гурт студентів, між ними й Іван Франко, пішов за закликом Драгоманова і працював для добра того народу, який „працює, обливаючися потом".

Студіюючи в університеті, І. Франко не знайшов там того, чого прагнув його цікавий ум. Пізніше він писав, що його „брали холодні дрижаки" на згадку про дидактичні, безглузді лекції Венцлевського, Черкавського, Огоновського, про тяжке пережовування мертвої книжкової вченості . . . „Я пристрасно прагнув знання, але одержав тільки мертвий крам . . . Студіювання ради хліба, а не науки — це було гасло тодішнього університету . . . Я розчарувався, відчув огиду і почав шукати знання поза університетом".

В жовтневому числі „Друга" за 1876 рік закінчено друкувати першу повість І. Франка „Петрії й Довбущуки", а в середині того ж року вийшла з друку перша збірка поезій „Письма Івана Франка, І. Баляды и росказы", де молодий поет виступив із романтичними поезіями, в яких оспівував героїчне минуле — „Святослав", „Хрест чигиринський", „Князь Олег". І. Франко був, як це признає І. І. Басс, тоді „під впливом ідеалістичної німецької естетики", що видко з тодішніх його творів — з повісти „Петрії й Довбущуки" та з ранніх поезій. (О. І. Білецький, І. І. Басс, О. І. Кисельов. Іван Франко. Життя і творчість. Київ, 1956, ст. 32, 34).

Перше заарештування І. Франка в 1877 р.

Знайомство з М. Драгомановим мало корисний вплив на І. Франка, який почав у своїх творах давати реальні малюнки з народного життя. Та це знайомство було причиною того, що в червні 1877 року Івана Франка заарештовано на основі однієї згадки в листі Драгоманова, перехопленім поліцією: Франко мав би на поручення Драгоманова відбути поїздку на Закарпатську Україну. У зв'язку з приїздом до Галичини революціонерів - еміґрантів з наддніпрянської України заарештовано спершу Франкового товариша Михайла Павлика, а пізніше І. Франка, Остапа Терлецького та групу польських соціялістів. Це арештування мало великий вплив на ціле життя поета. 21-річний юнак пересидів 8 місяців у слідчій тюрмі, а після того його засуджено ще на 6 тижнів ув'язнення. Сам він писав про це зі справедливим огірченням:

„Безтолковий процес, що впав на мене, як серед вулиці цегла на голову, і скінчився моїм засудом, хоч у мене не було за душею й тіні того гріха, який мені закидували (ані тайних товариств, ані соціялізму; я був соціялістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціялізм науковий), — був для мене страшною і тяжкою пробою. Дев'ять місяців, пробутих у тюрмі, були для мене тортурою". (Передмова до збірки „В поті чола").

Та ще гірше лихо спіткало Франка після виходу з в'язниці. Слушно писав А. Крушельницький, що „сто раз більше болів його тяжчий від кримінального суду несправедливіший засуд своєї суспільности — кинений на нього і товаришів. Франка викинено з „Просвіти", заборонено йому приходити до „Руської Бесіди", а люди, що мали до нього яке діло, сходилися з ним потай, у секреті, і се ще більше пригноблювало, чи радше принижувало його. Франко після процесу зазнайомився основніше з соціялістичними теоріями і став соціялістом". (А. Крушельницький. Іван Франко, Коломия, ст. 25 - 26).

Іван Франко в хлоп'ячих роках (Фото 1870 р.)

Франко нав'язав зносини з польськими соціялістами, бо думав, що, працюючи з ними і між ними, допомагатиме справедливій розв'язці польсько-української проблеми в Галичині. Він писав польською мовою соціялістичні програми, дописував до польських соціялістичних часописів, хоч незабаром переконався, що й польські соціялісти — це такі ж шовіністи, як і інші польські партії, які змагають до панування над українським народом. Під час тієї Франкової соціялістичної діяльности його другий раз заарештували в Коломиї 1880-го року, і він пересидів в тюрмі три місяці. Після випущення з тюрми Франка відправили „шупасом" (етапом) до села Нагуєвичі. Це була тяжка подорож.

В новіших часах сиділи в займанницьких тюрмах численні українці, але їх рідне громадянство вважало за національних героїв. Згадаймо хоч би тих українських студентів, які сиділи в тюрмах у зв'язку з боротьбою за український університет у Львові. Пригадаймо тих українських націоналістів, що їх в'язнили й судили

польські суди після першої світової війни. Згадаймо тих усіх, що гинули або каралися в московських комуністичних тюрмах. Їх всіх українське громадянство вважає за мучеників. А під час суду над Франком українське громадянство так мало було освідомлене національно, що викинуло із своїх лав того, кого невинно засудив польсько-австрійський суд...

Правда, дехто може сказати, що Франка судили за соціялізм, який тоді був страшним словом для всіх „порядних" громадян. Але ж Франкові не доказали вини, і він сам заявляв, що його невинно засудили, бо самі судді не знали, тоді, що це таке соціялізм. Ніхто не відвідував Франка у в'язниці й ніхто не допомагав йому. Проф. Драгоманов прислав на руки проф. Омеляна Огоновського гроші для заарештованих М. Павлика та Івана Франка, але Огоновський не мав відваги передати тієї допомоги заарештованим, які були його студентами, і відіслав гроші Драгоманову.

З жалем писав про це Франко:

Відцуралися люди мене!
Сей та той надійде та мине!
Тільки боязко скоса зиркне...
Чи бояться люди мене?
Я блукаю, мов звір серед гір,
Серед шуму вулиць містових (1880).

У зв'язку з цим першим арештом пережив Франко ще один „страшний удар", як сам про це писав в автобіографії. Поліція знайшла в мешканні І. Франка листи Ольги Рошкевич і перевела ревізію в домі о. М. Рошкевича, який після того заборонив І. Франкові відвідувати свій дім і переписуватися з Ольгою. А Франко сильно любив Ольгу, любов його „була йому провідною зорею, була чимсь так природним, так конечним і сильним, як само життя, як друга натура" (В. Дорошенко. Страдницький шлях І. Франка. У сторіччя народин І. Франка, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, том C L XVI, Ню Йорк, 1957, ст. 14). У названій розвідці В. Дорошенко згадує Франкові твори, присвячені О. Рошкевичівні, розлуку з якою пережив він як глибоку трагедію, що чорною хмарою притемнила була все життя нещасливого любка.

О, моя ясна, блискуча зірниченько,
Де ти живеш?
Чи за життя ще я вздрю
твоє личенько?
Чи аж по смерті на гріб мій,
горличенько,
Плакать прийдеш? (1882).

Громадсько-політична праця І. Франка

І. Франко із перервами продовжував свої студії в університеті, а крім того редагував часописи разом із М. Павликом та освідомлював нарід про те, що треба боротися за кращу долю.

Разом з Павликом у 1878 р. почав він видавати часопис „Громадський Друг", який цензура безжалісно конфіскувала, неперіодичні з б і р к и „Дзвін" і ,'Молот", а пізніше сам І. Франко видавав „Дрібну Бібліотеку", бо Павлик виїхав до Швайцарії. У 1901 році Франко писав, що в цих виданнях редактори „з легкомисністю молодиків і з запалом людей, що не мають нічого більше до страчення, кидали гарячий визов в очі суспільності. Майже кождий вірш у „Громадському Друзі", майже кожда повість, кожда стаття до бібліографічних нотаток на окладках, — усе було провокацією старої галицько-руської рутини й інерції". (З останніх десятиліть XIX віку, Літ. Наук. Вістник, 1901. XV, ст. 16).

Поляки вживали найгостріших засобів, щоб недопустити до освідомлення українського народу. І. Франко писав у згаданій вище розвідці, що польський ніби ліберальний визначний публіцист Генрих Ясенський проголосив був у відношенні до українців дивізу: „Pal go w łeb maczugą, niech się nie męczy długo!"

А два інші визначні польські публіцисти Созанський і Ян Лям „радили судові вішати обвинуваченых українців, не дожидаючи, чи покажуться вони справді винуваті". (І. Франко.

Вибір із творів, Ню Йорк, 1956, ст. 346 - 347).

Про ті темні часи польського панування в Галичині І. Франко писав: „Пригадаймо ті переслідування, які терпіли вкраїнські селяни, що засновували перші читальні, ті тягання до урядів політичних і ненастанні ревізії жандармів у читальнях, забирання і конфіскування найневинніших брошур, розв'язування читалень і арештування та транспорти в кайданах їх основателів" (Там же, ст. 347). „Латинське духовенство, а спеціяльно єзуїти, устроюють в східній Галичині духовні місії серед українців ніби для охорони народу від схизми і силкуються перетягати його до латинства і до польської народности" (Там же, ст. 346).

З усього цього видно, що важка була це праця, дійсно каменярське лупання скали, бо ворогів було доволі збоку чужих — поляків, збоку москвофільського табору, який мріяв про єдиний великий нарід від Карпат аж по Камчатку, і, на жаль, збоку українських народовців, які тоді ще не знали, що успіхи в праці для народу можна осягнути лише працею з народом, а не переговорами, як це пробував робити Панько Куліш разом із Олександром і Володимиром Барвінськими.

Тодішня Франкова діяльність і творчість мала напрям головно суспільницький і була пробоєва. І хоч Франко працював в першу чергу для українського народу, українська партія народовців не була вдоволена з молодого письменника й поета, який своїми літературними творами щораз більшу славу здобував між своїми й чужими. Народовці з а п р о шували Франка до співпраці у своїх органах („Діло", „Зоря" „Правда"), але Франко не міг довший час співпрацювати з ними.

В 1881 р. Франко спільно з Іваном Белеєм видавав місячник „Світ", але з огляду на матеріяльну нужду мусів виїхати на село до Нагуєвичів, звідки надсилав статті. „Світ" в 1882 р. припинив свою появу внаслідок не-

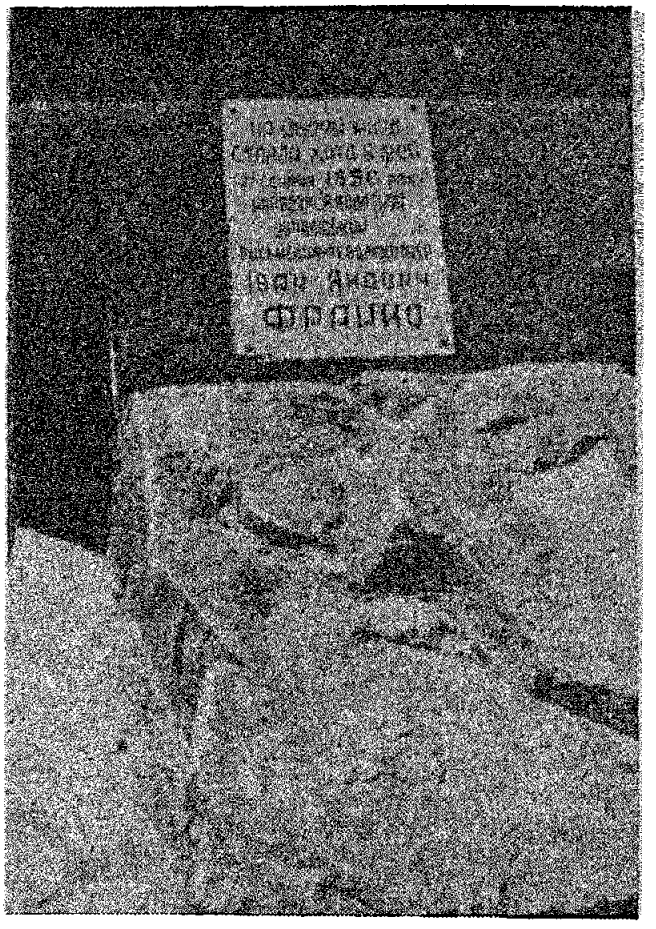

Пропам'ятна таблиця на місці, де стояла хата, що в ній родився Іван Франко.

достачі фондів. Не міг Франко вижити з тих прибутків, що їх мав із завжди непевної співпраці в тодішніх українських часописах. Бажаючи інформувати про українську справу чужинців, він посилав кореспонденції до польських часописів, друкованих у Варшаві й Петербурзі („Правда" і „Край").

В 1883 р. Франко написав реферат про економічні справи Галичини, який виголосив на всенароднім вічі у Львові директор „Народньої Торгівлі" Василь Нагірний. Цей реферат справив глибоке враження на учасників віча.

В лютім 1885 р. він виїхав до Києва, де старався здобути фонди на видавання нового літературного часопису, що мав зватися „Поступ", „Прапор" або „Братство" але з цього нічого не вийшло. В 1886 р. Франко одружився з киянкою Ольгою Хоружинською. В. Дорошенко пише про цю важливу подію в житті І. Франка так:

„Доля не судилася Франкові побратися з галичанкою. З Києва привіз він наддніпрянку. Був це вибір нещасливий, як про це пізніше признавав сам Франко в листі до А. Кримського з 16. VIII. 1898. „З моєю жінкою одружився я без любови, а з доктрини , що треба оженитися з українкою (себто наддніпрянкою — В. Д.), і то більш освіченою курсисткою. Певна річ, мій вибір не був архиблискучий і, мавши іншу жінку, я міг був розвиватись краще і доконати чогось більшого. Ну та дарма, суджені і конем не об'їдеш". (У сторіччя народин І. Франка, 1957, ст. 26).

Працюючи на громадсько-політичній ниві, Великий Каменяр українського народу не занедбував і своєї літературної праці, бож головним мотивом його життя були „пісня і праця".

Пісня і праця — великі дві силі!
Їм я до скону бажаю служить;
Череп розбитий —
як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для
правнуків жить. (1883)

Не можучи знайти спільної мови з народовецькими провідниками, Франко мусів узяти працю в поляків і 1887-го року почав працювати в редакції польського радикально-поступового щоденника „Кур'єр Львовскі". Працював він там десять років, не занедбуючи при тому й літературної праці, публіцистики українською мовою та громадської й політичної діяльности між українським народом. Треба ще згадати, що в 1889 р. його втретє заарештували; він просидів у тюрмі 10 тижнів.

В 1890 році число прихильників ідей М. Драгоманова й Івана Франка так збільшилося, що вони могли вже подумати про видавання свого органу „Народ", а восени того ж року оформилися в першу українську політичну партію, що була дійсною політичною й соціологічною організацією і мала свою програму, бо перед тим партії москвофілів і народовців були групами без соціяльної й економічної програми. Нова партія дістала назву Русько-української Радикальної Партії. Про цю подію писав І. Франко ось що:

„Радикальну Партію засновано з метою нести в народні маси свідомість його економічних, національних і політичних інтересів і публіцистично прояснювати ті інтереси та боронити їх. Нова партія, що з натури мала бути хлопською, була заснована без хлопів. Але засновники мали в собі стілько запалу, стілько віри в свої ідеали і стілько критичного зрозуміння того, що робилось довкола них, що не сумнівалися в успіх розпочатого діла. І справді, заснування Радикальної Партії сталося початком небувалого в нас досі руху в народних масах. Віча, яких давніше бувало одно-двоє в році, тепер ішли раз за разом в різних повітах. В народні маси кидано нечувані досі гасла: загальне голосування, свобода друку, податкові та аграрні реформи". (ЛНВ, XV. 1901, ст. 64 - 65).

Радикальна Партія видавала, крім „Народу", ще й популярного „Хліборооба", а пізніше „Громадський Голос". Франко був постійним співробітником цих часописів, а деяких то й редактором.

Від Радикальної Партії Франко аж три рази кандидував на посла: раз при виборах в 1895 р. до галицького сойму, а другий раз при виборах до австрійського парляменту у Відні 1897 року. Треба пригадати, що тоді виборці вибирали т. зв. правиборців, і щойно вони визначали посла, з'їхавшися в повітовому місті. Польська адміністрація легко могла страхом, корупцією та іншими шахрайськими засобами „вигравати вибори", і Франко не міг здобути посольського мандату, хоч симпатії виборців були по його боці. Під час третьої кандидатури на посла з Тернопільської виборчої округи в 1898 р. Франко перепав меншістю десятьох голосів.

Одначе І. Франко не зневірювався в політиці, і, коли він розійшовся з деякими провідниками Радикальної Партії, то в 1899 році виступив із неї

і разом із проф. М. Грушевським заснував Національно - Демократичну Партію. Але не довго був її членом: не погодившись з її політичною лінією, закинув активну політику і був віддався вповні науковій, літературній та редакторській праці.

Як ми бачили вище, І. Франко працював з польськими соціялістами, думаючи, що з ними може здобути загальнолюдські, отже й національні права для свого народу, бож соціялісти в теорії голосять рівні права для всіх народів. Франко був щирим соціялістом. Він писав у вірші „Моя любов":

І чи ж перечить ся любов (України)
Тій другій, а святій любові
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови?

Ні, хто не любить всіх братів
Як сонце Боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Україно!

Пізніше, в 1900-му році, І. Франко зрозумів, що „виплоджений т. зв. матеріялістичним світоглядом фаталізм, який твердив, що певні (соціяльні, разом з тим і політичні) ідеали мусять бути осягнені самою „іманентною" силою розвою продукційних відносин, без огляду на те, чи ми схочемо задля нього кивнути пальцем, чи ні, — належить сьогодні до категорії таких самих забобонів, як віра у відьми, в нечисте місце і феральні дні". Поет пізнав, що „синтезою всіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного життя і розвою нації. Все, що йде поза рями нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хворобливий сантименталізм фантастів, що раді би широкими вселюдськими фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації. Може бути, що колись надійде пора консолідування якихсь вольних міжнародних союзів для осягнення вищих міжнародних цілей.

Іван Франко в студентські роки (портрет роботи мистця І. Скобала)

Але це може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та поневолення відійдуть у сферу історичних споминів. А покищо треба нам із чеським поетом стояти на цім:

У зорях небесних великий закон
Написаний, золотолитий,
Закон над закони: свій рідний край
Над усе ти повинен любити".
(Із Космічних пісень Яна Неруди)
(ЛНВ, 1900, X.)

Ці Франкові слова є найкращою відповіддю всім тим „літературознавцям", які в підсовєтській Україні всіми силами стараються зробити з ававтора „Мойсея" прихильника того московського комуністичного поневолення, яке тепер відчуває український нарід на своїй шкурі від своїх московських „визволителів".

Ще в 1897 р. І. Франко написав у передмові до збірки поезій „Ізмарагд" такі ясні для кожної свобідної людини слова:

„Жорстокі наші часи! Так багато недовір'я, ненависти, антагонізмів на-

множилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо!) формальну релігію, основану на догматах ненависти та клясової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії, і мав відвагу серед насміхів і наруги її адептів нести сміло свій стяг старого, щиролюдського соціялізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованню мас народних, на поступі й загальнім розповсюдженні освіти, науки, критики, людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній реґляментації всієї людської будучини, не на парляментарнім шахрайстві, що має вести до тої світлої будучини".

Очевидно, що совєтські українські редактори 20-томового видання творів І. Франка викинули це місце франкової передмови, бо вона плює в лице тим всім „фарисеям", які безсоромно пишуть про те, що „І. Франко їх", що він був би прихильником того всього, що робили Ленін, Сталін, Хрущов, що роблять Брежнєв та Касигін в Україні.

І. Франко належав до трьох партій, бо вірив, що кожна з них могла найкраще працювати для добра українського народу. Та він залишав партію, коли переконувався, що вона не здійснює його плянів. І. Франко — це власність всього українського народу, і ті, що приписують його до свого партійного гурту, — зневажають пам'ять цього великого сина української землі.

Конфлікт І. Франка з громадянством

Ми вже згадували про те, що верхівка українського громадянства вороже поставилася до І. Франка після його заарештування. Франко був селянським сином, не мав вже тоді рідного батька й матері, а його селянська рідня, яка бажала мати в своїй родині „пана" — не дуже то могла, навіть якби й хотіла, духово підтримати свого земляка, якого привів жандарм до села як небезпечного волоцюгу після другого арешту в 1880 році.

Громадянство вороже ставилося до І. Франка і за його критику тодішнього духовенства, яке, бувши в більшості москвофільським, не працювало над піднесенням духового рівня народу. Мав І. Франко і вільну думку на релігію, бо тоді в деяких колах европейської інтеліґенції вважали, що через кількадесять років люди перестануть вірити в Бога.

Минули від того часу вже добрі десятки років, але релігія не тільки не загинула, але ще й скріпилася, хоч її вже півстоліття винищують комуністичні уряди в тих державах, де вони захопили владу. Наука в останніх десятиліттях добилася надзвичайних успіхів, але не зліквідувала релігії, як це сподівалися в другій половині 19-го віку, коли дарвінізм і марксизм знаходили своїх численних прихильників.

Оцей канфлікт І. Франка з громадянством, між іншим, і був причиною того, що Франко не став професором Львівського університету, після смерти О. Огоновського в 1894 році.

Як ми вже згадували, Франко займався журналістичною працею, працюючи в „Кур'єрі Львовскім" і друкуючи статті в українській пресі та в інших польських часописах. В 1892 році він вирішив таки закінчити формально свої студії і виїхав до Відня, де в славного тоді славіста проф. В. Ягіча склав приписані іспити і здобув титул доктора філософії. В 1894 році почав він видавати журнал „Життя і Слово".

1895 р. виголосив Франко у Львівському університеті габілітаційний виклад на тему „Наймичка Тараса Шевченка". Професорська колеґія визнала, що І. Франко надається на те, щоб викладати в університеті. Але галицький намісник граф Бадені переслав до Відня таку Франкову характеристику, що австрійський міністр не затвердив пропозиції Сенату університету. Іван Франко написав про цей свій черговий неуспіх так:

Целіна з Журовських Зиґмунтовська

„Сполученій коаліції правительства з інкамерованими русинами повелося врятувати Україну від такого нещастя, яким, без сумніву, були б сталися мої виклади. „Бога бійтеся, як можна сього чоловіка пустити на університет! Дивіться лише, в якім подертім сурдуті він ходить!". Так кваліфікував мою кандидатуру брат українець — той сам, що за свою патріотичну роботу, для добра України й Австрії бере шість чи сім платнів. Очевидно, що, супроти такого арґументу, моя кандидатура провалилася, а мотив „політішес форлебен (політична попередня діяльність) був лише приличнішою покришкою справдішньої причини". (А. Крушельницький, ст. 129).

Щоб закінчити цей уступ про конфлікт Франка з українською громадою, треба згадати його передмову до збірки його оповідань в перекладі на польську мову, що звалася „Образкі ґаліційске". Ця збірка вийшла 1897 року і в ній Франко заявив, що „не любить українців", бо між ними є „багато дрібничковости, тісного матеріяльного еґоїзму, дволичности й гордині". Він писав, що „не любить і України так і в такій мірі, як се роблять або уявляють, що роблять, патентовані патріоти". Франко „як син українського селянина, вигодований чорним хлопським хлібом, працею твердих хлопських рук, почувався до обов'язку панщиною цілого життя відробити ті ґрейцарі, що їх витратила хлопська рука на те, щоб він (І. Франко) міг видрапатися на висоту, де видно світло, де пахощі розливає свобода, де сіяють вселюдські ідеали. Мій український патріотизм, — се не сантимент, — се велике ярмо, вложене судьбою на мої плечі". (А. Крушельницький, ст. 133).

Відповідаючи на статтю в „Ділі", де атаковано Франка за цю його передмову, поет писав:

Ти, брате, любиш Русь
Я ж не люблю, сарака;
Ти, брате, патріот,
А я собі собака!

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, —
Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала.

Ти любиш Русь, за те
Тобі і честь і шана, —
У мене ж тая Русь
Кривава в серці рана.

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її
З надмірної любови.

На статтю в „Ділі" під заг. „Смутна поява" відповідав Франко ще і в „Житті і Слові", друкуючи там кілька афоризмів. Наведемо два з них: „Любов не обов'язкова, та почуття обов'язку обов'язкове"; „Хто твердить: люблю свій народ, а не сповняє своїх обов'язків зглядом того народа — брехню твердить".

В тому самому часі розійшовся Франко також із „Кур'єром Львівським", бо його викинули з праці за статтю, надруковану у віденському тижневику „Ді Цайт", в якій на прикладах із творів А. Міцкевича доводив, що польський поет зраду уважав чесною зброєю боротьби з ворогами. Франко говорив правду в очі. І він публічно сказав правду про Міцкевича. А. Крушельницький пише про це, що „є правди, що про них не вільно мовчати, і є правди, що їх не вільно проголошувати безкарно" (ст. 139). Франко на це не зважав.

За цю статтю, „Дер Діхтер дес Ферратес", піднялася буря проти Франка в польській пресі. Ця стаття спричинила бойкот Франка поляками, що спричинило матеріяльну кризу поета, бо перед ним зачинилися редакції польських часописів, і Франко залишився без засобів до життя.

Кажуть, що найтемніша ніч буває перед світанком. І так було і в житті І. Франка.

І. Франко працює в НТШ та в ЛНВ

З приїздом проф. М. Грушевського до Львова (1894) Наукове Товариство ім. Шевченка пожвавило наукову працю. В його „Записках", що почали частіше появлятися, знайшлося місце і для І. Франка. Сам М. Грушевський оповідає про це в статті „Апостол праці", надрукованій в „Україні" (Київ, 1926, кн. 6-та) з приводу 10-річчя з дня смерти автора „Мойсея", таке:

„Так з кінцем 1890-их років виробилося для нього (І. Франка) досить широке поле роботи на своїм українськім ґрунті, і ся свідомість дала йому моральну силу до того пам'ятного бунту проти всього, що досі тяжило на нім. (Мова про „передмову" до польського перекладу новель І. Франка та про його статтю про Міцкевича). Се був незабутній момент, коли Франко, „виелімінований" відразу з українського й польського громадянства, а в своїх радикальних кругах підміновуваний потихеньку й помаленьку його давнім антагоністом Павликом, заявив мені, що тепер одиноке джерело прожиття для нього й для його родини — се його зарібок в Науковому Товаристві.

І тоді ми, його прихильники, поставили пунктом чести не дати йому впасти в біду і упокоритися перед людьми, які, очевидно, прагнули його пониження. Франко не мусів іти на поклін. Навпаки, від сього часу і до смерти він мав змогу працювати виключно для українського народу, на українській мові.

Така була моральна сила того невеличкого, але сильного своєю щирістю й рішучістю гуртка, що згуртувався тоді коло наукових видань Наукового Товариства, ЛНВістника, Видавничої спілки і „взяв на свої плечі" Франка в його конфлікті з „своїми — чужими", що народовецькому осередкові скоро прийшлось порахуватися самим серйозним способом". (ст. 6, 14 - 15).

Наведене вище ствердження проф. М. Грушевського, хоч може дещо й

самохвальне (оте „взяв на свої плечі") заслуговує на довір'я читачів, бо подібно пишуть і інші особи, які зблизька знали взаємини між цими визначними українцями, Грушевським і Франком, а також і сам І. Франко похвально відзивався про славного українського історика: „Сума духової праці, яку вкладає в своє життя цей незвичайний чоловік, мусить наповняти подивом кождого, особливо такого, що мав нагоду пізнати його ближче. Треба гадати, що проф. Грушевський не тип ученого, в роді німецьких професорів, який знає лише свою спеціяльність, а навпаки, проф. Грушевський знаменитий організатор... невтомний ініціятор та дуже тямущий дискутант".

Так писав Франко про Грушевського вже після своєї недуги в 1912-му році, дарма що під час недуги в 1908 році любив говорити, що М. Грушевський був спричинником його болів. Та Франко в цьому самому оскаржував і М. Драгоманова, дарма, що Драгоманов був вже 14 років в могилі. *)

25-літній Ювілей літературної праці І. Франка в 1898 році

1898-ий рік був, мабуть, найщасливіший у житті українського поета, життьовий шлях якого був встелений колючим терням. М. Лозинський у згаданій книжечці так описав цей поклін найкращої частини українського громадянства своєму провідникові:

„На осінь 1898 р. приготовили прихильники Франка святкування 25-літнього ювілею його письменницької діяльности. На ювілей видано збірку творів різних авторів п. з. „Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльности складають українсько-руські письменники" (Львів, 1898, стор. IV - 240) і „Спис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльности 1874 - 1898", який зладив Михайло Павлик (Львів, 1898, ст. 127).

Саме ювілейне свято відбулося у Львові 30-го жовтня 1898 р. увечері

Іван Франко з дружиною Ольгою з Хоружинських (Фото 1886 р.)

в готелі Жоржа. Відкрив свято в імені ювілейного комітету Володимир Гнатюк, потім промовляв проф. М. Грушевський, характеризуючи діяльність і заслуги Ювілята; в імені селян промовляв соймовий посол селянин Стефан Новаковський; в імені українського жіноцтва — письменниця Наталія Кобринська; в імені академічної молоді — Григорій Гарматій; в імені Радикальної партії — Мих. Павлик. По сих промовах відповів

*) Франкова донька Анна Ключко в своїх спогадах про батька в київському місячнику „Дніпро" (1956 рік) і в окремій книжці „Іван Франко і його родина" (Торонто, 1956, ст. 132) пише, що „Грушевський все більше переслідував Франка", „завдавав йому багато прикрощів і став його одвертим ворогом". Наводжу за В. Дорошенком, який в розвідці „Іван Франко і Михайло Грушевський" („Сучасність", Мюнхен, 1962, чч. 1 - 2, і в окремій відбитці, ст. 37) справедливо опрокидує невірне становище авторки.

Франко. Потім передано йому ювілейні дари й відчитано привітні телеграми та письма *). По святі відбулася святочна вечеря.

Се ювілейне свято було мабуть одним з найгарніших моментів у життю Франка. Правда, старші народовці відтягнулися від нього й держалися настільки пасивно, що в „Ділі" крім оповістки про ювілейний обід не було ані слова, хоч се було свято найвизначнішого сучасного українського письменника. Але се самому обходові не тільки не пошкодило, а навпаки надало йому особливий характер. Не було на ньому тої холодної офіціяльности, яка буває на таких обходах тоді, коли сходяться люди різних політичних напрямків і мусять уважати, щоб не викликати ніякого дисонансу, — а був настрій щирого ентузіязму, бо всі учасники були справді перейняті гарячим почуттям пошани і прихильности для цілої індивідуальности Франка, — для громадянських його ідей, які він ширив і за які він терпів, так само, як для його письменської творчости". (ст. 28 - 29).

Франко того ж 1898-го року пережив ще один тріюмф, може навіть більший, як на своєму ювілеї. Найближчого дня після ювілею 31-го жовтня 1898 р. починалися відзначування 100-літніх роковин нової української літератури та батька її , — Івана Котляревського. З цієї нагоди в театрі ім. Скарбка виставляли безсмертну оперету автора „Єнеїди" — „Наталку Полтавку". Перед виставою був святочний пролог Франка п. з. „Великі Роковини", який, як пише М. Лозинський — учасник цього свята, „силою свого слова підняв настрій зібраних до найвищого патріотичного ентузіязму. Ся духова участь в ювілею відродження української літератури й українського народу була для Франка ще більшим тріюмфом ніж його ювілей. Чиє слово було гідне зайняти на такім святі нації таке почесне місце, той тим самим діставав признання цілої нації". (ст. 29).

І так у двадцятий вік увійшов Франко з надією на безтурботну працю

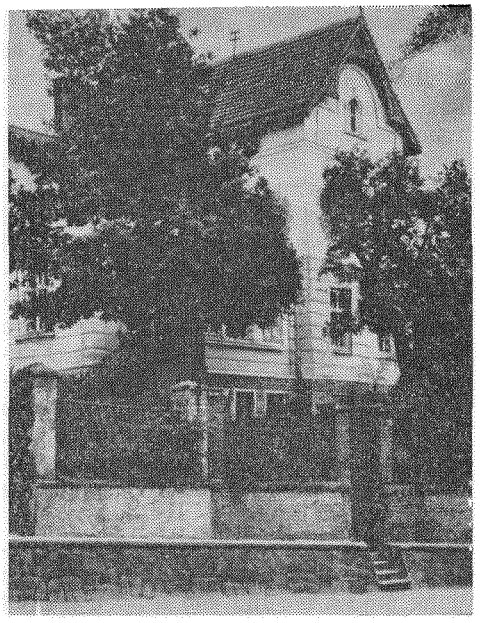

Будинок у Львові, що був власністю Івана Франка і що в ньому жив поет до кінця свого життя. Тепер у цьому будинку влаштований літературно-меморіяльний музей Івана Франка.

для слави свого народу. Він присвятився літературній і науковій праці і видав визначні твори та наукові праці. В 1901-му р. спромігся поет придбати собі власний дім, яким тішився, як потомок селян, для яких власна хата є признакою певности та прив'язання до рідної землі. Його прибутки були скромні, але вистачали на скромне життя. Його ім'я було шановане по всій Україні і Харківський університет вшанував його титулом почесного доктора.

„Так надходила осінь його життя. Як господар радіє плодами своєї цілорічної праці, так і він міг радіти, дивлячися на ті скарби, які придбав народові своєю працею свого життя, побільшуючи їх дальшою працею. Тільки нервова недуга жінки, здава-

*)Між „цими ювілейними дарами" була сума 2000 корон. 1600 корон зложили прихильники І. Франка, а 600 корон додало від себе Наукове Товариство ім. Шевченка. В. Гнатюк назвав цей факт „до того часу небувалим в Галичині".

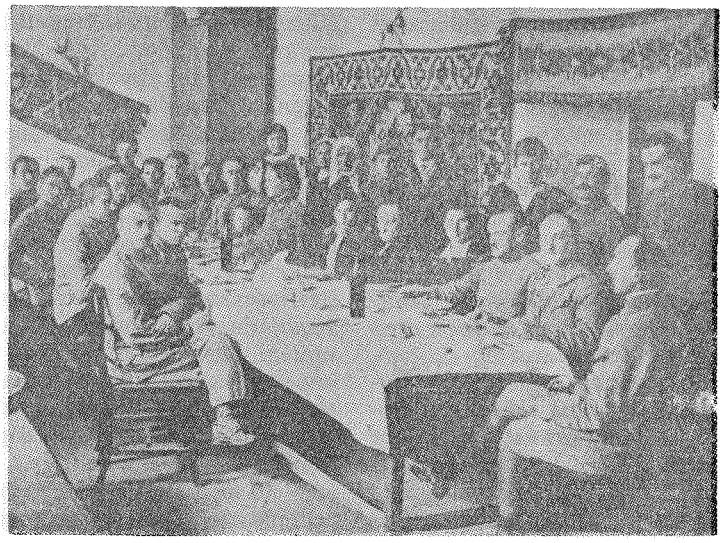

Іван Франко з Українськими Січовими Стрільцями на Різдво 1916 року

лося, була хмарою, яка затемнює те ясне сонце — осени його життя". (Лозинський, ст. 31).

Невиліковна недуга І. Франка

Та лихо надійшло несподівано, звідки його ніхто не сподівався. В кінці квітня 1908 року Франко занедужав на прогресивний параліч. Передусім виявилася ця нервова хвороба „контрактурою рук". Сам Франко писав, що був позбавлений свободи дій обох рук від кінця квітня 1908 р., і мав „утруднену всяку працю і користування книжками". Недужий лікувався в Хорватії, у Львові в лікарні - санаторії, а в 1909 р. Ловрані над Адріятичним морем і восени 1909 р. в Одесі. Лікування на якийсь час спинило розвиток недуги, але її не вилікувало.

Франко продовжував наукову працю, але вже не написав жадного визначнішого літературного твору після 1908-го року. Таким чином недуга змусила замовкнути Франкову музу майже зараз після 50-ки його життя.

Оця недуга не дозволила Франкові втішатися тим ентузіязмом, з яким українське громадянство відзначало 40-ліття літературної праці українського Мойсея, що 40 років працював для нього, бо бажав, щоб якнайскорше надійшов час, коли український нарід „засяє у народів вольнім колі, трусне Кавказ, впережеться Бескидом, покотить Чорним морем гомін волі і гляне, як хазяїн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі".

Майже у всіх місцевостях в 1913 і 1914 роках відбувалися ювілейні відзначення Франкової праці. До деяких міст прибував і сам Ювілят, який читав свою безсмертну поєму „Мойсей". Ювілейний комітет пляновав видати з приводу ювілею літературно-науковий збірник і зібрати більшу суму грошей на ювілейний дар поетові. Перша світова війна перешкодила повному здійсненню цих плянів. На ювілейний дар до вибуху війни зібрано поважну суму 30,000 корон, з яких частину видано на життя І. Франка під час війни аж до його смерти.

Смерть і похорони І. Франка

Здоров'я Франка гіршало з кожним роком, і це був ніби нормальний розвиток його невиліковної хвороби. Так було й тоді, коли почалася перша світова війна в 1914 р. В 1915 році,

коли звільнено Львів від московської окупації, Франко перейшов під опіку Українських Січових Стрільців і жив в їхньому захисті. На весні 1916 він затужив за своїм домом, де і помер 28 травня 1916-го року.

Цікаве, що автор біографії І. Франка І. І. Басс в книзі, виданій Академією Наук Української РСР (Київ, 1956, ст. 122), пише, що „Франка переведено було на постійне перебування до лікарні", не маючи відваги сказати, що це був шпиталик тих людей, які, вірні Франковим заповітам, пішли зі зброєю в руках здобувати волю Україні, і між якими був і син Івана Франка. Цей самий Басс написав про похорон, що „студентська молодь, прогресивна інтеліґенція, робітники і селяни провели в останню путь свого улюбленого поета і письменника, свого ідейного вождя і надхненника, який вчив їх боротись за правду, віддавати своє життя боротьбі за інтереси народу" (ст. 125).

А учасник похорону д-р М. Лозинський описує похорон автора „Мойсея" згідно з правдою, якої навчав І. Франко і про яку по фарисейському згадує І. І. Басс, — такими словами:

„По похороннім обряді в домі, де лежав покійний немов у розкішнім квітнику, — така маса вінків була кругом нього, — домовину винесли на своїх плечах Українські Січові Стрільці. Коли її уміщено на похоронним возі, з підвищеного місця перед вілею Покійного промовляв український парляментарний провідник, голова Загальної Української Ради д-р Кость Левицький. Опісля похід рушив... на Личаківське кладовище. Дорогою співав хор українських товариств під управою композитора Василя Барвінського. Доходила 8 година вечора, як похоронний похід став у брамі кладовища. Тут домовину взяли знов Українські Січові Стрільці й донесли на місце призначення.

По відправі похоронного обряду виголосили промови: професор Львівського університету д-р Олександер Колесса від Наукового Товариства ім. Шевченка й інших українських культурних товариств, д-р Михайло Лозинський від української преси, д-р Кирило Трильовський від Радикальної партії і Боєвої Управи УСС, сотник Зенон Номовський від Українських Січових Стрільців, делеґат Волині від українського населення зайнятих австро-угорською армією областей Російської України, Василь Ратальський від Дрогобиччини, Федь Федорців від української академічної момоді, Орися Величківна від Українського жіноцтва, Микола Ганкевич від Української соціялістично-демократичної партії, Сидор Твердохліб від молодших письменників. Доходила вже 10 година й зорі вкрили чисте вечірнє небо, як учасники похоронного свята почали розходитися, зоставляючи Покійного в новій домівці, в лоні Матері - Землі". (ст. 36).

Такий був кінець перебування тлінних останків Івана Франка на землі. Твори його духа живуть і житимуть так довго, як житиме український нарід, якому автор „Мойсея", „ввесь вік свій, ввесь труд віддав у незламнім завзяттю", кличучи до синів українського народу:

Хай наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!

Многогранність Франкової діяльности

Іван Франко — це поруч Т. Шевченка найбільша постать в найновішій історії українського народу. Іван Франко не тільки геніяльний письменник. Його літературна праця та його громадська діяльність дійсно витиснули „печать його духа" на духовому житті українського народу.

Багатогранна діяльність Франка ставить у невигідне положення дослідника, бо легко звернути більшу увагу на якусь одну ділянку багатющої праці автора „Мойсея" і одночасно занедбати інші, якими заслужився син нагуївського селянина - коваля для свого народу, що просив для себе не якихсь матеріяльних благ, тільки:

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам —
в серце кривді влучать,
Дай працювать, працювать,
працювати
І в праці сконать (1880).

Франко працював як поет, прозаїк і драматург; він був найбільшим літературним критиком, визначним літературознавцем, дослідником народної творчости, істориком, економістом, публіцистом, журналістом, редактором і так званим громадським діячем та активним політиком, а ці останні два поняття містять в собі дуже широкий зміст.

Про дещо з широкої діяльности І. Франка ми вже згадували на попередніх сторінках, тут хочемо згадати про його літературну творчість в найширшому розумінні цього поняття.

Під впливом романтизму

У 1913 році в „Передньому слові" до збірки „Із літ моєї молодости" Франко писав про початок своєї літературної діяльности таке:

„Майже від самого 1868 р. я писав немало віршами й прозою, бувши учеником гімназії в Дрогобичі, та все писане в тих часах попропадало". (Іван Франко. Твори, т. XV, ч. II, ст. 289; видання „Книгоспілки", Нью Йорк, 1960). Франко не жалував за тими творами, а з друкованих перевидав лише кілька в 1913 році.

Як перший надрукований вірш Франка подається його сонет із 1873-го року під заголовком „Народня пісня". Наведемо цей сонет в цілості, бо в ньому є характеристичні прикмети пізнішого поета:

Глянь на криницю, що із стіп могили
В степу сльозою чистою журчить;
В її оці личко місяця блищить
І сонця промінь грає в чистій хвили.

З грудей землі б'ють водянії жили.
Струї живої рух не кінчиться
й не спить,
Вода ж погожа тисячі живить
Весни дітей, що в круг її обсіли.

Криниця та з чудовими струями —
То люду мого дух, що
хоч у сум повитий,
Співа до серця серцем і словами.

Як початок тих струй усім закритий,
Так з темних джерел
ті слова повстали,
Щоб чистим жаром
серце запалити. (1873)

Того самого року написав 17-річний поет сонет „Котляревський", в якому порівняв автора „Енеїди" до тієї грудки снігу, яку „відбив орел" на високій горі, і та грудка виросла на лявіну, коли дійшла вниз.

Так Котляревський у щасливий час
Вкраїнським словом
розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз.

Та був у нім завдаток сил багатий,
І вогник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас огрівати.

Уже в Дрогобичі Франко стояв на народній українській основі і був проти москвофілів, які погорджували народною мовою, бо гадали, що для них зроблять літературу московські письменники.

Про романтичні вподобання тодішнього Франка свідчать ще й такі поезії з 1876 року, як „Князь Олег" (відомий переказ про князя та його коня, від якого він згинув), „Асколд і Дир під Царгородом" і „Святослав", в якому є таке місце:

А в Ольги пустилися сльози з очей.
„Не кидай рідні, сину мій дорогий!
Не бідний, а рідний і руський
наш край,
Дніпра не замінить вам
срібний Дунай.
В чужині там скарби,
та й зрада ж бо є!
Чужого забагнеш, а стратиш своє".

В цих романтизмом навіяних поезіях молодий Франко гостро виступав проти поляків:

Вперед брати! Пора вже раз
Зламать ляхів ярмо.

. . . . . .

Вперед! Нехай там валить світ
Міцкевич господин!
На Русі щезне Польщі слід.
Вперед всі, як один!
(„Наперед!", 1875).

З того самого року походить цікава поезія „Хрест", яку Франко написав як привіт митрополитові Йоси-

фові Сембратовичеві в день іменин 26-го грудня 1875 р.

Вірш зачинається так:

Хреста нас знаменем христили,
Ростем під знаменем хреста;
З хреста пливуть всі наші сили
І віра наша пресвята.

Тринадцята строфа цього вірша звучить так:

Під твоїм, Пастирю, проводом
Нам не страшна та боротьба;
За церков, за права з народом
Стоять — в нас воля не слаба.

Оці романтизмом навіяні поезії видав 20-річний І. Франко окремою книжкою „Баляди і роскази" (1876). Уже в найближчому році замість романтичних настроїв у Франковій поезії бринять реалістичні ноти. Та треба ще згадати, що данину романтизмові склав він, написавши в 1875 і 1876 роках повість „Петрії й Довбущуки".

Сам І. Франко в „Передмові" до другого видання „Петріїв і Довбущуків" написав у 1910 році, що в цій повісті „найдуться ремінісценції його гімназійної лектури, особливо фантастичних оповідань Ернста Амадея Гофмана, далі оповідання Лімбаха про селянина Петрія (ректе — Патрія), який збагатився знайденим скарбом, і нарешті деяких народніх оповідань про пригоди розбійників, а спеціяльно Олекси Довбуша". (І. Франко; твори, том IX, II, ст. 7.). Дозрілий майстер Франко признавав „недозрілість свого молодечого твору... щодо фантастичної топографії та недосить продуманої композиції". ст. 7).

Та сам автор не поставився так неґативно до своєї першої повісти, як це зробив у 1912 році Сергій Єфремов. Франко писав, що його повість в другому виданні є протестом „проти недогадливости і тупоумія деяких наших письменників та критиків, що, йдучи наосліп за покликом західноєвропейських песимістів, у міщанськім буржуазнім житті бачать синонім духового застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почуття" (ст. 250).

Очевидно, що такі слова не можуть сподобатися авторам совєтської „Історії української літератури", які на 537 ст. цього підручника пишуть, що Франко „як незрілий письменник у повісті „Петрії й Довбущуки" покладав надію на освіту як на головний засіб поліпшення добробуту народу". Однак автори згаданої „Історії" повинні знати, що Франко й пізніше, як зрілий письменник, особливого значення надавав освіті селян, а а доказ цього вистачить назвати „Перехресні стежки" (1900) та повість „Великий шум" (1907).

Франко — реаліст

Вже в 1876-му році в творчості Івана Франка видно впливи Михайла Драгоманова, а також тієї західньоєвропейської літератури, яку рекомендував читати галицьким українцям цей професор.

Франко вже не захоплювався історичними темами, а звернув увагу передусім на сучасність, в якій наш народ — це наймит, „що поту ллє потоки над нивою чужою".

Своєї доленьки він
довгі жде століття,
Та ще надармо жде;
Руїни перебув, татарські лихоліття
І панщини ярмо тверде.

Поет вірить, що український нарід діб'ється кращої долі і буде паном в своєму краю.

Пропаде пітьма й гніт,
обпадуть з тебе пута,
І ярма всі ми порвемо.
Недаром ти в біді,
пригноблений врагами
Про силу духа все співав,
Недаром ти казок чарівними устами
Його побіду величав.
Він побідить,
порве шкарлющі пересуду
І вольний власний лан
Ти знов оратимеш —
властивець свого труду
І в власнім краю сам свій пан.

(„Наймит". 1876).

У 1876 р. Франко написав і перші свої оповідання, які були ближчі до життя, як фантастична повість про

Петріїв і Довбущуків. Оповідання „Лесишина челядь" починається немов ідилія:

„Зійшло сонце. Зацвіркотали свердщки на всілякі лади, забриніли великі польові мухи, затріпоталися барвисті мотилі понад колосистим морем. Природа ожила. Вітер подув сильніше, подув теплом зі сторони лісу і зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів".

Та не така гармонія є ліж людьми в Лесишиній челяді, бо її син Гнат „був злий та забіяка... і поганий. Волосся червоне, очі маленькі, хитрі, як у якого татарина, сам великий, голова як макітра, а губи, мов подушки, такі повіддувані". Та й Лесиха була „сукриста дуже та тверда". Тож не могла бути щасливою Анна при такій свекрусі й такому чоловікові. Не почувалася щасливою й Лесишина донька Горпина, яка потайки від матері любиться з Митром Громиком, бідним удовиним сином. Франко закінчив це оповідання зовсім не ідилічно: Дмитро попрощався з Горпиною, „зідхнув важко, витяг сопівку з-за пазухи, заграв, затилікав, та так дрібно та тужно, немов би в тім голосі тонула вся його надія на тихе щастя.

Гірка моя доле! — прошептав Митро й повернув у свій вигін до бідної, вербами обсадженої хатини, де жила його стара мати". (Твори, том І, ч. І, ст. 34).

Ми спинились на цьому оповіданні тому, що Володимир Барвінський хотів змінити його кінець, вважаючи, що він „псує" ідилічний образ.

У передмові до збірки „Добрий заробок" Франко наводить слова В. Барвінського:

„Ну, що воно таке! — говорив він. — Могла б була вийти гарна ідилія, якби не той нещасний натуралізм, що псує ідилічне враження. До якої категорії творів зачислити це?"

На це Франко відповів, що він хотів „змалювати контраст між красою природи й мізерією людського життя". Але Барвінський твердив, що „це не в дусі нашої поезії, особливо народної, де природа звичайно сумує й веселиться згідно зі смутком або радощами чоловіка". (І, ст. 175).

Не погодившись з В. Барвінським щодо характеру нашої літератури, Франко продовжував своєю манерою „Галицькі образки". Він „почав збирати матеріяли, ескізи, та оповідання для змальовання образу нашої суспільности в різних її верствах, у різних змаганнях, працях, заробітках, стражданнях, поривах, ілюзіях та настроях", як сам про це писав (ст. 116). Життя дало йому доволі нагоди для збирання таких матеріялів.

І так почали появлятися Франкові оповідання про людей, що працювали „в поті чола". В оповіданні „Вугляр" (1876) описується нещастя вугляра, син якого згорів при випалюванні деревного вугілля, герой оповідання „Два приятелі" каже, що „нема в світі правдивої приязни ані приятелів", бо його ж зрадив „найвірніщий приятель Хома" (1876).

Цікава історія оповідання „Муляр" (1878), яке мало появитися у віденському „Слов'янському Альманаху" в 1880 році, але не появилося з причини конфіскації того альманаху. Франко надрукував початок цього оповідання у львівському часописі „Праця", але не прислав на час продовження, і другу гастину доробив польський письменник Б. Спауста. Цього оповідання не захотів друкувати редактор „Зорі" з тої „простої причини, що мулярі загалом великі лінюхи, а такого факту, як є в оповіданні, він не бачив ніколи" — пише Франко у згаданій передмові (ст. 177).

Треба згадати й перші Франкові оповідання з так званого бориславського циклу, написані вже в 1877-му році і друковані в часописі „Друг" та випущені окремим виданням (Іван Франко: Письма, II. Борислав. Картини з життя підгірського народа"). Автор інформує сам про ціль написання цих творів в передмові до вище згаданого видання:

„Борислав, хоть доставляв нашому краєві цінного матеріялу для освітлення і про домашній ужиток і про вивіз за границю, стався між тим за-

паднею, в котрій гине і пропадає наше щасливе Підгір'я, в котрій марнується без ліку здорових сил нашого народа. Борислав стався для нього осередком експлуатації у всіх можливих видах, почавши від тисяч жертов, що гинуть рік-річно в ямах, аж до тих тисяч, що вертають відтам з протраченою силою фізичною та звихненою моральною підставою в серці, — що вертають передчасними старцями". (І. Франко. Твори в двадцяти томах, 1955, І, ст. 403).

Редакція совєтського видання завважує щодо цих оповідань, що в них „клясові суперечності іноді затушковуються показом міжнаціональних суперечностей", і пояснює це тим, що тоді „ще не до кінця сформований був світогляд і самого Ів. Франка" (ст. 403). Та в дійсності і в дальших творах Франка, і то не тільки т. зв. бориславського циклу, немало є таких „міжнаціональних суперечностей".

Оці „міжнаціональні" суперечності турбують авторів совєтської „Історії української літератури", і вони при кожній нагоді з радістю підкреслюють, що ось уже є „клясова свідомість" в героїв Франкових оповідань. Про персонаж з оповідання „На роботі" вони твердять, що в нього „починає зароджуватися клясова свідомість". Це правда, що той персонаж нарікає на нелюдський визиск робітників, але далеко йому до „клясової свідомости", бо ж він кидає працю в Бориславі і вертається з своєю дівчиною Маринею на село:

„Що, Мариню? Чого ти така сумна сидиш? Йой, як ти змарніла! А я перше й не додивився! А що? Ходім обоє відси! Хай западеться та погань (Борислав). Волимо й як бідувати, як маємо тут нізащо здоров'я дороге тратити!" (IV, І. 26).

Так не міг би промовляти „клясовосвідомий" робітник!

„Борислав сміється"

Франко писав у „Молоті" (1878 р.), що „література певного часу повинна бути образом життя, праці, бесіди і думок того часу". Тоді він знав уже твори Діккенса, Бальзака, Фльобера, Золя, Доде, твори російських письменників - реалістів. На думку тодішнього Франка, література мала „вказувати в самім корені добрі і злі боки існуючого порядку і витворювати з-поміж інтеліґенції людей, готових служити всією силою для піддержання добрих і усунення злих боків життя" (І. Франко. Публіцистика. Вибрані статті, Київ, 1953, ст. 29 - 30).

Франко, за французом Золя, казав, що література „громадить і описує факти щоденного життя, вважаючи тільки на правду, не на естетичні правила". (Там же, ст. 30).

І так почав Франко служити своєму народові і за допомогою красного письменства. В поемі „Каменярі" поет ототожнює себе з тими, які жертвують своєю кров'ю й життям для добра інших:

І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо ґраніт;
Що кров'ю власною
і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець,
і за нами
Прийде нове життя,
добро нове у світ.

(„Каменярі", 1878).

Вже А. Крушельницький підкреслив, що „поет, сам молодий, не міг до молодечих душ, повних туги у погоні за ідеалами, підійти із більш світлими ідеалами, як отсе завзяття й жертви себе і найрідніших собі — для боротьби за нове життя" (ст. 22). Хоч не можна забувати й того, що в цій „оді до щастя майбутнього" пуантою є: „І щастя всіх прийде по наших аж кістках". Двадцятидволітній пост був тоді пригноблений бойкотом українського громадянства у зв'язку з першим арештом.

Про Борислав чув Франко багато ще вдома, коли в кузні його батька оповідали про те село, яке стягало до себе селян з цілої околиці. Живучи довгі літа в Дрогобичі, він мав нагоду поглибити відомості про ту галицьку Каліфорнію, бо з Дрогоби-

ча йшли робітники до Борислава на роботу.

До згаданих вище оповідань з бориславського циклу додаймо ще такі: „Навернений грішник" (1877), „Яць Зелепуга" (1877), „Задля празника" (1891) і „Полуйка" та „Вівчар" — обидва з 1899 р.

Та найповніше змальований Борислав у двох повістях І. Франка: „Боа констріктор" (1878) і „Борислав сміється", який друкувався в часописі „Світ" (1881 - 1882), але не був докінчений, бо „Світ" припинив своє видання.

Героєм повісти „Боа констріктор" є Герман Гольдкремер, який у Бориславі став багатієм, хоч в дитинстві і в юнацьких роках пізнав досить лиха. Він живе постійно в Дрогобичі, і тільки в п'ятницю приїжджає до Борислава виплачувати робітникам гроші. Ось що думає Герман про цих робітників, які творять його добробут:

„... люди, що снуються навкруги його мешкання поміж брудні шопи, поміж гнилисті гори, що мов мурашки, невпинно нишпорять коло закопів, — тьфу, чи то люди? чи такі на світі люди? Зачорнені скрізь нафтою та глиною, мов ворони; на них пошарпані шмати — не то шкіра, не то якесь невидане полотно; від них на сто кроків віє нестерпний дух нечисти, сопуху, шинків, зопсуття" (X, I, ст. 5 - 6).

Герман любується образом у золочених рамах, який представляє, як вуж - давун „з усією силою стискає своїми величезними скрутілями добичу — газелю, щоб подрухотати їй кості". (7). Германові робітники й інші промисловці не любили цієї картини, та її власник нею захоплювався, кажучи:

„Щож ж — це боротьба за існування. Коза хоче жити, і вуж хоче жити. А хто тому винен, що вуж не може жити травою, лише козою? А ти козо, будь мудра, не лізь вужеві в зуби!". (ст. 8).

Ось така філософія цього багатія, якої навчило його ж життя в „напіврозваленій, підгнилій, вогкій, негарній і занедбаній хатці на Лану в Дрогобичі". Франко в натуралістичній манері малює те довкілля, в якому народився Герман. — Всі хати „подобали радше на одну нужденну руїну, на одну кучу сміття, плюгавства, гнилого делиння та шмаття, як на людське житло". (10).

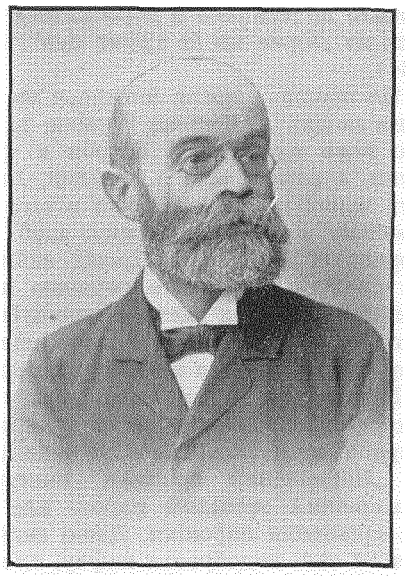

Михайло Павлик

Герман хотів би, щоб і його син перейнявся такою філософією, бо варто „бути багатим на те, щоб панувати над людьми. Щоб бачити, як вони хиляться перед тобою, готові віддати тобі на услуги свою силу, свій розум, свою науку, щоб тільки запопасти твоєї ласки". Та Германів умовохворий син Дувідко, що з насолодою дивився, як горіла шопа з робітниками, яку він сам підпалив, — не хоче сприйняти батькової філософії. Виникає така розмова між батьком і сином:

— Гоїв не жаль, — мовив Дувідко, мов із задумом. — Вони брудні й вонючі.

— То би ще байка, що брудні. Гірше те, що дурні. То єсть для них гірше. Ади, як вони лізуть у ями й гадки не мають, і задовольняються мізерним заробітком, який тут же й пропивають. А могли б були давно

робити це для себе й дороблятися капіталів. Адже це їх ґрунт був". (ст. 134).

Це правда, „земля мстилася на наших людях", як казав Герман, за те, що вони пустили ці скарби в чужі руки, а самі пішли з торбами. Вина тут нашої інтеліґенції, яка нічого не зробила в тому напрямку, щоб використати Борислав. Провід займався „політикою", тобто справою правопису, а значна частина інтеліґенції сподівалася, що білий московський цар принесе щастя нашому народові.

Цікаве, що Франко не згадує в своїх бориславських творах жадного українського інтеліґента. В оповіданні „Навернений грішник" виступає неназваний місцевий парох, але не як провідник парохіян. Деякі селяни хотіли самі видобувати нафту, але це їм не вдавалося, і вони не мали витривалости, от як родина Півтораків.

„Василь Півторак був свого часу один із найзаможніших ґаздів на весь Борислав. Поля в нього було подостатком, худоби і хліба і шмаття, ба й грошенят готових дещо найшлося. Працьовитий, ощадний, любив порядок, — тож і все йшло в його порядком і статком.

Було у Василя три сини, — парубки, що маків цвіт. Здорові, кріпкі, обичаєм та вдачею капля в каплю в батька вдалися". (IV, I, ст. 89). Але родина Півтораків нічого не вдіяла, її пляни не вдалися, члени цієї родини загинули.

Як відомо, в 1877 році Франко був заарештований і після того арешту почав цікавитися соціялістичним ученням, як про це пише в своїй автобіографії. В 1880-му його вдруге арештовують, тож, друкуючи свою другу повість „Борислав сміється", він був на 4 роки старший літами, і на багато більше досвідчений і дозрілий.

В листі до О. Рошкевич Франко заявив, що у вересні 1879-го року почав писати нову повість „На ширшу скалю... де побіч життя робітників бориславських представить також нових людей при роботі, — значить представить не факти, а, так сказати, „представить в розвитку те, щотепер існує в зароді". (Ю. Кобилецький. Творчість Івана Франка, Київ, 1956, ст. 58).

„Борислав сміється" — це немов продовження „Боа констріктор", бо в ній є деякі ті самі особи і те саме місце дії. Але з'являється вже тут конкурент Германа — Леон Гаммершляґ, виступають нові типи робітників, які вже не п'ють, а дбають про свою організацію. Між робітниками перед веде Бенедьо Синиця, муляр із Дрогобича, бо інші — це колишні селяни, що їх нужда вигнала з сіл на працю.

У цій повісті І. Франко вперше в нашій літературі змалював страйк робітників, який закінчився великою пожежею Борислава. (В 1873 році дійсно була пожежа цього нафтового центру). Згаданий Ю. Кобилецький слушно пише (63 ст.), що І. Франко „по-новаторському, глибоко, в і р н о зрозумів інтернаціональну суть новонародженого пролетарського руху". Але вже дальше його ствердження, що Франко „цим самим завдав удару прогнилим націоналістичним теоріям безбуржуазности української нації", — виразно пропаґандивне. У Франка — пише Кобилецький — „не існує поділу людей за національною ознакою, а є поділ лише за їх клясовим станом" (там ,же ст. 63). Але вистачить подивитися на прізвища антагоністичних сторін у творах бориславського циклу, щоб побачити, що совєтський літературознавець „підтягає" Франка до вимог партійної лінії. Це відчуває і сам Кобилецький, коли мусить признатись (64 стор.), що „безперечно, І. Франко не змалював нам робітничий кляс так, як його показав великий пролетарський письменник М. Горький — глашатай нових соціялістичних ідей".

Ми вже зазначали, як дивився І. Франко на соціялізм і на боротьбу кляс, а тут наведемо ще його слова із передмови до збірки „Мій Ізмараґд" (1898), де він заявляв, що „ніколи не належав до вірних тієї релігії, ос-

нованої на догмах ненависти та класової боротьби". Совєтські літературознавці не сміють про це згадувати. Вони роблять із Франка малощо не партійного чоловіка. І навіть акад. О. І. Білецький, пишучи про повість „Борислав сміється", ні сіло-ні впало говорить про „майбутній комунізм", розуміється, покликаючись при цьому на мудрість В. Леніна. О. І. Білецький відважився принаймні на те, що признав оригінальність за І. Франком в циклі його творів про Борислав. Мовляв, російські письменники народники не зрозуміли ще того, що пізніше відкрив світові Ленін, а Франко це вже зрозумів тоді, коли ще про Леніна ніхто не чував.

О. Білецький вірно підкреслив, що Франко не міг наслідувати ані західньоевропейських письменників, а ні російських, бо і ті і ті перед Франком не розв'язували так робітничих проблем, як це зробив Іван Франко в повісті „Борислав сміється". О. Білецький написав:

„Російська література, постійний керівник і порадник Франка (автора „Не пора, не пора" — Л. Л.), теж не могла дати йому ніяких зразків для Бориславського циклу" (ст. 272).

І. Франко не закінчив своєї другої повісти про Галицьку Каліфорнію — „Борислав сміється", і тому важко здогадатися, яку розв'язку дав би він тій трагедії, що розіграється в її кінці. В пізніших своїх творах Франко був проти насильних актів робітників, як це видко з його оповідання „Хома з серцем і Хома без серця", написаного 1904-го року. В цьому творі Хома заохочує робітників до кривавих демонстрацій, але „коли по кількох днях одержав телеграму про велику пожежу в Бориславі, про покликання компанії війська і про криваві розрухи, то поблід іще дужче, як звичайно, і почув немов би щось заколо-ло його в серці.

„Другого ранку знайшли його неживого в ліжку. Обдукція виказала розрив серця" (III, ст. 418).

Ольга Кобилянська

„На Підгір'ю села невеселі

Цикл поезій „По селах" у збірці І. Франка „Мій ізмарагд" із 1898 року починається загальною характеристикою українського підгірського села, яке поет дуже добре знав, бо походив із підгірських околиць:

На Підгір'ю села невеселі
Простяглися долом - долинами,
Мов край шляху на твердій постелі
Сплять старці обвішані торбами.
. . . . . .
В хаті піч трохи не в півкімнати
З запічком і з припічком із глини,
Вічно тепла — то жолудок хати,
Величезний, — як живіт дитини.

Хліб і страва —
тут найстарша справа,
Ціль всіх змагань,
замислів, турботи,
Мов родивсь цей люд
лиш для роботи,
А на хліб вся праця йде кривава.

Ми вже згадували, що Франко в своїх перших оповіданнях брав теми з сільського життя („Лесишина челядь"). Село цікавило ввесь час Франка - письменника. У виданій в 1887-му році першій більшій збірці „З вершин і низин" є окремий цикл п. н. „Га-

лицькі образки", в якому всі 13 творів змальовують галицьке село 1880-х років. Вже самі назви цих поем свідчать про те, що в них оспівує, чи радше оплакує поет: „У шинку", „Гадки на межі", „Журавлі", „В лісі", „Голод", П'яниця"...

Ось уривок з поеми „Гадки над мужичою скибою":

Стану я ранком на зораній ниві:
Пурпуром сонце на сході горить,
Пташечки в гаю щебечуть щасливі,
В моїм лиш серці гризота кричить.

Пане всіх творів властивче природи,
Глянь, що в ній щастя
що в ній красоти!
Чом в твоє серце
краса та не входить,
Чом так нещасний,
пригноблиний ти?

Поле плодюче, царина відкрита,
Трави густі по лісах і луках, —
Чом же тебе не годують досита,
Чом же ти з голоду
мреш по хатах? (1881).

Автор бачив нужду на селі і хотів би їй якось зарадити. Він тоді працював над історичною повістю „Захар Беркут", яка вийшла в 1882-му році. В цій повісті змальовано село Тухлю в 13-му віці, за князя Данила, громада якого була сама собі владою і працю на полі виконувала спільно. Франко тоді цікавився соціялістичною наукою. В його поемі „Гадки на межі" з 1881-го року також знаходимо рядки, на які комуністичні літературознавці покликуються як на доказ того, що Франко був прихильником колективного ладу на селі. Ліричний герой цієї поеми:

... бачив в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудом,
та рілля
Народ годувала, щасливий,
свобідний.
Чи це ж Україна,
чи це край мій рідний
Обдертий чужими й своїми забутий?
Так, це Україна свобідна нова!
І в мойому серці біль
втишувавсь лютий.

Поет описує той вимріяний ідеальни лад, про який так гарно говорили соціялісти і який такими кривавими засобами і так невдало запровадили московські комуністи. Франко не міг би втишити свого болю, коли б тепер побачив Україну, бо ж він писав у „Скорбних піснях" 1880 року, що його власна неволя — „то й народня неволя". І тому Франко закінчив би свої „Гадки на межі" і тепер так само, як це зробив 1881-го року.

О, краю мій рідний, недолею гнутий,
Пропасти би радше тобі,
як ніж коли б
Така твоя доля повік мала бути!

Цікаве, що оці „Галицькі образки" Франкові мають сумні історії („Максим Цюник", „Великдень", „Михайло"), які є немов контрастом до розкішної природи:

О, краю мій, Підгір'я ти прекрасне,
Як я люблю, як я люблю тебе!
Мов зірка та, що світить і не гасне,
Так та любов в душі моїй живе.
О, чом же ти, так гарне,
так нещасне?
Хоч вічно юне, — хоре та слабе?
Як радо дав би я для щастя
люду твого
Пролить хоч зараз всю кров
із серця мого!

„Нове життя", 1883 - 1885.

І в оповіданнях із сільського життя І. Франко в темних красках малює життя наших селян. Герой оповідання „Добрий заробок" сам розказує про своє життя так:

„Та й що за життя наше! Бульба та борщ, часом деякі крупи, та й хлібець, який лучиться: житній, то житній, а ячмінний або вівсяний, та й за це Богу дякувати".

А кінець цього оповідання такий:

„ Нашу хату закупив жид Йойна на хлів для телят, а ми з бабою, як видите, пішли в комірство. Знов по старому живемо, доки Бог віку подовжить. Вона пряде, хлопці людську худобу пасуть, а я мітли роблю. Та якось своїм світом торочимо". (1881).

Подібно кінчається й „оповідання ложкаря", якому казали вписатися до ремісничого цеху, щоб могти підтримувати „домашній промисл", але це стільки коштувало б, що майбутній

,,цеховий майстер" - ложкар зрезиґнував із ремісницьких гонорів.

„Від нині закидаю увесь свій промисл. Знаєте, пане цехмістру, всього того, що ви мені тут вилічили платити, я й за десять літ не зароблю, не рахуючи вже своєї матерії. Сховайте собі свою карту і свій гонор цеховий! Обійдеться циганське весілля без марципанів".

Герой цього оповідання сміється крізь сльози, коли згадує ,,пана маршалка" зі Львова, який закликав підтримувати домашній промисл.

З гумором оповідає про свою пригоду власник ручної скриньки до різання січки, який купив собі в Самборі січкарню і з цієї нагоди ,,з цілої громади сміх зробив". (,,Історія моєї січкарні" (1881).

Також із гумором вивів автор і героя оповідання ,,Довбанюк" — шляхтича Городиського, якого селяни прозвали так тому, що все ходив у тих довгих незбираних, ,,як то кажуть, вибачте, ,,довбаних" штанях. Шляхціц був правда, з тих ходачкових, але фуми шляхетської стільки, що чоч і графові не стид би".

З цього бачимо, що Франко не ставив собі за єдину ціль у своїх творах показувати ,,у зіткненні дві антагоністичні сили на селі" та ,,руйнувати буржуазно-хлопоманські погляди на селянство в літературі того часу", — як про це пише згадуваний Ю. Кобилецький (ст. 68).

На селі йшла боротьба, але вона велася не тільки на ,,клясовій базі", бо дуже часто адміністрація була польська, яка підтримувала польських поміщиків проти українських селян. Між українськими інтеліґентами, героями Франкових творів, є й такі, які обороняють українське село проти переслідування польської адміністрації. Франко не боявся називати речей по імені і підкреслювати той факт, що кривдниками були поляки, а покривдженими українці. Ю. Кобилецький не сміє цього ствердити.

Ю. Кобилецький пише на 69 ст. своєї книжки ,,про вірних слуг українських поміщиків — буржуазно-націоналістичну інтеліґенцію" — але він не хоче знати тих героїв у франкових творах, які, хоч і інтеліґенти, — не були слугами поміщиків і обороняли селян. Пригадаймо хоч би оповідання ,,Хома з серцем і Хома без серця" (1904), в якому український інтеліґент бажає, щоб у нас ,,не стало дворів із чужонародним, паразитним населенням", бо тоді ,,не буде з ким і за що боротися". Це писав І. Франко в 1904 році, і це є позитивний герой твору, бо ,,Хома з серцем" сам зневірюється в своїй тактиці і гине від розриву серця.

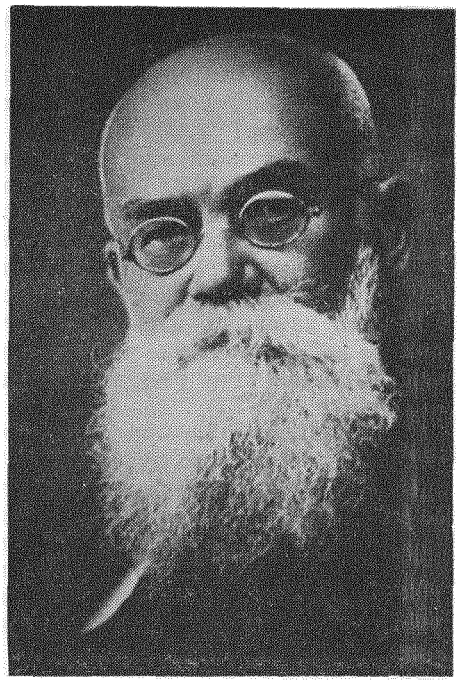

Михайло Грушевський

У повісті ,,Великий шум" із 1907 р. український дідич Субота примиряється з громадою і віддає доньку за провідника селян — Костя Дум'яка. Це не подобається Ю. Кобилецькому, і він пише, що в цій повісті ,,виявилися ідейні протиріччя в світогляді І. Франка". Кобилецький твердить, що автор іде тут хибним шляхом примирення сільської громади з поміщиком Суботою. (ст. 70). Щоб цю Франкову ,,помилку" злагіднити, Кобилецький

сім рядків нижче пише, що Франко далі „показує, як наростає соціяльний протест на селі проти февдального гноблення". І на доказ цього наводить цитату:

„Іде, гуде великий шум! Великий шум, зелений шум! Під його подихом стогне могутній Діл, гнуться малощо не до землі струнки, білі берези, на долині тріщать старі дуби, скриплять і стогнуть осики... Але — бо й по селах, по хатах, по церквах і корчмах, по душі народа йде шум не менший, як оцей шум розшалілої природи". (ст. 70 - 71).

Кобилецький пише про „символічний образ невпинного дужого вітру", який свідчить про ріст „соціяльного протесту". Та арґумент Кобилецького падає, коли згадати, що отим „великим шумом" Франко зачав свою повість, а закінчив її „шляхом примирення" громади з дідичем. Ось закінчення „Великого шуму":

„По полудню, весь час аж до вечора, йшло в панському дворі велике угощення цілої грушатицької громади. Графиня й Галя (— це доні дідича Суботи, Л. Л.), обі в однакових костюмах, услугували мужикам.

„А вечором у присутності привезеного з міста нотаря уложено між паном і громадою плян викупу сервітутів, за які селяни одержали значний шмат ліса і толоку". (ст. 327, XI-ий том нюйорського видання).

„Панські жарти"

Іван Франко змалював життя українських селян в австрійській займанщині також у поемі „Панські жарти", написаній в 1887 році і тоді ж видав її друком у збірці поезій „З вершин і низин".

У передмові до 4-го видання цієї поеми в 1911-му році автор писав, що основою його поетичного оповідання „був факт, досить незвичайний в історії панщини в Галичині, записаний галицько-українським поетом Николаєм Устияновичем в увазі до його повісти „Месть верховинця", написаної 1849 р., де було сказано, що в давніших роках властитель гірського села Ялинковате, в Стрийській окрузі, разом із громадою велів вигнати на панщину також священика, та священик, виїхавши з волами на поле, лишив воли в ярмі біля воза чи плуга, а сам пішов пішки до Перемишля пожалуватися на дідича у своєї духовної зверхності, бо у світської в Стрию не надіявся знайти правної охорони". („Панські жарти", Вінніпеґ, 1956, ст. 8 - 9).

В цій поемі головним героєм є дідич Мигуцький, життьова філософія якого була така:

„Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до праці і розмови,
До танців, сміхів і пісень;
Та не любив хлопів багатих
Та мовчазливих і завзятих,
А на письменних був огень.
Хлоп щоб умів орать, косити
І в танці дівкою носити,
Та „Вірую" і „Отче наш".
Письма не треба хлопу знати:
Як хлоп почне книжки читати,
Хто буде пану свині пас?"

Селяни - кріпаки мали відробляти панщину та купувати горілку, що її пан гнав у своїй гуральні. Але нагло під добродійним впливом священика селяни перестали пити. „І почалась від того дня поміж громадою і паном глуха постійна війна", яка й творить зміст поеми. Комісар - німець стає по боці селян, не з любови до українців, а тому, що польський пан гірко з нього зажартував.

Священик повчав селян при різних нагодах:

„Пора вам, дітоньки, з шинком
Розстатися! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума.
Горілка — то чортівська справа,
Себе жалійте! — Йде зима
А в хаті і чобіт нема.
Хоч на дітей своїх глядіть!
Голодні, голі, хорі, темні!"

Почалася боротьба між священиком і паном. Пан наказав селянам іти до праці на Новий Рік і звелів замкнути церкву на ключ. Селяни почали бунтуватися, але священик їх заспокоїв. Він не дозволив на активний спротив своїх парохіян навіть тоді, коли вони

обурилися, що на панщину мусів іти сам священик, бо так захотілося панові. Старенький священик умовив селян такими словами:

Так от що я сказать вам мушу:
Схотів пан взяти гріх на душу,
Схотів у свято рокове
Нам церкву замикати
І нас на панщину всіх гнати, —
Хай буде й так! Хто поживе,
Побачить, що з того буде.
Ми ж, діти, бунтів не робім.

Постать священика в „Панських жартах" непокоїть совєтських літературознавців, бож, на їхню думку, всі священики мають бути ворогами, а не приятелями народу. Поему „Панські жарти" хвалили Григорій Цеглинський і проф. Омел. Огоновський. А проф. І. Свєнціцький писав, що „Франко схилив у цій поемі свою бунтарську голову перед добрим пастирем свого народу".

Кобилецький каже, що „твердження це безпідставне" і на доказ цього згадує інші твори, в яких Франко малює не таких священиків. Кобилецький покликується і на осуд самого І. Франка, який писав М. Драгоманову, що „не підхлібив попівству в своїм малюнку" священика в „Панських жартах". Цю справу можна б вповні вияснити на основі огляду всіх священичих типів в творах І. Франка, але на це тут немає місця. Зрештою Франко мав між священиками численних приятелів, з якими жив потовариськи, яких відвідував і поважав як дійсних патріотів та дорадників селян.

В поемі змальована глибока радість з приводу знесення панщини:

Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Та ж ти цілих сто літ ту кляту
Неволю двигав, і вмирати
Не хотів, а волі ждав! Дивись,
Ми вольні! Відний, ти дождати
Не міг, — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так, як мене, не забере!
Візьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!

Очевидно, що ця „воля" не була такою, якої сподівалися українські селяни і як її вихваляє отой звільнений син перед своїм небіжчиком татом на могилці. Він оповідає всю ту історію на те, щоб визволені кріпаки не спочивали на лаврах, бо:

Ще ж не заснуло наше лихо;
То голосно воно, то тихо
Підкрадується до села.
Хто знає, може, доведеться
І вам такого ще дожить,
Що чоловікові здається:
Ось тут надія всяка рветься,
Тут треба голову зложить!
Пропала правда, згибла доля,
Закована громадська воля
Неправда всюди верх держить.

І. Франко змалював панщину ще й в інших творах, як от в оповіданні „Панщизняний хліб", в якому отаман немилосердно б'є нагайкою старого селянина за те, що не може бігати по лані так, як йому бажається:

„Свиснула нагайка, чорною гадюкою блиснула в повітрі й обвилася довкола голих по коліна Онопрієвих ніг. Легенький ляск, знов блиснула в повітрі нагайка і знов окрутила голі ноги старого. Він тільки ойкнув і повалився на землю, а на ногах відразу виступили два широкі, червоні перстені і з них помалу почала виступати кров".

Франко не забув і про ті післяпанщизняні роки, про які згадується в поемі „Панські жарти". Назвім хоч би оповідання „Ліси і пасовиська" з 1883 року, яке починається так:

„Господи Боже, що то крику було в нас за тоті ліси та пасовиська! Як звивалися пани, як нараджувалися, підплачували інженерів та адвокатів, щоби звільнитися від усяких тягарів! Мудрі голови. Вони знали, що хоч цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то прецінь як вони не дадуть їм лісу й пасовиська, то хлоп таки мусить або погибати на пні або до них „прийдіте поклонімося", — а тоді верне знов панщина, хоч трошки в іншій свиті, але для хлопа через те зовсім не легша".

Селяни пробували активно противитися панові, але самі побачили, що цим способом нічого не вдіють, бо пан спровадив військо, яке два міся-

ці стояло в селі, і „громада була зруйнована дочиста".

„Захар Беркут

Говорячи про соціяльний ідеал Франка, головним чином у відношенні до села, вказують звичайно на вже згадувану історичну повість „Захар Беркут", за яку він дістав у 1882 році нагороду на конкурсі „Зорі" (видавець Ом. Партицький).

Повість „Захар Беркут" має бути „образом громадського життя Карпатської Руси в XIII віці", як про це сам автор говорить у підзаголовку цього твору.

На початку повісти описується сучасна авторові Тухольщина:

„Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині. Казкою видається повість про давні часи і давніх людей. Вірити не хотять нинішні люди, що виросли в нужді й притиску, в тисячолітніх (!) *) путах і залежностях. Але нехай собі! Думка поета летить у ті давні часи, оживляє давніх людей, а в кого серце чисте і щиро-людське чуття, той і в них побачить своїх братів, живих людей, а в життю їх, хоч і як неподібнім до нашого, догляне не одно таке, що може бути пожадане і для наших „культурних" часів".

Оці останні слова виявляють ціль письменника, чому він писав цю свою історичну повість, яка має бути „втіленням певної ідеї в певних живих, типових особах", бо повістяр „оперує живими людьми, а історик арґументами і логічними висновками". („передмова" до першого видання з 1882-го року).

Головним персонажем у повісті є Захар Беркут. Його погляд на ролю громади в житті народу висловлений при кінці його життя:

„Батьки і браття! Нинішня перемога велике діло для нас. Чим ми перемогли? Чи нашим оружжям тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми перемогли нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добре на це! Доки будете жити в громадському порядку, дружньо держатися купи, незламно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не переможить".

Захар знає, що „настануть погані часи для його громади", але „нарід нагадає собі життя своїх предків і забажає йти їх слідом. Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Це будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народнього! Передавайте ж дітям і внукам своїм вісті про давнє життя і давні порядки. Нехай живе між ними та пам'ять серед грядущих злиднів, так як жива іскра не гасне в попелі. Прийде пора, іскра розгориться новим огнем! Прощайте!".

Це останні слова Захара, після того він „зирнув на сонце, всміхнувся, і по хвилі вже його не стало". Автор повісти при самому її кінці нав'язує до того, що написав на початку твору про „давні часи", такими словами:

„Багато змінилося від того часу. Аж надто докладно збулося віщування старого громадянина. Великі злигодні градовою хмарою перейшли понад руською землею. Давнє громадство давно забуте і, здавалось би, похоронене. Та ні! Чи не нашим дням судилось відновити його? Чи не ми це живемо в тій щасливій добі відродження, про яку, вмираючи, говорив Захар, а бодай у досвітках тієї доби?".

Цю Франкову історичну повість прихильно привітала тодішня українська критика. Хвалили повість у „Київській Старині" (1885, ст. 369-376), а Ол. Кониський поставив „Захара Беркута" на першому місці поміж всіми Франковими творами. (Атенеум, 1885, ст. 350). Навіть не дуже прихильний до Івана Франка проф. Ом. Огоновський у своїй „Історії літератури української" писав: „не можна заперечувати творові Франка високої стійности літературної", і — „ні в однім іншім писанню не проявив

*)Від 1241-го року, коли відбувалися описані в повісті „Захар Беркут" події, до 1882-го року, коли автор писав цей твір, минуло лише 640 років.

автор стільки поетичного вітхнення й теплого чуття, скільки його добачаємо в „Захарі Беркутові" („Зоря", 1892, ст. 9).

Прихильно оцінив цю повість також Василь Щурат у „Зорі" 1896-го року, ставлячи її вище від ліричних віршів Франкових, від славнозвісних „Галицьких образків": „не вони, писав він, здобули йому славу першорядного поета і новеліста, а „Захар Беркут" та „Панські жарти".

Ці голоси навели ми за Агатангелем Кримським, який почав був писати довшу статтю про Івана Франка перед 25-річним ювілеєм поетової творчости (в 1898 році), але не докінчив і вона появилася друком в книжці: Агатангел Кримський. Вибрані твори, Дніпро, Київ, 1965; про Франка на ст. 437 - 472.

Цікаве тут те, що всі згадані Франкові критики були його ідеологічними противниками, але не добачали, що Франко впровадив у повість соціялістичну („громадівську") ідеологію і представив тодішніх селян такими, якими хотіло б їх бачити женевське „Вольное Слово".

„На цю повість із старого побуту, — писав Кримський, — лягла величезна новочасна соціялістична тенденція: в громадських порядках XIII віку автор добачив новітні соціялістичні ідеали щодо володіння землею, самоуправи і суду громадського, добачив ненависть до всяких князів або інших невиборних властей... Він побачив повну терпимість, пошанування для чужого переконання „чужої віри" (ст. 466).

Треба признати, що ідеалізація всіх позитивних героїв цієї повісти на чолі з Захаром (неґативним є тільки Тугар Вовк, ну й той далекий князь Данило, про якого тільки згадується) — подобалася молоді, яка мусіла читати „Захара Беркута" як шкільну лектуру.

Іван Франко писав: „Життя — то поезія, а поезія — то життя" („Друг", 1876, ч. 3, ст. 32). В іншому місті він твердив: „Белетристика стала тепер не виразом розбуялої фантазії, мрій та забагів дармуючих людей, а прийняла на себе далеко важнішу ролю: скопіювати доразу життя народів у всіх верствах і відносинах, — показати світу його потреби, хиби і нестатки, а заразом вказати всюди живі і здорові елементи, котрі можуть послужити за підвалину до будівлі свобідної і щасливої будучини мільйонів". (Г. К. Сидоренко. Літературно-критична діяльність Івана Франка, Київ, 1956, ст. 12).

Читач легко побачить, що автор „Захара Беркута" „не скопіював доразу життя народу", що мусять признавати навіть совєтські літературознавці, хоч їм не випадає загостро виступити проти Франка, бож письменник був „поступовим" в цій своїй історичній повісті. Гадаємо, що А. Кримський правдиво оцінив цю повість 70 років тому, пишучи:

„Що ж до мене, то, звісно, і я не можу не признати, що „З. Б." написаний з великим інтересом, тільки ж не думаю, щоб це був один із кращих творів Франкових. Бо в чому ховається звичайно найбільша сила Франкового писательного талану? В реальнім зображенню реального життя, та в тонкім, критичнім аналізі, в якому можна запримітити навіть дрібненьку дозу насмішкуватого скептицизму. А що ми бачимо в „З. Б."? Бачимо чудесні, неймовірні пригоди, страшні небезпечності і дивні рятунки, чи то десь на медвежих ловах, чи то десь на війні гірняків із татарами. Оті пригоди раз-у-раз щасливі для героїв, любі авторові, більше нагадують казку про Івана Царевича з його добродійними сірими вовками та живою і мертвою водою, або хлоп'ячі романи Майн Ріда, Емара та Купера, ніж солідний твір солідного письменника. Тенденційний, доволі фантастичне ідеалізування XIII віку теж дихає у Франка чимсь дитячим і наївним" (ст. 467). Після цього Кримський, навівши цитату з промови Захара перед його смертю, пише: „Тиради такого сорту... замість одушевити читача можуть спричинити те, що він іронічно засміється". (ст. 468).

Виправдує Франка як автора „Захара Беркута" І. Цапенко в розвідці „Про художні особливості повістей Івана Франка" (ст. 16 - 32) в книжці „Дослідження творчости Івана Франка", випуск другий, Київ, 1959, ст.218. В „Захарі Беркуті" — пише він, „дія сконцентрована в часі і просторі. Майже все, про що розповідається в цьому творі, відбувається протягом двох-трьох діб на території Тухольських гір ... Таким чином все в творі є сконцентроване максимально. У відповідності до цього стиснення дій в короткому проміжку часу не можна не помітити і деяких на перший погляд неймовірних ситуацій: тухольці спокійно ідуть на полювання, не знаючи, що монгольська орда вже зовсім близько підійшла до Тухлі; надто швидко спалахує кохання між Максимом Беркутом і Мирославою, дочкою Тугара Вовка; надто велика також різниця в роках Захара Беркута і його сина Максима (щось коло 80 років)". (ст. 28).

Обороняючи автора „Захара Беркута", Цапенко пише, що навіть великий Шекспір „менше дбав про збереження історичних, етнографічних деталей: скрізь виступав сучасний йому побут і проблеми Англії кінця XVI — початку XVII ст". Біда в тому, що Франко малює в своїй повісті такі „громадські порядки", яких не було ані в XIII, ані в XIX віку.

Громада визнавала князя на стільки, що „старалась якнайборше позбутися немилого гостя („збірщика князівських податків"). Князі і їх бояри завислим оком дивилися на те життя, в якім для них не було місця, в якім їх не потребували. В Тухольщині збірщик князівських податків не був таким самовладним паном, як по інших селах".

Захар Беркут не визнає галицького князя Данила. Він каже про нього таке:

„Послухай же тепер, яка наша думка про твого князя. Послухай і не прогнівайся! Сам бачиш і знаєш, що вітця й опікуна ми в нім бачити не можемо ... Не вітцем і опікуном ми вважаємо твого князя, але карою Божою, зісланою на нас за гріхи наші, від якої мусимо відкупатися і щорічними данинами. Чим менше ми про нього знаємо, а він про нас, тим ліпше для нас. І коби вся Русь могла позбутися сьогодні його з усіма його ватагами, то, певне, була би ще щаслива і велика!" (ст. 72). Таке протикняже ставлення провідника тухольської громади Захара Беркута видалося дивним самому авторові, і він у примітці вияснює, що це — „характеристика поглядів тогочасного народу на князів та їх криваві міжусобиці та на початки февдалізму". Франко згадує тут літописного співака Митусу, але уважає за конечне оборонити князя Данила, „який між усіми володарями руcько-галицьких земель визначується, як чоловік незвичайний, симпатичний і, по-своєму, як на ті часи досить людяний та наділений політичним розумом" (ст. 73). Захар Беркут був іншої думки про того славного князя ...

Пишучи в 1895 році драму - казку „Сон князя Святослава", Франко інакше дивився на князів, і „юрба народу", цебто кияни, на заклик дзвонів прибули боронити князя. Князь Святослав, пізнавши вірність боярина Овлура, заявляє:

Нині я здобув два царства:
Одно, що зрадників позбувся хитрих,
А друге те, що серце віднайшов.
Таке хоробре, щире, благородне!

Коли князь згадав про те, що „зрадники завізвали Всеслава на нашу землю", народ кричить:

Всі підемо, старі й малі! Не буде
Над нами панувати князь, що руки
свої у братській крові полоскав.

Після цих слів Овлур кидає залізну рукавицю на землю і такими словами закінчує цю драму - казку:

Хай згине, хто кривавить
Русь роздором!

Київські міщани з XIII віку були більшими „державниками", говорячи словами нинішняго дня, ніж отой „засвідомий" селянин Захар Беркут із

XIII віку, який знав світ, бо ж він, за словами автора, був освіченою на тодішні часи людиною:

„В своїй чотирилітній мандрівці Захар Беркут пізнав світ, був і в Галичі і в Києві, бачив князів і їх діла, пізнав вояків і купців, а його простий ясний розум складав усе бачене й чуте, зерно до зерна, в скарбницю пам'яти, як матеріяли для думки" (XIII, I, 52).

Цікаве, як академік Ол. Білецький виправдує автора „Захара Беркута". Він пише, що Франко „вчився в Чернишевського", який був одночасно „соціялістом утопістом та революціонером демократом" і „мріяв, як про це писав В. І. Ленін, про перехід до соціялізму через стару, напівфевдальну, селянську общину".

Білецький навівши слова Захара про „давнє громадство давно забуте і похоронене", пише:

„Чи справді в тільки що цитованих словах повісти мається на увазі сільська громада? „Громадство" або „громадівство" в українському літературному вжитку 70 - 80-их років, було перекладом слова „соціялізм". Так уживав це слово Сергій Подолинський, відомий діяч української революційної еміграції 70 - 80-х років, який в журналі „Громада" в 1881 р. надрукував статтю „Громадівство і теорія Дарвіна". Певна річ, Франко, пишучи історичну повість, не міг зробити Захара Беркута „пророком" соціялізму. Отже, не треба конкретизувати останню авторську репліку в „Захарі Беркуті".

Та наперекір акад. Білецькому, Франко, як ми бачимо, інакше дивився на цю справу, і закінчив свій твір словами: „нашим дням судилось відновити" оте „громадство" з XIII віку. Ось останнє речення повісти:

„Чи не ми живемо в тій щасливій добі відродження, пра яку вмираючи, говорив Захар, а бодай у досвітках тієї доби?" (XIII, I. 217).

Ще інакше, бо з поклоном вбік „братнього" російського народу, пише про „Захара Беркута" згадуваний Ю. Кобилецький.

„Героїко-романтичний плян („Захара Беркута" — Л. Л.), тонка художня пластика нагадують нам безсмертне слово О. Пушкіна, якого так високо цінив І. Франко. Недаремно взяв автор епіграфом до повісти слова О. Пушкіна: „Дела давно минувших дней, предання старіни глубокой".

„Бойова патріотична і політична спрямованість повісти, незважаючи на її „старий" історичний матеріял, не була по душі редакції „Зорі". Франкові довелось витримати полеміку з її редактором Партицьким і обстоювати свої історичні погляди. В цій полеміці Франко спирався на історичний досвід братнього російського народу, в історії якого він вважав найбільшою заслугою те, що російський народ Новгорода і Пскова опирався татарській неволі успішніше від країв, остаючих під княжою і боярською владою. Отже, із цієї полеміки і із самого твору випливає, що головною рушійною силою І. Франко вважав народ, а не його князів та вельможних воладарів" (ст. 104).

Ми навели цю довшу цитату для того, щоб виявити, як тенденційно пишуть совєтські літературознавці. Оцей самий Ю. Кобилецький в цій самій книзі про І. Франка величає князя Святослава за те, що змагав до об'єднання української землі. Кобилецький пише, що „Сон князя Святослава" „один із засобів поєта піднести ідею боротьби за об'єднання руських земель і затаврувати зрадників українського народу. В той час, як угодовці єдналися з австрійською монархією, Франко вказував на Київську Русь". (ст. 147).

Після цього цитується два рядки з „Посвяти" до драми на доказ того, що ця „драма-казка" є „політично гострою і злободенною" (ст. 147). Але ж ця „посвята" написана пізніше, і надрукувано її аж у книжковому виданні цього твору і була вона звернена до якоїсь особи, яку любив Франко. „Посвята" кінчається так:

Прийми ж несудженая Доле,
Оці листочки з моїх рук

На спомин тих утіх і мук,
Що виплодило наше поле!

У передмові до „Захара Беркута" Іван Франко писав: „Повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних, живих людей, то значить, коли сама вона жива й сучасна". Франко вірив, що „представлення давнього громадського життя нашої Руси єсть, безперечно таким предметом живим, близьким до сучасних інтересів", Що це „живий" предмет, — це треба признати, але не можна заперечити, що Франко представив „давнє громадське життя" не згідно з історією, а згідно зі своїми бажаннями. Він сам пише в передмові, що „ в деталях дозволяє собі доповнювати скупий історичний скелет поетичною фікцією".

І це видко в цій історичній повісті.

„Зів'яле листя"

Здається, всі літературознавці погоджуються в тому, що І. Франко створив найсильні під мистецьким оглядом твори в ділянці поезії. Є. Маланюк, гадає, що „поетична проблематика Франка почала розгортатися щойно по 1897 році, себто по визволенні від суспільно-щоденних обов'язків і по одночаснім розриві з обидвома національними частинами львівського громадянства" („Книга спостережень", Торонто, 1962, ст. 89).

Коли б з цим погодитися, то поза „поетичною проблематикою Франка" залишилася б малощо не вся його творчість з першого 25-річчя, бож поет у 1898 році відзначав свій перший ювілей. Залишилося б і те, що є найсильніше між творами його музи — „Зів'яле листя", що появилося 1896 року.

А. Крушельницький писав у згадуваній праці про цю ліричну драму: „Небагато творів штуки, не багато навіть явищ природи — життя є до тої міри величні, як оця збірка лірики Франка „Зів'яле листя". Підходиш до твору — величавий блиск б'є д'тобі. Приглядаєшся йому, вживаєшся в нього, зживаєшся з ним, починаєш його розуміти". (ст. 145).

Крушельницький назвав „Зів'яле листя" „дивним твором. Велич, краса трискає з нього повною силою, але наблизитися до неї, зрозуміти й опанувати її вповні, присвоїти собі її — годі!" (ст. 145).

Оце „годі!", висловлене А. Крушельницький ще в 1910-му році; — видно в деяких совєтських українських літературознавців, які не можуть стверджувати, що автор оцієї „ліричної драми" — вільна людина, яка, як ми бачили в його поглядах на соціялізм, аж ніяк не хотіла визнавати за свою ідеологію сучасних московських імперіялістів - окупантів України. Франко заявляв, що здійснення ідеалу комуністичної держави було б великим лихом для людства (ЛН Вістник, 1904, кн. 3).

Ю. Кобилецький старається виправдати появу „Зів'ялого листя" — „найжорстокішими ударами, що їх зазнав Франко в своєму громадському житті". Совєтський літературознавець виправдує поезії цієї ліричної драми тим, що „народовці прогнали колись Франка з „Діла"; що вигнали його з „Зорі"; що „цькували його за публіцистичні статті проти рутенства"; що „польська шляхта вигнала Франка з „Кур'єра Львівського" за статтю в німецькому часописі „Цайт", 1893 року". (Вдійсності 1897 р. — Л. Л.)

Приймаємо, що ця дата є друкарською помилкою, а не свідомим фальшуванням автора, але не можемо погодитися з тим, щоб оті всі факти, з яких деякі мали місце вже після видрукування збірки „Зів'яле листя", — мали якийсь генетичний зв'язок з написанням Франкової „ліричної драми". Вірніше підійшов до цієї справи О. Кисельов, який не боявся стверджувати, що „в інтимному житті Франко не був щасливий. він завжди мріяв про справжню, щиру любов, про люблячого друга, помічника і надхненника в роботі, в боротьбі. З юнацьких років створився в поета цей ідеал щирої людської любови, якого він так пристрасно шукав. Його мрія - туга за цим ідеалом знайшла свій глибокий вираз у вірші в „Зів'ялому листі":

Я не люблю тебе, о ні,
Люблю я власну мрію,
Що там у серденьку на дні
Відмалечку лелію.

Ю. Кобилецький не мусить аж політичними й соціяльними умовинами вияснювати цю лірику, яку сам автор у передмові до другого видання назвав „найсуб'єктивнішою з усіх, які появлялися від часу автобіографічних поезій Шевченка". Правда Франко зараз же додав, що ця його лірика є „найбільш об'єктивна у способі малювання складного людського чуття" (XVI, II. ii), але це не послаблює поетових слів про суб'єктивність.

Треба пам'ятати, що в „Зів'ялому листі" — дійсна синтеза Франкових любовних почувань і настроїв, бо це збірка складається з поезій писаних у роках 1886 - 1893 (перший жмуток), 1895 (другий жмуток) і 1896 (третій жмуток). Таку хронологію подає сам автор, і вірш „Не знаю, що мене до тебе тягне", — написаний уже в 1882 році. Випускаючи друге видання цієї збірки в 1910 році, Франко писав, що „не бачить потреби давати автобіографічний ключ до пояснення поодиноких із тих віршів, бо й без того вони мають самостійне літературне значення" (XVI, II, 12). Бо й дійсно, вартість поезії не зміниться, коли читач дізнається, що вона написана внаслідок нещасливої любови до Ольги Рошкевичівни, а не до Ольги Білінської. Оці подробиці важливі більше для тих спеціялістів, які цікавляться психологією творчости.

А. Крушельницький вважав вірш 12-ий з другого жмутка „Чого являєшся мені" за один із найкращих в цілій збірці і за „синтезу всього „Зів'ялого листя". Цю думку повторюють і інші літературознавці. Ось цей вірш:

Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знову тоне
У тьмі?

Чого являєшся мені
У сні?
В життю ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні
Оті ридання голосні —
Пісні.
В житті мене ти й знать не знаєш,
Ідеш по вулиці — минаєш,
Вклонюся — навіть не зиркнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тями,
Як мучусь довгими ночами,
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.

О, ні!
Являйся, зіронько, мені
Хоч в сні!
В житті мені весь вік тужити —
Не жити.
Так хай те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне засиха, —
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалощах живіше грає,
По-людськи вільно віддиха.

В „Першому жмуткові" цієї ліричної драми, як це ствердив уже А. Крушельницький, „в один ланцюг сплетені звена муки, страдання душі напоєної чаром пристрасної, шаленої любови". В „Другому жмуткові" автор „нанизує на канву української народної пісні пишні, чарівні узори почувань наболілої душі. Тихий жаль, спокійна резиґнація, навіть мелянхолія відчувається в тоні цих віршів... В тих піснях поет немов виспівує гимни на звеличання свойого горя. Тут, крім чару поезії ділає ще й велич горя, яке стає поетові джерелом вітхнення, і яке він оспівує цілою низкою пісень" (ст. 151 - 152).

Тут є й загальновідома пісня:

Як почуєш вночі край свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не тривожся зовсім,
не збавляй собі сна,
Не дивися в той бік, моя пташко!

Це не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко,
Це розпука моя, невтишима тоска,
Це любов моя плаче так гірко.

Сам поет вказує на зв'язок своїх пісень із народною творчістю в поезії „Полудне, широкеє поле безлюдне". Поет почув „тихеньке ридання в повітрі, мов тужне зідхання" і питається:

Чи це моє власнеє горе?
Чи серце стріпалося хоре?
Ах ні! Це здалека тільки
Доноситься голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє потяглось,
В тім раю без краю воно заридало
Без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало
І стиха до строю сопілки
Поплив із народнім до спілки
Мій спів.

Після крику болю в „Другому жмуткові" поет малює ступнево визвілля з болю в кінцевій частині, в якій є відома пісня „Даремно, пісне! Щез твір чар — втишати серця біль!" — що кінчається такою строфою:

Даремний спів! В акордах слів
Не виллю своїх скрут.
Як мовчки я терпів, болів,
Так мовчки впаду без жалів
В Нірвани темний кут.

В XVII поезії Третього жмутка автор устами ліричного героя вихваляє Будду за те, що він є „ясність, чудо і мир забуття", що він „царство покинув, щоб духом ожить", що довго мучився, щоб „корінь страждання людського знайти". Будда поборов всі ті пристрасті людини, які мулять людину, проганяють від неї мир і „тягнуть в Сансару, в життя дикий вир". Ліричний герой „Зів'ялого листя" вкінці цієї поезії заявляє на адресу Будди:

Поклін і від мене,
Що скочу, як стій,
Із тиску Сансари
в Нірвани спокій!

Кінчається „Зів'яле листя" відомим віршем „Оцей маленький інструмент холодний та блискучий", яким герой ліричної драми стріляється.

Один момент — хіба ж це гріх?
І пощо так страждати?
Марний комар, пустий горіх,
То й пощо заваджати?
Ядро завмерло — геть марну,
Порожнюю лушпину!
Один кивок! За мить одну
Навіки я спочину.

А. Крушельницький при закінченні оцінки „Зів'ялого листя" стверджував у Франка „цикл контрастів життя", який найяркіше видко в таких творах, як „Каменярі" і „Зів'яле листя", і прийшов до висновку, що „Зів'яле листя" — се глибокий поклін Франка великому Будді" (ст. 157).

Гадаємо, що не можна робити такого висновку, бо ж сам Франко виразно відсепарував себе від „героя своїх віршів... чоловіка слабої волі та буйної фантазії, з глибоким чуттям, та мало здібним до практичного життя".

Він знав, що можуть бути закиди проти такого песимістичного твору, і тому писав у передмові до першого видання:

„Чи варто було трудитися, щоб пустити в світ пару жмутків зів'ялого листя, вкинути в круговорот нашого сучасного життя кілька крапель, затроєних песимізмом, а радше безнадійністю, розпукою та безрадістю? У нас і без того цього добра багато! Та хто його знає — думалося мені — може це горе таке, як віспа, котру лічать вщіплюванням віспи? Може, образ мук і горя хорої душі вздоровить деяку хору душу в нашій суспільності? Мені пригадався Гетевий Вертер, і пригадалися ті слова, які Ґете написав на екземплярі цієї книги, посилаючи її одному своїому знайомому. З тими словами і я подаю ці вірші нашому молодому поколінню: "Sei ein Mann und folge mir nicht nach!"

Не можна говорити про „глибокий поклін Будді" І. Франка, як це зробив Крушельницький, і не можна говорити про „декадентизм" у Франка, як писав в „Зорі" Василь Щурат. Франко відповів Щуратові окремою поезією, в якій читаємо:

Що в моїй пісні біль і жаль і туга,
Це лиш тому, що склалось
так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне життя!

. . . . . .

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був
запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода;
Я хлопський син, пролог, не епілог.

Микола Зеров у розвідці „Франко - поет" про „Зів'яле листя" згадав такими словами: „Франко бачить власне обличчя в дзеркалі тогочасної лірики ... в герою ліричної поеми „Зів'яле листя" — „чоловікові слабої волі та буйної фантазії". („До джерел", Краків - Львів, 1943, ст. 141.)

М. Коцюбинський висловився про цю ліричну п'єсу з найбільшою похвалою: „У Франка є прекрасна річ — „Зів'яле листя". Се такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу — чи поетові боротьби, чи поетові ліриковi, співцеві кохання і настроїв".

Богдан Кравців у статті „Франко - лірик" вірно оцінив значення цієї збірки: „Зів'яле листя" було переломом, внутрішнім зворотом у творчості поета, який визначив увесь його дальший творчий шлях. Давши волю не зв'язуваній ніякими догмами, ніякими реалістичними чи натуралістичними доктринами вільній пісні, особистій ліриці — Франко не відходить від неї, не зраджує її вже ніколи, до кінця свого життя ... Поет знаходить себе і дає своїй суспільності такі шедеври особистої і патріотичної лірики, як „Мій ізмарагд", „Із днів журби", „Семпер тіро", поеми „Іван Вишенський" та „Мойсей". (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, том CL XVI, ст. 60, Ню Йорк, 1957).

„Украдене щастя"

Численні літературознавці оцінюють літературну працю Івана Франка за родами жанрів. І так часто говорять про його прозові твори, про його поезію, про його драматичні твори (Пор. О. І. Білецький, І. І. Басс. О. І. Кисельов: Іван Франко. Життя і творчість. Київ, 1956, ст. 356.) Юрій

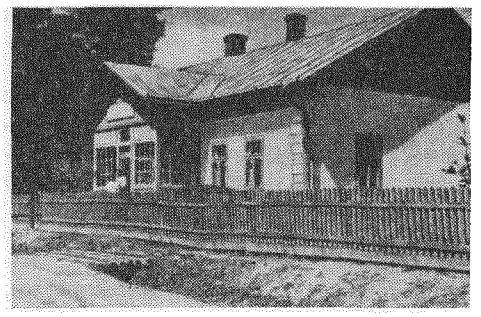

Будинок-музей Івана Франка в селі Нагуєвичах (сучасний вигляд)

Кобилецький у своїй книжці про Франка, окремо писав про прозу, поезії і драматичні твори. („Творчість Івана Франка, Київ, 1956, ст. 356).

Гадаємо, що з методичного боку неправильно ділити літературну творчість Франка за жанрами, бож ті самі проблеми порушував він і в поезії, і в прозі, а деколи в драматичних творах. У збірці „Зів'яле листя" оспівано нещасливе кохання поета, але сліди цього кохання знаходимо і в повісті „Перехресні стежки" (1900 р.), і найкращий Франків драматичний твір „Украдене щастя" (1893) побудований на тій самій основі. Сліди цього конфлікту є і в оповіданні „Маніпулянтка", хоч не можна аж так утотожнювати самого Франка з героєм цього оповідання — Стоколосою, як це зробив В. Дорошенко в статті „Любов у житті І. Франка" в „Календарі „Свободи" на рік 1956, ст. 27 -31.

Та вертаймося до п'єси „Украдене щастя".

Яків Білоштан у книжці „Драматургія Івана Франка" (Київ, 1956, ст. 252) називає цю п'єсу „соціяльно-психологічною драмою" (ст. 92), але сам її автор зазначав, що його твір побудований на фолкльорному матеріялі, на народній пісні „про шандаря", яку записав він у юнацьких роках від однієї селянки. Франко зве її „народною драмою".

Галицький Краєвий Виділ у Львові розписав був 18-го березня 1891 р. конкурс на оригінальні українські п'єси з останнім терміном до кінця вересня того ж року. Франко надіс-

лав свій твір під гаслом, узятим із трагедії Софокла, але журі, як твердить Білоштан (ст. 100) „захотіло прозріти", і, коли довідалося, хто є автором п'єси, відкинуло її, що зроблено і зі всіми іншими вісьмома творами, продовжуючи конкурс до 30-го вересня 1892-го року.

Журі складалося з таких осіб: о. проф. О. Огоновський, граф. С. Бадені, проф. Олександер Барвінський, адвокат Євген Олесницький, член Виділу Краєвого — Д. Савчак, учит. гімназії В. Коцовський, польський публіцист П. Костецький і кандидат адвокатури М. Шухевич.

Франко мусів дещо злагіднити першу редакцію „Украденого щастя" і вислав п'єсу вдруге на конкурс. Проф. О. Огоновський признав був „драматичний талант" у Франка, але засудив драму за те, що „в характеристиці головних дійових осіб — Анни Задорожньої і жандарма Михайла Гурмана" — проявляється тенденція радикальна, і „такі особи з неморальними прикметами годі на сцені виставляти".

Рішення конкурсового журі з 15-го лютого 1893-го року було великою компромітацією, як це тепер видко всім, хто цікавиться українським театром. Першу премію в сумі 300 ґульденів дістала Надія Кибальчич за драму „Катерина Чайківна". Цю п'єсу виставив був тоді театр Української Бесіди, але пізніше вона пішла в забуття, як це стверджували тодішні театральні рецензенти. (Білоштан, (ст. 106).

Другу премію 250 ґульденів дістав Костянтин Ващенко, артист російських і українських театрів, за п'єсу „Мужичка", яка була перекладом чи переробкою п'єси російського драматурга О. Островського „Светіт, да не греет". Театрознавці кпили собі з журі, коли цей плягіят побачили на сцені театру Української Бесіди.

Для повноти компромітації цього конкурсу треба ще згадати, що журі відкинуло відому п'єсу Івана Тобілевича „Бурлака" („Чабан"). Іван Франко писав про це: „Ця штука під назвою „Чабан" була на конкурсі Виділу Краєвого у Львові, — на тім самім, на якім першу премію одержала така безграмотна п'єса, як „Катря Чайківна", а другу премію одержав плягіят з Островського... Прочитавши „Бурлаку", ми можемо до глибини душі застидатись за наш тодішній ареопаг" (стор. 107).

І дійсно, зміст нагороджених першою і другою нагородами п'єс свідчить про те, що журі керувалося не мистецькими критеріями, а консервативною ідеологією нагороджених драм.

Франкова драма звалася на першому конкурсі „Жандарм", а пізніше назвав її автор „Украдене щастя" і мусів в окремих місцях послабити соціяльне загострення п'єси. Хоч автор погодився на запропоновані членами журі зміни, воно нагородило його тільки третьою премією в сумі 200 ґульденів. Про це писав Франко Драгоманову: „Сьогодні в мене добрий день; можна сказати, чудо сталося. Комісія, зложена переважно з народовців, признала мені третю премію за драму з народного життя „Украдене щастя". Премія 200 ґульд.—приходить мені тепер дуже в пору, бо довги друкарські і книгарські тиснуть, а при тім на два місяці треба буде знов лишитися без заробітку" (Іван Франко. Життя і творчість, ст. 316).

Після довгих митарств, 16 листопада 1893 р. драму „Украдене щастя" виставив у Львові театр „Руської Бесіди". Пізніше ставили її по всіх містах Галичини, а від 1903-го року і на Україні, де головні ролі грали М. Садовський (жандарм), Карпенко-Карий — (Микола Задорожний), Л. Ліницька (Анна). У Львові головні ролі грали: К. Підвисоцький (Микола Задорожний), А. Осиповичева (Анна), С. Янович (Михайло Гурман — сільський листоноша).

Совєтський літературознавець Білоштан мусить спершу зробити поклін в бік Пушкіна, коли зачинає писати про ідейно-тематичний зміст Франкової драми. Він пише: „Як у

геніяльних „маленьких трагедіях" Пушкіна ... події й конфлікти в „Украденому щасті" мають свою драматичну передісторію" (ст. 108). (Таку драматичну передісторію мали вже відомі грецькі трагедії — Л. Л.).

Молода багацька дівчина Анна полюбила відважного сільського хлопця Михайла Гурмана. Батьки Анни померли, її брати шахрайством вислали Михайла до війська, а Анну змусили вийти заміж за свого наймита Миколу Задорожного, переконавши її в тому, що Михайло згинув в Босні. Михайло не згинув і після військової служби вернувся додому, але, довідавшися, що Анна вийшла заміж, пішов служити в жандармерії в якийсь далекий повіт, а по двох роках в той повіт, де жила Анна. Він старається з нею відновити колишні зв'язки.

В п'ятій яві другої дії Михайло говорить до Анни після того, як вона сказала, що ще його любить.

Жандарм: Пам'ятай же. І будеш моєю? Стій просто, не трясись! Знай, що від мене не втечеш! О, я не такий, щоб тебе пустити з рук! Раз мені щастя всміхнулось по кількох роках, то вже тепер не випущу його! Зубами в нього вп'юся, а не випущу. Говори, будеш моєю?

Анна. Ради Бога, Михайле! Не говори цього! Я шлюбна жінка! Я присягала. Гріх мені таке слухати, гріх думати про таке!

Жанкарм. А не гріх було мені дати слово, а потім вийти за другого? Не гріх украсти моє щастя?

Анна. І моє вкрадено, голубе мій! І моє серце розбито, і мене з нелюбом спаровано! (XVII, ст. 39).

Ю. Кобилецький пише вірно, що цю п'єсу побудовано на фолкльорному матеріялі, а сам автор називає її „народною драмою". Але той же Кобилецький перебільшує, коли твердить, що ця п'єса має виразне соціяльне спрямування — показати моральне нищення селянських родин в часи зародження капіталізму австрійською військовою чиновною машиною, трагізм їх становища (ст. 128).

Коли Анна довідалася, що її брати одурили, повідомляючи про смерть Михайла, і коли заарештовано її чоловіка Миколу, вона відкрито віддається своїй любові, не роблячи собі нічого з того, що ціле село проти неї. Вона ні разу не відвідала заарештованого чоловіка, прилюдно ходить зі своїм коханим і приймає його в своїй хаті. Та прийшла хвиля, коли Микола вернувся з тюрми й довідався про неславу своєї жінки. Тепер Анна була вже проти свого шлюбного чоловіка, який терпеливо зносив оцю наругу над собою своєї жінки та її коханця. Вкінці він не міг стерпіти і вбив Михайла, втопивши йому в груди сокиру.

Цю сцену наводимо в оригіналі

Анна. Кров! Ти ранений, Михайле, забитий! Голубчику! Де рана?

Жандарм. Нічого, Анно, нічого! Це лиш жарт був. Трохи поболить та й перестане. Годі. Миколо! Чого став та й трусишся Дай руку!

Микола (кидає сокиру). Та ... та ... невже воно нічого ...

Жандарм слабіше. Дай руку! Простягає йому закривавлену руку. Микола дає свою. Спасибі тобі! Ти зробив мені прислугу, і я не гніваюсь на тебе. Я хотів і сам собі таке зробити, та якось рука не піднялася.

Анна. Михайле, серце моє, скажи, що тобі? Де є рана в тебе.

Жандарм. Кажу тобі, що мені зовсім добре. Навіть і ліків не треба! А ось і свідки! Ну слава Богу! Слава Богу!

Я в а IV.

Ті самі, війт, Бабич, Настя, селяни. Війт. Гей! А тут що такого? Хто тут галасує?

Настя. Ой, лишенько! Жандарм забитий.

Війт. Невже неживий? Миколо, Анно! Що це таке? Говоріть, чого стоїте, як остовпілі?

Жандарм слабо. Пане війте! Дайте їм спокій! Вони не винні. Я ... я сам...

Війт. А тобі що таке сталося? Пощо на себе руки наложив?

Жандарм. Так було треба. То моя річ... Анно! Миколо!... Бувайте здорові...і простіть Умирає.

Анна кидається до трупа. Михайле, Михайлику! На кого ти мене покидаєш? Що я без тебе на світі зачну?

Микола. Анно, вспокійся, хіба ти не маєш для кого жити? (XVII, ст. 80 - 81).

Оця кінцева сцена є реабілітацією жандарма Михайла Гурмана, і це мусять признати і деякі підсовєтські літературознавці, називаючи його „більш складним образом". Згаданий І. І. Басс пише з цього приводу:

„Остання сцена доводить, що автор драми, йдучи за життям, показав усю складність і суперечність цього образу. Він показав, що жорстокі обставини життя і служба в жандармерії не вбили до кінця тих благородних рис, які мав Михайло Гурман, будучи у минулому чесною, трудящою людиною" (ст. 326 - 327).

Автор не уважав „Украдене щастя" за „соціяльну драму", соціяльні проблеми не є в ній головним конфліктом, як це гадають совєтські літературознавці. Правда, є один писаний і за життя автора не друкований варіянт драми, де немає сцени, в якій Михайло кається перед смертю, алеж сам І. Франко, аналізуючи пісню про „шандаря", написав, що „винне тут нечесне, погане поступування шандаря, а посередньо ті причини, котрі зробили його безсердечним і нечесним, т. є. касарняна деморалізація". (Білоштан, ст. 146).

„Украдене щастя" та інші драматичні твори Франка, такі як „Учитель" — свідчать про те, що їх автор був знаменитим драматургом, і його п'єси можуть бути навчальним матеріялом, на якому можна вивчати будову драматичного твору.

„Іван Вишенський" і „Мойсей"

Один із перших критиків Франкової творчости, згадуваний А. Крушельницький, обговорював його поеми „Іван Вишенський" і „Мойсей" разом, бо вони вирішують спільну проблему провідника народу. Крушельницький писав, що в поемі „Іван Вишенський" бачимо „душевну боротьбу аскета і побіду його прив'язання до життя над аскетичним супокоєм. Побачимо нарешті в найближчій поємі Мойсея, в боротьбі зі своїм сумлінням, чи правидне чи шкідливе для власного його народу було діло його життя". (ст. 217).

У зв'язку з цими поемами Крушельницький згадував ще й поеми про Каїна та про Мирона („Похорон").

А. Каспрук у книжці „Філософські поеми Івана Франка" (Київ, 1965, ст. 195), обговорюючи п'ять Франкових поем: „Святий Валентій", „Смерть Каїна", „Похорон", „Іван Вишенський та „Мойсей", пробує показати, „як Іван Франко ставить і розв'язує одну з найважливіших філософських проблем про взаємовідносини особи і колективу, народу і „героя", вождя тощо".

Був час, коли совєтські критики не наголошували поеми „Іван Вишенський" і „Мойсей", як твори з релігійною тематикою; тепер вони їх використовують на те, щоб доказувати, що Іван Франко, мовляв, і в цих творах пропаґував матеріялізм та безбожництво.

Іван Вишенський жив на Афоні у викутій в скелі над морем печері, немов у могилі, розірвавши всі зв'язки зі світом. Але й там „ловило його життя", білі платочки вишневого цвіту нагадали йому Україну. Та аскет - старець Іван відкинув цю покусу, відкинув іще сильніший заклик рідної землі, коли козацькі посланці закликали його вернутися додому і стати провідником у боротьбі проти ворогів України.

Поверни ти на Вкраїну,
Загрівай нас своїм словом,
Будь між нами мов та ватра
У кошарі пастухів.
. . . . . .
Слухай, рідна Україна,
Стара мати-жалібниця
Голосом плачливим кличе
Своє любеє дитя.

На це Іван Вишенський, який склав обіт жити для Христа, сказав:

Ні, не зраджу свого Бога,
Не зламаю заповіту,
І ярмо хреста оцього
До могили донесу.

Пізніше він починає розуміти, що діяв незгідно з Христовим навчанням, коли відмовився йти рятувати українські душі, і благає Христа про чудо, щоб завернув противним вітром барку, якою відплили українські посланці. Вишенський вірить в Бога і в його силу творити чудеса:

О, Розп'ятий! Глянь на мене!
О, не дай мені пропасти
У безодні мук, розпуки,
У зневір'я глибині!

Ми наводимо слова цієї молитви тому, що є критики, які вважають, як ми вже згадували, ніби Іван Вишенський утратив віру, бож він так роздумував у своїй печері:

Се тепло — воно за хвилю
В мертвім тілі творить душу,
У душі тій творить віру, —
Вицвіт віри тої — Бог...

Чом не можна би подумать,
Що душа і її віра
І сам Бог, — то тільки витвір
Тої дрібки теплоти?

Так розумує старець Іван у VII розділі поеми, а ці слова його молитви звучать у кінцевім XII розділі. Ось його молитва до Розп'ятого:

Або дай мені до неї (до барки)
Відси птахом долетіти,
Або збігти, мов по кладці,
По промінню золотім.

Ох, та ж ти, малим ще бувши,
Бігав з храму по промінню
І по морі серед бурі,
Мов по суші ти ходив.

Герой повірив, що Бог послухав його благання, що „настала хвиля чуда, — просвітління надійшло".

І він радісно піднявся,
І перехрестився тричі,
І благословив промінний
Шлях, що скісно в море йшов.

Він нічого вже не бачив,
Тільки шлях той золотистий
І ту барку ген на морі, —
І ступив — і тихо щез.

Помилявся радикал-соціяліст А. Крушельницький, коли писав, що Вишенський „в приступі божевілля жадав чуда і, впевнившись про нього (про чудо), вискочив із своєї печери" (ст. 217). Коли б герой поеми збожеволів і в такому стані помандрував на Україну, тоді його заслуга не була б такою, щоб про неї варто було писати поему. Але це не було божевілля, це була релігійна екстаза. Каспрук пише про це так:

„Старий аскет просить у Бога чуда... І надійшов момент чуда: Вишенський нарешті відчув, що настало заспокоєння, прояснення — по золотистому променному шляху, що йшов у море до човна, він „ступив — і тихо щез". (ст. 85-86).

Але Каспрук вже зачинає по-комуністичному політикувати, коли пише, що „не можна не відзначити антирелігійної спрямованости поеми „Іван Вишенський". Каспрук твердить, що „всіма своїми ідеями і образами вона є засудженням релігійної ідеології, викриттям церковників усіх мастей". Та читач цього не бачить, він вірить, що герой поеми саме в ім'я правдивої християнської віри вертається в Україну, щоб там скріпляти й обороняти віру українського народу. Каспрук пише, що Франко розв'язує тут філософську проблему „про неспроможність людини знайти інший світ, крім світу живого життя, активної суспільної боротьби". (ст. 96). Алеж совєтський літературознавець не хоче знати того, що Вишенський в ім'я „іншого світу" рішився покинути свою печеру, розумуючи так:

Аджеж за всі душі тії,
Що там впадуть у зневір'ї,
А ти б піддержав їх — в тебе
Бог рахунку зажада.

Аджеж ті твої чернечі
Горді мрії про спасення
Тут, далеко від спокуси, —
Се ж спокуса, гріх тяжкий.

Вишенський говорить про „спасення", про Бога, про „гріх тяжкий", — а Каспрук в цьому бачить тільки „живий світ", і більше нічого! З такою комуністичною діялектикою не мож-

на полемізувати, але треба її виявляти.

**
*

Совєтські автори мусять доводити, що автор „Мойсея" був за об'єднання України з Росією, що він був атеїстом і що він діяв під впливом російських письменників. „Російська революційно-демократична думка, передова російська, українська і західньоевропейська реалістична література — ось один з визначних чинників у формуванні світогляду й письменницького хисту великого Каменяра" (Марія Климась. Світогляд Івана Франка. Київ, 1959, ст. 56). Ця сама авторка на 175 сторінці твердить, що під впливом революції 1905 року Франко „створив найкращі свої публіцистично-викривальні й теоретичні праці і безсмертну поему „Мойсей", в якій прославляється російська революція 1905 року". Також і „Большая Совєтская Энциклопедия" (том 45) твердить що „поема „Мойсей" створена під впливом революційних подій в Росії".

Обережніше про це пише А. А. Каспрук, який „знає, що „зовнішнім імпульсом" до написання „Мойсея" була Франкова подорож по Італії, де поет побачив статую Мойсея Мікельанджельо, і звідки привіз собі образ цієї статуї та повісив над своїм ліжком".

Каспрук знає, що Франко цікавився пророком Мойсеєм уже тоді, коли писав свою першу повість „Петрії і Довбощуки" (1875 - 1876), і пізніше в численних його творах є згадки про Мойсея, і то не тільки в поезії, але і повісті „Перехресні стежки" (1900). Але і Каспрук твердить, що „могутнім поштовхом до написання „Мойсея" стали революційні події в Росії і на Україні 1905 року".

Не треба окремо заперечувати, що в „Мойсею" Франко не „прославляє російської революції", як про це твердить Климась, і не важко доказати, що герой поеми „Мойсей" не є матеріялістом, як це хоче довести Каспрук, і на доказ наводить відомі слова Азазеля про „матеріялістичний детермінізм" І. Франка.

Каспрук наводить, як то Азазель, прибравши образ матері, нашіптує Мойсеєві, що зіпхнутий із кручі камінь валиться від скелі до скелі, з яру в яр... і ніхто не знає, де він впаде.

Я тверджу: і Єгова не зна!
І молись хоч і клінно,
А де мусить упасти шматок,
Там впаде неодмінно.

В нім самім його керма і власть,
В нім самім ота сила,
Що назначує місце тому,
Що його сотворила.

І хоч як твій Єгова міцний,
Він ту силу не змінить,
І одного сього камінця
У лету він не спинить.

Каспрук твердить, що „матеріялістичне світорозуміння І. Франка виступає тут з особливою силою". А ми на це відповідаємо, що в деяких своїх творах дійсно Франко виявив матеріялістичне світорозуміння, але в поемі „Мойсей" вкладає наведені вище слова в уста „темного демона пустині", значить в уста неґативного героя, і тому не можна їх брати за авторові слова. Мойсей відкидає цю покусу „темного демона одчаю" такими словами:

Відступись! Заклинаю тебе
Тим ім'ям штирочертним!
Я не вірю тобі! Ти брехун,
Хоч ти будь і безсмертним.

Правда, злому демонові вдалося збудити сумнів у Мойсея, коли показав жидівському пророкові, яка невідрадна доля чекає жидів в обіцяному краю. Зневірений Мойсей сказав оці грішні слова: „Одурив нас Єгова", за які був покараний тим, що тільки побачив свою вітчину, але сам до неї не міг вступити, вмерши на її кордоні. Єгова йому заявив:

Тут і кості зотліють твої
На взірець і для страху
Всім, що рвуться весь вік до мети,
І вмирають на шляху!

Оці слова Єгови — це найкраща відповідь всім Каспрукам і Климасям,

які торочать про матеріялістичне світовідчування Франка в поемі „Мойсей". Дальші слова Єгови такі:

Хто вас хлібом накормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо мною.

Каспрук по своєму вияснює ці слова: „Якщо мати на увазі визначення самим Франком того, що він розумів під „духом" („дух, що тіло рве до бою, рве за щастя, поступ, волю"), то стає зрозумілим, проти кого спрямовані ці рядки". (ст. 157).

Це вже найвищий сорт комуністичної еквілібристики, щоб до поеми „Мойсей" стосувати „духа", про який Франко писав у темі „Вічний революціонер". Поняття „дух" у поемі „Мойсей" протиставиться матерії („хлібові", „гноєві"), — отже тут виразний дуалізм: дух і матерія, так як він є і в цілій поемі, де жиди, відкинувши віру в правдивого Бога, почали дбати про матеріяльні справи, не слухали Мойсея, який говорив їм „про обіцяний край", бо важливішим для них були „м'ясо стад їх і масло і сир"; бо вони турбувалися тим, що „їхні коні не куті", що „їхні кози голодні" (Пісня II-га поеми). Мойсей виступає в обороні духа, Єгови, а Датан і Авірон — матеріялісти і звуть навчання Мойсея „богохульством".

Та коли загрозив їм пророк
Новим гнівом Єгови,
То йому заказав Авірон
Богохульні промови.

Історія з оцим „духом - революціонером" у Каспруковій праці свідчить про те, що совєтські літературознавці мусять користуватися аж такими явно неправдивими засобами, щоб довести, що І. Франко був матеріялістом, атеїстом та прихильником об'єднання України з Росією. В „Мойсеї" Франко „вислявляє" російську революцію, Мойсей є безбожником так само, як і Іван Вишенський, Мойсей — матеріяліст і т. д.. Так пишуть Каспруки Климасі й інші слуги Москви. Але все це неправда, в кінці поеми знаходимо таки згадку про Бога, про „невідомий перст Божий":

Гонять стада, кудись то спішать...
Чи де напад ворожий?
Всіх їх гонить безіменний страх,
Невідомий перст Божий.

Голод духа і жах самоти
І безодні старої...
А Єгошуа зично кричить:
„До походу! До зброї!"

Чи й тут „голод духа" — це той „дух" із „Вічного революціонера"? Гадаємо, що ні.

Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого
І не знатиме жаден, що вмить
Приступило до нього.

Микола Зеров ствердив, що у Франковому „Мойсеї" „звичайно добачають синтезу цілої творчости поетової". (ст. 145). Зеров сумнівається, чи ми збільшуємо мистецьку силу твору „розшифровуючи „Мойсея", як алеґорію і ототожнюючи пророка з Франком, Датана і Авірона з людьми його покоління, що були його супротивниками, а Єгошую, князя конюхів (Ісуса Навина) — з молодою ґенерацією, що виростала на ґрунті Франкового набутку, признавши його за основу свого розвитку". (ст. 145).

Зеров цікавився не самою темою (герой і народ), а тим, як вдалося Франкові „останнє слово", яким він „вкорочував своє життєве мандрівництво". Та ми гадаємо, що важливою є і сама „тема" (Мойсей і жидівський нарід, Франко і галицька українська інтеліґенція).

Зеров слушно зазначив, що читачі мають „нахил скоріше збільшувати, як зменшувати міру автобіографічности в поемі", (ст. 145), а „Пролог" до „Мойсея" „тільки підкреслює, зафіксовує цей ліричний стрижень поеми" (ст. 147). *) Як бачимо, генеза на-

*) Про цей „Пролог", який змушує багатьох читачів дивитися на „Мойсея" як на алеґорію, розповів Франків приятель Михайло Мочульський таке: „Автор написав поему без „Пролога", а оці славні строфи „Народе мій, замучений, розбитий" дописав тільки тому, що в надрукованій вже поемі лишилися кілька незадрукованих сторінок і директор друкарні порадив написати передмову. На другий день Франко приніс „Пролог" (ст. 435 в книжці „Франко у спогадах сучасників").

писання „прологу" свідчить про те, що сам автор, пишучи поєму, не думав себе ототожнювати з жидівським пророком Мойсеєм.

Франко, пишучи „Мойсея", думав найбільше про те, що Зеров називає „темою". Він казав Мочульському, що „пише поему, в якій матимете політику", хотячи „дати своїм землякам філософію політики — політичний заповіт" (ст. 437). Франко був невдоволений, коли рецензенти поеми не знайшли провідної думки твору. М. Євшан виписав з енциклопедії твори, в яких героєм був Мойсей, і шукав залежности Франкової поеми від тих творів. Але, як знаємо з Франкової передмови до другого видання поеми, єдиним джерелом „Мойсея" була Біблія. Те саме казав він Мочульському: „Єдине джерело мого „Мойсея" — Біблія".

Остап Грицай у своєму рефераті на академії для відзначення 40-ліття літературної творчости Франка вірно оцінив „Мойсея". Зміст цього реферату, як його подав щоденник „Діло" з 9-го липня 1913-го року такий:

„О. Грицай підносить універсальність поеми „Мойсей". Суб'єктивний тон згармонізований тут з загальнолюдським, а всякий відгук загальнолюдського почування так тісно зв'язаний з душею нашого поєта, що читач має враження повного артистичного символу. Тим то не годиться Грицай з проф. Крушельницьким, що добачує в „Мойсеї" символізовання України — і з проф. Яремою, що шукає аналогії в „Ангеллім" Словацького. „Мойсей" Франка стоїть понад дешеві патріотизми. Не можна також його ясних овидів міряти мрачним містицизмом польського поета. Автор бачить визначну прикмету поеми у високоартистичнім такті, з яким Франко потрафив задержати саме стільки окремішних рисів даного сюжету, тобто біблійної основи — що і психіки власного середовища, так що ми, шукаючи перше, находимо друге і противно".

Микола Зеров бачить в „Мойсеї" справді „героїчне звінчання життьового діла Франкового". Він підкреслює, що хоч життьовий шлях Франка був трудний, у кінцевім акорді творчости цього поета не чути песимізму: „останні розділи „Мойсея" повні тупотом копит і звуків сурем — музикою перемоги" ст. 148).

„Оце царство духа („Та хто духа накормить у вас, той зіллється зі мною" — заявив Єгова Мойсеєві) — пише А. Крушельницький і злиття з Єговою є й той обітований край, безграничний, блистячий, а Палестина (сучасне й стремління до кращого життя), се тільки дрібненький задаток його" (ст. 235-236). „Пролог" вважає Крушельницький „мініятюрою цілого „Мойсея", і тому на „основі „Пролога" можна глянути на „Мойсея" як на національну поему", (238). Вище ми вже говорили про цю справу.

Крушельницький гадав, що в „Мойсеї" „сплітаються всі нитки Франкової поетичної діяльности. Суспільник-поет дає в своєму останньому творі синтезу того суспільства, що його він розмалював за час усієї своєї діяльности" (241).

Гадаємо, що О. Грицай мав слушність, коли писав, що не можна занадто „символізувати Мойсея з Франком", бож український поет не зневірився в слушності свого діла і не був за це покараний та не покинув свого народу.

До „символізації" Франка з Мойсеєм найбільше причинився 1913-ий рік, коли в Галичині масово відзначали 40-ліття літературної творчости І. Франка, і коли майже в кожній промові називали його Мойсеєм, пам'ятаючи, що Франкова поема починається словами:

Сорок літ проблукавши Мойсей
По арабській пустині,
Наблизився з народом своїм
О межу к Палестині.

Каспрук не знає, на яку ногу стати, хто має бути героєм поеми. „Народ, незламний і могутній, не лише завершує справу, почату Мойсеєм, а йде далі, змітаючи Датанів і Авіронів, прокладаючи шлях до соціяль-

них змін і оновлення" (ст. 159). Але на попередній сторінці він написав, що „на чолі творчого, дерзновенного народу стає новий вождь Єгошуа... Це енергійний ватажок, що вийшов із самих низів народу („князь конюхів"), представник нового покоління". Каспрук затемнює головну „тему" поеми — взаємини між провідником і народом, бо він, згідно з марксистською ідеологією, не може признати провідникам тієї ролі, яку вони відіграють в історії людства і яку в кінці поеми „Мойсей" відіграв Єгошуа в історії ізраїльського народу.

Тарас Франко у своїй книжці „Про батька" згадував, як вони, його діти, вивчали поему „Мойсей": „... жадібно вивчали поему і гаряче дискутували над нею. Андрій і Тарас висловлювали думку, що Мойсей, герой поеми — визначна постать біблійна, Анна натомість впевняла, що Мойсей — це сам поет, тато. Полеміка велась в присутності батька, він чув усе, був схвильований, але, не сказавши ні слова, вийшов з кімнати" (ст. 200-201). Тарас наводить це місце зі спогадів своєї сестри Анни, яка в 1905 році мала 13 років і тому не могла розуміти цієї поеми так, щоб дебатувати з братами, з яких Тарас мав 16 років, а Петро 15.

„Пролог" до поеми „Мойсей", хоч його генеза чисто припадкова, „зукраїнщив" дещо цю релігійно-історичну поему. В „Пролозі" поет вірив „в силу духа і в день воскресний" українського народу.

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ,
впережешся Бескидом.

Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий.
По своїй хаті і по своїм полі.

Совєтські критики запевняють, що вже здійснилися Франкові передбачення, і що український нарід вже є в „своїй хаті" і є „хазаїном домовитим". Але вони замовчують, що Франко вважав Кавказ кордоном України. Чи не був би автор „Мойсея" оскаржений в українському буржуазному націоналізмі за те, що вважав Кубань українською територією („Труснеш Кавказ")?

Важко прикроїти Франка до вимог російської комуністичної політики.

„Семпер тіро"

Цікаво, що такий майстер поетичного слова, яким був Іван Франко, назвав свою збірку поезій, видану в 1906-му році, „Семпер тіро", і останній рядок першої поезії в цій збірці звучить „Поета семпер тіро". Це означає, що поет має бути завжди учнем, завжди новаком, і мусить ввесь час працювати, бо хоч „життя коротке", та „безмежна штука і незглибиме творче ремесло". Спочатку поетові може здаватися, що його праця „лиш оп'яніння, забавка, ошука", але, в дійсності вона висисає у нього „всю душу, мрії... всі сили забира і ще говорить мало!"

Франко радив молодим колеґам по фаху „служити богині (музі) непохитно, щиро" і сам це робив аж до смерти, бо знав, що „школа поета" подібна до того, „як вчать медведя танцювати", ставлячи його на розпеченій залізній блясі.

Та не один медвідь отак!
З ним, брате мій, посполу
І кожний з нас, поет-співак,
таку проходив школу.

Грижа розпалює вогонь,
любов на скрипці грає,
і скаче бідний, і співа,
хоч з болю умирає.

І хоч не вмре, то так в душі
зіллються нерозривно
враження ті, любов і біль,
що дивно, справді дивно!

Та важкі переживання в житті не зломили поета, він в 1904 році в поезії „Конкістадори" виявив завзяття, молодечий вогонь, певність у перемогу не тільки для майбутніх поколінь (як в „Каменярах"), але і для себе самих.

Що за нами, хай на віки
Вкриє попіл життєвий!
Або смерть, або побіда! —
Се наш оклик боєвий!

До відважних світ належить.
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
Нову, кращу вітчину!

У „Каменярах" герої — „раби волі", а в „Конкістадорах" вони прагнуть власного щастя, і це підносить їм гордо голови вгору: вони вже не раби волі — вони пани волі!

О. Білецький вважає, що Франкові „цю бадьорість навіяло наростання революційного руху в Росії". (О. Білецький. Від давнини до сучасности. Київ, 1960, ст. 464). Але ми віримо, що Франко надію покладав на власні сили свого народу, а не на російських революціонерів. Ми вже згадували, як він дивився на тих, які будують на клясовій ненависті, — і боявся, що ці „визвольники" приведуть нову неволю для людства. Та совєтські літературознавці мусять хвалити не тільки теперішню комуністичну Росію, а й царську, і О. Білецький на 459 - 60 сторінках згаданої вище книжки пише, що була „похмура картина царської Росії, але картина Австрії (сонети 44 і 45) була не тільки похмура, а мерзенна".

Це так, ніби, мав схарактеризувати обидві країни І. Франко в своїх „Тюремних сонетах" (про Росію — сонет 33). Гадаємо, що „картина царської Росії" не вийшла кращою, бож поет назвав Росію „краєм туги та терпіння", в якій „тремтить вся сила краю як заклята", в якій „панують крайності жорстокі", і де „малії діти ідуть у лютий бій за волю". Чи отих „крайностей жорстоких немає й тепер у большевицькій тюрмі народів?"

Франко не мусів чекати аж на російську революцію 1904 - 1905 років, щоб „бути бадьорим", як це гадає О. Білецький, бо автор збірки „Із днів журби" (1900) вже й перед революцією не був песимістом. В прекрасній поезії „По коверці пурпуровім" читаємо:

Я ще не старий! Ще сила
є в руках і у душі!
Ще поборемося, доле!
Ну, попробуй, задуши!

Я ще не старий! Не згинув
ще для мене жизні зміст,
хоч журба, хоч горе тисне, —
ні, ще я не песиміст!

**
*

Франко усе життя вдосконалював своє „творче ремесло", що легко пізнати на основі перевиданих ним власних творах. Він не тільки писав про те, що „поет є завжди новиком" у своїй праці, він і сам був тим новиком, який постійно дбав про те, щоб „служити богині непохитно, щиро". Він був тим мужем, який „іде на суд неправих і там за правду голос свій підносить", він „збуджував громаду, і правду й щирість відкривав як новість".

В циклі „Із книги Кааф" він писав про поета таке:

Поете, тям, на шляху життєвому
Тобі перлини — щастя не знайти,
Ні захисту від бурь, злив і грому.

Поете, там, зазнати маєш ти
Всіх мук буття, всіх болів і унижень,
Заки дійдеш до світлої мети.

Пророцький дар у тебе лиш на те,
Щоб іншим край обіцяний
вказав ти,
А сам не входив у житло святе.

Микола Зеров писав про Франка таке: „В цім героїчнім напруженні, в цій перемозі над скорбним і маловірним духом, над життьовими обставинами і добою — і полягає та величність Франка, в якій тепер не сумнівається, здається, ніхто і яка не дозволить, хоч як би змінилися умови нашого життя, забути його, як поета" (ст. 148).

Ці слова Зерова відносяться вже й до тих поезій Франкових, які друкувалися в збірці „Мій ізмарагд" 1898, (друге видання, побільшене, з 1911-го року називалося „Давнє й нове"), — і в збірці , 1900-го року, що звалася „Із днів журби" (друге видання з 1922).

У передмові до збірки „Мій ізмарагд" Франко висловив „найвище бажання, як письменника й поета: щоб його слово було ясне і щоб у ньому, як у дзеркалі, виднілося людське,

щиро-людське серце". Він заявляв, що „не даремна буде його праця", коли з його творів в цій збірці „упаде в душу читача хоч крапля доброти, лагідности, толеранції не тільки для відмінних поглядів і вірувань, але навіть для людських блудів і похибок і прогріхів". Оці Франкові слова заслуговують на подив, бо вони написані 15-го листопада 1897 року, і 68 років пізніше Другий Ватиканський Собор висловився за свободу релігії.

Немає місця ширше говорити про цю збірку. Згадаймо лише, що „Притча про покору", „Притча про піст" і „Притча про смерть" — це доказ, що І. Франко не так то вже ревно пропаґував безвірство і матеріялізм, як про це пишуть совєтські літературознавці.

„У притчі про піст" пастух відмовляється зламати піст на наказ царя, бо він постить на хвалу Богові. Він не може сісти з земним царем до столу обідати:

Бо запросив мене на свій обід
Ще старший цар від тебе,
цар безодні'
Цар неба і землі, цар на весь світ.
(„Притча про піст").

„Притча про смерть" кінчається такими словами, що їх можна б виголошувати в церковній проповіді:

Та уважай на ті смертельні труби,
Які Господь раз враз нам посилає,
Щоб не застав нас сонних,
неготових
Його призив могучий.

В „Притчі про життя" говориться про „чисту розкіш братньої любови", яка „підносить душу понад всю тривогу".

А. Крушельницький писав, що в збірці „Семпер тіро" Франко „поет-аґітатор, запальний проповідник поступу на Україні, — перероджується... в спокійного обсерватора життя свого народу, при чім пробивається в його поезії велике почуття сили свого народу і віра в кращу будуччину. Коли поезії першої доби — се вислів сучасних, більше публіцистичних кличів, то поезії останньої доби твори поетового духа, різьблені суб спеціє етернітатіс (під подухом вічности) — (ст. 275).

Цю думку Крушельницького повторюють і інші критики, (М. Євшан, Микола Зеров), хоч висловлюють це іншими словами. М. Євшан у „Літературно-Науковому Вістнику", (1913, Річник XVI, книжка IX, ст. 269 - 290) писав: „З двоякого становища мусимо оцінювати творчість Франка: зі становища історичного, епохи до якої він належав, і його власного, індивідуального. Не приложивши обох сих мір до тої постаті, — ми не зможемо докладно її розуміти і оцінити, або дамо неправильну її оцінку і зле її зрозуміємо. Річ в тім, що беручи діяльність Франка в найширшому значенні того слова, ми бачимо в ній властиво двох людей: Франка суспільного діяча і Франка поета, творця. Тут дві вихідні точки для його оцінки всеї сороклітньої праці" (ст. 269).

Ми вже згадували в життєписі І. Франка про те, який вплив мало на його творчість його власне життя і ті обставини, в яких жив поет, бож до цього в дійсності зводиться становище М. Євшана.

**
*

І. Франко був вірним працівником свого народу аж до самої смерти. Він був вірним тій ідеї, яку висловив у поезії „Не пора, не пора" (1880 р.). і тому фальшує історію Ю. Кобилецький, коли пише в своїй книзі, що „вже зовсім сивим і похилим, коли гуркотіла перша імперіялістична війна, за рік до смерти, в 1915 році виступив І. Франко з гнівним викриттям українських націоналістів з німецько-шпигунського Союзу визволення України" (ст. 355). Кобилецький на доказ своїх слів наводить вірш І. Франка, який сміливо можна прикласти до тих брехень, які поширював тоді граф Бобринський, російський губернатор Галичини, що в імені царя Миколи II нищив українське життя: Ось цей вірш, що ним пишається Кобилецький:

Не мовчи, коли, гордо пишаючись,
Велегласно брехня гомонить.
Коли, горем чужим утішаючись,
Зависть, наче оса та, бринить
І сичить клевета, мов гадюка
в корчи — Не мовчи!

Закінчимо розділ про Франкову поезію його віршем із 14-го листопада 1915 року, де висміває він „хоробру царську армію", іменами героїв якої тепер червоні росіяни називають деякі галицькі міста. Цей вірш Франка надрукований в Календарі-Альманаху на 1917-ий рік за редакцією Ярослава Весоловського коштом Загальної Української Ради у Відні, 1917, ст. 224 — на 27-ій сторінці під заг. „З посмертної теки Івана Франка".

Дві чети

Два вкраїнські четарі ішли
через гори;
Не йшли прудко, та прудкий був
їх слух і зори.
„А ось чути стрійний хор!
Пісня полковая!
Се у множному числі слуги Николая.
У хащі! Ти на той бік,
я на сей бік шляху.
Як будуть минати нас,
задамо їм страху!
Ідуть собі москалі по пустому місці
Без жадного офіцера, а самих зо двісті.
Ідуть певно по наказу та й
співають стрійно,
Аж тут чути: „Перша чето,
на одно коліно!"
Буркнув дядько сивовусий
поміж москалями:
„Ось чета! Знов засідка!
буде лихо з нами".
Ті не чують. Ще крок пройшли —
жадна їм морока,
Аж там поклик: „Друга чета,
приклади до ока!"
Крикнув дядько: „Стой который!
Братци, ну сайдьомся!"
Бросай ружья і вверх руки!
„Сдаймося, сдаймося!"
Вискочили два четарі, при їх
ружьях стали
І дві сотні москалів у полон дістали.

Цей вірш наводимо не задля його літературної вартости, але як доказ, що І. Франко був духом із Українськими Січовими Стрільцями, а не з московськими окупантами української Галичини під час першої світової війни. Почали ми оцю працю пригадкою про те, що УССтрільці на своїх плечах в травні 1916-го року відносили тлінні останки автора пісні „Не пора, не пора" на вічний спочинок на Личаківському цвинтарі. Кінчаємо ці рядки згадкою про те, що Іван Франко перед своєю смертю пам'ятав про УСС-ів і своїми немічними руками вихвалив їх у вірші „Дві чети".

Українські Січові Стрільці „вчилися побіджати" на Франкових творах. Вони знали слова, якими закінчив Франко свою поему „Великі Роковини", написану в пам'ять „столітніх відродин української народности":

Та ж недаром пробудився
Український жвавий рід.
Та ж недаром іскри грають
У в очах тих молодих!
Чей мечі нові засяють
У правицях у твердих.
Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: „Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмре!"
(1898).

Велетень праці

Свою першу статтейку про І. Франка, написану 40 років тому для „Студентського Вістника" в Празі, назвали ми „Людина праці". Проф. М. Грушевський в десятиліття смерти Франка надрукував в київській „Україні" розвідку під заголовком „Апостолові праці" („Україна", Київ, 1926, книга 6, ст. 3 - 20). Інші автори називають автора „Мойсея" „Титаном праці", а деякі величають його „генієм". „Геній", „геніяльний" — дуже часто зустрічаємо тепер в писаннях літературознавців поневоленої України, які анектують Франка разом із Україною до Росії. Що І. Франко — „велетень праці" — про це свідчить його весь літературний та науковий дорібок і численні його заяви про те, що без праці людина не може бути щасливою. („Я працю, ціль знайшов, і жив для цілі тої" — говорить герой поеми „Нове життя", XV, II, ст. 98).

Чи Іван Франко — геній?

Немає такої ясної межі, де кінчалася б звичайна людина і починався „геній". Сам Франко заявляв і про

себе в поемі „Каменярі", що „не герої ми і не богатирі", і таким уважав він себе все життя. М. Шлемкевич у передмові до 20-томового видання Франкових творів („Книгоспілка, Ню Йорк) пише, що коли розуміти слово „геній" за Кантом, то „геніем був Тарас Шевченко, творчість якого була такою спонтанною, як вибух ґейзера", йдучи „з глибин української душі", маючи „легкість з Божої ласки і неперевершену силу вислову одночасно". В автора „Кобзаря" слова „співом вистрілювали", а у Франка поставали „строфи твердим зусиллям різьбарського долота.. і на всіх них всюди залишаються сліди тієї напруженої праці". (Том I, ст. I - III).

Можна думати, що величнішими були б висліди праці цього Велетня, якби інакше склався його життєвий шлях... Якби І. Франко не мав тих мовних труднощів, які він мусів перемагати... Якби він не мав тих перешкод, які стояли перед сільським юнаком, коли він входив в інший, чужий світ. Якби він щасливіше одружився... І ще більше могло б знайтися оцих „якби".

Та історія не займається тим, чого не було. Вона знає, що Франкове життя тісно сплетене з його різнородною літературною творчістю. Не було б траґедії з Ольгою Рошкевичівною — не мала б наша література такої ліричної перлини як „Зів'яле листя". Може не було б і „Украденого щастя"? Не було б конфлікту І. Франка з громадянством, то, може, не мали б ми таких поем, як „Похорон", „Каїн", „Іван Вишенський" та „Мойсей"...

Але вертаймося до провідної думки нашого резюме про творчий і життьовий шлях І. Франка. — 17 томів оригінальних літературних творів і 3 томи перекладів — разом коло 10,000 сторінок. Коли б до цього додати ще наукові , публіцистичні та інші праці — то треба б на це 56-ох томів, і стільки плянують видати в Києві. Оцей Велетень праці вів ще і дуже оживлену громадську працю;

Пропам'ятна таблиця на пошану Івана Франка вмурована 1961 р. заходом Союзу Українських Жінок в Австрії на будинку ч. 26 при вулиці Віппілінґер, у першій дільниці Відня, в якому жив Іван Франко під час свого перебування у Відні.

він редаґував різні часописи та журнали і мусів виконувати таку чорну працю, як друкарська коректа, суть якої лежить в тому, що коли вона добре зроблена, то її таки зовсім не видко...

Треба хоч кількома словами згадати про Франкові твори для дітей та молоді, які друкував він у „Дзвінку" та видавав окремими книжечками. Хто не знає славного „Лиса Микити", збірки казок „Коли ще звірі говорили", віршованої переробки Сервантесового „Дон Кіхота", віршованих переробок арабських казок „Абу Казимові капці" та „Коваля Бассіма"? Все це — залізний фонд літератури для українських дітей і молоді.

Проф. Олександер Колесса писав про творчість І. Франка, що вся „письменська творчість, усі її категорії, випливають із того самого джерела його психіки, якої основні елементи треба брати і пояснювати як цілість. Не можна її краяти на куски, не можна відділяти поета від повістяря, белетриста від ученого, літературного критика і публіциста від історика літератури і фолкльориста, — бо всюди, в усіх родах його творчости і громадянської діяльности проявляються ті самі головні пружини й розгінні сили його психічної динаміки!" (Літ. Наук. Вістник, 1913, річник XVI, книжка 9, ст. 260).

І Ол. Колесса і акад. Дмитро Багалій, пишучи про наукову працю І. Франка, наводили його вірш:

Виплекай братерську згоду!
Поєднай велику силу,
Щоби разом, дружньо стала,
Щастя, волі добувала...

Іван Франко усе своє життя „рвав пута вікові".

Акад. Дм. Багалій закінчив свою розвідку про „І. Франка як наукового діяча" так:

„Старий сільський коваль Яків Франко багацько років провів у кузні перед розжареним горном. Він невпинно дробив тяжким молотом міцне залізо на різні прості селянські потреби. Син його Іван Франко став біля ще більш розжареного горна духовних народних потреб. Усе життя своє він молотом проповіді б'є в грізні твердині неправди і темряви. Полум'я ворожнечі не раз його опалювало і сліпило його очі, але він встояв на небезпечній і відповідальній праці і згодом далеко поширив коло своєї літературної та наукової діяльности". („Україна", 1926, кн. 6. ст. 42).

Франко працював як історик літератури, як літературознавець, як фолкльорист. В нас немає місця на те, щоб згадувати його хоч би деякі праці. Докладно зробив це проф. Кость Кисілевський у розвідці „Наукові праці І. Франка" в „Записках НТ Шевченка" (том CL XVI, Ню Йорк, 1957, ст. 143 - 164).

Д-р Кисілевський стверджує, що Франкова „діяльність на полі науки виявляє дві виразні доби: перша, з кінця 70-их і 80-их років, заповнена молодечими ідеями, сперта на принципах позитивізму й реалізму; друга, з 90-их і 900-их років, виявляє завершену особовість науковця, задивленого в суть правди, вглибленого в живе джерело національних ідеалів України" (ст. 164).

І. Франко шукав правди, починаючи від 1890-их років, не дивлячись на те, що ця правда може не погоджуватися з навчанням різних соціялістичних доктринерів. Про це ми вже згадували. Тут хочемо навести уривок „Одвертого листа до галицької молоді", що його І. Франко надрукував у 1905 р. в „Літ.-Науковому Вістнику". В цьому листі Франко перестерігає українську молодь, щоб не сподівалася великих благ від російських лібералів, які зможуть скинути царський режим в Росії.

„Вистачить замість самодержавної особи поставити самодержавну ідею — писав Франко — ідею нероздільности і єдности Росії, непорушности російського великодержавного становища „русскаго", себто великоруського народу, — і маємо знову продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та облуплювання окраїн для „добра" центру, маємо національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плащі". (Василь Мудрий. Іван Франко як громадський діяч, Записки НТШ, том 156, ст. 196).

Отже, Франко вірно передбачив відношення ліберальної Росії до України після революції 1917 року. Це його педбачення можна віднести і до того всього, що робить червона Москва з так званою Радянською Україною.

Іван Франко усе своє життя боровся „за правду", він рад був за неї „пролить свою кров", а теперішні літературознавці в поневоленій Україні не сміють писати правди про Франка. Вони стараються, де тільки можливо, доказувати, що Іван Франко пи-

сав під впливом російських письменників.

Акад. О. Білецький у статті „Проблеми радянського франкознавства" іронічно згадує, що він читав в одному рукописі про впливи на Франкову творчість таких письменників, як Чернишевський, Добролюбов, Герцен, Бєлінський, Щедрін, Некрасов, Лев Толстой, Тургенєв, Гліб Успенський, Помяловський і Решетников. Читач також може усміхнутися при цім вичислюванні, але зараз же споважніє, бо акад. Білецький додає від себе:

„А чому, подумав я, читаючи, тут не згадані також Пушкін й Гоголь, Лермонтов, Писарєв, Плещеєв, Островський та інші? Адже хтось встановив — гадаю, що більш в результаті натхнення, ніж дослідження, — що Анна з „Украденого щастя" — це ніби пряма паралель до Катерини з „Грози" Островського, що „Сон князя Святослава", не зважаючи на всю відмінність сюжету і персонажів, має чимало спільного з „Борисом Годуновим" Пушкіна, — очевидно тому, що й у Пушкіна і у Франка використаний однако білий п'ятистопний ямб?" (Від давнини до сучасности. Збірник праць з питань української літератури. Том І, Київ, 1960, ст. 485).

Цей самий Білецький писав на 478-ій ст. згаданої статті з 1956-го року, що „вульгарні соціологи післяжовтневого часу жалкували, що специфічні умови галицької дійсности не сприяли, мовляв, виразній класовій свідомості Франка, що він не засвоїв як слід марксизму, робив помилки — взагалі не був такий розумний і освічений, як вони".

Це надрукував Білецький 1956 року, і перевидане воно в 1960 році, але тенденційність і далі не переводиться в писаннях про Франка совєтських авторів, як про це пише Михайло Косів у рецензії на книжку Ю. Кобилецького „Шевченко і Франко" в журналі „Жовтень (Львів, кн. 3, березень, 1965, ст. 157).

Совєтські науковці мусять уважати, який в дану пору віє вітер із Москви. Давніше треба було доказувати, що Франко в дечому „відставав" від правдивого марксизму, і в такому дусі тоді писали про Франка. Згадуваний нами Ю. Кобилецький у книжці „Творчість Івана Франка", Київ, 1956, ст. 24, написав таке: „В статті „Із секретів поетичної творчости" Франка проявились деякі ідеалістичні погляди. Тут він проголосив примат суб'єктивних вражень в поезії. Ці окремі факти свідчать про певні протиріччя в світогляді І. Франка, зумовлені соціяльно-історичною обставиною того часу".

Так писав Ю. Кобилецький в 1956 році, а в книжці „Шевченко і Франко" з 1964-го року він про наведені вище свої закиди на адресу Франка, хоч і не називає себе, пише:

„На мій погляд, такі закиди йдуть від того, що дослідники творчости Франка, зокрема даної статті, механічно переносять на неї загально-теоретичні філософські дефініції і переходять, таким чином, до абстрактних філософувань, забуваючи про літературно-естетичну специфіку Франкового дослідження, в основі своїй цілком матеріялістичного". Згаданий М. Косів пише про це так: „Бачите, як усе просто і зрозуміло. Тільки тепер все це звалено на... „деяких дослідників". Мо', соромно було признатися перед земляками?" („Жовтень", як вище).

Та не можна сподіватися правдивої оцінки Франкової творчости там, де урядова „Історія Української РСР" твердить, що „Франко твердо відстоював провідний вплив **рідної** для українського народу передової російської культури", і він „все своє життя був вірним послідовником поглядів російських революційних демократів, невтомним пропаґандистом на Україні творів передової російської літератури". (Історія Української РСР", Київ, 1953, том І, ст. 562).

Щоб посправляти всі неправди про Франка в писаннях совєтських літературознавців, на це треба б написати цілі томи книжок. Ми тільки зга-

Так говорив Франко на 25-літнім ювілею своєї творчости в 1898 році. І про це мусять знати всі ті, які оцінюють діяльність цього Велетня праці, який, подібно як герой його поеми „Поєдинок", може сказати:

За волю люду, на котру ти важиш,
За хліб для бідних,
за добро обдертих
Правдивий Мирон б'ється...

„Правдивий Мирон" — це Іван Франко. Він бився за волю свого народу. Він питався своїх земляків:

Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і ляхові?
Чи ще ж то мало наточились
Братерської крови?

І він закликав синів України такими словами::

Пора, діти, добра поглядіти
Для власної хати,
Щоб ґаздою, не слугою
Перед світом стати!

Іван Франко вірив, що буде направду вільна Україна і то в таких межах, які теперішні окупанти України уважають „націоналістичними":

Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну - річки
Одна нероздільна.

Закінчимо оцю нашу працю про Івана Франка словами його ж сина Тараса, який написав книжку „Про Батька":

„Був середнього росту, а йшов, як велетень, не на людську міру ставив кроки, мало хто встигав за ним, а головою сягав хтозна-як високо.

Спокійної вдачі, а вибухав, як порох, коли йшлося про добро трудящих, і кидав громи, щоб Україна не спала.

Сам сумирний, кликав молодь і старших до бою за народні права.

Влада гнобителів не пустила його викладати у вищій школі, а він став учителем всього народу.

Помер поет, а твори ж то живуть. Заснув співець, а твори житимуть віки".

Бібліографія

Іван Франко. ТВОРИ. Видавниче Товариство „Книгоспілка", Ню Йорк, 1956-1962. Том І-ий, 1956, том ХХ-ий, 1962. Томи мають пересічно по 500 сторін. Деякі твори мають по дві частини, тому, цитується, н. пр. так: т. І, ІІ, ст. 16, що означає том перший, частина перша, ст. 16.

Є. П. Кирилюк. ІВАН ФРАНКО — ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК, Київ, 1950, ст. 32.

В. Сімович. ІВАН ФРАНКО. Біографічний нарис. В збірці „З вершин і низин". Українська Накладня. Київ-Ляйпціґ, (1920), стор. 15-90.

М. Лозинський. ІВАН ФРАНКО. Відень, 1917, ст. 52. Накладом Союза Визволення України.

О. Білецький, І. Басс, О. Кисельв. ІВАН ФРАНКО. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ, Київ, 1956, ст. 358. (О. Білецький написав розділ „Проза", І. Басс розділи „Вступ" „Біографія" та „Драматичні твори, а О. Кисельов — „Поетична творчість").

Антін Крушельницький. ІВАН ФРАНКО. ПОЕЗІЯ. Коломия, 1910, ст. 280. Галицька Накладня Я. Оренштайна.

В. Дорошенко. СТРАДНИЦЬКИЙ ШЛЯХ І. ФРАНКА. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, том CL XVI, Ню Йорк, 1957.

І. Франко. ВИБІР ІЗ ТВОРІВ, Ню Йорк, 1956. Видання НТШевченка, ст. 306.

В. Дорошенко. І. ФРАНКО І М. ГРУШЕВСЬКИЙ. „Сучасність", Мюнхен, 1962, чч. 1 - 2.

Іван Франко. ТВОРИ В ДВАДЦЯТИ ТОМАХ, Київ, 1955. (Ми користали тільки з першого тому.)

Іван Франко. ПУБЛІЦИСТИКА — ВИБРАНІ СТАТТІ. Київ, 1953, ст. 168. Державне Видавництво Художньої Літератури.

Юрій Кобилецький. ТВОРЧІСТЬ ІВАНА ФРАНКА. Київ, 1956, ст. 358, Держ. Вид. Худ. Літератури.

Микола Зеров. ДО ДЖЕРЕЛ. ІСТОРИЧНО-ЛІТЕРАТУРНІ СТАТТІ, Краків-Львів, 1943, про Франка на 117-148 ст.

Б. Кравців. ФРАНКО - ПОЕТ. Записки НТШ, том CL XVI, Ню Йорк, 1957, про Франка, ст. 49 - 66.

Яків Білоштан. ДРАМАТУРГІЯ ІВАНА ФРАНКА, Київ, 1956, ст. 252. Держ. Вид. Худ. Літератури.

В. Дорошенко. ЛЮБОВ В ЖИТТІ ІВАНА ФРАНКА , Календар „Свободи" на 1956-ий рік. Ню Йорк - Ню Джерзі, стор. 27-31.

„ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ ВІСТНИК", Львів, 1898 р. — перший річник; 1914 — XVII річник.

Агатангел Кримський. ВИБРАНІ ТВОРИ. „Дніпро", 1965, про Івана Франка на ст. 437 - 472.

Г. К. Сидоренко. ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФРАНКА, Київ, 1956, ст. 76. Видання Київського Державного Університету.

П. Цапенко. ПРО ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВІСТЕЙ ІВАНА ФРАНКА — в книжці „Дослідження творчости Івана Франка", Київ, 1959, ст. 220, про Франка на ст. 16 - 32.

І. О. Білецький. ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТИ. Збірник праць з питань української літератури. Том І-ий, Київ, 1960, ст. 504; про Франка „Праця І. Франка" (ст. 384 - 435); Поезія І. Ф. (ст. 436 - 476); „Проблеми радянського франкознавства" (477 - 488).

А. А. Каспрук. ФІЛОСОФСЬКІ ПОЕМИ І. ФРАНКА. Київ, 1965, ст. 190. Видавництво „Наукова Думка".

Марія Климась. СВІТОГЛЯД І. ФРАНКА, Київ, 1959, ст. 350. Держ. Вид. Політичної Літератури.

ІВАН ФРАНКО У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ, Львів, 1956, ст. 596. Книжково - Журнальне Видавництво.

СЛОВО ПРО ВЕЛИКОГО КАМЕНЯРЯ. Збірник статтей. Держ. Видав. Художньої Літератури, Київ, 1956, І-ий том ст. 512; том ІІ-ий — ст. 596.

Юрій Кобилецький. ШЕВЧЕНКО І ФРАНКО. Держ. Вид. Худ. Літератури, Київ, 1964, ст. 124.

Тарас Франко. ПРО БАТЬКА. Статті, оповідання, спогади, Київ, 1964, ст. 224. Держ. Вид. Худ. Літератури.

М. Грушевський. АПОСТОЛ ПРАЦІ. „Україна" Київ, 1926, кн. 6, ст. 3 - 20.

„ЖОВТЕНЬ", Львів, 1965, кн. 3.

„КАЛЕНДАР - АЛЬМАНАХ НА 1917-И РІК", редактор Ярослав Весоловський, коштом Загальної Української Ради, Відень, 1917, ст. 224.

Іван ФРАНКО

До Бразилії

Коли погуєш, як в тиші нічній
Залізним шляхом стугонять вагони,
А в них гуде, шумить, пищить, мов рій,
Дитячий плач, жіночі скорбні стони,
Важке зітхання і гіркий прокліn
Тужливий спів, дівочії дисканти
То не питай: Сей поїзд — відки він?
Кого везе? Куди? Кому вздогін?
Се — еміґранти.

Коли побачиш на пероні десь
Людей, мов оселедців тих, набито,
Жінок худих, блідих, аж серце рвесь,
Зів'ялих, мов побите градом жито,
Мужчин понурих і дітей дрібних
І купою брудні, старії фанти,
Навалені під ними і при них,
На лицях слід терпінь, надій марних —
Се — еміґранти.

Коли побачиш, як отих людей
Держать і лають і в реєстри пишуть,
Як матері у виходках дітей
Защиткують, годують і колишуть,
Як їх жандарми штовхають від кас,
Аж поїзд відійде — тоді припадок!
Весь люд на шини кидається враз:
„Бери нас, або переїдь по нас!"
Се в нас порядок.

дали про дещо фальшиве й перекручене чи там спотворене.

Іван Франко був вірним сином України і все своє життя для неї працював та присвоював їй духові скарби не тільки російського народу, але й всіх інших слов'янських народів, а крім того англійського, французького, німецького, грецького та давніх римлян, італійського, мадярського, румунського, еспанського, португальського та інших. Вистачить взяти переклади, що їх виконав І. Франко, щоб побачити, що автор „Мойсея" не був духовим москвофілом і не жив для самої Москви, пишучи гимн „Не пора" і мріючи про Україну „від Кубані по Сян".

І. Франко, як про це сам заявив після першого заарештування, цікавився соціялізмом, алеж пізніше він твердив, що ніколи не був вірним тієї соціялістичної релігії ненависти та клясової боротьби. Він засновував Українську Радикальну Партію, але таксамо був і засновником Національно-Демократичної Партії, а при кінці свого творчого життя, це значить в перших роках цього віку, не брав активної участи в політичному житті українського народу.

Автор „Каменярів" боровся за те, щоб українські селяни й робітники мали людські права, щоб не були тільки „гарматним м'ясом на війну". Він співпрацював із представниками інших народів, поляків, жидів, бо сподівався, що польські соціялісти й ліберали будуть вірні засадам соціялістичних і ліберальних програм. Коли І. Франко побачив, що польські соціялісти дбають більше про Польщу, як про соціялізм, тоді організував чисто українські партії. Вкінці належав до всього українського народу, і він є власністю цілої нашої нації.

В деяких своїх творах Франко стояв на позитивістичних позиціях у відношенні до релігії. Але читачі таких Франкових творів, як „Панські жарти", „Іван Вишенський" і „Мойсей", навіть не можуть уявити того, щоб їх автор був позитивістом у релігійних проблемах. Тому появляються навіть брошурки під загол. „Віруючий Франко", в яких підкреслюється, що автор „Панських жартів" мав щирих приятелів між священиками і перебуваючи у них на вакаціях, ходив до церкви та співав разом із дяками. Це свідчить про велику толерантність І. Франка, про ту свободу, яку цього року схвалив Другий Ватиканський Собор в Римі і яку автор „Мойсея" визнавав кількадесять років тому.

**
*

У літературній творчості найсильніше виявив себе в поезії. Його збірки поезій „З вершин і низин", „Зів'яле листя", „Мій ізмарагд", „Із днів журби" та „Семпер тіро" та його поеми „Похорон" „Каїн", „Іван Вишенський" і „Мойсей" — це залізний фонд української поезії.

Високу мистецьку вартість мають і численні Франкові оповідання, яких Франко написав коло 100. Сам Франко признавався А. Кримському, що повісті йому не вдавалися, і він не був із них задоволений. Франко писав повісті дуже часто на замовлення, деколи їх не закінчував, коли впало видання, де вони друкувалися. Всіх повістей є десять. Деякі малюють польське середовище, хоч совєтські критики цього не знають і гадають, що герої, наприклад, повісти „Для домашнього огнища" — це українці.

„Украдене щастя" свідчить про те, що його автор мав високий талант драматурга. Добре збудовані й інші п'єси Франка, яких є сім.

Дехто гадає, що Франко повинен був зосереджуватися на самій тільки літературній творчості, і тоді його твори мали б були більшу мистецьку вартість. Сам Франко знав про це і казав: „Може бути, що цей брак концентрації зашкодив мені яко письменникові, але у нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтерес до духового життя і громадили матеріял бодай з грубшого. Фундаменти все так будуються; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може з часом здвигнутися пишне, сміле склепіння".

Богдан Кравців

Думки Івана Франка про соціялізм та комунізм і комуністична цензура

Життя і творчість Івана Франка зазнають в совєтському літературознавстві такої самої долі, як біографія і твори Тараса Шевченка, Лесі Українки й багатьох інших українських письменників і суспільно-політичних діячів. Дані до Франкової біографії і самі його твори скрупулятно підбирають, препарують, зцензуровують, щоб тільки показати письменника в догідному для комуністичного режиму і його ідеології світлі, довести — усупереч усім наявним фактам — що й він був, якщо не передвісником комунізму, то „революційним демократом", послідовником російських „демократів - революціонерів", „щирим другом" російського народу і т. д.

У процесі здійснювання такого роду антинаукових тенденцій „радянські" дослідники й редактори - цензори викреслюють із літературної, публіцистичної а то й наукової спадщини Івана Франка цілий ряд творів — суттєвих і важливих для правдивого вивчення й висвітлення і його творчости і світогляду. Так, наприклад,

Пам'ятник Іванові Франкові у Львові перед Державним Університетом його імени. (Автори проєкту пам'ятника — львівські скульптори В. Борисенко, Д. Крвавич, Є. Мисько, В. Одрехівський, Я. Чайка і архітектор А. Шуляр).

із багатьох видань Франкових творів, навіть таких, як нібито повне двадцятитомове (Київ, 1950 - 56), „позникали" такі загальновідомі Франкові поетичні твори, як вірш ‚,Не пора...", написаний 1880 р., що в збірці „Із вершин і низин" входив під назвою „Національний гимн" до циклу „Україна", вірші „Ляхам" (1882) та „Розвивайся ти, високий дубе..." (1883) — теж із названого циклу, як також „Січовий марш" — вірш, що став гимном західньоукраїнських „Січей". Не увійшли до цього 20-томового видання також і деякі пройняті глибоким релігійним почуттям вірші, надруковані Іваном Франком у виданій ним у Львові 1914 р. збірці ‚,Із літ молодости", в тому Франків вірш ‚,Хрест", мабуть чи не тому, що вони вже надто суперечать твердженням совєтських „дослідників" про атеїстичні погляди Івана Франка.

Приділяючи особливу увагу питанням Франкового світогляду, його суспільно-політичних і філюсофських поглядів, совєтські „франкознавці" вилучають водночас із цим з ще більшою скрупулятністю з Франкових писань на цю тему все те, що не влазить у рямці створеного ними „соцреалістичного" портрету Івана Франка, як суспільного і політичного діяча. Автори „праць" про „світогляд Івана Франка", О. Білоус, О. Дей, А. Брагінець, М. Климась та ін., розписуючися широко про формування Франкового світогляду „під впливом російських революційних демократів Герцена, Бєлінського, Чернишевського, Добролюбова" і про те, що „Франко наблизився до марксизму" і був його пропаґатором в Галичині у 70-80 роках XIX ст., обмежуються здебільша до молодечих зацікавлень Франка соціялізмом, значить, до другої половини 70-их років XIX ст. і перших 80-их рр. Вони промовчують дальший розвиток суспільно-політичних поглядів Івана Франка в його зрілому віці, особливо в 1895 - 1906 роках, коли Іван Франко, доходячи до вершин своєї творчої наснаги, рішуче, з пророчою майже передбачливістю відкидав, як цілком несприйнятливу і шкідливу для українців, тодішню марксистську соціял-демократичну і пізнішу комуністичну теорію і практику. Дуже характеристичні з цього погляду дослідження і праці видатного західньоукраїнського франкознавця Михайла Возняка (1881 - 1954): пишучи у своїх „Нарисах про світогляд Івана Франка" (Львів, 1955) та в інших працях про формування цього світогляду під впливом праць Маркса й Енґельса і про участь Франка в соціялістичному русі в Галичині, Возняк обмежується тільки документами і матеріялами 1878-1881 рр. і не згадує ані словом пізніших поглядів Франка на Маркса й марксизм. Обмежується до соціялістичних поглядів Івана Франка виключно раннього періоду його діяльности також й інший совєтський дослідник А. Пашук у своїй статті ‚,Деякі питання соціялізму в публіцистиці І. Франка 70 - 80-х років XIX ст.", надрукованій у збірнику сьомому видання „Іван Франко. Статті і матеріяли" (В-во Львів. Ун-ту, 1960, стор. 95 - 112), в якій підкреслено, що досі нема спеціяльних праць щодо „викладу соціялістичних поглядів Франка, як певної цілісної системи" і що вивчення цього питання „допомогло б ґрунтовно висвітлити світогляд Франка вцілому". Такої ж самої настанови дотримуються і видавці-редактори збірників Франкових статтей, між ними таких, як 19-ий том 20-томового видання творів Івана Франка (Київ, 1956) до якого увійшли „філософські, економічні, історичні статті" та окреме видання того ж тому п. н. „Іван Франко: Вибрані суспільно-політичні і політичні твори": більшости пізніших Франкових статтей на тему соціялізму і комунізму вони не друкують, а якщо і вміщують їх у названих виданнях, то з пропущенням основних для світогляду Івана Франка місць.

В названих вище двох збірниках Івана Франка, єдиних і найбільших з-поміж усіх виданих досі в УССР, не передруковано взагалі, ні не зга-

Заголовні сторінки львівських журналів і збірників 1878-79 рр., що в них співпрацював Іван Франко.

дано навіть в супровідних до цих видань статтях і примітках такої важливої для з'ясування світогляду І. Франка і його ставлення до соціял-демократичної доктрини Франкової праці, що нею була рецензія на книжку Юліяна Бачинського „Україна ірредента" (Львів, 1895), надрукована під такою ж назвою у видаваному Франком у Львові журналі „Житє і Слово", том IV, 1895-го року. Причини такої разючої „неуваги" нинішніх франкознавців з УССР до цієї Франкової статті треба шукати в її змісті. В цій рецензії Іван Франко виступив уперше з гострою критикою „русько-українських соціял-демократів та „консеквентних" марксистів і їх намагань „погодити космополітичні доктрини соціяльної демократії з українським націоналізмом, марксівський „матеріялістичний світогляд" з даними української історії". З їдкою іронією пише Іван Франко, що автор книжки — Юліян Бачинський „без ніякого майже застереження оперує соціял-демократичними т е р м і н а м и „буржуазія", „пролетаріят", так немов би сі соціяльні типи в Галичині виступали так часто, як у Марксовім „Капіталі". За приводом Енґельса та Кавцького автор викладає „матеріялістичний світогляд", в якому знаходяться готові форми для вияснення найскладніших явищ історичних: релігія — се витвір буржуазії, національність — се витвір „буржуазії", національна держава — се витвір буржуазії і т. д. А все се залежить від форми продукції, є тільки її виразом. Бодай то мати такий делікатний світогляд! Кілька формулок — і чоловік кований на всі чотири ноги, попросту бери та й мудрість ложкою черпай. А що найцінніше, то се те, що при помочі сього світогляду вся будуччина відкрита перед тобою мов на долоні. Приємно поговорити з таким чоловіком. Тільки не треба занадто запускатися з ним у історичні та статистичні дискусії..."

Не передруковують совєтські „франкознавці" також і основної для світогляду Івана Франка його доповіді п. н. Соціялізм і соціял-демократизм, що була опублікована ним в журналі „Житє і Слово", кн. 1 за 1897 рік. В цій доповіді Іван Франко доводить несамостійність і неоригінальність Марксової теорії і наводить джерела, з яких Маркс й Енґельс запозичували свій „матеріялістичний світогляд". Цитуючи виступи західньоевропейських публіцистів з критикою соціял-демократичних ідей, Франко стверджує наприкінці своєї доповіді, що

„такі удари для людей, прихильних соціялізмові, йдуть тепер чимраз частіше, і нам здається се об'явом вельми корисним: правдивий соціялізм, ідея будучого братерства людського може тільки виграти на тім, коли люди позбудуться ілюзій і хибних доктрин". Згадуючи тільки коротко назву цієї Франкової доповіді, автори колективної статті про І. Франка в „Українській Радянській Енциклопедії" (том 15, стор. 356) пишуть, що Франко виявив у цій праці . . . „непослідовність і національну обмеженість".

У своєрідний спосіб повелися, без ніякого сумніву під тиском режимної цензури, редактори 20-томового видання Франкових творів із передмовою до відомої збірки Івана Франка „Мій ізмараґд", що була видана наприкінці цього ж 1897 року під датою 1898 року у Львові. Передруковуючи цю, датовану днем 15 листопада 1897 року, передмову в XI-му томі названого видання, окремо від текстів збірки, серед приміток — на сторінках 504 - 506, вони викреслили, зазначуючи тільки крапками, цілий передостанній уступ із категоричним засудженням соціял-марксистської доктрини, що її визначив Іван Франко вже тоді, як „релігію, основану на доґмах ненависти і клясової боротьби". Передмова ця була друкована повністю в усіх виданнях і передруках Франкового „Ізмараґду", і її не торкалися ні австрійська, ні царська, ні навіть совєтська цензура до 1930 року. Текст викресленого 1952 року без ніякого пояснення совєтською цензурою уступу цієї передмови такий:

„Жорстокі наші часи! Так багато недовір'я, ненависти, антаґонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо!) формальну релігію, основану на доґмах ненависти та клясової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії, і мав відвагу серед насміхів і наруги її адептів нести сміло свій стяг старого, щиролюдського соціялізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованню мас народніх, на поступі й загальнім розповсюдженню освіти, науки, критики, людської та національної свободи, а не на партійнім доґматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній реґляментації всієї людської будуччини, не на парляментарнім шахрайстві, що має вести до тої „світлої" будуччини".

Не передруковують редактори сьогоднішніх видань Франкових творів також статті-рецензії Ів. Франка на книжку А. Фаресова „Народники і марксисты", видану в Петербурзі 1899 року, надрукованої у редаґованім І. Франком „Літературно-Науковім Вістнику", Львів, 1899, кн. 6, стор.186-188. Причини такої „неуваги" совєтського „франкознавства" до цієї Франкової праці треба шукати знову ж у критичному, а то й цілком неґативному в своїй основі ставленні Івана Франка до марксистського соціял-демократизму і його теорій та тенденцій.

„Німецький соціял-демократизм, — писав Франко у цій рецензії на книжку А. Фаресова „Народники і марксисты", — перещеплений на російський ґрунт працями Плеханова, Струве, Туган-Барановського й ін., здобув собі багато прихильників серед молоді і навіть загалом серед освіченої громади, котрій він імпонував знанням будучини, простотою в ставленні і розв'язуванні найскладніших питань, доґматичністю тез, ніби науковою фразеологією і тим, що пок. Драгоманов у німецьких соціял-демократів називав „жидівською самохвальбою". Є се характеристичне явище, що саме в пору, коли сей марксівський соціял-демократизм і з погляду на свої наукові основи, і з погляду на свою політику як партія в Европі близький банкрутства, він здобуває собі найгарячіших прихильників у Росії, серед російської молоді. Дуже сумно, що на сю доктрину ловиться в значній часті гарячіша українська молодь, хоча соціял-демократизм стає ворожо, як проти усяких об'явів суспільної самодіяльности та децентралізації, так само і проти національного українського духа, і з того погляду являється для українства дале-

ко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в'яже руки, то соціял-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті.

„Отим то не диво, що свідоміші українці виступають проти сеї згубної доктрини, як можуть. Правда, боротьба мусить бути нерівна. Соціял-демократична доктрина тішиться далеко більшими ласками цензури, ніж український рух: вона видає багато книжок, має своїми органами деякі товстенькі місячники (раніше „Новое Слово", тепер „Научное Обозрение" і „Начало"), а українство не може боронити себе і розвивати своїх поглядів відповідним способом. Тільки на полі економічного змагання на українськім ґрунті виступив проти соціял-демократизму д. Микола Васильович Левитський, та й то виступив не з власної охоти, а для оборони справи, котрій він віддав свою силу і працю — хліборобських спілок. Д. Левитський займається від 1894 р. організацією хліборобських спілок головно в Херсонській губернії, але за його почином спілковий рух розширився й на інші губернії, навіть неукраїнські. Певна річ, при браку засобів і при неохоті російської інтеліґенції до праці на користь сього руху в початках його мусіло бути багато невдач, помилок, розчарувань. Але проте рух не перестає *) і виявляє деякі прикмети безмірно цінні власне з педагогічного погляду. Отже цікаво, що власне російські марксисти найзавзятіше накинулися на той рух і на д. Левитського, не тільки відмовляючи його роботі всякого значення, але ганьблячи її як реакційну і шкідливу, бо, мовляв, вона спиняє конечний і єдиноспасительний (по Марксовій рецепті) процес **пролетаризації селянських мас** (підкр. І. Франка — Б. Кр.), котрі, мовляв, тільки тоді будуть дозрілі для поступу і для соціялізму, коли цілком щезнуть з лиця землі яко самостійні госпо-

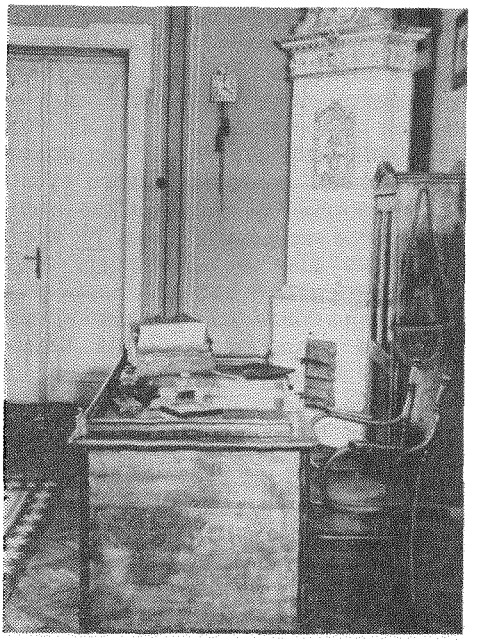

Робітня Івана Франка в його віллі у Львові (збережена в такому вигляді у влаштованому там Літературно-меморіяльному Музеї Івана Франка)

дарі, а всі поробляться наймитами, фабричними робітниками і пролетаріями. Я певний, в XX віці люди не схочуть вірити, щоб така безглузда й антигуманна доктрина могла колинебудь розгорячувати голови і серця молоді, у котрої на устах раз-у-раз любов до народу і любов до поступу.

„Ми не будемо тут оповідати історії сього руху, започаткованого д. Левитським... Не оповідає сеї історії й д. Фаресов; головний зміст його брошури, се боротьба д. Левитського з марксистами. Найважніша тут — гаряча промова д. Левитського, виголошена в В(ольно)-Э(кономическом) Общ(естве), в котрій він наглядно показав реакційність соціял-демократичної доктрини, ненауковість і односторонність їх поглядів на історію і безпрограмовість їх змагань у Росії. „Їх безкровна фразеологія — мовить д. Л(евитський) — нагадує мені най-

*) Не припиняється.

гірших консерватистів. В економічному житті вони вітають сконцентрований капітал; в політиці вони такі самі централісти, і місцеві мови вважають „діялектами" і т. д. Ну чим же ліпша така „програма" від інших найтемніших моментів нашого суспільного життя? Я дивуюся, що з сими панами ще розмовлчють, як з поступовими діячами. Найкращу віру в свідомий і благородний елемент в історії вони вбивають, величаючи „економічний матеріялізм", і тій безсоромності нема кінця".

Подібно, як і з передмовою до „Ізмараґду", повелися совєтські редактори й цензори й із статтею Івана Франка „Поза межами можливого", що була надрукована у львівському „Літературно - Науковому Вістнику", кн. 10 за 1900 рік, і в якій Іван Франко ясно сформулював ідеал національної самостійности України, відкидаючи водночас із цим рішуче марксистський економічний матеріялізм і фаталізм, „виплоджений матеріялістичним світоглядом". Передруковуючи цю статтю Франка у виданні „Іван Франко. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори" (Київ, 1956), редактори цього видання викреслили з неї основну для змісту всієї статті кінцеву частину із таким закінченням:

„Ідеал національної самостійности в усякому погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас покищо, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомости цього ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи може звернемо на зовсім інші стежки. Виплоджений т. зв. матеріялістичним світоглядом фаталізм, який твердив, що певні (соціяльні, а разом з тим і політичні) ідеали мусять бути осягнені самою імманентною силою розвою продукційних відносин, без огляду на те, чи ми схочемо задля цього кивнути пальцем, чи ні, належать сьогодні до категорії таких самих забобонів, як віра у відьми, в нечисте місце і феральні дні".

Проводячи таку вівісекцію над живим тілом Франкової статті і викреслюючи з неї суттєві для суспільно-політичних поглядів автора думки, режимні „франкознавці" відважилися подати першу частину цієї ж статті тільки в супроводі дуже показового для настанов совєтської науки коментаря: „Думки І. Франка про те, що „...не маючи в душі цього національного ідеалу найкращі українські сили тонули в общеросійськім морі..." є думкою хибною і показує націоналістичне (! ! ! — Б. Кр.) збочення І. Франка у висвітленні змісту визвольного руху народів царської Росії".

В ідентичний спосіб провели совєтські „франкознавці" також операцію із зцензуруванням XI розділу відомої Франкової праці „Що таке поступ", що була друкована найперше в коломийській газеті „Поступ", ч. 2 - 26, 1903 року, і тоді ж була видана окремим книжковим виданням (Коломия, 1903). В передруках цієї праці, вміщених і в XIX томі видання „Іван Франко. Твори в двадцяти томах" (Київ, 1956), стор. 155 - 194 і в виданні „Іван Франко. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори" (Київ, 1956, стор. 360 - 405) викреслено велику кінцеву частину XI розділу — ту, що в ній Іван Франко піддає нищівній критиці ідеал комуністичної „держави Маркса-Енґельса", передбачаючи вже тоді, що вона стане „величезною народною тюрмою".

„Маркс у своїх писаннях — з'ясовував І. Франко у викресленому тепер совєтськими цензорами розділі — не вдавався в малювання того, як саме має виглядати той будущий громадський устрій, у якому буде спільна праця, без визиску і спільне вживання плодів праці без н і ч и є ї кривди. Ширше розвивали сі думки Марксові товариші й приятелі Лясаль і Енґельс. Особливо сей останній розвинув погляд про те, що освідомлені і зорганізовані робітники по-

винні при помочі загального голосування здобути перевагу в державних радах і ухвалювати там закони, які б теперішню державу, основану на пануванню одних і неволі других, на визиску і дармоїдстві, помалу або й від разу перемінили на **народну державу,** в якій би через своїх виборців панував ввесь народ, в якій би не було ні визиску, ні кривди, ні бідноти, ні темноти.

„Наслідком сих наук Маркса, Енґельса й Ляссаля почали німецькі робітники організовуватися в велику партію, що мала метою здобути якнайшвидше перевагу в парляменті і перемінити одною ухвалою весь громадський порядок. Ся партія назвала себе соціяльно-демократичною. Стоячи на основі Марксових соціялістичних поглядів, ся партія надіялася порушити ввесь народ і здобути для нього панування. Хоч називала себе революційною, але розуміла революцію зовсім не так, як її розуміли прим. анархісти. Ся партія бажала захопити в свої руки державну власть на те, аби знищити її і дати всім горожанам якнайповнішу і найширшу свободу. Навпаки, по думці соціял-демократів держава — розуміється, будуча народна держава — мала статися всевладною панею над життям усіх горожан. Держава опікується чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевняє йому заробіток і удержання відповідне до його праці й заслуги. Вона, знаючи потреби всіх своїх горожан, реґулює, кілько й чого треба робити в фабриках, кілько вся суспільність потребує хліба й живности, кілько кожний чоловік має працювати, а кілько спочивати, кінець кінцем може дійти й до того, кілько в ній людей має родитися, аби ціліть не була обтяжена, дбаючи про надмірне число дітей і аби живі мали чим вигодуватися. Отся віра в необмежену силу держави в будучім устрою, то головна прикмета соціяльної демократії. По її думці кожний чоловік у будучім устрою від уродження до смерти буде державним урядником та пенсіоністом: держава дасть йому наперед відповідне підготування; потім буде визначувати йому роботу й плату, давати заохоту та відзнаку, а на старість або в разі слабости ласкавий хліб.

Іван Франко — дереворит Олени Кульчицької

„Нема що й казати, є дещо привабливого в такім погляді, особливо для бідних людей нинішнього часу, що не знають сьогодні, де дітися і що в рот вложити завтра; для тих мільйонів беззахисних дітей, що виростають або зовсім без опіки родичів, або терплять не раз муки і знущання від злих, темних, п'яних або хорих родичів та опікунів. Життя в Енґельсовій народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але є у тім погляді деякі гачки, що будять поважні сумніви.

„Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусіла би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише пожиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростали б і жили б в

такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою.

„А хто були б її сторожі? Хто держав би в руках керму тої держави? Сього соціял-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ті люди мали би в своїх руках таку величезну власть над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти. І стара біда — нерівність, вигнана дверима, вернула би вікном: не було би визиску робітників через капіталістів, але була би всевладність керманичів — усе одно, чи родовитих, чи вибраних — над мільйонами членів держави. А маючи в руках таку необмежену власть хоч би лише на короткий час, як легко могли б ті керманичі захопити її назавсіди! І як легко при такім порядку підтяти серед людности корінь усякого поступу й розвою і, довівши весь загал до певного ступня, зупинити його на тім ступні на довгі віки, придушуючи всякі такі сили в суспільності, що пхають наперед, роблять певний заколот, будять невдоволення з того, що є, і шукають чогось нового. Ні, соціял демократична „народна держава", коли б навіть було можливим збудувати її, не витворила би раю на землі, а була би в найліпшім разі завадою для дійсного поступу".

Ніякого пояснення про причини пропущення приведених тут частин XI-го розділу Франкової праці „Що таке поступ", ні в одному із названих совєтських видань Франкових статтей не подано. В однім і в другім виданні зазначено тільки в примітках, що стаття подається „із частковим скороченням" і підкреслено, що „в ряді питань Франко не підніся до марксистської точки зору".

До ніякого із видань творів Івана Франка, що були здійснені в Українській ССР протягом чотирьох останніх десятиріч, ні до харківського 30-томового видання „Рух"-у 1924-29 рр., ні до київського 20-томового Держлітвидаву 1950 - 56 рр., ні до збірки „Іван Франко. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори", (Київ, 1956), ні до ніякої іншої франкознавчої публікації не була включена критична праця Івана Франка „До історії соціялістичного руху", опублікована у редаґованому ним же у Львові „Літературно-Науковому Вістнику", книжка 3-я, березень 1904 р. (стор. 134-152). А вона є одним з найсуттєвіших і найважливіших документів для висвітлення і з'ясування світогляду Івана Франка і для зрозуміння його суспільно-політичних поглядів, зокрема його думок про соціялізм і комунізм. Проведена в цій статті ґрунтовна аналіза Комуністичного Маніфесту 1848 року, що був написаний Марксом й Енґельсом, і порівняння цього маніфесту з маніфестом французького фур'єриста Віктора Консідерана, п. н. „Принципи соціялізму. Маніфест демократії XIX сторіччя", що був опублікований 1843-го року в Парижі, доводить, що критичні і програмові думки Марксового й Енґельсового Комуністичного Маніфесту 1848 року були запозичені із маніфесту Консідерана і подекуди є навіть його пляґіятом. Стверджуючи дослівно у своїй праці, що „автори Комуністичного Маніфесту повними пригорщами черпали з маніфесту Консідерана", Іван Франко висловлює в заключних уступах своєї праці такі, основні для його ж ставлення до марксистського соціялізму, думки:

„Оброблена ними (Марксом й Енґельсом — Б. Кр.) програма державного соціялізму аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом, що проведений справді в життя міг би статися великою загальною гальмою в розвою або джерелом нових революцій" (ЛНВ, кн. III, 1904 стор. 151).

„... між постулятами комуністів, як 8-ма точка, стоїть як найкатеґоричніше заперечення всяких вільних спілок — „однакова примусова праця для всіх, заведення примусових армій, особливо для рільництва". Хто потрафить віднайти в так організова-

ній суспільності якийсь „свобідний" розвій одиниці, сей докаже певне дуже великої штуки. Та й загалом всевладність комуністичної держави, зазначена у всіх 10 точках К(омуністичного) М(аніфесту) . . . в практичнім переведенню означала б тріюмф нової бюрократії над суспільством, над усім його матеріяльним і духовим життям". (там же, стор. 152).

„Все, що тут сказано, — закінчує Іван Франко свою працю п. н. „До історії соціялістичного руху", — не має на цілі зменшити наукові заслуги Маркса й Енґельса. Але для сучасних і дальших поколінь добре, коли буде розбита леґенда про їх месіянство й непомильність, про те, що вони майже з нічого сотворили „науковий соціялізм" і дали в своїх писаннях нову об'яву, нове євангеліє робучому народові всього світу. Добре буде, коли всі віруючі й невіруючі в нову релігію почнуть на її творців глядіти, як на людей даного часу й окруження, що черпали свої ідеї з того окруження і переробляли їх відповідно до складу свого ума, для людей свого часу. Таке глядіння зменшить у вірних і в невірних партійну заїлість і фанатизм, улегшить порозуміння, а через се й працю для осягнення великого ідеалу — соціяльної справедливости на ґрунті гуманного чуття" (там же, стор. 152).

Зміст цитованої тут праці Івана Франка „До історії соціялістичного руху" виразно з'ясовує причину, чому вона відсутня в усіх виданнях Франкових творів в Українській ССР. Неґативне ставлення Франка до марксистського соціялізму і до комуністичного ладу, побудованого на основі ідей Маркса й Енґельса, не дає можливости совєтським дослідникам і редакторам передрукувати цю статтю, ані навіть її згадувати. Єдина згадка про неї в передмові до видання „Іван Франко, Вибрані суспільно-політичні філософські твори" (Київ, 1956, стор. 5) — це зацитована з цієї праці думка Франка, що Комуністичний Маніфест „. . . відразу поставив справу соціялізму на твердий науковий ґрунт, показав соціялістичний лад не як якийсь неосяжний ідеал, а як неминучу дійову конечність, як неохибний вплив непоборного історичного розвою . . . " Вирвана ця цитата з усього контексту так, що заперечує цілком основний зміст самої праці і справжні думки Франка про Комуністичний Маніфест.

Не знайшли місця в теперішніх совєтських публікаціях Франкових писань також і пізніші статті на теми, зв'язані з соціялізмом і з діяльністю тих чи інших соціялістичних діячів, як, наприклад, друкована 1905 р. в кн. 3-ій „Літературно-Наукового Вістника" (стор. 160 - 186) стаття І. Франка „Михайло Павлик" і його ж стаття „Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова", опублікована там же в кн. 8-ій за серпень 1906 року (стор. 226 - 240). Не згадується в цих виданнях також Франків „Огляд української літератури в 1906-му р.", надрукований у київській „Раді", ч. 12, з 16 січня 1907 р., що в ньому Франко правдиво висвітлив всю суть і справжній зміст соціял - демократичних поглядів на національне питання, клясову боротьку, капіталізм тощо. Але й наведених досі цитат і уривків із Франкових писань вистачає, щоб показати світогляд і суспільно-політичні погляди Івана Франка в правдивому світлі — так, як вони сформувалися і закріпилися в нього уже в його зрілому віці, коли цей великий поет, мислитель і діяч досяг вершин творчої наснаги і росту.

Пам'ятник на могилі Іван Франка на Личаківському цвинтарі у Львові (за проєктом скульптора Сергія Литвиненка)

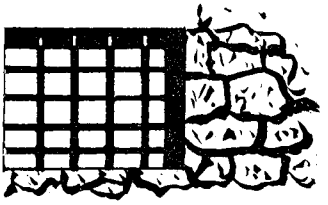

УВ'ЯЗНЕНИЙ ФРАНКО

МИКОЛА ГЛОБЕНКО

Це не біографічна стаття, і не про відомі факти перебування в тюрмі славетного українського письменника йтиме мова. Про те, як Франко був в'язнем, багато разів написано. Думка про теперішню неволю його наплива відразу, коли перегортаєш сторінки совєтських видань, особливо останніх років, і бачиш, як совєтська псевдонаука замовчуванням, перекручуванням, фальсифікацією намагається ізолювати творчість, справжній образ письменника від українського читача.

Перед нами видана в Москві російською мовою книга М. Пархоменка „Иван Франко и русская литература" (1950 р.). Тема така в літературознавстві сама по собі цілком можлива. І опрацювання її, суворо наукове, тобто згідне з фактами, могло б дати для українознавства чимало цінного. Великий український поет, прозаїк, драматург, публіцист — Франко був одним із найвидатніших українських учених-літературознавців. Він був визначний критик, а також перекладач із величезним діяпазоном, бо знав багато мов і літератур світу. Отже, очевидно, він добре знав і слов'янські літератури, а між ними російську. Коли дуже багато писав про нову й найновішу літературу, то писав і про російських письменників. Очевидно, коли він енергійно обстоював у науковій полеміці з росіянами потребу вивчати українську літературу як самобутню, підкреслюючи її окремішність ще від сивої давнини, то він міг це робити лише дуже добре знаючи історію й культуру східньої Европи, зокрема нашого північного сусіда.

Написав Франко за своє життя неймовірно багато. Сама бібліографія його праць являє велику студію. І серед написаного те, що присвячене російській літературі, для українського читача далеко не позбавлене інтересу. Не позбавлене інтересу, зокрема, тому, що допомагає яскравіше уявити, як мінялися Франкові погляди.

Адже Франко, увесь час наполегливо гарячково працюючи, поступово міняв багато чого в своїх концепціях і мистця, і критика, і публіциста. Недарма, наприклад, його поетичний шлях позначений еволюцією від абстрактно-революційних „Каменярів" до перейнятого пристрастю патріота „Івана Вишенського" і, нарешті, до велетня нашої національної думки „Мойсея". І якщо б сьогодні солідно проаналізувати погляди його хоча б тільки на чужих письменників, якими він займався, це було б цікаво, — цікаво навіть тоді, коли береться така зовсім вузька тема, як Франко і російська література. Кажемо — вузька, бо Франко незмірно більше уваги присвятив західній літературі. Це стосується й до його молодих років, — коли він (згадаймо його спомини — „Гірчичне зерно") хлопцем читав і Шекспіра, і Гете, і Шіллера, і Гофмана, і Жан-Поля, Дюма, Сю і безліч інших, за якими приходить знайомства з реалістами Золя, Толстим, Тургєнєвим, — і до пізнішого періоду. Останні роки його праці приносять особливо багато написаного на теми сучасної йому західньої літератури.

З такої книги ми могли б дізнатися, як мінялася Франкова оцінка, напр., „реалістичної" критики петербурзьких революціонерів, таких, як Добролюбов, ми б побачили, що він у Толстого визнавав, а з чого глузував, і т. д.

В книгу на цю тему неодмінно мав би увійти розгляд полеміки Франка з видатними представниками російської літературознавчої науки, як Пипін та Істрін, коли Франко обґрунтував конечність розглядати історію української літератури як завершений окремий процес. А це сьогодні дуже актуальна проблема (зважаючи на завзяту фальсифікацію в виданнях совєтської імперії), і справді наукове висвітлення справи було б дуже на часі.

Та хіба ж могли б нині об'єктивно розглядатися там такі праці, як стаття Франка „Южнорусская литература", надрукована 1904 року в російському енциклопедичному словнику Брокгавза і Єфрона, або його велика рецензія на книжку Пипіна 1898 р.? Це ж і є той самий „буржуазний націоналізм", проти „виявів" якого лише в маленькому, під партійним контролем написаному „Нарисі історії української літератури" (1945) треба було видавати спеціяльну постанову ЦК КП (б) У.

У книзі Пархоменка не будемо шукати висновків, що логічно постануть із розгляду фактів, як це прийнято в наукових працях. Підхід, який йому згори накинуто, автор визначає відразу. Це догма, в яку треба вірити або, скорше, удавати, що віриш. У вступі вона висловлена формулою: „Воля батьківщини й українського народу була його заповітною мрією. Здійснення цієї мрії письменник нерозривно пов'язував з успіхами революційного руху в Росії. Він був палким прихильником ідеї братерської єдности й союзу українського народу з великим російським народом" або далі: „Вірного союзника українського народу в боротьбі за свободу Франко бачив у російському народі" і так без кінця на 200 сторінках „розвідки".

Що визволення України він пов'язував із революцією в Росії це не викликає сумніву, але ота „прихильність", та ще „палка" стоїть, очевидно, за межами наукового франкознавства, бо матеріялів до цього Франкова творчість не дає. Тож їх мають заступити велемовні програмові запевнення і підтасування фактів. Винахідливости особливої при цьому не проявляється, бо випробуване гасло: „до нас в науку..." Отже, про стару західню культуру, що за численними власними й недвозначними висловлюваннями Франка формувала його світогляд, що поклала відбитку на всю його творчість, краще не згадувати:

„Революційний світогляд Івана Франка формувався під найдужчим впливом творчости Тараса Шевченка"... Добре, хоч це визнали, але,

очевидно, не в цьому справа, бо відразу додається: — „і російських революціонерів - демократів, особливо Чернишевського і Герцена. Разом із тим важливу ролю в формуванні й розвитку світогляду Франка відіграли праці Маркса і Енґельса".

Понад п'ятдесят сторінок присвячено в книзі Пархоменка, щоб „довести" залежність Франка від російської революційно-демократичної критики й естетики. При чому вся купа посилань і натяків на життя і твори Франка побудована так, щоб охопити цілу діяльність його і відразу її пов'язати з „впливами" російської літератури. Дарма, що це звучить більш ніж комічно, тов. Пархоменко ділиться з читачами таким важливим відкриттям: „Передові російські письменники і критики допомогли йому (Франкові! — М. Г.) стати великим письменником і справжнім патріотом України (!!!). Бо „в дні юности й творчої молодости Франка" російська література „вже зайняла провідне місце серед літератур світу. Росія стала осередком усіх успіхів і надій в ділянці літератури, як незабаром вона стала осередком сподівань всесвітнього революційного руху".

Спосіб „доводити" такі істини, як „цілковита залежність" Франка від російської літератури та те, що вона „навчила" Франка бути справжнім патріотом, дуже немудрий. Він застосований уже в багатьох випадках, коли йдеться про новочасне тлумачення творчости українських письменників, дозволених для вивчення — чи є щось подібне в насмиканих звідусіль і без зв'язку з контекстом цитатах із творів двох письменників? Є — отже українець має своїм учителем росіянина і йому завдячує своє ім'я.

Пархоменко подає кілька цитат із двох статтей Чернишевського 1861 р. А Франко назвав його „кращим російським публіцистом" — отже — „Ці й інші статті Чернишевського ... визначили вихідні позиції великого українського демократа в розв'язанні багатьох важливих проблем галицького й українського життя, особливо — в розв'язанні такої складної проблеми, як проблема національна". А звідси вже з такою легкістю піддається думка, ніби будь-які полемічні виступи Франка проти П. Куліша, Ю. Бачинського, М. Грушевського, С. Смаль-Стоцького чи які інші зумовлені тим, що Франко — „учень" Чернишевського. До речі, висувається „твердження": „Дуже багато зробив він для популяризації Чернишевського на Західній Україні", хоч, правда, виявляється, що „найповажнішою заслугою його щодо цього було опублікування в журналі „Житє і Слово" (а далі й окремим виданням) статті П. Грабовського" — на 11 сторінок! і хоч „Сам Франко спеціяльних статтей про Чернишевського не писав", а лише згадував про нього в своїх працях.

Іван Франко — скульптура мистців А. Білостоцького й О. Супруна

Говорячи про естетику Франка, автор, звичайно, обминає дуже складне питання про початковий романтизм його, пізніші різносторонні впливи, зокрема західніх реалістів, натуралістів, а також і деяких російських про-

заїків, а далі цілком зрозумілий для письменника, що жив літературними інтересами Заходу, відхід від реалізму у десятиліття найбільшої творчої дозрілости. Загалом останньої проблеми для совєтського автора бути не може — адже реаліст — це почесне звання, щось ніби „ґвардії майор" або „герой соціялістичної праці". Отже, коли український письменник прийнятий у совєтському доброму товаристві, то як же він може бути не реаліст?

Тим то у Пархоменка Франко „очолив боротьбу проти застарілих естетичних норм і довів її до перемоги реалістичного напряму в літературі Західньої України. Слідом за ним багато зробили в цій ділянці М. Коцюбинський (!) і особливо Леся Українка (!!)."

Справа загалом виглядає так, що „Франко високо цінив естетику Чернишевського і вважав, що, керуючись саме нею, повинні були розвиватися мистецтво й література на Україні". Зовсім як тепер, „керуючись мудрими вказівками і т. д., досягають нечуваних висот при підтримці великого російського народу" союзні республіки. Отже — попереду Чернишевський, а за ним іде Франко, а за Франком — Панас Мирний, Грабовський, Коцюбинський, Леся Українка, Стефаник, Черемшина, Мартович, Кобилянська — здається, всі, хто ще дозволені для вивчення. „Слідом за Франком і завдяки йому вони звернулися до прогресивних ідей російської літератури, особливо революційно-демократичної".

Так встановлюється своєрідний „табель о рангах". І авторові та його високим замовцям тут нема діла до того, що в купу змішані зовсім не подібні один на одного письменники, що вони йшли цілком різними шляхами. Ставити в один ряд реаліста Панаса Мирного і таких модерністів, як Стефаник, Коцюбинський або Леся Українка, — просто неграмотно. І, крім того, не можна, звичайно, замовчувати відомого факту, що Франко в останні десятиліття, вважаючи себе реалістом, писав уже зовсім далекі від „Бориславських оповідань" речі, вітав появу згаданих імпресіоністів, хоч і воював проти декларативних виступів модернізму.

Відомий критик М. Євшан про нього справедливо писав:

„... Франко сам стає до певної міри пропаґатором модерних напрямів. Пропаґатором остільки, що систематично старається знакомити українську публіку — в цілім ряді літературних характеристик — з найновішими творами авторів сучасної Европи, перекладає їх в цілості або в уривках. Оскільки він пішов наперед в своїх теоретичних поглядах на справи літератури і мистецтва — доказують його статті: „Із секретів поетичної творчости". Головна їх прикмета: толеранція до найрізнородніших напрямів і струй" (Євшан. „Іван Франко". „Літературно-Науковий Вісник", 1913, IX).

І саме тому, що Франко добре знав твори і Бєлінського, і Чернишевського, і Добролюбова, він у своїй відомій розвідці „Із секретів поетичної творчости", цитуючи Добролюбова, писав про російську революційно-демократичну критику таке: „Що особливо дивує нас в тих словах, так се цілковите знехтування штуки „реальною" критикою. Для неї твір штуки має таке саме значення, як явище дійсного життя, отже артистичне оповідання буде так само цінне, як газетярська новинка". І далі: „Оскільки вона (критика — М. Г.) розвивалась була в Росії в 50-их і 60-их роках, се була переважно пропаґанда певних суспільних і політичних ідей під маскою літературної критики. Як пропаґанда вона мала своє велике значення; як літературна критика вона показалася далеко не на висоті своєї задачі" (ЛНВ, I. 1898).

Способом поверхових зіставлень оперує Пархоменко і далі, розглядаючи відносини між Франком і рядом російських письменників. Тов. Пархоменкові мало того, що Шевченко дуже вплинув на Франка. Це ж було б небезпечно. Отже: „Франко вивів українську поезію на новий широкий

шлях. У цьому йому допомогла і його глибока обізнаність з російською поезією, насамперед — з поезією Некрасова". Докази — Франко переклав десяток поезій Некрасова, і у них є часом спільні настрої і теми — так, наче можуть обійтися без спільних настроїв і тем два письменники, що пишуть про тяжке становище селянства. Та автор і сам визнає, що йдеться „не про вплив окремих поезій", а про те, що спільні теми неодмінно виникли „під впливом російської революційно-демократичної критики". А ми вже знаємо — щодо Франка це є магічна формула, доводити якої нема потреби.

У Франка є сатири. У Салтикова-Щедріна є сатири. Франко цінив талановитого сатирика, дещо перекладав, дещо написав. Отже вся Франкова сатира — плід науки у Щедріна. До того ж наводиться „незаперечний" арґумент: Щедрін звертався до традиції російської казки; а Франко звертався до української казки. Тож значить, що Франко — учень Щедріна.

Не так із „впливами" російських революційних демократів. А друга частина — це про Франка як „критика і пропаґандиста російської літератури", а саме Пушкіна, Гоголя, Успенського, Турґєнєва, Толстого і Горького. Замовчуючи справді колосальну ролю Франка як пропаґандиста, перекладача і критика західньої літератури, автор намагається представити його вічним учнем російських авторів. „Метода" та сама, що й попереду. У Пушкіна є драматичні твори — отже Франко вчився у нього. У Пушкіна є „Євгеній Онєгін", а герой „Лісової ідилії" — Євген. Отже — „Франко свідомо вибрав це ім'я, як прозорий натяк на літературну генеалогію" образу. Пушкін в „Борисі Годунові" згадує про „народну опінію", а в „Сні князя Святослава" „у фіналі чується потужний голос народу" — отже Франко є учень Пушкіна... і так до кінця книги.

Кілька цікавих деталів. Тов. Пархоменко оповідає як відхилили прохання Франка, щоб його прийняли до Наукового Товариства ім. Шевченка, і забуває таку „дрібницю", як те, що Франко багато років був одним із найчільніших членів Товариства, кілька років керував філологічною Секцією і що безліч Франкових праць була вміщена у виданнях НТШ. Пархоменко говорить про те, як Франко „в першій же статті, присвяченій творчості Гавптмана, гостро висміяв символіку „Затопленого дзвона", а забуває додати, що тоді ж Франко писав, що шлезець Ґергард Гавптман, найбільша надія наймолодшої Німеччини, що хоч молодий (має ледве 35 літ), нині вже зайняв чільне місце між німецькими драматургами і виявив справді драматичний талант, якого Німеччина не мала від смерти Генріха Кляйста" („З чужих літератур", „Літ.-Наук. Вісник", І. 1898, стор. 68).

Самим фальшуванням, фантазіями, замовчуваннями правди Пархоменко не обмежується. Франко у нього тільки „послідовник російських революціонерів-демократів", він не тільки „учень" російських письменників. Він якийсь непевний „учень"! І автор хоч і запевняє, що Франко йшов за російськими демократами, проте боїться багатьох висловлювань Франка. Навести ці висловлювання він не хоче, бо вони руйнують усю купу фальшувань і пересмикувань, яку він нагромадив на Франкові. Але ж вони існують, вони багатьом відомі, і їх можуть пригадати авторові, якщо колись будуть обвинувачувати його в „ідеалізації" Франка. Звідси ц і л а низка застережень: „Франко не розумів рушійних сил російської революції, ролі в ній пролетаріяту й большовицької партії... Саме в 90-900-і роки особливо сильно позначилася обмеженість світогляду Франка. У розв'язанні деяких питань він виявив помітний нахил у бік буржуазного націоналізму. Один із його виступів цього періоду був засуджений В. І. Леніним". Далі йде „глибока суперечливість світогляду" Франка, що „відбулася на селянській темі в його творчості"; „ідеалізація леґальних можливостей боротьби за права на-

роду"; в його працях 90-их початк. 900-их років" ... елементи непослідовности в матеріялістичному поясненні явищ мистецтва"; „в ділянці літературної критики висловлював іноді невірні твердження"; він недоцінив Островського; і Пушкіна не так оцінив, як слід; і „не спромігся дати справді наукового тлумачення" щодо Л. Толстого, „не зміг правильно оцінити найбільший твір" його, бо „не зрозумів природи патріотизму Толстого", „не зрозумів, що справжнім героєм „Війни і миру" є російський народ"; і „не зміг розгорнути тему боротьби робітничої кляси", як Ґорький ...

Багато чого мабуть іще можна було б знайти такого, що не дасться зфальшувати московським цензорам. Особливо, коли взяти твори і погляди Франка не тоді, коли йому було 25 - 30 років, а дещо пізніше — в роки дозрілости, в 1890-их, на початку 1900-их роках, які так не подобаються тов. Пархоменкові. Останній твердить про вплив на Франка Маркса і Енґельса, а слід було б, до речі, згадати хоча б відомі Франкові слова в передмові до збірки „Мій ізмарагд":

„Жорстокі наші часи! Так багато недовір'я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо!) формальну релігію, основану на догмах ненависти та клясової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії" ...

Пархоменко без кінця товче про матеріялістичний підхід Франка в оцінці суспільних явищ, а варто йому було б згадати, наприклад, сказане Франком у рецензії на книгу Ю. Бачинського, в „Житті і Слові" 1865 р.: „Може прогрішуся проти матеріялістичного світогляду (ректе: історичного матеріялізму), коли скажу, що потреби розуму і душі — так само, як і потреби життя матеріяльного — родять великі історичні події".

Пархоменко радіє з самого припущення, що Франко „міг" прочитати десь твори Леніна. А Франко давав у 1906 році в статті „Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова" в „Літ.-Наук. Віснику" таку оцінку соціялістам:

„І в теоретичних програмах, і в практичній тактиці майже всіх сучасних соціялістичних партій (оскільки вони дійсно партії, а не кружки філософів та професорів) бачимо стільки воєнної дисципліни, претенсій на накидання своєї волі іншим, диктування своїх законів „реакційним масам", скільки деспотизму та нетолеранції навіть у нутрі власного табору, що говорити про лібералізм того руху нема ніякої підстави" ...

Та хіба справа в окремих висловлюваннях? Адже ніякі старання Пархоменка зробити з Франка „палкого прихильника" „єдности з російським народом", ніякі намагання приписати йому „непримиренну боротьбу проти буржуазного націоналізму й лакейського низькопоклонства перед Заходом"!! — тобто, інакше кажучи, ніякі намагання протиставити автора „Не пора"...", „Івана Вишенського" і „Мойсея" українській національній ідеї і великій світовій культурі — не можуть виглядати інакше, як карикатурою.

Ці жалюгідні намагання виглядають такою ж карикатурою, як наведений у Пархоменка російський переклад славетних слів „Пролоґу" до „Мойсея":

Но час придет, в багряном ореоле
В кругу народов вольных,
за Карпаты
И к Чорноморью рокот новой воли.

И радости ты доплеснешь раскаты.
И, все обняв хозяйскою управой,
Полями залюбуешся і хатой.

Тут стільки ж творця „Мойсея", скільки його в московській книзі про Франка. Душать українське слово, паплюжать і калічать творців його все потворніше, бо знають, що означає справжнє Франкове слово:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся
Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі,

І глянеш, як хозяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Так і саме так сказав Франко ...

Іван Кедрин

Співець волі і поступу

Історики української літератури ставлять Івана Франка зараз після Тараса Шевченка. Так і прийнялося в українській громадській думці, що у такій черговості згадується при всіх відповідних нагодах ці два прізвища, дарма, що більше півсторіччя минуло між смертю одного й другого, що жили й діяли вони у відмінних середовищах, а сфери їхніх заінтересувань виявиляли чималі різниці. А в тім, і в своїх життєписах, і в своїй творчості, і — щонайменше — у впливах їхньої творчости на формування духового обличчя української нації Шевченко і Франко мають багато схожих, ба навіть однакових рис. Найбільша їхня подібність у тому, що, хоч вони обидва були передусім письменниками, один і другий займають передові місця в історії української політичної думки. Шевченко і Франко, хоч створили незрівнянні перлини лірики, здобули собі передове місце завдяки своїм політичним і громадсько-суспільним поемам, а — у випадку Франка — також суспільно-політичним прозовим творам.

Коли Шевченко заслужив собі своїм полум'яним словом на назву пробудника української нації, який розбудив українство з мертвецького сну припорошеної русифікаторським пилом малоросійщини, то Франка характеризують здебільша, як того, хто повів українство на шлях поступу. Титан духа і титан праці, енциклопедист у тематиці та родах творчости — від ученого славіста й філософа, через поета, романописця, драматурга, публіциста аж до автора дитячих казок та перекладача творів прерізної тематики і скалі, — Іван Франко був — за характеристикою В. Радзикевича — „в першу чергу громадянином". Сам про себе він казав на святі свого 25-річного ювілею: „В усій своїй діяльности я бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком". І порівнював себе до муляра, який „кладе не тільки самі гранітні квадри, але,

як випадає, то і труск і обломки і додає до них цементу". Надзвичайно скромний, він боронився проти закиду розсівання свого таланту найпершим змаганням „розбуджувати інтереси до духового життя". Кількакратний в'язень, переслідуваний, цькований чужими й своїми, живучи у матеріяльних злиднях, інколи в страшній нужді, зазнаючи щораз нових понижень і розчарувань, Франко ніколи не припиняв виконувати ту свою життьову місію, за яку він уважав пробуджування заскорузлого в вузьких рямцях провінціялізму й консерватизму, аж надто часто тотожнього з назадництвом, „інтересів до духового життя". Завдяки своїй упертості і майстерності він, проводячи ту свою місію в життя, став дійсно Великим Каменярем, що лупав скалу темряви, застарілих звичок, упереджень і маленьких амбіцій.

Шевченко народився і жив за кріпацького ладу в Росії, і першою ластівкою зорганізованого українського політичного життя було власне те Кирило-Методіївське Братство, за участь в якому він гірко поплатився. Франко прийшов на світ уже після „весни народів" 1848 року, і був 5-річним хлопчиною, коли і в Росії скасовано кріпацтво. Шевченко поклав основи під українську політичну думку своїми революційними поемами, в яких з'ясовував ідеал самостійної України і її демократичний лад за „праведним законом Вашинґтона". Він був проти визиску селянства, за соціяльну справедливість, проти кривд заподіюваних жіноцтву. Але Шевченко був таки поетом. Франко ж був і поетом і політичним публіцистом. Тому у своїх поемах він був продовжувачем ідей державної самостійности України та її народоправного ладу, висловлених у Шевченковому „Заповіті", „Кавказі", „Юродивому", й був продовжувачем провідництва соціяльної справедливости й таврування всякого визиску. Проте, бувши публіцистом, Франко міг свої ідеї розгортати також у публіцистичних писаннях. Він мав те спільне з Шевченком, що умів у високомистецькій віршованій формі висловлювати ідеї любови до батьківщини, її змагу до національно-державної волі, соборництва української думки, гону до правди і справедливости. Але всі ті думки були теж з'ясовані у прозових творах — повістях, оповіданнях, статтях, розвідках.

Життя і діяльність Івана Франка припадали вже на добу творення перших українських політичних партій. Бувши активним у політичному житті, Іван Франко був співавтором політичних програм Української Радикальної (1889) і Національно-Демократичної (1899) партій. Як активний політик, публіцист та полеміст, Франко був не раз оскаржуваний своїми противниками у непослідовності — як ось, наприклад, під час його 10-річної праці, як професійний журналіст, у редакції польського „Кур'єра Львовського", потім з приводу його статті з 9 травня 1897 у віденському тижневику „Ді Цайт" п. н. „Поет зради" проти Адама Міцкевіча, як автора „Конрада Валенрода" та з гострими випадами проти всіх поляків, як звеличників Міцкевіча. Політичні атаки проти Івана Франка знаходили теж поживу у настроєвості Франка, в його спонтанности, в його яскравих висловах, що їх, може, не робив би він після глибшої думки. Це стосується, наприклад, його власної передмови до оповідань у польській мові „Образкі ґаліційске", що їх відрукувало видавництво „Бібліотека Мрувкі" у тому самому 1897 році, — передмові, в якій Франко гірко дорікає своїм українським землякам і свою любов до України пояснює, як „обов'язок" та „гірке ярмо, вложене долею на мої плечі".

Безсторонні і відповідальні дослідники життя і творчости Івана Франка правильно відмежували його писання, які зродились з проминального настрою чи полемічного палу, доказавши багатьма іншими творами Франка, ба — цілістю його духової спадщини, що насправді він був сповнений любови до України, яку хотів бачити національно-політично віль-

ною і незалежною, — країною західнього поступу і соціяльної справедливости. Ці дві основні ідеї нерозривно сплелися в його житті й творчості: визволення України з-під володіння Польщі й Росії, за визволення з-під соціяльного гніту отих чужих володарів, що свою владу спирали на клясі багатіїв і посідачів. „Мойсей", „Каменярі", „Не пора", „Розвивайся ти, високий дубе", „Вічний революціонер", цикл так званих бориславських оповідань і багато інших творів з'ясовують основні риси його світогляду, як патріота-державника та людини-громадянина.

Очевидно, що до Івана Франка треба стосувати той самий підхід, що й до всіх інших визначних історичних постатей: судити його діла мірилом тодішнього, а не нинішнього часу, на основі тодішніх обставин і тодішніх поглядів. Віддаль часу диктує потребу відкидати з його творчости речі малі й маловажні і стверджувати вартості непроминальні. Тому й так званий радикалізм Івана Франка стосується часу його життя і відносин. Його арештували вперше за „соціялізм" — це слово треба взяти в „лапки", бо сам Франко знав тоді про соціялістичний рух дуже мало. І власне те арештування штовхнуло його до студіювання соціялістичної літератури. Проте він був настільки духово незалежний, критичний і об'єктивний, що у рецензії на брошуру соціял-демократа Юліяна Бачинського „Україна ірредента", у журналі „Життя і Слово" з з 1895 року, різко таврує „матеріялістичний світогляд" Енґельса та Кавтського.

До цієї теми Франко вертався кількакратно, з кожним разом гостріше виступаючи проти соціялізму, проти „Комуністичного Маніфесту" Карла Маркса, проти „тріюмфу нової бюрократії над суспільністю", проти „державного деспотизму", проповідуваного фактично соціялістичними доктринерами, ба навіть проти соціялістичної догми про боротьбу кляс. Цій тематиці присвячені такі його статті,

Портрет Івана Франка виконаний мистцем Є. Палюхом 1893 р. (пастеля)

як „Соціялізм і соціял- демократизм" в „Житті і Слові" з 1897 р., „До історії соціялістичного руху" в „Літературно-Науковому Віснику" з 1904 р., „Народники і марксисти" в „ЛНВ" з 1899 р., „Огляд української літератури" з 1906 р., у київській „Раді" з 12-16 січня 1907 р. У тих своїх публіцистичних виступах Франко, заявляючись проти доктринерського соціялізму, водночас підкреслює власне національно-політичне кредо, звернене проти Польщі й Росії. „Московська плеть, — пише він, — була так само дошкульна, як польська нагайка... По вибореннї політичної волі Україна буде найбільшим ворогом єдности з Росією... А раз відчута буде, у кого з національних, у кого з яких інших причин потреба самостійности України — то справа ця ввійде на порядок дня політичного життя Европи і не зійде з нього, поки не здійсниться".

Тавруючи марксистський матеріялізм, Франко наче автоматично формулював власний ідеалістичний світогляд: „Ідеал національної самостійности в усякому погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас покищо, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливости. Нехай і так. Та не забуваймо, що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто таки під нашими ногами, і тільки від нашої свідомости цього ідеалу, від нашої згоди на нього залежить, чи підемо тими стежками". Це та сама глибока віра в перемогу після важкої, довгої морочливої, муравлиної, впертої і безупинної боротьби, так чудово і так драматично висловленої в заспіві „Лупайте ту скалу..." У змальовуванні образків з життя українських селян і робітників Франко був реалістом. Але його світогляд був наскрізь ідеалістичний: між іншим, таким полум'яним словом в обороні ідеалів волі, справедливости, народоправства і віри в людину є й повість „Захар Беркут", одна з найкращих повістей для молоді, що їх знає українська література.

Той самий „радикалізм" Франка був радикалізмом його часу у відношенні до Церкви й віри. Франко ставився глибоко критично до ролі греко-католицького духовенства в Головній Руській Раді 1848-го року і в другій половині минулого сторіччя, до анахронічного консерватизму більшости духовників того часу, які корилися ультраконсервативному духові митрополичої консисторії святого Юра. Але сам Франко боронив, так би мовити, офіційних радикалів, членів Радикальної партії, проти закидів безбожництва. У брошурі „Радикали і релігія" з 1898 р. Франко стверджує, що „радикали ніколи не виступають і не виступали ані проти віри в Бога, ані проти жадної основи правдивої релігійности".

Об'єктивизм і почуття справедливости Франка продиктували йому навіть підкреслювати заслуги греко-католицького духовенства у статтях в польській пресі, що стягло проти нього ремствування збоку його приятеля Михайла Павлика. Франко хотів тільки, щоб духовенство перейнялось „освітніми та народнолюбними думками" і щоб загал народу піднявся на вищий щабель освіти, бо „темний і дурний чоловік не може бути правдиво релігійним". У вірші „Божеське в людському дусі" Франко з'єднував власне ту віру в Бога з вірою в потребу боротьби за поступ: „Коли Ти в світ слав рід людський, Життя людей зробив борбою, Свою Ти Божескість їм дав — Дух, творчу силу із любвою".

Гостре перо й гострі слова Франка продиктували церковному проводові у Львові вислати на його похорон 31 травня 1916 року тільки одного священика, неначе у поступці громадянству, яке влаштувало той похорон, як величаву національну маніфестацію. Але вже в травні 1926 р., коли посвячувано на могилі Івана Франка пам'ятник долота Сергія Литвиненка, промовляв також священик, померлий недавно в Америці красномовний о. Савин Дурбак, діставши на це згоду від митрополита Шептицького.

Володимир Дорошенко правильно називає Івана Франка „співцем самостійної України". Він був піонером у защеплюванні народові нових ідей поступу, діючи з гуртом найвизначніших постатей того часу, між якими були й Михайло Драгоманів, і Михайло Грушевський, і — з тодішніх „народовців" — Євген Олесницький. Але, як продовжувач творчости й життьової місії Тараса Шевченка, Франко був передусім співцем самостійної України з підкреслюванням її соборницького характеру — від Сяну по Кавказ. „...Ні, хто не любить всіх братів, Як сонце Боже, всіх зарівно, Той щиро полюбить не вмів Тебе, коханая Вкраїно..." „...Як я люблю тебе мій рідний краю, як я люблю красу твою, твій люд, Як гаряче молюся і бажаю для твого щастя свій віддати труд..." „...Зеленійся, рідне поле, Українська ниво! Підіймайся, колосися, Достигай щасливо..."

Він пророкував, що „славна мати Україна" встане „Щаслива і вільна, Від Кубані аж до Сяна-річки Одна нероздільна..." „...Довго нас неволя жерла, досі нас наруга жре, Та ми крикнім: Ще не вмерла, Ще не вмерра і не вмре!"

Можна б цілу збірку видати з віршами та цитатами із Франкових поем і прозових творів, в яких він документував свій самостійницький і соборницький світогляд. Його вірш „Не пора, не пора москалеві й ляхові служить" став — після „Ще не вмерла" та Шевченкового „Заповіту" третім українським національним гимном. У пролозі до „Мойсея" з 1905 року він провіщав, що Україна „струсне Кавказ, впережеться Бескидом, Покотить Чорним морем гомін волі, І гляне, як хазяїн домовитий, По своїй хаті і по своїм полі..."

Не вважаючи на такі незаперечні документи дійсного світогляду Івана Франка — а може власне тому — совєтські „франкознавці" запряглися до того самого воза, що й совєтські „шевченкознавці": до місії перемальовування Франка на червоно, „доказування", що Іван Франко був „співцем дружби двох братніх народів". Автор цієї тези, Олексій Мороз, у вступі до своєї книжки „Іван Франко в боротьбі проти буржуазної ідеології" (Львів, 1956), признає одверто: „В ідейному арсеналі боротьби проти буржуазної ідеології комуністична партія використовувала й використовує як могутню зброю творчість видатних письменників минулого, зокрема письменників дожовтневого періоду — Т. Шевченка, П. Мирного, І. Франка, П. Грабовського, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, Л. Мартовича і інших". Але він, звичайно, не каже, що це „використовування" відбувається шляхом цинічної фальсифікації ідейної спадщини всіх отих письменників, які з компартією та її принципами нічогісінько ніколи не мали й не мають спільного.

Фальсифікація Івана Франка казьонними „франкознавцями" проводиться такими способами: 1) промовчування у перевидаваних в СССР творах Франка всього того, що компартії неприємне і що яскраво розкриває правдиве духове обличчя Франка, 2) покликування власне на такі Франкові вислови і заяви, що їх він зробив під впливом настрою чи в полемічному запалі, при замовчуванні таго, що ті вислови згодом знецінило й перекреслило, 3) переяскравлювання соціяльно-політичних моментів у творчості Франка з тенденційним насвітленням їх, начебто Франко діяв не з спонук гуманности, шукання правди і справедливости та поборювання визиску, як зла самого в собі, а згідно з догмами матеріялізму, засадою боротьби кляс та ненависти до всіх проявів капіталізму. Таким чином у совєтському 20-томовому виданні творів Івана Франка пропущено навіть відоме в усій Україні „Не пора" й різні інші немилі комуністичним московським імперіялістам поеми. Статті з критикою на Юліяна Бачинського „Україна ірредента" з

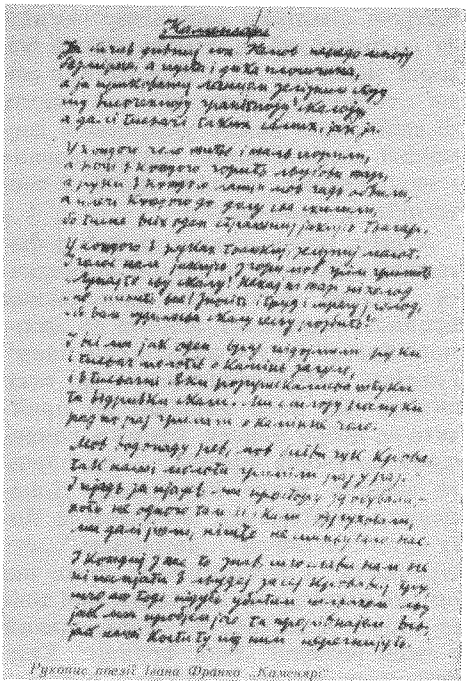
Каменярі

Автограф поезії Івана Франка „Каменярі"

гострою аналізою соціялізму — ніде не надруковано, а статтю „Поза межами можливого", з цитованими вище „тисяччю стежками", які ведуть до здійснення ідеалу української державної самостійности, передруковано в скороченому вигляді, ще й з тенденційним коментарем.

А втім, не вважаючи на всі ці фальсифікації, самі їх автори очевидячки свідомі того, що пришивання Франкові марксизму, любови до „старшого брата" й туги за „воз'єднанням" України з Московщиною — це таки цинізм, що його українці не приймуть за добру монету. І тому в коментарях до творів Франка, — як слушно звертає увагу Володимир Дорошенко, — подекуди закидається йому „утопічні ілюзії", „неточність", „суперечність" і критикується його, що він „не піднісся до марксистської точки зору". А якийсь Ю. Кобилецький у своїй розвідці „Іван Франко", Київ 1951 (цитуємо за „Великим Каменарем" В. Дорошенка), стверджує, що Франко „не розумів шляхів соціяльного і національного визволення". Це куди краще, аніж твердження Г. Сидоренка у вступі до книжки „Іван Франко — Публіцистика" (К и ї в, 1953), що „велич Івана Франка полягає в тому, що він повернувся обличчям до Росії", або, як твердить інший „франкознавець" Олексій Мороз у брошурі „Іван Франко в боротьбі проти буржуазної ідеології", (Львів 1956), Франко був „співцем дружби двох братніх народів". Совєтські „франкознавці" хапаються таких висловів Франка із згаданої вгорі статті „Поза межами можливого", як ось: „... Соціяльна динаміка нашого часу показує, що збагачення одиниць стоїть звичайно у простій пропорції до зубожіння маси... Чим більше багачів у центрі, тим більше бідности довкола... Соціяльний спокій — це найкраща ґарантія для піявок — висисати їх жертви". Але совєтські фальсифікатори забувають, що саме такі вислови Франка характеристичні для його епохи: Франко передбачав, що здійснення комунізму означало б

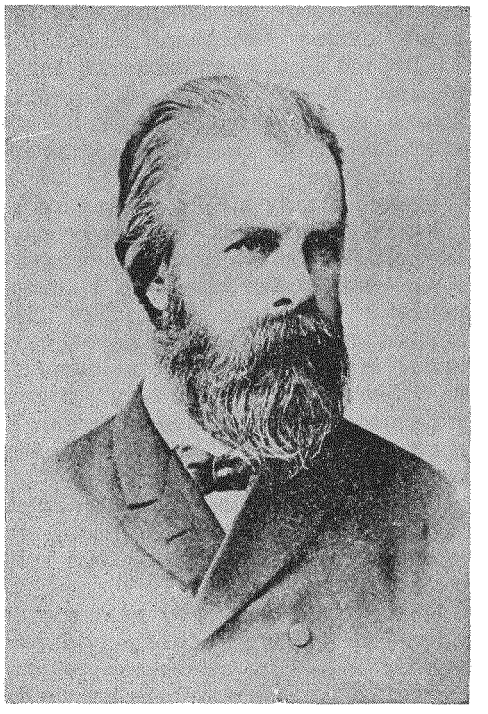

Михайло Драгоманов

створення нової тюрми народів з компартією, що заступила б царський чи австрійсько - польський абсолютизм.

Велич Франка у тому, що він проголосив тезу „насамперед українці, а не соціял-демократи", і що він, з своєю маркою „радикала", не вагався виткнути соціялістам, що вони „не повинні забувати, що той ненависний їм капіталізм створив новочасну науку й літературу, новочасні міста, комунікацію і філянтропію, що він безмірно попирав серед народних мас просвіту, добре виховання та почуття солідарности". Однак ані Іван Франко, ані ніхто інший на його місці не міг передбачати на переломі 19-го і 20-го сторіч, що постання робітничих спілок, соціяльне законодавство та піднесення життьової стопи робітництва взагалі створить нове поняття „світу праці", який нині складається і з працедавців, і робітників, з уділами робітництва у великих промислових закладах та узалежненням

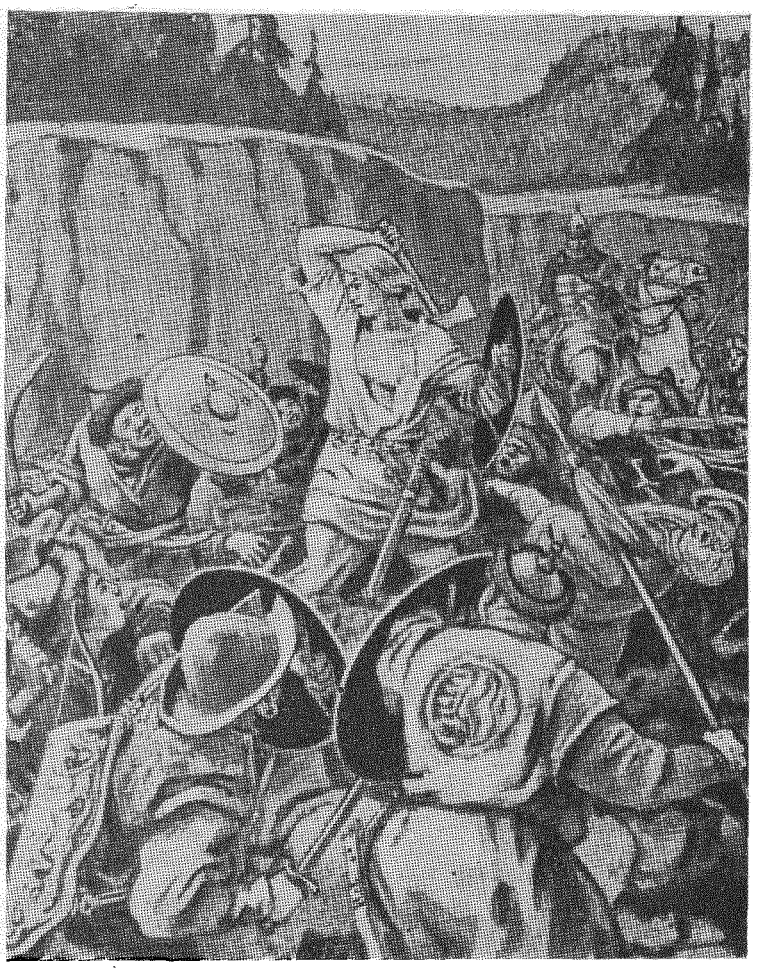

Максим в боротьбі з монголами
(Малюнок В. Литвиненка до повісти Франка „Захар Беркут")

підвишки їхніх заробітків від розвитку й зиску даного промислового закладу. Франко звернувся проти теорії боротьби кляс, як аморальної і для громади шкідливої. Але він не міг знати, як виглядатиме і що означатиме соціяльний спокій через 50 років після його смерти. І комуністичні фальсифікатори творчости Івана Франка, які промовчують його критику на адресу Маркса-Енґельса, не можуть признати, що нинішними „п'явками" та „їх жертвами" є передусім система державного капіталізму в комуністичних країнах і тамошнє робітництво та селянство, які стоять на найнижчому матеріяльному рівні.

Проте, фальсифікування творчости Іван Франка комуністичними „літературними чекістами", за висловом Володимира Дорошенка, робить Іванові Франкові, як і Тарасові Шевченкові та всім іншим корифеям української поезії і прози, предметам подібних плянових вівісекцій, одну велику прислугу: воно стверджує перед українським народом і всією незасліпленою комуністичними фабрикатами віль-

ною критикою преважливий факт — вічного остраху Москви перед впливами отих корифеїв на народну психіку, на народну думку. Та ніколи в історії світу цензура й фальсифікації літературних та публіцистичних творів не дали цензорам позитивних наслідків. Бували вже сотні книжок на індексах заборон, палено книжки на кострах і вбивано та переслідувано пропаґаторів нових ідей друкованим словом. Котрий режим, що стосував такі методи, врятувався?! Комуністи, ставши найбільшими новітніми реакціонерами, перейняли ці методи й стосують їх у відношенні до співців волі всіх поярмлених народів. Але ось, після більше, як сорокаріччя фальшування творчости Тараса Шевченка, чи дійсно вірить хтось в Україні, що автор „Заповіту" був співцем „дружби двох братніх народів"? Чи дійсно вірить хтось, що автор „Не пора", „Мойсея" та „Каменярів" був звеличником марксистської отрути?! Москва не могла „перекреслити" ані Шевченка, ані Франка, і тому рішила їх „адоптувати", прищеплюючи їм власний ярлик. Але їй не вдалося ані здискредитувати тих велетнів українського духа в очах народу, ані спотворити їхньої духової спадщини. Їхні заповіти національно-політичної і соціяльної волі та справедливости для українського народу ще не здійснені і боротьба за здійснення тих заповітів продовжується — під їхніми прапорами — проти Росії, найбільшого поневолювача України. І тому Іван Франко, як і Тарас Шевченко, є все ще найбільш актуальні — своїми гаслами, своїми ідеями. І коли здійсняться ті їхні ідеали української волі й української справедливости, то святкування тієї перемоги буде переводитись під іменами Тараса Шевченка й Івана Франка.

ЛІТЕРАТУРА:

Твори Івана Франка, В-во Книгоспілка, Ню Йорк, томи 1 - 20.

Володимир Радзикевич: Нарис історії української літератури, Львів 1941.

Енциклопедія Українознавства, т. III.

Володимир Дорошенко „Великий Каменяр, Вінніпеґ 1956.

Вивід прав України, Документи і матеріяли до історії української політичної думки. В-во Пролог, 1964.

Ірена Книш: Іван Франко та рівноправність жінки, Вінніпеґ 1956.

Іван Франко: Захар Беркут, Львів 1902

М. Климась: Світогляд Івана Франка. Держвидат УРСР, Київ 1959.

О. Г. Білоус: Світогляд Івана Франка, Київ, 1959.

О.Г.Білоус: Філософські й суспільно-політичні погляди Івана Франка, Київ 1949.

Олексій Мороз: Іван Франко в боротьбі проти буржуазної ідеології, Львів 1956.

Іван Франко: Публіцистика, Держвидат Київ 1953.

Д-р М. Лозинський: Іван Франко, Відень 1917.

НОВІТНІ ГАЙДАМАКИ

Написав **ІВАН ФРАНКО**

Чи чули ви, люде добрі, що то за признаки,
Що приходять в наші села якісь гайдамаки?
Та не тії гайдамаки, що по лісі ходять,
Але тії гайдамаки, що правду говорять.
Та й не тії гайдамаки, що б'ють і рабують,
Але тії гайдамаки, що за бідних дбають.

Ой вдарили гайдамаки в голосній дзвони:
„Збирайтеся, бідні люди, всі до оборони!
Бо то на нас наступають великі навали,
Ой, бо ж то ми нашим панам на заваді стали.
Іде на нас тая сила, що все нас місила,
Від Богдана до Івана різала й дусила".

„Хотіла нас тая сила взяти в свої руки,
І сякої і такої добирала штуки.
Зразу мовить: „Дай, русіне, остатню рубатку,
За те тобі на головку дам конфедератку".
Русин того не принявся, вона як не крикне:
„Хоч загину, не спочину, аж Русь з світа зникне".

„А щоби нам швидше було три чверти до смерти,
То хоче нам тіло й душу на порох розтерти.
„Заберу вам вашу землю і ліси і ріки,
Будете ви в своїм краю жебрати на віки.
Та ще того мені мало! Де будуть зарібки,
Дам мазурам, дам хорватам, а вам ані дрібки.

„Та ще й того мені мало! Мусять ваші діти,
Ваші внуки без просвіти в темноті сидіти.
Та ще й того мені мало! Втопчу вас в калюжу,
На весь світ вас як „дзіґ" руську обплюю й спаплюжу.
Та ще й того мені мало! Я ще й вашу душу
Зломлю, спідлю, опоганю, до покори змушу.

„Заберу вам вашу гідність і почуття честі,
І будете з рабським сміхом мої сліди мести,
Наставлю вам депутатів з хрунівської ласки,
Відберу вам усі права, лишу обов'язки.
Отак своє панування утверджу як камінь,
Та від моржа аж до моржа на вік віков амінь".

Ударили гайдамаки в голосній дзвони:
„Чи чуєте, люде добрі, тії відгомони?
А як може хто не чує, тверду шкіру має,
Бо не словом, але ділом ворог нам діймає,
А хто чує, най працює, рук не покидавши,
Бо що нині занедбаєм, пропало на завше".

„І ніхто най не говорить: „Своїм Богом піду",
Як вояки на команду ставайте до ґліду!
Бо слабого, ще й самого, заклює й ворона;
Лиш громада, товариство його оборона.
І ніхто най не говорить: „Обійдусь без мене".
Як у брата горить хата, й на твою пожене.

„І ніхто най не говорить: „Що мені наука!"
Бо наука — мудра штука міцніша від бука.
Вона тобі в пітьмі світить і гріє у студінь,
Вона вобі в смутку втіха і празник у будень.
Вона сила і багатство і бита дорога.
В ній покривджених опора, слабих перемога.

„І ніхто най не говорить: „Я собі багатий".
Ану ж колись прийде в бідних ще й хліба благати.
Ніхто не мов: „Не боюся! Що там по тривозі!"
Бо й небоя вовки з'їдять на битій дорозі.

Тримайтеся, люди добрі, одної присяги!
Най відважний боязливим додає відваги!
Най розумний нерозумних на розум наводить!
Най багатий немаючим поможе, не шкодить!

„Тільки зрадник, запроданець, підлиза, п'яниця
Най не сміє на порозі вашому явиться!
Най не має в вас привіту, ні слова пошани,
Поки щиро не покаєсь, від зла не відстане.
А хто каяться не хоче і в злім дальше пацька,
То най того побиває погорда громадська".

От такі то гайдамаки скрізь по краю ходять,
От таке то вірне слово всім людям говорять.
А хто тее вірне слово добре в тямці має,
Той за себе й за всю рідну Україну дбає.
Бо те, слово як пшениця, що ділами зійде,
А з тих діл нам і Вкраїні краща дола прийде.

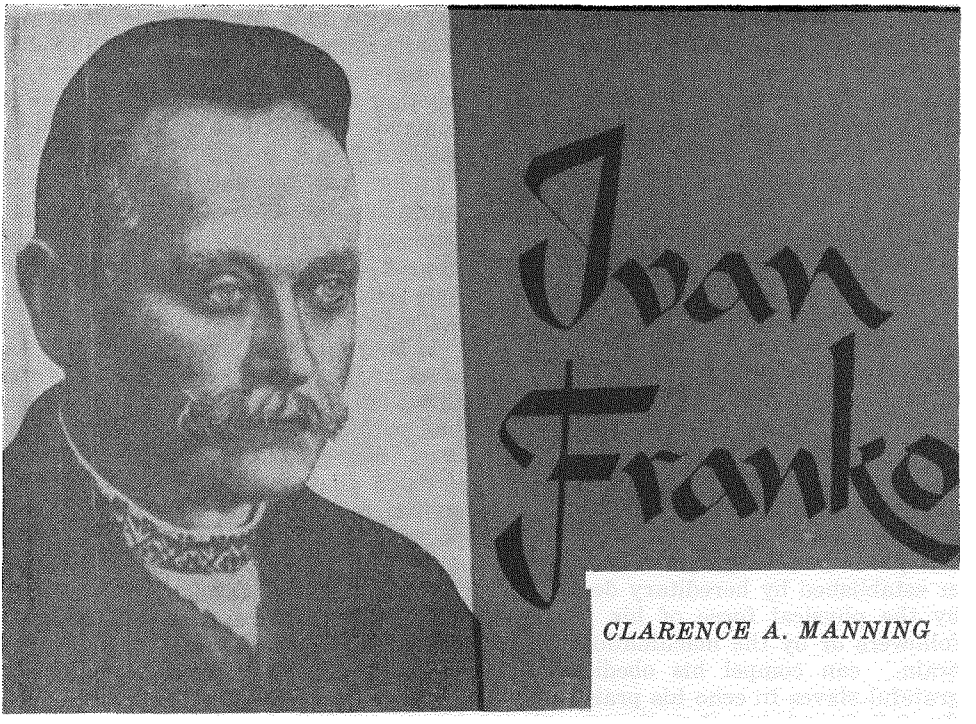

Ivan Franko

CLARENCE A. MANNING

At the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century, Ivan Franko was the voice of Western Ukraine, of those millions of Urainians who, by the stroke of political fate, were living under the rule of the Austro-Hungarian Empire. They numbered about one tenth of the total number of Ukrainians in the world and during his lifetime, Franko saw them change from a mute and lethargic peasant element interested in their own personal affairs to an active and political unit which within two years of his death was prepared under the stress of World War I to declare for self-determination, to establish the Republic of Western Ukraine and to merge its fate voluntarily with their brothers of Great Ukraine in the Ukrainian National Republic.

He not only was the spokesman for his people. He played an overwhelming role in preparing them for their future. It was Franko who nursed the newly rekindled flame of Ukrainian consciousness and found for it the proper nourishment.

Yet there was nothing in his career that would lead the casual observer to appreciate his work. Even to many of his contemporaries, Ivan Franko was only a provincial journalist working hard in the city of Lviv for his daily bread. His life seemed a chapter of disillusionments, if not of failures. He had received the degree of Doctor of Philosophy at the University of Vienna in the hope of becoming a professor of Ukrainian literature (or even Ruthenian, to use the official word of the Dual Monarchy). He received the appointment but the Polish Governor General of the province cancelled it. He had been a candidate for election to the Galician Diet. He was counted out by political chicanery. He was roundly abused by many of those whom he sought to aid.

He knew his moments and hours of discouragement, but he worked on. In his inner self, he knew that he was

defending a right cause and to his conscience and his sense of obligation he was ever true. He used his pen as his weapon. As poet, novelist, dramatist, literary critic, scholar, political pamphleteer, and in many another way he worked steadily and unflinchingly for the good of his people.

In 1913, all of Ukraine celebrated his fortieth anniversary as a writer. The magnitude and ardor of the demonstration proved conclusively that the population not only of Western Ukraine but of Great Ukraine and the Ukrainians in widely scattered parts of the world were paying him the silent tribute of moving along the path which he had outlined for them.

Yet there was a natural reason for the slow recognition which he received. The proud and haughty Leader, whether established by hereditary descent or by the physical force of his personal followers or by the machination of his brain, can compel his obedient and grateful slaves to echo his praises with the full knowledge that those praises will be paid in equal or greater measure to the man who can dethrone him.

Ivan Franko was a private citizen, a hard working writer and journalist, who was trying to lead people like himself to a knowledge of the truth and right. He had to persuade, he could not command. That put upon him the great task of the democratic leader as he has been developed by centuries of civilization and a great obligation. The leader who bows to the masses becomes himself their servant in the bad sense of the word. The leader who with his clearer vision demands more of the masses than they are ready to give at the moment, who taxes them beyond their physical, intellectual and moral strength is repudiated by them and perhaps may be vindicated by later generations. The democratic leader who succeeds is the one who holds out forever an ideal just a little beyond the momentary feeling of his followers but never loses contact with their thoughts and emotions.

It is a soul-crushing task that is thus imposed upon a man who would lead his people to a higher scale of living, a more abundant life and he cannot fail to have moments of hesitation as to whether he has put forward impossible demands or has been false to his own vision. That was the burden of Ivan Franko, as he laid aside again and again his hopes of a more successful personal life in one of those fields that allured him only to continue the dull and monotonous routine that alone could lead to the promised land.

It is from this point of view that we must judge all his writings. It is from this point of view that we can compare him with Shevchenko and Lesya Ukrainka. Shevchenko was a genius who grasped the problem of Ukraine and poured it forth with his first recorded poems. Lesya Ukrainka was an invalid with a mind and soul of steel.

Franko was of ordinary clay. A boy with a keen mind and a patched coat, he seemed ill at ease in the gymnasium —but he had the determination to study and to work for his people and their ideals.

He cannot be judged by his early poems, for he learned by life and practice what Western Ukraine needed and had to have and he supplied what was lacking. It was only after years of work that he could strike out boldly, for he was dependent on his writings for his daily bread. Yet by 1880, when he was twenty-four years old, he could write the **Hymn instead of a Prologue** on the eternal spirit of man and use it in his poems as a prologue, because he never outgrew his faith in the underlying strength and vitality of the average peasant as the basis of his hopes for a revival of his people.

This faith was instinctive in him and its expression runs through all of his published work. It appeared in many different forms. We see it in the romantic setting of his novel **Zakhar Berkut** which is merely an affirmation of the confidence that the peasant, the tiller of the soil, the man who knows every foot of land for five miles around and can trust his neighbor in a crisis can be secure against alien force and alien ideologies. Tuhar the Wolf may

sell his soul to the Tatars in a vain attempt to overthrow the democratic liberties of the village but the peasants united as one man under the wise and democratic leadership of their chosen leader can unloose a flood that sweeps away all of his traitorous hopes.

We see the same faith in his poems as **The Pioneers** where he calls on his fellows to work, even at the cost of their own lives, for a better future, to build a road on which mankind can advance and he reechoes that same call from the heights of years of experience in **The Conquistadores** at the very end of his life. Decades had passed and Franko had grown wiser. He had come more fully to appreciate the difficulties in his path but he had not been disillusioned.

He might well have been, for he knew only too well how great a task it was to inspire in the average village of Western Ukraine, after its years of apathy and oppression, that attitude of thought and work and confidence that was necessary. He shows the difficulties in his novel **Tangled Paths,** where the distrust of the villagers not only for their lord but for each other breaks the heart of the young lawyer who tries to serve them. He shows it in the willingness of the Israelites in **Moses** to turn away from their leader. But all this was no excuse for him to turn from his path.

He knew the population of his native region. He measured the province on foot and for the first time he portrayed in the literature of Western Ukraine all the classes, races, and peoples of the region. He came to realize that with the introduction of factories and the growth of industry, there was coming a deep change in the life of the people, but he also saw that that change was not necessarily for the better, as so many carelessly thought. It was producing new problems, new abuses, which might after all be harder to eliminate and solve than had been the defects of the past. Yet there was only one remedy for the new as there had been for the old, the development of the human personality to an appreciation of its own powers and its obligations to its fellow men.

In making this discovery and in acting upon it, Franko was not a self-taught genius. He was poor but his parents and his stepfather had been able to give him the best education possible for the average Ukrainian of the west. He had passed with credit through the gymnasium. He had studied at the Universities of Lviv and Vienna and he was well aware of all the trends of thought that were developing in the Austro-Hungarian capital.

He knew Ukrainian literature thoroughly, the literature of the revival, the work of Kotliarevsky, Shevchenko, Vovchok, and many others. He knew the writers of Great Ukraine personally, for many of them had come to Lviv for the publication of their works. He knew also with equal thoroughness the writers of the past. He wrote his doctoral dissertation on Ivan Vyshensky, one of the great figures of the late sixteenth century, and his lectures and his articles gave to an astonished people a new glimpse of their past with its highlights and shadows.

Perhaps most important of all was his friendship with Michael Drahomaniv, the greatest Ukrainian scholar of the seventies and eighties who had left Great Ukraine to preach from abroad his convictions as to the need of Ukrainian unity and his ideals as to the role that Ukraine could and must play in the development of Europe. He was no slavish follower of his master but he gratefully acknowledged his enormous debt to a man who more than any other had steered his young footsteps through the tangled maze of the party squabbles in his early years.

So far we have spoken chiefly of Franko's relations with his people. His education had made him aware of the outside world, even though he had traveled relatively little. He knew Latin, German, and Polish. He had studied in German and Polish schools. Later he gained a command of English and of French. With this broad basis he translated for his people the masterpieces of modern European literature.

He explained them to his readers and he drew from them for himself their underlying significance in the development of a free humanity.

The breadth of his reading and his observation explains the wide range of his literary interests. He knew how to profit by the advantages that were to be found in belonging to a great and multi-national empire, even as he realized and never faltered in pointing out the handicaps that that empire placed upon the development of the Ukrainians.

It is easy to understand why the youth of Western Ukraine read with enthusiasm his poems and his stories. In simple language they set forth those ideas which were the needs of the moment. They appealed to the best and most unselfish interests of the university students and the rising leaders in the villages and towns. They spoke of the simple things of life, of the contemporary scene and indicated their significance and meaning.

In line with this, it is to be noted that Franko, unlike Shevchenko, rarely indulged in pure narrative poetry. **The End of Serfdom (The Master's Jokes)** is almost the sole example of a major work in which the narrative element is predominant. Even here in the sympathetic picture of the old priest, with his limited intellectual resources and his meagre opportunities for service, the reader can find an expression of the thoughts of Franko and his deep faith and trust in God and the power of righteousness, which were often attasked by the self-righteous who oposed his attempts to wipe away those abuses which time and tradition had allowed to grow even in the Church of his people.

Along with this go his lyric poems which like **Withered Leaves** lay bare the thoughts and feelings which swept over his soul. They form a notable collection, for they reveal Franko's innate spirit. They show how his sensitive soul reacted to the many currents of hope and of disappointment that came over him at various times. They make clear his appreciation of the beauties of Ukrainian nature and his understanding of the problems and perplexities of his fellow men.

Yet Franko undoubtedly reaches the heights in his philosophical poems, in **Ivan Vyshensky,** and in **Moses.** These need not fear comparison with the great poems of other languages and literatures and belong truly to the literature of the world. In each of them there is a well told story with vivid imagery but there is more to them than that. Far more, for the kernel of the poems is not the mere external course of events which Franko describes but they are in a sense personal meditations on that strange conflict that goes on in the mind of a democratic leader, the need for communicating his ideas to the people around him and his equally compelling urge to follow his own course to the end, regardless of their petty interference. Cain and Moses and Ivan Vyshensky all feel that they must have human companionship in their quest. Sooner or later that becomes overpowering but even then they cannot find that peace which they had sought. They cannot find it in solitude. They cannot find it in the unthinking masses. Hence the tragedy that confronts them.

It seemed insolvable to Franko but he won through the maze of doubts and difficulties. He regained his spiritual equilibrium and realized that in reality it was but another one of the sacrifices that man must make for his fellows. The despairing Moses, withdrawing from his people and even cursing Jehovah as a deceiver, cannot know that but a few days after his death, his follower Joshua will be able to speak the effective word and lead the people to the promised land. The last hours of Moses would have been very different, had he but known in time and appreciated that lesson that Franko had preached in **The Pioneers** so many years before.

In a real sense **Moses** was the culmination of the work of Franko. It marked his final acceptance of the fact that he would never accomplish all on which

he had set his heart, to see his people free and happy. In this he won through all the doubts and difficulties that had been his and in his final collection, **Semper Tiro,** he summed up his life work with poems that reflected his serene consciousness that he had fought a good fight and had kept faith with his people, his ideals, and himself.

It is small wonder that a man of Franko's ability, industry and sincerity finally became the trusted leader and guide of his people, that he was accepted as their spokesman, even though in later years he stayed aside from the constant party strife that went on around him. It was not from lack of interest or indifference. It was because he recognized that men of good will might differ in their choice of means to reach a goal. He did not care for the opinions of men of ill will. The goal was certain and more and more of the younger leaders were coming to agree upon that goal. It was his task to make it more definite, more clear, and he could do that much better by the policy which he was following.

There was nothing spectacular about the life and work of Ivan Franko. His was the monotonous hardworking career of a professional writer and journalist. He lived quietly and unostentatiously, doing the task of the moment and of the hour. Yet from his pen there came uninterruptedly the clarion call to action, to national regeneration, to national unity, to the consciousness of Ukraine's position in the world, and to the ideals and hopes of mankind.

Yet his poems are more than mere documents of a past era. The underlying truths which he preached to his fellow countrymen have a far wider application. This is especially true in these days when the iron curtain has descended more tightly over the heads of the Ukrainian people and when the entire world is menaced by the grim spectre of the betrayal of all human ideals, the deliberate distortion of noble sentiments and expressions and by the ruthless desire to reintroduce among men a new and more terrible slavery than the world has ever known.

Under the false guise of progress and of reason, a newer ignorance, a more unspeakable brutality is being let loose. At such a moment it is well to listen to the calm, clear, strong voice of Ivan Franko, still proclaiming as in the past that mankind must not be led astray in its search for a better world and that the new world will make its appearance in proportion as men everywhere live with a consciousness of their duties and their obligations to themselves and their fellow men. May his lesson be heard and followed!

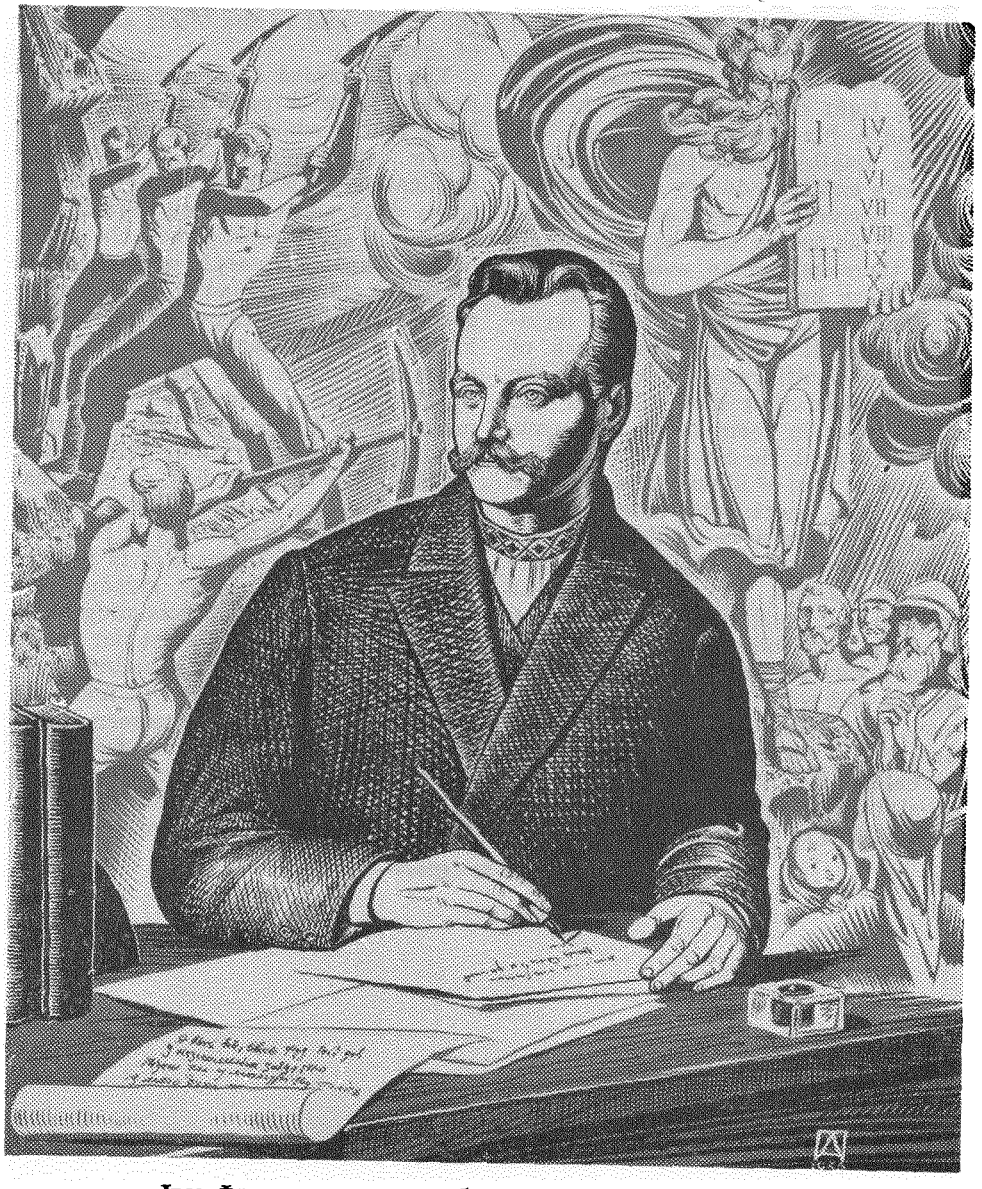

Іван Франко — портрет роботи мистця Петра Андрусева

ІВАН ФРАНКО У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

В. Давиденко

Життьовий і творчий шлях великого українського письменника, поета, ученого і громадського діяча — Івана Франка можна простежити за деякими його власними, автобіографічного характеру творами, а також численними спогадами його сучасників, друкованими, на жаль, переважно вже по довгих роках після смерти письменника в газетах, журналах, збірках у роковини його смерти.

Характер спогадів про Івана Франка надзвичайно різноманітний щодо їх розміру, літературної та історичної вартости. Згадували бо про нього друзі і противники, ближчі й дальші знайомі, інтеліґенти й прості селяни та робітники, власні діти і навіть чужинці. З відстані часу, звичайно, окремі деталі в пам'яті сучасників затирались або й прибирали інакшого, як було в дійсності, вигляду, а Франкова постать, що після його фізичної смерти високо знеслася над цілою Україною, в уяві деяких авторів спогадів відсувала в тінь той живий, знаний їм із щоденного життя образ, і породжувала леґенди.

З мемуарної літератури найменше можна довідатися про дитячі літа письменника, а також про період перебування його в тюрмах, і тому головним джерелом для дослідження його життя в тих часах залишаються Франкові автобіографії та деякі оповідання.

Найцікавіші, а подекуди й найширші спогади про І. Франка — з-поміж надрукованих понад 150 — залишили А. Дольницький, Василь Лукич, Євген Олесницький, Василь Білецький, М. Грушевський, Михайлина Рошкевич, Зенон Кузеля, Федір Вовк, Василь Щурат, Катря Гриневичева, Філарет Колесса, о. Олекса Волянський, Д. Дорошенко, Є. Чикаленко. Окремо стоять спогади дітей Івана Франка — Анни, Петра й Тараса, який окремим виданням випустив їх п. н. „Про батька". В умовинах еміґрації дістати всі ті мемуарні матеріяли неможливо.

Ще за життя І. Франка його особу і творчість характеризували М. Коцюбинський, Агатангел Кримський, Леся Українка та ін.

У численних спогадах, вперше опублікованих і передрукованих в совєтських виданнях, виразно позначається „редакторська рука", яка дозволяє собі виправляти не тільки мову авторів, але й назви міст (Станиславів — на Станіслав), викреслює несумісні з офіційним насвітленням епізоди, розмови, осіб. Зокрема, на вперше друкованих спогадах тяжать специфічний „стиль", пропаґандивні трафарети. Очевидно, образ Великого Каменяра, як письменника і громадянина, представляється в цих спогадах згідно з вказівками керівних совєтських літературознавців, і історичне значення мають тут хіба факти, деталі, окремі фраґменти, а не продиктовані згори розумування та висновки.

Індивідуальне сприймання авторами мемуарів тих чи інших подій, часом надміру суб'єктивне і тенденційне, ставить перед дослідником життя і творчости Івана Франка тяжкі завдання. Не раз той чи інший факт з Франкової біографії представляють вони зовсім по-різному. В поданих нижче уривках зі спогадів ці суперечні моменти залишається без коментарів. Також наведений нижче вибір уривків з мемуарних записів не претендує на повноту образу життя і творчости Івана Франка, а є лише серією вражень і думок людей, які його особисто знали, з ним приятелювали чи просто зустрічались при тих чи інших оказіях.

У боротьбі за Франка, якого совєтські літературознавці намагаються представити як провісника комунізму, вірного Марксового учня, послідовника Бєлінського та інших російських „революційних демократів", войовничого атеїста та інтернаціоналіста-космополіта, ця збірка людських документів є подекуди живим запереченням тих совєтських фальсифікацій.

Правопис у наведених нижче спогадах виправлено згідно з загальновживаним на еміґрації. Подані в кінці деяких спогадів архівні дані запозичено з джерел використаної літератури.

**
*

Іван Яцуляк, однолїток Франка, селянин із с. Ясениці Сільної, 1926 р. в збірнику „Іван Франко" пригадує:

„Привезли до нас з Нагуєвичів малого хлопчину, до його вуйка Павла Кульчицького, щоб ходив до школи... Франкові вуйко купив олівець, який мені дуже сподобався, то я вкрав у нього той олівець, і він за ним дуже плакав. Учитель питав Франка, чого він плаче, а Франко сказав, що в нього хтось украв олівець. Стефанові Сеньковому учитель за це дав у шкіру. Мені зробилось дуже жаль його. Я зараз віддав Франкові той олівець, за що мене дуже Франко полюбив. Він приходив до моєї хати часто бавитись. По школі ми гонили разом пасти худобу на толоку — я і Сеньків свою, а Франко вуйкову... Франко учився в школі найкраще від усіх дітей. Коли надходив екзамен, то вчитель загадував нам писати „диктандо". Франко кожному хлопцеві диктував, як має писати... Наш учитель називався Андрасевич. Він любив трохи випити, а як упився, то був дуже злий. Він був дякоучитель, то учив нас співати церковні гласи і тропарі. Франко не мав доброго голосу..."

Карло Бандрівський (1855-1931), що вчився разом із Франком у дрогобицькій гімназії та у львівському університеті, пише зі слів Франка, чому він покинув школу в Ясениці Сільній:

„Одного разу велів йому учитель уважати на спокій в школі, бо на хвилину виходив додому. Один хлопець був дуже неспокійний. Франко його закликав до спокою, але він не слухав його. Як учитель повернувся, Франко сказав учителеві, і учитель хлопця покарав. Зате той, коли Франко вертався зі школи додому, кидав по дорозі за ним каміння і мало його не забив.

Від того часу не хотів уже Франко ходити до школи. Мати привезла його з початком вересня 1864 р. до Дрогобича до школи, де він здав іспит

Уляна Кравченко

з першої кляси, і вписала його до другої кляси..."

Перед кінцем другого півріччя 1865 р. — пише далі К. Бандрівський — „на екзамені зібралась комісія і гості; між ними була впроваджена на почесне місце мати Франка... Була вона тоді молодою жінкою, поселянськи святочно убраною, і мала на собі дуже багато буйних коралів. Франко деклямував „Кіт з'їв сало" і по закінченні дістав книжку в нагороду. Члени комісії складали матері ґратуляції..." (Архів Львівського меморіяльного музею).

Михайло Коріневич, співучень Франка в молодших клясах гімназії, у своєму спомині пише: „... Іван Верхратський, що прийшов до нас у 2-ій клясі, як один з молодших суплентів, без сумніву, може бути названий підвалиною в будівлі для поширення українства взагалі, а для Івана Франка став початкуючим керманичем до осягнення того, що Франко здобув собі в своїй дальшій праці. Іван Верхратський учив в наших клясах українську і німецьку мови, а як природник увесь час поза школою віддавався збиранню різнородних комах... Франка як талановитого учня пригорнув до себе, так що Франко майже щодня перебував у Верхратського... одержував від нього різні книжечки Драгоманова, Куліша, Шевченка і інші вказівки, якою дорогою мається йти правдивим українцям..." (Відділ рукописів Інституту літератури АН УРСР).

Іполит Погорецький (1859-1934), якому Франко допомагав у гімназії як інструктор з математики і грецької мови, пригадує: „... Франко мешкав у Дрогобичі на бориславському передмісті в одної старої жінки, і туди ми часто до нього заходили вдвох з Рошкевичем. При дуже нужденній лямпі читав він нам то свої поезії, то „Кобзаря" Шевченка, то дещо зі Словацького і Міцкевіча, а деколи і славніших німецьких поетів..." (Газета „Діло", 1926, ч. 125).

Один з редакторів журналу „Друг" (1874-76 рр.) і голова студентського товариства „Академический Кружок" в середині 1870-их рр., **Антін Дольницький** (1853 — кінець 1940-их рр.) у своєму спомині, надрукованому в 1927 р., описує першу зустріч з Іваном Франком:

„...Представляв я собі його як особу статну, показну на зріст, — а тут при першій зустрічі уздрів я худощаву мізероту, без заросту молодця, з рудавим волоссям, зачервоненими повіками, незграбними рухами, але зате з ясним, рішучим виразом очей та дуже симпатичною, захоплю-

ючою мовою при певній здержливості, яка могла свідчити про його самовпевненість, про почуття свого „я", а може своєї вищости над другими. При тім зберігав він звичайно серйозність, в бесіді був строго логічний, послідовний, часто з закраскою гумору, дотепу або сарказму. Сміятись не любив, хоч і сам жартував і чужими жартами тішився. По кількох зустрічах зі мною щиро заприязнився і часто бував у моєму мешканні, де сходились Михайло Павлик, Михайло Вагилевич, Клим Охримович, Василь Давидяк, В. Лукич-Левицький (Орлик), а після ще Іван Белей та ін."... (Відділ рукописів Інституту Літератури АН УРСР).

Василь Лукич (псевдонім **Володимира Левицького**) (1856-1938), редактор багатьох періодичних і неперіодичних видань, що все своє життя був у дружніх відносинах з Франком, пригадує першу судову розправу над приятелем:

„... Відтак дороги моєї з Франком спільної праці р о з і й ш л и с я. Франко, якого на розправі зовсім не оправдано і безпідставно наклеймено соціялістом, хоч він в тім часі ним не був, посвятився публіцистиці, спершу публіцистиці свого народу, а опісля сусідській, на жаль, не без вини наших провідників, які не тільки боялися дати йому місце в наших товариствах і видавництвах, але виключили з „Просвіти" і заборонили приходити на „Бесіду", — а я — студіям в університеті, хоч щирі товариські зносини між нами зовсім не перервалися..." (Збірка „Спомини про Івана Франка", Львів, 1926).

Літератор і редактор сатиричного журналу „Зеркало", **Євген Олесницький** (1860-1917), що наприкінці 1870-рр. тісно співпрацював з Франком, а в 1900-их рр. був послом у Відні, в статті „Картка з історії української молоді" пише:

„... На Галицькій Русі не було чоловіка, що мав би такий вплив на сучасну молодь, який мав свого часу Іван Франко. Складались на те його відомості і його індивідуальність, повна бистрої обсервації і критичного змислу. Знайомість з Франком вводила нас, молодих, зовсім в інший світ, його незвичайна на тодішній вік начитаність, його бистрий погляд на речі і строга, а дотепна критика сучасних відносин імпонували молоді і єднали її біля нього. На вулиці Кляйнівській, на третім поверсі, була для тих, що мали доступ, справжня нова школа, яка вводила нас у світ нових принципів, нових поглядів"...

Далі Є. Олесницький пригадує: „Спосібнішої і щирішої молоді не могла задовольнити і та українщина, яка панувала серед львівської громади і обмежувалася на слабеньких, чисто формальних, і то дуже нечастих і нечисленних, маніфестаціях. Школа Івана Франка навчила її інакше розуміти українофільство, показала справжній зміст його, а сильна, безпощадна критика Драгоманова поглибляла його ще більше і викликала реакцію проти формального українофільства... В той час якраз видав був Франко вкупі з Мих. Павликом два випуски „Громадського Друга", а дальше дві спорі книжки — „Дзвін" і „Молот"..." („Літературно-Науковий Вістник", т. 27, 1904).

Василь Білецький (1857-1931), гімназійний учитель і публіцист, що належав до групи Івана Франка, редактор дитячого журналу „Дзвінок", у брошурі „Спомини про Івана Франка" пише:

„У 1878 р. Франко і Павлик мешкали в одній кам'яниці на Кляйнівській вулиці, і я їх там відвідував. Тоді то видали вони два числа „Громадського Друга". Обидва були конфісковані, і на них видання часопису скінчилося. Вулиця Клянівська, на якій мешкали обидва приятелі-редактори, була вулиця нова — її саме тоді брукували каменярі, і ціле літо невгавав на ній стукіт молотів. Можлива річ, що, приглядаючись і прислухаючись день за днем до роботи каменярів, Франко склав один із найкращих жемчугів своєї музи і взагалі українського письменства, а іменно „Каменярів"...

Іван Франко і Ольга Кобилянська

„Коли я раз був у нього, він виймав з валізи якісь свої рукописи і дер. Я з жалем дивився на цю його роботу, яку вважав майже геростратовою, бо, як сказано, я вельми високо цінив його і кожний плід його пера вважав великою цінністю... Коли я запитав його, чому нищить свою працю, він відповів коротко: „Це дрантя..."

Михайлина Рошкевич (1860 — ?), донька пароха у с. Лолині Долинського повіту, сестра Ольги Рошкевич, нареченої Франка, уперше побачила поета, коли він, учень 7-ої кляси і інструктор її брата, приїздив до Лолина на Великодні свята. „Вразило мене його убрання; і так, як нині, ще бачу його в чорнім довгім сурдуті, в крацястих штанах, в чоботах з довгими халявами... Ще мене дуже вразила на плечі палиця з пакунком в крацястій хустині. Уявила собі, що він дуже бідний. При обіді розмовляв сміливо з родичами...

„Його диспути впроваджували мене в неспокій, і я стала його боятись. На прогулянці чи вечорами в розмові завжди нас було четверо: Франко, сестра, брат і я, а часом, як приїжджали під час вакацій шкільні товариші брата — Василь Полянський, син учителя гімназії зі Львова, і Осип

Олеськів, син священика з Скваряви з-під Жовкви, — то товариство наше більшало. Вони належали до тих студентів, що гуртувалися коло особи Франка. При такій гутірці порушив був раз Франко релігійне питання, якого, розуміється, не доводилося мені ніколи чути і навіть припустити, що така проблема могла б існувати. Тоді брат мій зробив увагу, щоб при мені щось подібного не розбирати...

„Вже як приїхав на свята перший раз, то записував собі бойківські слова, а потім пригадую собі, що записував уже в восьмій клясі. У великодню суботу він постив: як у п'ятницю ввечері їв, то аж на Великдень. Він тоді щось зі мною подрочився; досить, що я почувала себе ображеною і нічого до нього не говорила. То було у п'ятницю ввечері. Мали давати вечерю, а я кажу до брата: „Скажи Франкові, хай добре натевкається, бо завтра буде постити". Брат, бачачи, що я щось не в гуморі, пішов і каже до нього з усміхом: „Казала Міня, щоб ви добре натевкалися нині, з уваги на завтрішній піст". Він щиро зачав сміятися і просив мене, щоб для нього записувала всякі такі невідомі бойківські слова...

„Поучав мене в тім часі Франко, що коли трапиться якесь захоплення кимось, то завжди треба представити дану особу в щоденнім житті...

„Не пригадую собі, як довго сидів (Франко) у слідстві і на скільки був засуджений, досить того, що мій брат ввесь той час відвідував його, постачав йому чисту білизну й інше... Як вийшов на волю, вони (Франко і авторчина сестра) часто переписувалися, але відбувалася та кореспонденція різними дорогами. Листи не завше діставалися до рук сестри поштою, вона не всі їх діставала, бо, здається, конфіскував їх батько...

„В який спосіб (вони) розійшлися, не знаю. Сестра казала, ніби вона прийшла до того переконання, що, не будучи підготовленою до якогось самостійного життя, була б для нього тягарем в його ідейній праці. Рішучість наступила по одержанні такого листа: „Моя доля — вітер в полі, не можу я тебе собою в'язати". Той лист і спонукав, що сестра рішилась вступитись йому з дороги. До написання такого листа мусіло привести його якесь знервування, а чи тут завинив батько, чи, може, і сестра, цього вже не знаю..."

Після одруження Франка з Ольгою Хоружинською авторка спогадів не раз зустрічалась з родиною Франків. З того періоду вона пригадує:

„Раз вибрались обоє (Франки) на рибу і просили мене, щоб я вийшла до них. Я вийшла, міркуючи, що вони вже повинні вертатись. В самім центрі міста бачу з моста, що вони недалеко бродять по воді і ловлять рибу руками попід камінням. Я звернула вбік і не мала охоти наближатись до них; я гадала, що вони будуть ловити рибу на вудку. Франко мав підкочені по коліна штани, в одній руці ніс черевики, сурдут, закинений на однім плечі, в другій руці — рибу, посиляну на ключці. Франкова, також дуже неґліжово, несла на вудці на лівім плечі перевішану свою мокру сорочку, а в правій руці мокрі кальсони, здалека від себе, бо капала невикручена вода. Я собі подумала, що то здалася б була Франкові жінка, котра б вважала на зверхність. Але вона пристосувалась цілком до нього; під той час дуже гордилася ним...

„Не пригадую, коли саме, але десь тоді, як я вже постійно перебувала в Болехові, Франко взяв був гадку їхати з жінкою до Америки. Недовго та гадка в нього мріла, але досить того, що зробив мені пропозицію і умовляв до того сам і через когось там, щоб я з ними виїхала... Сестра була за тим, щоб я їхала, що мене глибоко вразило...

„Раз я прийшла (до Франків — у Львові) після того, як їх злодії обікрали — забрали все срібло. Вони ще тоді не мали власного дому, мешкали в партері. Столик стояв в кухні під вікном, а в тім столику в шухляді (було) все срібло. Я зауважила, що такі речі не тримаються так. Франко

Михайло Коцюбинський, Іван Франко і Володимир Гнатюк — 1905 року у Львові

на ту шкоду був цілком байдужий, а Франкова сказала, що бідний злодій мусить також з чогось жити. Потім каже до мене, показуючи шафку, що в тій шафці (вони) мають 7000 руб., її посаг, котрий дістала в той час, і хочуть дім будувати. Я на те сказала, що хай розголосять далі, аж поки бідний злодій не прийде і не вкраде...

„Настала війна. В перші місяці я не зустрічалась з Франком. Лише коли наших синів вивезли на Сибір, муж був конфінований у Львові, і ми були у великій розпуці, я не раз забігала на вул. Понінського, якби по якусь розраду. Франко потішав нас, що діти не загинуть в Сибірі, що повернуться, що москалі забезпечать їх всім необхідним..." (Архів М. Возняка у Львівській бібліотеці АН УРСР).

Климентина Попович (1863 — ?), на початку 1880-их рр. учителька в с. Жовтаницях на Львівщині, виступила з віршами, на які Франко звернув увагу. Між ними встановились дружні відносини. У листі до неї Франко писав: „Я зачисляю Вас до людей, стоячих найближче мого серця". Кли-

ментині Попович поет присвятив вірш „К. П.", який розкриває причину, чому між ними не прийшло до одруження.

У своїх спогадах про поета К. Попович пише:

„Франко мав завзяту пасію освітлювати надто сильним рефлектором від'ємні боки деяких ідолів, а навіть іноді в надто радикальний і різкий спосіб діставалось від його секційного ножа і заслуженим людям. І так за Володимира Барвінського, власне, громадянство замкнуло перед ним двері, а за Міцкевіча, якого назвав поетом зради, усі польські крайові і закордонні видавництва, яких він був співробітником, відмовили йому місце... Тому за час нашої дружби з Франком я, оскільки мені це було доступно, притуплювала не раз обоюдне вістря його критичного ножа, в ім'я засади німця, що alles verstehen — heist alles verzeihen, і такої ж самої француза: — tout comprendre — tout pardonner. Все ж таки Франко на очах нидів, треба було його рятувати, якось піклуватись ним з цілим усердям, — бо він в речах домашнього ґаздівства був безпорадний, як дитина. Та міг це зробити лиш хтось близький, хто мав би до нього законне право і обов'язок... І тоді то виринув у нас проєкт заключення супружого зв'язку для обопільної помочі. Франко мав лише здати докторат, а я — видати томик своїх поезій... Дружба наша переходила різні формації, домішувались до неї небажані нальоти, аж вкінці в огні проб перетопилась в чисте золото найшляхетніших почувань двох душ, для яких не існує ні стать, ні вік, ані щось суб'єктивно - матеріяльне... Але сталося інакше! Франко, прикро вражений галицьким громадянством взагалі, а галичанками зокрема, поїхав до Києва в наукових та літературних справах і там раптово оженився. До Львова вернувся він жонатим..." (Архів М. Возняка).

Поетка **Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер)** (1862-1946), талантові якої допоміг розвинутися Франко, у своїх спогадах п. н. „Щирий друг і вчитель", уперше опублікованих в журналі „Література і Мистецтво" (Харків, 1941), пише:

„... В 1877-1881 рр., коли я вчилась у Львівській учительській семінарії, — слідила за думами поета І. Я. Франка, що писав вірші під псевдонімом „Мирон". Слова його пісень підносили, будили шану і дивний страх, що він один із недосяжних і недоступних велетнів духа, що його ідеї випередили покоління його сучасників...

„Заглиблена в правилах Піфагора, з великим здивуванням відібрала (я) в перших числах листопада лист, адресований до мене незнайомим, характеристичним письмом. Був це перший лист від Ів. Франка. Незнайомий, але споріднений духом, — вирішив мою долю... Від того часу почалося наше листування, яке припинилося з його смертю 1916 р. З великої епістолярної спадщини збереглася ледве половина...

„У наступному своєму, третьому листі Іван Якович навчає мене, яке завдання справжньої поезії. В наведених строфах своїх віршів зазначує, яким ритмом писаний вірш „Не забудь, не забудь юних днів, днів весни". Ті довгі листи — повні наук, вказівок, і його зацікавлення до незнайомої — це доказ його пожертвування для ідеї. Ів. Франко, як співробітник „Діла", мусів писати довгі статті „про податки, банки, каси, статистику і економію, і чорт-зна що такого", одначе при тій щоденній, важкій праці — знаходив час, щоб навчати мене, відкривши мою спосібність і хист до творення поезії...

„Поради, догани і похвали великого мойого друга спліталися в китицю запашних польових квітів, в котрій були і колючі будяки..."

Гнат Житецький (1866-1929), київський історик і літературознавець, син видатного українського мовознавця, у 10-ту річницю з дня смерти Франка опублікував в журналі „Україна" (Київ, 1926) свій спогад з дитячих літ про одруження поета:

„Іван Якович Франко одружився в Києві в 1886 р. з Ольгою Федорівною Хоружинською (нар. 1865 р.), дворянкою, походженням з Харківщини, інститутського виховання, пізніше київською курсисткою. За рік до весілля, в серпні 1885 р., Іван Якович перший раз одвідав Київ. Був кінець літа, і в Києві перебував мало-хто з старих українських громадян, так що не легко було знайти притулок і чичероне, щоб поводив по місту приїжджого; а серед громадян так уже повелося, щоб „славетних чужоземців", хоч би й з Росії, привітати та обдомувати у своїх помешканнях і показати любий Київ...

„З зацікавленням зайшов я до „славетного", хоча й не „чужоземця", і ми вирушили до нашого помешкання на Львівській вулиці, за Сінним майданом. Доки йшли, я відповідав йому на запитання про різні місця, що переходили, постояли біля останків Золотої Брами, поглянули зверху Афанасіївського яру на невпорядкований ще до кінця Володимирський собор, і мене тільки дивувало, що кого б я не зустрічав із своїх знайомих і вітався з ними, Іван Якович теж ввічливо здіймав свою шапку і вітався з ним. „Що це? Ви всіх оцих людей теж знаєте, добродію?" запитався я. Франко усміхнувся і відповів: „Ні, нікого; а це вже у нас такий закордонний звичай вітатися зі всіма, хто вітається з супутником своїм на вулиці"...

„Травня місяця 1886 р. Франко удруге приїхав до Києва і оселився у галичан — студентів Крачковського та Киричинського, в помешканні власника „Мінеральних вод", галицького еміґранта Качали, небожем якому приходився медик Киричинський. Не так багато часу гаяв молодий учений на женихання, як на студіювання київських наукових матеріялів. В кінці того ж місяця відбулося й вінчання в церкві Колеґії. Пам'ятаю, як в тісній квартирі Трегубова всі вже дружки зібралися, прибули й бояри — Киричинський, Крачковський, Гн. Житецький, В. Ігнатович, одяглася й молода до вінця, а молодий затримався в кабінеті хазяїна за переписом якогось цікавого старого вірша, доки йому рішуче не нагадали, що пора й про урочистий час згадати. Іван Якович переодягся в сурдут, і ми в ясний день пішки посунули процесією через шкільний двір до церкви. Того ж таки дня потягом на Волочиськ молода пара одбула до Львова...

„Через пару днів київські жандарми схаменулися і зробили трус у Киричинського, шукаючи галичанина-соціяліста, а попа Симеона Трегубова, що вінчав Франка, покликали на допит, як це він одбув обряд, не маючи від молодого всіх відповідних для того документів. Але випало поліції задовольнитися невеликим хвилюванням та кинути нікчемну справу без наслідків..."

Василь Щурат (1871-1948) — літературознавець, поет, критик і перекладач, дійсний член Академії Наук УРСР, незабаром після смерти Франка (1917 р.) опублікував у львівському журналі „Шляхи" такий свій спогад про письменника:

„В ц. к. академічній гімназії у Львові вже в пізню осінь 1886 р., саме перед дзвоненням на пообіднє навчання, звичайний рух в коридорі перед клясами раптово припинився. Та, замість увійти до кляс, учні поскупчувались перед дверима і дивились. Дивились на рідких гостей. Їх була пара: він і вона. Обоє були майже одного росту; обоє в одинакових хутряних шапках — ніби в сабашівках — рудого цвіту, що в одно зливався з таким же цвітом волосся в обох — у нього вже трохи задовгого, в неї підстриженого зовсім накоротко; обоє йшли від сходів серединою коридору, побравшись попід руки, дещо прискореною ходою... З одного кутка хтось гукнув: „Довбанюк!" Мало хто зрозумів се, але всі заговорили про Франка, бо всі вже знали, що то був Іван Франко з жінкою...

... „Довбанюк", прочитаний кількома моїми товаришами-однокляснниками, так врізався в їх пам'ять пово-

ротом шляхтича-повстанця до горшка з запліснілою кулешею, що й вони постановили купувати кожне число „Зорі". Мабуть, уже осінню 1886 р. став нам у пригоді товариш Василь Шевчук, що, покинувши гімназію, почав приспособлюватись до друкарства в друкарні Товариства ім. Шевченка...

„Не раз, ідучи з гімназії, йшов я за Франком аж до зупинки. Він ставав купувати овочі, а я й собі ставав, — чекав, аж він купить. Варто було прислухатись, як вони розмовляли, розуміється, як добрі знайомі й по-українськи. „Сливки маєте ліпші вже? — спитає Франко. — Бо якось тут були ще потверді". — „Якась тут жінка продавала, то не знаю. А нині одна в одну, м'яка і солодка, як цукор". — „То при вас подобріли?" — „Як не вірите, пане, покушайте або хоч помацайте, прошу!" — „Сливка не дівка, — шкода мацати. Зважте кільо!" В подібні жартівливі розмови з садівником Франко пускався все. Й садівник хвалив собі за те: „Лепський, є з ким поговорити!"...

Григорій Величко (1863-1935), учитель-географ, який часто зустрічався з Франком у Болехові та Львові і в 1925 р. виїхав на Східню Україну, так згадує про поета:

З Іваном Франком „познайомитися було легко. Я зайшов до його хати, а він зустрів мене відразу спокійно, без етикету, як свого звичайного знайомого; ледве чи не першого разу частував мене чаєм, що в Галичині було незвичайним. У нас частували тільки людей близьких, давно знайомих, а я добре розумів, що Франко не був мені близький і не міг бути. Я, молодий хлопець, з невиробленими поглядами, з вузьким світоглядом, а він — видатний учений, з широким знанням..."

Про поетову дружину Г. Величко пише: „Ольга Хоружинська була, крім того, ще „тоже малороска", що ніколи не набралася українського духа, не навчилася добре української мови й зовсім не відчувала глибини чуття й любови до народу, що мав Франко. Поки вона була ще молодша, то взаємини між ними сяк-так ладналися, але вічна грижа, тяжка, непродуктивна праця і бідування озлобили її, вона зробилась терпка й почала ставитися до чоловіка часом навіть з неповагою. До цього прилучилась пізніше хвороба, божевілля, що починала помалу її опановувати, і, кінець-кінцем, у Франковім домі створилася неможлива атмосфера...

„Винуватити Ольгу Франкову не можна; її одинокою провиною було те, що вона вийшла заміж за Франка в чужі для неї, мізерні галицькі обставини. Сама вона була добра, чула до людського горя, досить поступова, але непрактична в житті, не навчена до біди, не підготована до того, щоб великій людині влаштувати безтурботне життя...

Далі Г. Величко пише: „... Ще третя жінка відіграла велику ролю в житті Франка. Це була... поштова співпрацівниця, яку побачив поет на пошті й запалав до неї великим коханням, хоч ніколи до неї не наближався. Усе вказує на те, що це кохання було фантазією, уявою Франковою. Він вимріяв собі ідеал жінки і приклав його до цієї співробітниці, і мука, що її він зазнавав своїм коханням, не мала реальної підстави. Ця ідеальна жінка — в уяві Франка — не виказала себе нічим визначним..."

В кінці своїх спогадів Г. Величко зазначає:

„Галицька суспільність не вміла оцінити Франка, а радше не доросла до нього. Він був зовсім европейцем і поступовою людиною, а пересічні галицькі українці були заскорузлі в своїх поглядах, нетерпимі до нових думок, і тільки частина молоді повірила пророкові нових ідей і пішла за ним безоглядно..." („Іван Франко". Книгоспілка, 1926).

Осип Маковей (1867-1925), письменник, редактор газети „Буковина", що працював з Франком у „Літературно-Науковому Вістнику", в своїм „Щоденнику" записує:

„... Якось зайшла (з Франком) бесіда, і я натякнув на це, чому він між русинами так мало має прихильників і чому йому не допомагають в його намірах. „Що ж робити, — каже, — не можемо погодитись". — „Поляки вас ліпше оцінили, — кажу я... — стараються про ваші повістки і т. п. Чи ви перекладаєте з руського свого оригіналу, чи пишете прямо попольському?" Каже, що декотрі перекладав, але ту „Baśń zimową", „W pogonie za biedą" в „Ruchu" і ще якусь іншу повістку писав прямо попольському, колись їх перекладе і переробить на українську... Жити мусить, тому каже: „Буду заробляти від ляхів..."

Далі О. Маковей пригадує: „Бувши ще нежонатим, він мешкав „кутом" у якоїсь німкені. Оженившись із Ольгою з Хоружинських, перенісся на ширше господарство. Так оце він вітає тебе. Чоловік з нього середнього росту, чоло високе, лице червоне, пропорціональне, волосся темнокаштанувате, під бородою рудий заріст — такий і вус, сорочка вишивана, зрештою звичайна одіж, — оце льокатор, той хлоп з роду, але який хлоп! Це — Іван Франко..."

Під датою 24 травня 1888 р. О. Маковей нотує: „На поході вечером казав мені Франко (в секреті), що готовить дисертацію для д-ра Огоновського „Про політичні поезії Шевченка" до 1847 р., щоб здати докторат, бо має надію зістати колись доцентом на університеті. Здавалось би, каже, ввести здоровші погляди між молоддю на нашу літературу, бо як Огоновський ще так з 20 літ посидить, то погано буде..."

У зв'язку з приїздом в 1889 році до Галичини „закордонних українців" і переведеними після того арештуваннями О. Маковей пише: „Оскаржених було 16: Сергій В. Деген, Наталя Вікторівна і Марія В. Дегени, Кістяківський, Маршинський, Франко, Павлик, Скородинський (Андрій) (ті сиділи ув'язнені), потім — Лопатинський, Величко (Григорій), я, Колесса (Олександер), отець Кузів, пані Наталя Кобринська з Болехова, жінка Франка і Ян Каспрович..."

Остап Грицай

Северин Данилович (1861-1942), адвокат, поруч з Франком один з організаторів Радикальної партії, у своїх спогадах, надрукованих в 1930-их рр., пише:

„... Франко, „вічний революціонер", не заявлявся ніколи за наглим переворотом, а все обстоював дорогу еволюції, повільного розвитку в напрямі соціялізації господарського життя людства... Франко був великим поклонником реалізму в мистецтві і поборював сентиментальний романтизм, який панував тоді в галицьких українських письменників... У той час реалізм у літературі був в очах галицької публіки великим гріхом, якимсь страховищем, що має знищити всі ідеали життя тодішніх галицьких інтеліґентів...

Про відношення Франка до Драгоманова і Павлика С. Данилович пише:

„... Франко був також (як і Павлик) учеником і великим прихильником Драгоманова, але він, як визначний інтелект вселюдського покрою, з душею великого мистця, не раз відчував великий тягар того „песього обов'язку" займатися дрібними мізерними справами тодішнього українсь-

кого життя, до чого його Павлик все тягнув, як казав сам Франко, — „теоризував" його; тож багато-багато Франкового великого таланту ішло на безслідно промінаючу працю агітаційну і політично-полемічну".

„... Драгоманов, — пригадує С. Данилович, — виказував, що міжнародне об'єднання в ім'я матеріяльного добра не виключає ще зовсім несправедливости у відношенні народів одних до других, що російська і польська „революція" не виказувала більше справедливости у відношенні до українського народу, ніж царський уряд, і що російські та польські найпередовіші революціонери прагнули до того, щоб використати слабість українського народу в інтересі свого народу..." (Львівська філія держ. історичного архіву).

Володимир Охримович (1870-1931), адвокат, що співпрацював у Франкових журналах „Народ" та „Життя і Слово", а пізніше був редактором „Діла" і членом Управи НТШ, у збірці „Спомини про Івана Франка" (Львів, 1926 р.) пригадує:

„... Франко не любив пити алькогольних напоїв (хіба десь колись трохи вина або меду), не курив, не грав у карти і не любив бути разом з тими, що п'ють, курять або грають у карти. Одинокою його розвагою було риболовство, яке любив пристрасно... Франко не був музикальний, але дуже любив простонародні пісні і ставив їх вище від штучних композицій, а музичні твори придніпрянських композиторів подобались йому більше, ніж галицьких. Пам'ятаю, що на сю тему мав він раз у себе в хаті в моїй присутності живу суперечку з покійним композитором Віктором Матюком, якого Франко старався переконати, що музичні твори старших галицьких композиторів є мішаниною церковної і німецької музики та що в них замало рідного, народного, українського елементу..."

Франко казав, що треба „писати короткими, головними, простими реченнями та, по змозі, виминати побічних речень, так щоб у тексті було якнайбільше крапок, а найменше ком..."

„Нам, молодим, — пригадує Охримович, — він (Франко) видавався занадто поміркований, занадто оглядний, а замало „лівий", замало радикальний, замало рішучий і послідовний. Під сим оглядом ми вище цінили Павлика... Франко ставився критично і до драгоманівщини і до марксизму та схилявся до ревізіонізму й фабіянства, і за цей критицизм ми високо поважали Франка..."

Іванна Блажкевич, учителька, написала в 1956 р. спогад про Франка, коли виставляв він свою кандидатуру до віденського парляменту:

„...Я бачила Франка в Тернополі (1892 р. — В. Д.), коли він приїжджав на передвиборну агітацію. Йшов вулицею задуманий, але енергійний. Мені дуже хотілось підійти до нього, поздоровити й привітати, та й тоді я хворіла на очі і поспішала до повітового лікаря Гладишовського. Через якусь годину я вже сиділа в кабінеті того лікаря... В той час відкрилися двері влетів блідий юнак, гімназист 7-ої кляси. Він не помітив мене і схвильованим голосом заявив: „Чи ви, тату, знаєте, проти кого висовуєте свою кандидатуру на посла? Як ви можете ставати на дорозі такої великої людини, як Франко? Тату, що ви робите?! — Побачивши мене, хлопець вибіг з кімнати. Старий лікар почервонів, як рак, звісив голову, чи в ньому дух перехопило, що власний син виступає проти нього...

„Франко на виборах, як відомо, не перейшов. Польська шляхта та австрійські високі урядовці пошахрували вибори і не допустили, щоб український революціонер був обраний послом..."

Визначний письменник - новеліст **Василь Стефаник** (1871 - 1936), який все своє життя утримував з Франком найдружніші взаємини і якого, як зазначає він у своїй „Автобіографії", „може єдиного з українських великих письменників найбільше любив", пише в листі до не поданого в джерелі адресата:

„Був у Франка у Львові. Застав його в добрім настрою, трохи хворого по операції, і він мені так розповів про себе. Треба йому покидати доконче „Курієра", отже аби було вже за що, то написав „Діхтер дес ферратес". Але написав і тому ще, що таке має переконання про Міцкевіча... Компанія проти нього зі сторони поляків скажена... Чи будуть бити, чи не будуть, то ще в руках Господніх. Незабавки виїжджає до Завадова, під Стрий, і там, може, вихована... Франко не гадає вже ніколи кандидувати, гадає перестати видавати „Життя і Слово" (300 пренум.), а загадує спокійно робити свою наукову і літературну роботу..."

Далі Стефаник пише: „Нині рано я приїхав до Кракова. Уся Польща остікається на Франка. У п'ятницю вечером має бути дискусія на тему: „Поет зради". Я, бідний, маю боронити Франка. Ба, чи провалять голову, чи ні?"

В другому листі до цього ж самого адресата Стефаник пише: „... Особисто я українську літературу з давнього минулого і недавно минулого знаю, як літературу, але зрозуміти боротьбу за визволення українського народу в моїй молодості я міг лишень через особисті стосунки і приязнь з Іваном Франком... Мені фізично прямо боліло вже 25 років, як мої приятелі і знайомі, яких я шанував і любив, не могли так високо глянути, аби побачити велику голову Франка у правдивому світлі..."

Василь Стефаник казав про свого друга: „... Коли Франко, замість свяченої води, покропив мене чорнилом, признавши прилюдно, що я маю талант, я довго не міг дати собі ради. Не пам'ятаю вже точно, чи я тоді від щастя випив, хоч варто було б це запам'ятати, бо пив я частіше разом з героями своїх оповідань від горя. Але добре пам'ятаю, що я тинявся по хаті, не міг спам'ятатися, і щось на душі мені потенькувало. А що ж буде далі? Треба було писати, і то добре писати, коли сам Франко дав мені цидулку, що я талановитий письменник..."

І ще писав Стефаник: „Чи є серед нас, у Галичині, хтось, хто читав би все те, що пише Франко? Немає нікого. Бо нема нікого такого, кого цікавили б одночасно і старі апокрифи і земельне питання, і Шекспір, і сотні книжок та статтей, які друкуються різними мовами. Я вважаю його мучеником своєї професії, хоч гадаю, що найбільшою карою для Франка було б заборонити йому у в'язниці, як Шевченкові на засланні, читати і писати..."

Генрик Біґеляйзен (1855-1932), польський літератор, автор 5-томової „Історії польської літератури", у 1927 р. в „Літературних Вістях" так згадує про конфлікт Івана Франка з польським громадянством у зв'язку з його статтею „Поет зради", надрукованою у віденському німецькому тижневику:

„...Поляки прийняли статтю Франка з обуренням, зі злобою, як лукаву спробу висміяти і принизити найбільшого польського поета перед Европою... Мої заяви, що Франко в своїй статті керувався виключно літературними мотивами, обурюючись на первісну католицьку критику Міцкевічевої поеми, оставалися безгомонними для розбурханого польського громадянства... Знову ж українське зміщаніле громадянство, яке в тому часі, за малими виїмками революціонерів-активістів, раде було того „бунтівника" втопити в ложці води, вважало таку польську антифранківську кампанію спасенною водою на свій опортуністичний млин і в нікчемний спосіб підсувало полякам софістичні мотиви... Франко написав ту статтю з попереднім обміркуванням та з повною свідомістю відповідальности. Одначе Франко був упертий, твердий, незламний в постійності характеру і уважав образливим для себе відступати від проголошених поглядів, що, на його думку, були слушними й правильними. Наслідки Франкової статті були фатальні. Франко опинився без кусника хліба..."

Видатний український письменник **Марко Черемшина (І. Семенюк)** (1874-1927) у „Фраґменті моїх спогадів", надрукованому 1926 р. в „Літературно-Науковому Вістнику", писав:

„... Спитаєте, може, яке враження зробив на мене Франко? Великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко дальше..."

Ольга Кобилянська (1863-1942), визначна українська письменниця, в 1941 р. у „Літературній Газеті" (Київ) в статті „Великий Каменяр" писала:

„... Востаннє бачила я Франка в 1913 році, коли він приїжджав на Буковину і особисто читав „Мойсея". Багато народу зібралося, щоб побачити великого письменника й почути слово правди з його уст. Вже тоді його здоров'я було дуже слабе... Хоч тілом хворий, та душа в нього була здорова. Під його високим чолом крилась енерґія, завзята витривалість, що викликає подив, повагу та до праці закликає..."

Станіслав Людкевич (нар. 1879), композитор і педагог, пригадуючи франківський концерт з нагоди 25-літнього ювілею творчої праці поета у Львові, пише:

„... До творів Франка не було ще тоді ніяких композицій. Хоч і голова ювілейного комітету звернувся був ще осінню 1897 р. до українських композиторів, щоб створили музику до деяких творів Франка, але відгукнулись лише Микола Лисенко та Сидір Воробкевич (він надіслав композицію на чоловічий хор до „Ой ти, дівчино, з оріха зерня")... Я рішився зложити музику для хору з оркестрою до „Вічного революціонера". В цей спосіб сяк-так розв'язано справу хорових точок... За день-два до концерту з'їхались співаки та почались останні спроби. З оркестрою вдалося зробити лише одну спробу в казармі 80-го полку в часі неприсутности капельмайстра, Тому, що мені трудно було дириґувати хором і оркестрою, я договорився із дириґентом оркестри, що дириґуватиму лише хором, а він — оркестрою...

„В цілому концерт пройшов гладко та успішно. Багато часу зайняли промови... З музичного боку як програмою, так і виконавцями цей концерт був більше ніж скромний, радше — бідний. Але настрій присутніх був радісний, бадьорий і щиросердечний... Франко був у прекрасному настрої, жартував, як рідко коли. Коли мене голова комітету В. Гнатюк представив йому, він сказав: „Спасибі, панетоварищу, за ваш сюрприз! Але я волів би, щоб у вашому „Революціонері" теж у середній частині був марш, а не коляда!" Від цього 25-літнього ювілейного концерту в честь І. Франка почалося пожвавлення на музичному полі..."

Лонгин Озаркевич, адвокат, який близько зійшовся з Франком у р. 1884 у Львові, коли відбував адвокатську практику, в збірці „Спомини про Івана Франка" (Львів, 1926 р.), пише:

„... Франко приїздив до мене до Городка досить часто ловити рибу в ставі. З того побуту раз разом з проф. Грушевським пригадую собі, що тоді обговорювали ми справу видавничої спілки, що внедовзі зреалізована. Другий раз, пам'ятаю, було це, видиться мені, в часі, як заносилося в Росії на першу революцію. Тоді висказував Франко оптимістичні погляди на долю України в разі революції. Він розказував, що на Україні вже все підготоване на відірвання України від Росії і проголошення самостійности..."

Михайло Яцків (нар. 1878 р.), письменник, у своєму спогаді п. н. „Мої зустрічі з Каменярем" так описує щоденну працю поета:

„Франко працював у редакції „Літературно-Наукового Вістника", розташованій по вул. Чернецького ч. 26, в подвір'ї, в самому кутку, ліворуч, у двох кімнатах, кожна з одним вікном. В першій сидів директор друкарні поляк Кирило Беднарський, в другій — Франко, Володимир Гнатюк, я і техсекретарка. Ввійшовши до кімнати, Франко вітає нас звичайним „добрий день" і подає руку. Його голос в середній шкалі, чистий, мело-

дійний. Франко стає коло великого круглого столу і переглядає свіжу пошту. Я ніколи не бачив його сердитим, не чув, щоб він говорив роздратованим, піднесеним тоном... Іде він до шафи під стіною, бере з полички жмут рукописів і сідає коло столу. З лівого боку сидить Гнатюк. Час від часу він піднімає голову від коректури етнографічних матеріялів. Згорблений, з розумним, злегка іронічним виразом лиця, дивно подібним до погруддя Езопа у віллі „Альбані" в Римі.

„Франко відбуває свою „щоденну панщину": редаґує рукописи, прийняті до друку. Треба їх виправляти, скорочувати, зводити до одного правопису. Найбільша біда з поезіями: у тих, що мають деяку думку, немає форми, кульгає ритм або натягнуті рими і наголоси, а в тих, що читаються легко, важко дошукатися думки. Треба розв'язувати перевесла і в'язати снопи наново, треба перемолочувати їх".

„...Був тоді час, — пригадує М. Яцків, — напружених стосунків між ним та Грушевським. Раз навіть, під час засідання наукової секції, Франко сказав, що він від'їде до Америки. В кімнаті засідань настала прикра тиша. Вкінці Грушевський відсапнув і спитав: „Чи вам не краще, пане докторе, тут, у Галичині, ніж їхати до Америки?" Франко збув це питання мовчанкою..." (Журнал „Радянський Львів", 1946).

Тарас Франко (нар. 1889 р.), син письменника, тепер працівник Інституту Літератури ім. Т. Шевченка Академії Наук УРСР, в 1955 р. у своїх „Спогадах про батька" пише:

„...У батька було непогане здоров'я, але надмірна в нервовому стані праця виснажувала його. Пам'ятаю, як батько, бальотуючись в депутати на виборах до австрійського парляменту, захворів на очі і місяць пролежав у напівтемній кімнаті на квартирі по вулиці Крижовій, 12...

„В роках 1901 - 1902 Франко будував дім на Софіївці, в найближчім сусідстві Стрийського парку, часто бував з дітьми на місці роботи, і всі ми допомагали робітникам. Потім діти з батьком засаджували в садку молоді щепи і кущі ягід, мати ще й на квіти знайшла місце, а сестра Ганна все те поливала...

Д-р Степан Баран

„Справжнім відпочинком для перевантаженого працею батька повинні були стати щорічні вакації; на жаль, складалося так, що батько мало користався ними. Завжди хтось з сім'ї мусів оставатися вдома, в ролі сторожа, бо зрідка траплявся знайомий, який погоджувався на два місяці берегти хату перед „непрошеними гістьми". Подруге, в липні і серпні працівникам журналу не терпілося їхати на село, а номери треба ж було випускати, і майже всю роботу спихали на Івана Яковича...

„В літературній, публіцистичній і науковій праці Франкові, — пише його син, — у великій пригоді ставала його досить велика бібліотека.Батько почав її збирати ще в 6-ій клясі гімназії і раз-у-раз доповнював; зменшували її натомість несумлінні приятелі і рідні діти, позичаючи і розтягаючи, що кому під руки попало. Шафи були, щоправда, всі позамикані на ключ, але мама завжди мала доступ до ключів і неохоче відмовляла в чомусь дітям. Батько спокійно списував книжку і приносив іншу... Всюди, де батько був з нами на канікулах, він розшукував старі рукописи та книги, розпитував про них, назбирав їх значну кількість".

„Пишучи, Іван Франко не занедбував читання книжок. Читав безмірно багато, хоч без системи і пляну, як і всі ми. Змолоду мій батько писав і ночами. Сам признається в листах, що вдень його діти не давали йому працювати. Це відноситься до 90-их років... Але з того часу (1902), коли Іван Франко перебрався у власну хату по вул. Понінського 4, його праця стала більш впорядкованою, сон — довшим і спокійнішим. Вранці йшов у Наукове Товариство ім. Шевченка, працював у філологічній секції, в редакції „Літературно-Наукового Вістника" і в „Наукових Записках" різних секцій. Після обіду забігав до друкарні і палітурні, обходив книгарні, вступав до каварні, де найохочіше читав гумористичні журнали. Вечором брався до праці над художніми творами і статтями...

„Окрему категорію (батькових) гостей становили революціонери, що тікали в Галичину від переслідувань російського царату. Так був у нас деякий час молодий Тригуб, що виступав на захист євреїв від погромників і був поранений. Він заїхав у Львів до своєї тітки Ольги Хоружинської, моєї матері. Пізніше був на кватирі Юрій Тобілевич, син відомого драматурга, студент політехнічного інституту. Коли ж Франко поселився у власному будинку по вул. Понінського ч. 4, дві верхні кімнати були віддані для приїжджих, що проживали іноді і довший час, як, наприклад, Вишневський з Поділля, один науковий працівник з Житомира, Рябко з Одеси, Митрофан Шевченко з Кирилівки...

„Два роки, в яких будувалася (наша) хата на Софіївці, були виповнені частими сварками і суперечками (батька) з дружиною Ольгою, що з хворобливим підозрінням ставилася до людей, з якими мала справу, і багато разів пробувала зірвати будівництво віллі, для якої сама склала плян, беручи за зразок віллю проф. Антоновича в Києві. Батько мужньо видержував жіночі атаки, тікав з хати, працював у приміщенні Наукового Товариства, в каварні, у знайомих, творив перлини поезії, прози всіх жанрів, писав статті, пройняті іноді високим патосом..."

Про свою матір, Ольгу, Тарас Франко пригадує: „Мама почувала себе погано в Галичині, часто поривалася їхати назад до своїх рідних, але що вона могла зробити? Влітку постійно виїздила з дітьми кудись на село: до Нагуєвичів, до Колодяжного, Завадова, Голобутова, Циган, Підгірок, Довгополя, Криворівні, навіть до Буркута. Замолоду після одруження належала до жіночого товариства „Труд", цікавилася вишивками й народними виробами, не відкидала мод. Відомо, що вона була видавцем журналу „Життя і Слово", написала кілька статтей, і вони були надруковані, займалася адміністрацією журналів і висилкою книжок, що їх видавав головно наш батько..."

Петро Франко (1890 - 1941), син письменника, у виданому у Львові 1937 р. окремою брошурою спогаді п. н. „Іван Франко зблизька", пише:

„...До нас дуже часто приходили знайомі. Приходили часто Коцовські, Катря Гриневичева, Кобринські, Нєментовські. Ми часто уряджували спільні прогулянки на Вульку, до Зубрицького лісу, на Високий Замок, до Кривчиць, Лісеничів, на Чортівську Скалу. Головно ходили на Вуль-

ку до чудового ліска, де було так багато пташок і де росли гриби...

„В їді батько був напрочуд невибагливий. Мати варила просто, але дуже добре. На снідання батько пив каву з булкою, часто домашньою, на обід були: росіл, вітаміновий суп з додатком кваску, кропиви, грибів; літом і осінню яринні та овочеві супи, м'ясо та леґуміна... На вакації ми все кудись їздили: до Завадова (до Дергала), до Голобутова (до Коренця), до Тишівницького, а найкращі вакації проводили в горах, чудових Карпатах..."

Далі Петро Франко пригадує: „Перед нашою хатою пливла вліті невеличка річка „жабам по коліна", але по дощах була це поважна ріка, глибока на які два метри. Не встигли скінчитися дощі, як ми з сестрою Ганною вийшли подивитися на річку. Вода сягала по кладку. Я сів над берегом, сестра рівнож і бовтали ногами в воді. Вода була мутна. Але берег був глинистий. Не встиг я крикнути, як сестра упала в воду. Я голосно крикнув, але Ганна зникла під водою. Зараз із хати вибіг батько і миттю, як був одягнений, не надумуючись ані хвилини, скочив у воду. Тільки з трудом виловив Ганну і виніс її на берег. У ту ж хвилину я упав у воду. Зовсім спокійно, вважаючи це, мабуть, за якийсь спорт, — пішов я на дно і відбився, виринув, крикнув і знов сховався у воді. Батько витягнув і мене...

„Коли я був старший, і ми були в Довгополі, де жили в священика Попеля, батько знов проявив незвичайну відвагу, спасаючи старшого брата Андрія...

„Батько не пестив нас ніколи, зате частенько давав по 10-20 сотиків зі словами: „На, пропий на яблука". Поза тим дбав про нас мало, оставляючи все проче матері...

Петро Франко пригадує „етнографічну екскурсію" свого батька в Карпатські гори з Федором Вовком і Гнатюком: „...По повороті тішилися обильною добичею. Тримаючи в руках старовинне крісло і губку, Ф. Вовк сказав весело: „Ну, а за ото поб'ємося!" Це дійсно був єдиний примірник. Але скоро погодилися, бо батько взаміну згодився на гарний ґердан - „драбинку". Жінка, яка на ярмарку згодилася відпродати той ґердан зі своєї шиї, як казав батько, гірко заплакала і заголосила: „І як я тепер піду гола да хати..."

Анна Франко-Ключко (нар. 1892 р.), донька письменника, що живе тепер у Канаді, написала свої спогади в 1935 р., а пізніше їх доповнювала; надруковані вони в книжці „Іван Франко у спогадах сучасників" (Львів, 1956). Пригадуючи свої дитячі літа, вона пише:

„...Один виїзд на село для мене пам'ятний і понині стоїть перед очима. Ми всі вийшли з дому, повиносили пакунки і поскладали на фіякра, що на нас уже чекав. Але тато був якийсь неспокійний і розглядався на боки, піднявшись з сидіння. Тоді нараз вискочив із-за рогу чоловік і вистрелив до тата, але, на щастя, не поцілив. Тато зблід, але почав нас успокоювати, щоб не боялися, бо то не на нього стріляли. Пізніше я довідалася і зрозуміла з розмов, що це один поляк хотів помститися татові за те, що назвав Міцкевіча у своїй статті поетом зради. Це було в 1897 році...

„...Так то нас четверо „франчат", — пише письменникова дочка, — виростали під дбайливим оком батька, ведені люблячою рукою мами. Змалку нам прищеплено любов до природи, дано пізнати її красу і таємну силу, любити звірят, мати співчуття до слабих і немічних, любити все красне, величне, добре, любити село і його мешканців, любити свій народ, свою країну. Любити читати книжки, розвивати своє знання і свій ум, любити працю..."

В кінці свого спогаду Анна Франко-Ключко описує святкування сорокліття літературної діяльности Франка:

„Справді, це святкування було могутнє і імпозантне. В найбільшій залі Львова зійшлися тисячі людей — його давні товариші і приятелі, його

учні і противники. По нього прислали авто, і він у своїй надзвичайній скромності здивовано про це мені зауважив. Я приїхала з татом, і вже здалека побачила тисячі людей, що очікували тата. Його привітали овоціями і оплесками. Радісний і зворушений, слухав він сердечні промови і привітання приятелів, представників молоді. Але моє серце стискалося з болю, дивлячись на його безпомічну, тендітну постать. Це вже не був той могучий орел, що знімався духом своїм вгору, це вже не був той провідник каменярів, що сильною рукою ламав скалу, це був знесилений змаганнями, прибитий горем велетень. Хоч він і вийшов на сцену подякувати за свято, уряджене для нього, але це не була вже та сильна промова, як на першім його ювілеї..."

Цікавий епізод з перебування родини Франка серед гуцулів пригадує письменник **Лесь Мартович** (у переказі О. Роздольської, дружини відомого західньоукраїнського фолкльориста, 1955 р.):

„... Якось сини Франка, бавлячись, залізли в кукурудзу до одного гуцула. Нагодився господар, схопив палицю і хотів бити дітей, та його зупинили: „Що, ти хочеш бити дітей Франка?" На це гуцул відповів: „Я Франка дуже шаную. Як він за хлопські справи стоїть, коли він з паном воює — я його дуже люблю, як він книжки нотує — я його люблю, але коли він мою кукурудзу псує, то він — злодій..."

„Одного разу взимку, — пише **О. Роздольська,** — коли я в якійсь справі була в нього (Франка) вдома, я застала поета, що сидів у холодній кімнаті за столом, завалений купами паперів, а біля нього на столі лежала кицька. Тоді поет, лагідно всміхаючись, сказав до мене: „Ось гляньте, ця кицька — це моя піч. Коли змерзну в руки і ніяк не можу втримати пера, беру її на коліна і грію до неї руки"... Улюбленою його піснею, — пригадує О. Роздольська, — була „Там за горою, там за крем'яною не по правді жиє чоловік з женою..."

Петро Карманський (1878 - 1956), член літературної групи поетів-модерністів „Молода Муза", у своїх мемуарах п. н. „Український Мойсей" („Новий Час", 1935 р.), описує цікавий епізод з літературного життя Західньої України першого десятиріччя 20-го стол:

„... Було це так. В кімнатах львівської „Бесіди" мав Ст. Рудницький реферат з ділянки географії і при цій нагоді „переїхався" (для моди чи з переконання) про мистецтво, висловлюючи думку, що всяке мистецтво як таке, що є запереченням думання й науки, є абсурдом, а для нас, українців, мовляв, народу селян і здорових духом, воно є зайвим люксусом і шкідливе. Це дало привід до словесної боротьби. Наступний реферат виготовив Іван Труш і, обороняючи права мистецтва, став на становищі тези Ст. Рудницького і зробив таке заключення: „Тому, що мистецтво є абсурдом і зайвим балястом, на який наш бідний народ не має грошей, доручається п. Рудницькому, щоб він спонукав Крайовий Шкільний Союз, як вирішальну установу, до того, щоб з усіх наших шкільних читанок викинути всі поетичні твори, не виключаючи поезій Шевченка.

„На таке різке поставлення справи С. Рудницький не був приготований. Він зміркував, що його б'ють його власні арґументи. Застерігся, що Шевченко дурниць не писав. На це його опонент дав докази, що якщо йде річ про ігнорування науки поезією, то Шевченковій поезії можна інкримінувати найбільше. В його ж балядах роїться від чарів і духів, а в таке не вірять уже й наші старенькі бабусі...

„Рудницький скапітулював. Та не проминув цієї гумористично-скандальної дискусії Франко. На черговому дискусійному вечері він накинувся на нас, молодих, висловлюючи думку, що ми, молоді, нашими поетичними нісенітницями даємо привід до подібних іконоборчих виступів, які дискредитують нас. Зібрані потирали руки

з радости, що непопулярним „молодомузцям" попало на горіхи..."

Ольга Мочульська — дружина літературознавця Михайла Мочульського, що мешкає тепер у Станиславові (Івано-Франківськ), пригадує про зустріч з Франком у 1907 році в домі Величків:

„Було там чимало молоді і декілька гімназійних учителів. розмова велася на дуже модну тоді правописну тему, про дієсловну частку „ся", чи писати її окремо, як в польській мові, чи разом. Ми, молоді, й дехто з учителів, були тієї думки, що треба нам іти разом зі Східньою Україною, а не створювати якісь провінціялізми. Наша думка подобалась Франкові, він почав говорити про з'єднання тутешньої мови з мовою Східньої України...

„...Несподівано весною 1913 року, — пригадує Мочульська, — помер син поета Андрій. Смерть сина була тяжким ударом для поета. Він, можна сказати, осиротів. Йдучи вулицями Львова, часто я зустрічала його сумного, з покорченими руками в рукавах плаща та покупками з базару під пахвою; не було кому подбати про домашнє господарство. Все своє життя жив поет у важких умовах..."

Франків приятель, славний маляр **Іван Труш** (1869 - 1941), пензлеві якого належить найкращий портрет поета, пригадує:

„...Тридцять років тому ходив я раз з Франком по тротуару по вул. Чарнецького, вичікуючи проф. Грушевського, який забарився в друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Щоб перервати нудьгу, я запитався товариша, над чим він, поза злободенними роботами, тепер працює. Франко відповів, що робіт усе багато, а новим науковим заняттям є в нього тепер збирання матеріялу для написання життя Ісуса Христа на підставі українських і руських апокрифів. Переконаний, що таких апокрифів нема в такій кількості, щоб з них можна було суцільно сяк-так виснувати хоч би мітично-індивідуальну постать Христа, я в дальшій розмові вважав цю тему за надзвичайно важку, а може й невикональну. Франко частково признав мені рацію, а все ж таки стояв на становищі, що праця може вийти вдало".

Михайло Мочульський (1886-1940), літературознавець і письменник, у своїх „Студіях та спогадах" (Львів, 1938) описує цікавий епізод:

„Випадковим способом постав славний пролог до „Мойсея". Я був з поетом у друкарні саме тоді, коли кінчився друк „Мойсея". Зажурений управитель друкарні К. Беднарський показав поетові, що на початку надрукованої поеми лишається кілька незадрукованих сторінок, і радив написати вступне слово. Поет подивився на білі сторінки і сказав спокійно: „Добре, добре, я щось напишу і принесу... І приніс на ругий день відомий пролог...

„...Новелі, розповідав мені Франко, приходили йому легко. Коли тема була в голові, він сідав і писав без труду. Про публіцистичні статті немащо й говорити. Він писав їх без надуми. Я був свідком, як скоро при мені він написав статтю „Східньо-західні непорозуміння" (1904). Я оглядав його бібліотеку, а він скоренько писав статтю і, написавши першу її частину, зараз поніс її зі мною до друкарні...

М. Мочульський пригадує: „поет почував себе вільно у Грушевських, бував веселий та гутірливий і любив ходити до них..."

„Я останній раз бачив поета, — пише він, — перед латинським Різдвом у 1914 році. Обличчя у нього тоді було наче з гіпсу — синявобіле. Він стояв переді мною на вулиці похилений, худий, наче тінь колишнього Франка, і питав мене, чи знаю, що діється на фронті. А коли я сказав йому, що сам знав, він в одно повторяв: „Біда! Біда!"...

Дуже цікаві спогади належать о. **Олексі Волянському** (1862-1941), священикові с. Криворівня на Гуцульщині, в хаті якого спинявся Франко на літній відпочинок.

„Зараз з самого початку перебування в Криворівні, — пише о. О. Волян-

ський, — Франко з'єднав загальну симпатію у населення, а у мене ще більшу пошану своєю поведінкою, бо кожний признає, що поведінка нашої української інтеліґенції на селі під час її літнього побуту має немалий вплив на нашого селянина. А власне цією своєю поведінкою дав він доказ своєї високої інтеліґентности та культурности, бо зараз першої неділі той ославлений атеїст явився в церкві, зайняв місце поміж господарями, а коли зачалася Служба Божа, підійшов до крилосу і співав разом з дяками...

„Не моя це річ рішати, — пише о. Волянський, — чи Франко був атеїстом, чи ні, але своєю примірною поведінкою — і то всюди, де не сходився б з людьми — ніколи не порушував теми про віру і церкву, а як дехто другий необачно щось такого сказав, він своїм рішучим словом затер це немиле враження необачного вислову... Пригадую собі, як Франко, присутній при якійсь такій полеміці про віру, не брав зовсім слова, а коли полеміка заходила до точки кипіння, тоді сказав: „Лишім ми віру нашому народові, бо то є ще один амальґам, який його держить!" І цим способом перервав дискусію в найгарячішій її точці..."

Після тяжкої недуги, якої зазнав Франко, він, — пише о. О. Волянський, — „поволі усувається сам від товариства, деколи заходить ще до нас та до Гнатюків, по більшій части сидить у своїй хаті в місцевого господаря В. Якибюка і там диктує своєму синові Андрієві різні ще не докінчені свої праці, а по смерті Андрія — різним принагідним людям, що були в той час у Криворівні... І так повних шість вакаційних ферій проводив Франко майже осамітнений, відчужений..."

„Одного разу зайшов до нас уже пізно ввечері, а коли по вечері збирався йти додому, попросила мене моя жінка, щоб я його відпровадив. Коли ми так ішли, бесідуючи про всяке, та пройшли коло каплички, а далі коло чуркала (криниці), нараз Франко звернувся до мене і каже: „Чи ви, отче, знаєте, звідки бере початок ся моя слабість? Ото лихі та зависні злі духи спутали мені руки тисячами метрів дроту та не дають мені працювати. Але я знайшов на це раду: ось у сім чуркалі мочу я свої руки, і під дією сеї води чую, як розв'язуються сі дроти та поволі розкріпощуються мої руки; але що то тисячі метрів є того дроту, то ціла та справа йде дуже поволі".

„Сей раптовий зворот у бесіді Франка вразив мене та просто пройняв жахом, що на хвилю я онімів і не знав, що відповісти йому на се. По добрій хвилі, коли я зорієнтувався в ситуації, кажу на се Франкові: „Але, пане докторе, де ж то можливе, щоб якісь духи заподіювали вам таку пакість?" На се Франко відповідає мені: „Але воно так дійсно є, і я вам колись при другій нагоді розповім усе, що сі духи мені злого діють; нині вже пізно на се, та й спішуся до хати..."

Свої спогади закінчує о. О. Волянський такими словами:

„Пам'ятного 1914 року Франко загостив до Криворівні, але як від 2-го серпня почали сипатися об'явлення війни, немов гриби по дощі, порадили ми Франкові вертати до Львова. Тоді то, 19 чи 20 серпня, попрощалися ми з Франком, бажаючи йому всього найкращого та найліпшого, а що з нас ніхто не мав уяви про ті всі страховища війни, які приходилося нам опісля переживати, бо всі думали, що війна за два-три місяці скінчиться, кликали йому на дорогу: „До милого побачення!"... Оце наше прощання з Франком було послідне..." („Спомини про І. Франка", Львів 1926).

Степан Баран, (1879-1953), відомий політично-громадський діяч, що особисто списував духівницю - заповіт Франка, видав у 1952 р. в Німеччині брошуру („З моїх споминів про Франка"), в якій пригадує:

„...Франко залишився у Львові в часи царської окупації Галичини 1914-15 р. З вибухом війни Тарас

(Франків син) вступив до легіону Січових Стрільців, де був старшиною, а молодший Петро служив при летунстві в австрійській армії в ранзі поручника. Дочка Анна виїхала до родини своєї матері в Києві. Дружина Франка була в лікарні, і тяжко хворий Франко залишився самотній..."

„Після відходу російського війська зі Львова в другій половині червня 1915 р., поволі почало відроджуватися українське організоване життя... В просторій домівці дяківської бурси при вул. Петра Скарги відкрито притулок для виздоровців із легіону УСС. У цьому притулку приміщено і хворого Франка в окремій просторій, ясній і затишній кімнаті. Йому послуговував його братанич, сільський 16-літній парубчак, Василь Франко... Виздоровці, що там мешкали, теж опікувались Франком... На Свят-Вечір 6-го січня 1916 р. стрільці запросили до себе Франка. Він у їхньому товаристві провів цілий вечір при співах колядок..."

„Стан здоров'я Франка помітно погіршувався... Обережно я звернув тоді увагу Франка на потребу написання заповіту... До нерухомого майна Франка належала хата, до рухомого — його авторські права. Бібліотеку, рукописи й кореспонденцію слід було записати НТШ, дійсним членом якого був Франко і яке давало йому щомісячну емеритуру. Про цю останню справу йшлося мені тому, що аґенти Британського Музею хотіли закупити бібліотеку, рукописи і кореспонденцію Франка, і тоді ці цінні речі пропали б для нас зовсім..."

Далі С. Баран описує сцену підписання заповіту:

„...Франко дрижачою рукою почав писати окремо кожну літеру свого імени і прізвища... При самому кінці рука задрижала сильно, і з пера впала на папір недалеко підпису крапля чорнила. Опісля заповіт підписали всі три свідки, мій підпис, як писаря і свідка заповіту, був на кінці..."

„У стрілецькому притулку Франко не пробув уже довго. Десь з кінцем березня 1916 р., без відома управи притулку та лікаря Бандрівського, просив свого братанича Василя завезти його до його хати, де він жив чи власне догорав до свого скону... 28-го травня мене повідомив Бандрівський про смерть Франка..."

„Франка поховано на Личаківському цвинтарі тимчасово в чужій гробниці. Пізніше, вже за Польщі, труну з тлінними останками Франка перенесено на інше місце в окремий гріб і на гробі поставлено пам'ятник..."

Почувши від Гнатюкової дружини про смерть поета, згадана вище **О. Роздольська** пішла з ним попрощатись.

„Був травень. Цвіли дерева. З букетами бузку ми пішли до його хати і застали там уже двох гуцулів-солдатів, що стояли навіколішках біля ліжка Франка і сердечно плакали. Один з них був добре відомий нам усім — знайомий Франка Шекерик-Доників... Покійний лежав на ліжку, прикритий стареньким подертим простиралом. Ми обложили його свіжими квітами. Обличчя Франкове було жовте, як віск...

„На другий день рано, — пригадує О. Роздольська, — я з Бандрівським пішли на Личаківське кладовище, де ми згодили за місячною оплатою тимчасове місце для покійного в чужій, доволі великій, гробниці, в якій було місце на шість домовин. Ми сподівались, що згодом зможемо спорядити йому хорошу могилу...

„Пізніше з розмови із покійним Гнатюком я довідалась, що до поета ходили по черзі на ніч наші студенти, щоб не лишати його самого. Доглядав його також Маріян Колодій, що найчастіше ночував у поета. Отже, він, пригадую собі, розказував про неспокійні ночі поета, про його сонні привиди, після яких він зривався, сідав на ліжко і серед нічної пітьми вказував рукою на вікно і говорив: „О, бачиш, бачиш? Сонце зі сходу!"

Свої спогади закінчує О. Роздольська таким сумним описом: „У гарну, соняшну днину рушив вельми численний похоронний похід, в якому брало участь чимало селян, інтеліґенції, студентів, учнів, робітників та інших з незліченними вінками та квітами на Личаківське кладовище, де складено тлінні останки покійного поета в чужій, позиченій домівці. Було дуже жаль, що за домовиною не йшла ні дружина, ні діти. Його щирий друг Гнатюк був також тяжко хворий, сидів у кріслі і сумно дивився в вікно..."

Маріян Колодій, що в студентських літах був деякий час секретарем у хворого Франка, в газеті „Українське Слово" (1916 р.) написав про останні хвилини поета у його віллі:

„...Настав день 28 травня...

Приходжу. Стукаю.

— Прошу!

— Кланяюсь пану доктору!

Хворий лежав на отамані прикритий, подивився поважно, поволі і по хвилі промовив:

— А, це ви?

— Як пан доктор маються?

— Ой, зле маюся...

— А нема на це ради?

— Я вже до лікарів не маю довір'я...

— Чи так уже пан доктор ослабли?

...Я прикликав няню, що його доглядала. Прийшла.

— Ей, я таки вмираю!

...Була четверта година по полудні..."

Література:

Іван Франко у спогадах сучасників, упорядкували О. І. Дей та Н. Корнієнко, Книжково-журнальне видавництво, Львів — 1956, стор 595.

Тарас Франко — **Про батька**, статті, спогади, розповіді і нариси, вид. „Радянський Письменник, Київ — 1956, стор 228.

Спомини про Івана Франка, накладом „Нового Часу", Львів — 1926, стор. 92.

Д-р Степан Баран — **З моїх спогадів про Івана Франка** (в 36-ті роковини з дня смерти: 28. V. 1916 — 28 5. 1952), вид. „Українських Вістей", Німеччина — 1952.

Енциклопедія Українознавства, Ню Йорк — Сарсель.

В. Радзикевич — **Історія української літератури**, Детройт, 1956.

Історія української літератури, том 1-ий, Київ, 1954.

З спогадів про ІВАНА ФРАНКА

акад. Сергій Єфремов

З багатої мемуарної літератури про Івана Франка передруковуємо в нашому альманаху спогади відомого українського літературознавця, академіка Всеукраїнської Академії Наук Сергія Єфремова, який був засуджений у процесі Спілки Визволення України 1930 року на десять років ув'язнення і знищений потім московським режимом у тюрмі. Друковані в першому збірнику Комісії новітнього українського письменства ВУАН п. н. Література, Київ, 1928 р., стор. 158-160, ці спогади акад. С. Єфремова не увійшли до ніякого із видань совєтських спогадів про Франка і в працях совєтських франкознавців не згадуються взагалі, хоч вони незвичайно важливі і для Франкової біографії і для історії взаємин наддніпрянської української громади з Франком.

Редакція.

Свої коротенькі, уривчасті й дуже неповні згадки про Франка почну трохи здалека.

Року 1902, влітку, перебралися до Києва Грінченки. Маленький літературно-видавничий гурток з молоді, що вже кілька років працював у Києві, прибравши назву собі — „Вік", одразу ввійшов у тісні зв'язки з новоприбулими, і в особі небіжчика Бориса Дмитровича знайшов собі не тільале й авторитетну підпору на всякі, як на той час, утопічні пляни, що часто виникали й снувалися в наших молодих і недосвідчених головах. Мабуть у господі Грінченків і виник один з таких плянів — написати колективну історію новітнього українського письменства в окремих нарисах про визначніших його представників.

Нариси мали писатися російською мовою, бо українською тоді цензура, опріч белетристики, нічого не пускала. Трибуною мала бути „Кіевская Старина". Склали плян, визначили авторів, розібрали письменників і взялись до роботи. Звичайно, історії

письменства у нас не вийшло, але кілька нарисів не тільки було написано, але й надруковано протягом 1903 р. на сторінках „Кіевской Старины": Б. Грінченко про Кримського, як белетриста й поета, В. Леонтович — про Грицька Григоренка, В. Черепина (псевдонім) — про Д. Марковича, Є. Квасницький — про Бордуляка, мої — про Грабовського та Франка; пам'ятаю, що були готові ще у В. Доманицького — про Гулака-Артемовського й О. Кобилянську, але, буваючи вже тоді в Києві тільки наїздами, хворий Доманицький не встиг тих праць своїх остаточно обробити. Інші лишились ненаписані, бо події 1904-1905 рр. незабаром одвернули увагу нашу в інший бік. Для мене особисто ця робота прислужилась тим, що вперше поставила перед мене питання — хто такий Франко та як до його взятися і з якого боку зайти?

Мені з цією метою прийшлося куди важче, ніж моїм товаришам у роботі. У них матеріял був і не дуже великий, і ввесь, можна сказати, при купі. Коли ж я узявся за Франка, то відразу побачив, що з нашим, який на Україні можна було знайти тоді, матеріялом — занадто сміливо було до тієї теми братись. Що тоді, на початку 900-х років, могли ми тут мати з Франкових творів? Мав я „В поті чола", що купив ще хлопцем у Ів. С. Нечуя-Левицького (випадково у його було кілька примірників цієї книги), міг дістати збірки — не всі — поезій, читав те, що друкувалося в „Зорі", дещо з того, що до нас просмикувалося як нелеґальщина, в „Народі", „Хліборобі", „Житті і Слові"; читав, нарешті, реґулярно все, що з'являлось тоді в „Л.-Н. Вістнику", який виходив з 1898 р. Дещо випускали й ми, студенти, літографовано, так, пам'ятаю, поширили ми були в половині 90-х років нелеґально Франкову статтю „З кінцем року"... Література про Франка була тоді, можна сказати, ніяка: неодмінний Огоновський, кілька рецензій та невеличких заміток по українських виданнях і одним-одна критична стаття Є. Дегена в російському журналі „Новое Слово" — от і все, що міг я тоді знайти. Ще статичного, скажу так, Франка з того матеріялу можна було сяктак уявити, але його динаміку, шлях і етапи розвитку його творчости — звідки він узявся і як прийшов на ті вершини, на яких ми його бачили вже десятиліття — тут для мене все було темне і не ясне. І от почав я мріяти, що добре було б звідати тую сторону обітовану, якою нам тоді здавалася Галичина, щоб там, на місці, до самого щирця добратися, перечитати все, що написав Франко, і вже ввесь матеріял опосівши, взятися до такої відповідальної роботи. Що там зможу я і самого письменника спіткати — якось про це я мало тоді думав, хоча вже тоді й листувався з ним. Одне, що особа т а к о г о письменника здавалася мені небуденною і просто недосяжною, а друге — ще далі одсував її в затінок той друкований матеріял, що принадно всміхавсь мені з-за кордону, з того невиданого і заразом такого в думках ніби близького і рідного Львова. Близький же він був і рідний, бож на кожній, що приходила звідти, книжці стояло: „У Львові. З друкарні Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського"... І навіть отой невідомий реально Беднарський був ніби якоюсь дорогою людиною і декому ввижався чи не головною у всенькій літературній продукції там персоною...

Звичайно, мої мрії так мріями б і лишились, якби один випадок не поміг.

Тоді була вже на Україні таємна національна організація. Не маючи ні спеціяльної назви, ні виразного політичного обличчя, все ж встигла вона обснувати собою всю Україну, об'єднати в собі, на ґрунті національних домагань усі свідомі елементи, що признавалися до українства. Якраз 1902 р. на одному з з'їздів цієї Організації виникла думка поновити колишній громадський звичай — посилати до Галичини молодих людей ніби на науку — щоб там, на вільнішій

українській землі, вони заправлялись і загартовувались в українстві, — так, у 80-х роках на громадські кошти їздив до Галичини В. Самійленко і ще дехто. З ініціятиви, якщо не помиляюся, Є. Х. Чикаленка, знов стала на чергу ця справа; він також дав на неї й гроші, 200 крб. на рік — кожного року мала їхати нова людина. Поживши там і набравшись вражінь, такий громадський висланець повинен був потім об'їздити громади на Україні та в живому слові, на підставі безпосередньої знайомости, інформувати наших людей про життя і стосунки на українському, як любили тоді говорити, П'ємонті.

Вибір того року випав на мене. На початку 1903 року я одержав оті 200 карб. — капітал, якого доти я не мав разом ніколи — покінчив нашвидку всякі справи, здобув закордонного пашпорта і в кінці лютого, одного чудового ранку, вже переїздив кордон — з силою всяких конспіративних доручень та з серцем, що співало в мені і билося так, що, здавалося, от-от вискочить з грудей. У Бродах я вперше на віку міг читати українські урядові написи, складені — до речі сказавши — препоганою офіціяльною мовою („галя ревізійна", „на підлогу возів не плювати", „не вихилятися" і т. і.), міг у кіоску оглядати й їсти очима всякі заборонені в Росії видання, одкладаючи ласування ними на потім. Почував себе так, мов вирвався з тісної душної клітки на широкий вільний, хоч і незнаний та навіть і страшний світ... Пересівши за кілька годин до австрійського „шнельцуґу", швидко помчав Галицьким Поділлям, жадібно розглядаючись навкруги — і десь коло 3-ої по полудні вже під'їздив до тодішньої мети для своєї подорожі.

Львів... Знав я найкраще з усього Львова, що там є вулиця Чарнецького, де міститься Наукове Товариство ім. Шевченка, — і сказав „фіякрові", щоб віз до якого-небудь готелю на тій вулиці, що концентрувала тоді для мене в собі цілий Львів. Примостився в готелі, напивсь „гербати" з

Акад. Сергій Єфремов

якоїсь великої чарки. Що робити далі? Був у мене на цілісінький Львів одним-один знайомий особисто галичанин — художник Іван Труш, що бував перед тим у Києві. Гайда до Труша — „ведіть, показуйте". Було надвечір. „Що ж, може вступимо до Товариства?" — пропонує мій чичероне. — „Добре, вступимо", — впадаючи в тон, одказую. Труш мешкав у кам'яниці Товариства, отже це було по дорозі. Вступили, застали кількох службовців Товариства, перекинулись кількома словами і, щоб не заважати в роботі, вийшли на вулицю: Труш мав показати мені Львів. Вийшли з брами. „А ось і пан доктор ідуть до Товариства", — раптом каже до мене Труш. Не обзвичаєний з галицьким модусом — титулувати одно одного всякими пишними титулами, я не порозумів був, про якого „лікаря" мова. І не встиг я ще дорозумітись, як порівнялись ми з якимсь чоловіком і Труш промовив, вітаючись: „пан доктор Франко... пан Єфремов з України"...

Франко!.. Аж ось коли зрозумів я, який то був доктор... Франко!..

Передо мною стояла, привітно всміхаючись, маленька, навіть занадто маленька постать... рудуваті з сивиною вуса, густий заріст на лицях

і глибокі сірі розумні очі... Так такий то Франко! Я уявляв його собі зовсім іншим — високим, ставним, з широкими дужими плечима. І оцей маленький чоловічок у довгому до п'ят пальті, такий ординарний з вигляду — мав бути мій велет Франко?!

Ми вернулися з ним до Товариства, він нашвидку покінчив там свої справи з коректою, рукописами тощо, і гуртом пішли ми до кафе „Метрополь" — „утаємничувати, як сміючись мовив Франко, — приїзжого українця у львівське життя".

Два місяці прожив я тоді у Львові, працюючи над творами Франка — першої половини дня. Друга половина, власне частина цієї половини, йшла у мене на працю над його особою. Щодня, коло 4-ої години, йшов я до Товариства, а звідти гуртом — звичайно Франко, Гнатюк, Труш, іноді й ще хтось випадковий — ішли ми до „Метрополю" у центрі міста і там 1½-2 години спочивали од щоденної праці: за шклянкою „гербати" чи „мелянжу", або „чоколяди", читали газети з усього світу, обмінювалися думками з приводу світових новин, обмірковували питання літературні й політичні, дебатували на всякі теми і злоби дня, а то й просто провадили веселу товариську бесіду. Спершу мені цей спосіб одпочинку в публічному місці, на людях, здався був чудним, незвичним. Але незабаром я побачив, що він має в собі багато позитивного. Вічно занятим, працьовитим людям немає часу ходити по гостях; зустрічатися за самою працею теж не давало ні втіхи, ні способу до того, щоб зав'язувати товариські стосунки. На невтральному ж місці, в кав'ярні, звідки ви могли кожної хвилини, не турбуючи нікого, піти за своїми справами, це виходило просто і невимушено. До того ж газети, журнали, розмови, новини, зустріч з ким хочете, бож відомо, що той щодня о такій і такій годині буває о-там-о, в певній якійсь кав'ярні. Ви йшли туди і знаходили, кого треба. І так поміж одпочинком одбувалися і ділові зустрічі, потрібні побачення, вершилися всякі справи, писалися часом статті, тут же таки й ухвалювалися в гурті і т. і. Мені, людині з сторони, де люди ховалися по своїх закутках, спершу було, кажу, чудно і незвично жити на людях, отим кав'ярняним публічним життям. Але хутко я з тим оговтався і зробився таким самим завзятим і незрадливим одвідувачем у певні години „Метрополю", як і питомі львів'яни. Притягало мене туди добре згуртоване товариство, а з-межи його перший, звичайно, Франко.

Просто, рівно, справді по-товариському поводився він з людьми. І що частіше я його бачив, то вище оцей маленький чоловічок зростав перед мене. Всяка справа, яку тільки зачіпав хто при ньому, мала в ньому компетентного знавця. Це був справжній енциклопедист вдачею, людина, що їй ніщо людське не чуже, що про все мала свою думку, часто оригінальну, глибоку тією непозиченою глибінню, яка показувала, що там, за цим високим чолом, вічно йде своя робота. Політика, економіка, письменство — і тут же поруч оповідання про якусь цікаву пригоду в горах або анекдот з віденського життя, або щось про рибальські здобутки десь на Стрию чи Черемоші („от-такого-о, — показує захоплено цілу руку, — щупака був витяг!"); тихий, короткий сміх і здивоване — дитяче „ей-де!", коли чув щось неймовірне, — і знов поважна розмова про „Бібель унд Бабель" (біблія та Вавилон), що саме тоді займали увагу культурного світу, і знов якийсь дотеп, гостре слівце з тихим сміхом. І нічогісенько, не вважаючи на титул, докторального. Просто, рівно, справді по-товариському. З ним хороше міг почувати себе кожен, бо цей серцезнавець якось угадував ваші інтереси і вмів себе до них достроїти. Бачив я його на Шевченківській вечірці в Стрию оточеного селянами: для кожного він знайшов у себе потрібне слово. І бачив його зараз же по тому в знайомій родині — як довго і весело розказував дітям, а вони тісненьким гуртом обсіли його і почували себе з ним цілком вільно, як з

своїм, рівним собі. Бачив знов же його зустріч з М. В. *Лисенком*: експансивний музика обняв його з словами: „Франко — це святий!" — „Н-но, хіба турецький!" — з тихим сміхом одповів у лад йому Франко, на вічні свої злидні натякаючи. Серед завжди трохи манерних і з нахилом до пози галичан Франко вирізнявся отією повною відсутністю всякої пози і фрази, як і відрізнявся од загалу своїм костюмом — вишиваною сорочкою серед пишних комірців і краваток, стареньким приношеним убранням, смушковою шапчиною серед церемонних циліндрів... Тим то до його й тягло так усіх приїзжих з України, і він нам здавався своїм. З ним було легко, нецеремонно, хороше.

Цей енциклопедист, що знав багато і знав по-справжньому, ніколи не висловлювався категорично, щоб прибити розмовника своїм авторитетом; догматичних ноток просто бракувало в його голосі. Скільки разів чув я, як на слова: „най пан доктор скажуть" — чулося протягло-нерішуче: „або я знаю", і вже потім тільки, серед розмови, виявилося, що він таки знає. Не любив Франко і панувати в розмові, використовуючи свою очевидну перевагу. Умів не тільки говорити, але вмів — і це головніше, бо трапляється так рідко — умів і слухати. Серед загальної розмови іноді змовкав і, здавалося, ввесь поринав у себе, в глиб якихсь йому тільки одному доступних відчуваннів. Я часто з-під газети спостерігав його під такі моменти і мені кожного разу приходив на думку Франків портрет малого Мирона: „невеличкі його сірі оченята живо бігають, дитиняче чоло стягається, — думка починає рушатися"... І тут я бачив: сірі очі дивляться десь по-за людей, на чолі легенькі зморшки, а рука машинально намацує якусь непокірну волосинку на щоці... раптовий рух головою, і волосинка лишається в пучках, а очі так само дивляться в далечінь, поза стіни, поза мури великого міста, і думка вітає... Мене раз-у-раз кортіло довідатись, де вітає тоді його думка: чи там рояться якогось нового твору *пляни і встають — снуються* образи творчої уяви; чи якась наукова проблема саме формується у виразисті силогизми; чи може згадка про отого самого щупака завела його на лоно природи, яку він так любив і розумів, і це справді відпочинок од трудового дня; а чи нова якась турбота мостить собі гніздо, чи просто „в душі глибока павза"?... Збігають хвилини... потім рвучкий рух, немов чоловік прокидається й скидає з себе щось навіяне та вертається до дійсности, притишене зітхання, коротке — „так-так" і поклик до кельнера: „платити!" Це означало — час одпочинку скінчено, поновляється трудовий день: треба вертатися до себе, на вул. Понинського, і братись до нескінченої роботи.

Працездатність мав Франко феноменальну, чисто селянську, сказав би навіть — мужицьку, як і отой мужицький рух, що ним вертався він од своїх мрій до дійсности, як і ота звичка — ходити вдома босим і розхрістаним. Працездатність і працьовитість тим дивніші, що умови його *приватного життя були*, скажу не зменшуючи, просто жахливі. На них не спинятимусь, бо про це може зарано ще й говорити... Одно треба одзначити, що працювати так, як працював Франко, не маючи свого кутка не то в хаті, а навіть на своєму писальному столі — це таке саме чудо, як обробляти поле на Везувії або справляти бенкет на кораблі в хуртовину. І так тяглося не місяці, не роки, а десятиліття, і найкращі твори Франкові написані всі серед таких обставин, що у кожної іншої людини давно опали б руки і принишкла б усяка охота до праці. Я частенько заходив до Франка, бо книжки на роботу про його міг дістати здебільшого тільки в його бібліотеці, — і кожного разу вертавсь приголомшений і прибитий його хатніми обставинами. А він — він наче не помічав того, наче дивився отими невидющими очима поза людей, як у хвилини задуми. Він навіть запрохував мене, як і бага-

тьох приїзжих, до себе жити. Я не зважився, хоч яке це було б для мене щастя і яка була спокуса — і сам Франко, і його велика бібліотека, повна уніків з перших часів галицького відродження! Не зважився — на якийсь місяць. А він же терпів те каторжне життя десятиліттями. І, здається, ніхто й слова скарги не чув од його... Просто, рівно, спокійно, без поз і фраз, ніс тягар свого життя, все перемагаючи своїм безконечним мужицьким терпцем, нездоланною упертістю й завзятістю в праці.

Ще зо два епізоди, що вириваю їх із сховку моєї пам'яті.

— А я оце перечитав допіру в коректі ваше оповідання, — якось каже Франко на наших посиденьках у Метрополі, — нічого, піде.

— Як то в коректі? — аж жахнувсь я. — Хіба ж таки ви дали до друку, не читавши? Адже ж могла б така бути дурниця, що потім тільки ахнули б.

— Та ні: якось я вмію вгадувати. Просто не було часу перечитати, а друкарня вимагала матеріялу. А втім пожертвував би тоді коректою, та й по всьому, — заспокоїв він.

Франко — редактор, що рідко коли пускав без редакторських уваг найменці дрібниці, іноді, як припікало перевантаження нагальною роботою, мусів спускатися на інтуїцію. І вона здебільшого не зраджувала його. Зрідка хіба траплялися такі оказії, як з одним опоніданням Кониського, надрукованим у „Літ.-Н. Вістнику" за чужим підписом і після того, як воно появилось, вже було в IV-му томі його творів. „Наша вина, — писав Франко до мене, — справді в тім, що ми, друкуючи не переглянули відповідного тома оповідань Кониського".

— Може маєте охоту поїхати зо мною до Стрия? — запитав раз Франко. — Мене запрошено зробити відчит на Шевченківській вечірці. От вам добра нагода побачити нашу провінцію, та ще таку, як Стрий!

Я залюбки на це пристав і другого дня ми рушили залізницею на Стрий. Дорогою Франко мені розказував про місця, якими ми переїздили, а Галичину ж він знав, як свої п'ять пальців.

— А на яку тему пан доктор читатимуть? — між іншим запитав я.

— Про Шевченкове „Посланіє"...

Це мене і здивувало, і трохи навіть збентежило. Саме перед тим я перечитав одну з давніх статтів Франкових, ще з періоду журнала „Світ", а в тій статті молодий критик з молодечою задирливістю розправився з „Посланієм", віднайшов у йому всякі гріхи смертні й засудив як твір мало не реакційний. Що ж він скаже тепер? — увесь час було на думці, але спитатися якось я не зважився і нетерпляче дожидав самого відчиту. Слухаю — і дивуюся: тонкий аналіз громадського значення Шевченкового твору з дотепними екскурсами в сферу поетики, і ні тіні колишньої загонистости. Зовсім інше, навіть навпаки... По відчиті кажу Франкові про своє враження, як про гарну після тієї давньої статті несподіванку.

— А, то пуста річ, — якось сором'язно перебив він мені мову.

— Молоді ми тоді, вважайте, були дуже, зелені, чужими все очима на річі дивилися. Драгоманов не любив „Посланія" — ну, то за ним вже і ми всі. Я умисне оце вибрав таку тему, щоб той давній свій блуд умисне виправити.

Франко не соромився своїх „блудів", часто навіть перебільшував їх, як і взагалі гостро та критично ставився до своїх праць. Ось що, напр., оповів він мені про свій курс історії українського письменства, коли я писав йому, що треба яко мога швидше його видати:

„... Як буде з моїм курсом історії української літератури, я й сам не знаю. Я дуже добре чую, як мало я підготований за-для такої роботи, як мало маю супокою і можности концентрації. Ще найбільше тягне мене стара література, до Котляревського, та отсе пр. Вовк із Парижа привіз мені запросини прочитати там зимою сього року Курс історії нової української літератури, зна-

чить, доведеться починати роботу з кінця. За зазначення помилок у російському нарисі буду дуже вдячний; сей нарис писаний мов з огня хапаний, майже весь — імпровізація, без джерел і справок, бо просто не було коли поритися в бібліотеці, а ще до того переривала роботу боротьба за статут у Н. Тов. ім. Шевч. та італійська подорож. Дещо поправок я вже й сам поробив. Розуміється, той нарис, який робитиму тепер, буде зовсім інакше збудований, та все таки поправки і узаги пригодяться".

Не забуваймо, що це говорить признаний тоді вже авторитет, член багатьох наукових корпорацій. І не тільки говорить, а дійсно так і почував, бо ж не раз траплялось, що він капітально переробляв свої праці, і не тільки щодо матеріялу, а й щодо самих висновків, поглядів.

Особливо у пам'ятку мені один вечір, на одинці з Франком перебутий. Це було за другого мого приїзду до Львова, під час Лисенкового ювілею. Ювілейні свята у Львові скінчились, ювілят поїхав на провінцію, а я другого дня мав вертатися просто до Києва. З Франком було тоді у мене декілька чисто ділових справ і ми сиділи тільки вдвох у популярній і в літературних кругах ресторації Нафтули. „Нафтула має добрий мід: ось попробуєм — веселіш піде розмова", — запропонував Франко і якісь веселі іскорки застрибали в сірих очах. „Мід" справді був добрий, „давався пити" і ділові розмови ми хутко скінчили. Та пляшка ще не була скінчена, йти не хотілось. Франко, видимо, спочивав. Мені — звичайно перед од'їздом — було якось тоскно: коли побачимось та чи й побачимось?.. Розмова сама собою якось настроїлась на елегійний тон, набрала інтимного характеру. Франко тим разом чимало говорив про себе, про свої настрої, про літературні свої симпатії. У мене крутилось на язиці одне питання, та я не став його чіпати. Річ у тому, що тоді вже була надрукована в „Кіевской Старинѣ" моя праця про Франка (Пѣвецъ борьбы и контрастовъ") і я знав, що взагалі Франко поставився до неї прихильно, ба навіть запропонував мені, дізнавшись, що цензура її пошарпала, надрукувати цілу в Галичині. Але було в ній одне місце, яке мені самому здавалось рискованим, — це те, де мова про споріднення Франкового таланту з „жорстоким талантом" Достоєвського. І Франко того вечора сам звернув увагу на це: „Дивно, як ви вгадали... адже я ніколи про це не писав. Достоєвського я люблю найбільше може з усіх письменників. Москалі самі не знають, який скарб посідають в особі цього геніяльного серцезнавця, не розуміють і не цінять його, як слід"... І полилась блискуча імпровізація про Достоєвського, гаряча, піднесена, ентузіястична, з мого погляду в багатьох точках сумнівна, але я не змагався, бо вгадував тут не так строгу логічну концепцію, як вилив певного настрою. Чимало говорив на цю тему Франко, потім коротка павза, звичайне „так-так" і поклик до кельнера: „платити!" Ми встали. Власне тут я завважив, що вставалося не так легко.

— Ов, а то що з вами?

— Та щось у мене, кажу, — з ногами непевне...

— А то мід, — посміхаючись одказав Франко. — Я вам умисне не говорив, що він дається пити, зате у ноги цупко вступає. От таку саму штуку зробив я і з Доманичевським (так під веселу руч звав Франко небіжчика Василя Доманицького), — от би ви побачили тоді його!..

І знов веселі іскорки, щось ніби школярське, застрибали в сірих очах, що допіру ще були повиті елегійною задумою від згадок про улюбленого письменника. Стрівся я з Франком геть пізніше — напередодні його недуги, ще незримої для сторонніх людей, та вже ніколи не бачив у його в очах тих блискучих іскорок.

Про останні свої побачення з ним — напередодні недуги і в недузі, коли від давнього Франка лишилась хіба тінь сама — не буду говорити.

Перед мене яскравіш стоїть образ його таким, яким я зазнав його уперше. Не запевнятиму навіть, що образ цей правдивий: просто таким він відбився в моїй пам'яті і таким донесла вона його і крізь пізніші нашарування часу, подій і вражіннів. Франко належить до тих людей, що не тратять, не програють, не змалюються, як підійти до них ближче, а ще виростають на справді велетенську постать. Знайомість з людиною не тільки не розбивала чарівливого враження, що справляв письменник, а ще те враження підсилювала, збивала в один монолітний образ, бо письменник і людина в йому не ворогували, не розходились, не йшли різко. Великий письменник, невтомний працівник, каменяр поступу непохитний був разом і просто хорошою, сердечною, товариською людиною, — і це до пошани перед діячем додавало ще втіхи особистого єднання. Це був — скажу так — гора-чоловік, що вивершувавсь незмірно над усім навкруги, але того сам не помічав і ще менш давав свою перевагу відчути кому іншому. І тому легко заходити з Франком у товариські зносини, легко говорити, а часом то й мовчати, не почуваючи умовної ніяковости. Умовності зникали перед його такою ясною й промінястою постаттю, і єднання з великим давало втіху, яку оцінити цілком можна тільки на великій відстані.

Екслібріс Товариства Письменників і Журналістів ім. Івана Франка у Львові роботи мистця Павла Ковжуна

ДВІ ЗУСТРІЧІ з Іваном Франком

о. А. Мельник

Записи про ці зустрічі переписую зі свого щоденника, який почав писати від 1908 р. і продовжую його по нинішній день.

Перша зустріч в 1912 р.

В цьому році викладав історію Галичини проф. Степан Томашівський. Я, слухач його викладів, зголосився виготовити працю п. н. „Історично-географічна топографія Рогатинського повіту", яку я мав прочитати на історичному семінарі.

Приготовляючи собі матеріял до праці, щоденно, у вільних годинах від викладів, перебував я в університетській бібліотеці, де вишукував потрібні джерельні матеріяли.

Одного дня сидів я при столику і переглядав деякі історичні джерела (акта ґродзке і зємске), які я розклав поруч себе на двох столиках. Підвівши очі, побачив я І. Франка, що увійшов із своїм сином до бібліотеки. Був зодягнений у ґранатову блюзу, й вишивану сорочку, без капелюха. Спаралізовані руки були спущені вниз. Підійшовши до мого столика, запитався: — Чи можу біля вас присісти?

— О, пане докторе — відповідаю — є для вас місце, я зараз перенесу книжки на свій столик, а цей другий буде до вашої диспозиції. І я зразу це зробив. І. Франко з трудом витягнув свій записник і сказав синові принести йому замовлені книжки, що їх вишукував йому тодішній головний бібліотекар, д-р Богдан Барвінський. Під час неприсутности сина Франко почав зі мною розмову.

— Звідкіля ви мене знаєте? — спитався. — О, пане докторе, хтоб вас з українців не знав? — відповів я. Я, студент університету мав не раз нагоду вас, пане докторе, бачити на вулиці, деколи в бібліотеці НТШ, — і тут в бібліотеці; знаю вашу наукову і громадську діяльність, я є сталим передплатником Літературно-Наукового Вісника.

— Як ви називаєтесь? — запитав Франко. — Андрій Мельник — відповідаю. Франко усміхнувся і каже: — справжнє українське прізвище, та й ще українське ім'я: Андрій.

— Звідкіля ви родом? — Я народився в Стрятині, рогатинського повіту, — відповідаю, та поет зразу перебив: О, славна ваша о с е л я, город з княжої доби, там була колись друкарня, власність львівського єпископа Гедеона Балабана. Там вийшов друком „Служебник" 1604 р. і „Требник" 1606 р. Цю друкарню продав єпископ ігуменові Печерської Лаври, Єлісеєві Плетинецькому.

— Я, пане докторе, про це знаю, бо я мав нагоду читати хроніку Стрятина, яка находилася в бібліотеці ґрафа М. Красіцького, писана частин-

но церковною, і подекуди польською мовами. Наша церква має дзвіницю, на якій ще досі висять дзвони, уфундовані єпископом Гедеоном Балабаном.

— Гарно, що ви такими речами займаєтесь, бо це ж частинка нашої історії.

— А де ви вчились в гімназії? — В Бережанах, — відповідаю. — Чи є там ще традиція про о. Маркіяна Шашкевича? — Є, пане докторе, нам старші громадяни показували околицю, де залюбки любив перебувати о. Маркіян.

— Чим є ваші батьки? спитав поет.

— Я, син малоземельного селянина, нас дітей було шестеро. Від другого курсу першої кляси до восьмої включно я мусів удержуватися з лекцій, бо батьки на двох морґах орної землі і на двох морґах сіножаті ледве могли удержати решту дітей.

О, це мені подобається, — сказав Франко, — що ви собі самі здобували науку. Такі самодіяльні діти не пропадуть в житті.

В цьому моменті підійшов син поета зі замовленими книжками і наша розмова урвалася.

На відхіднім я подякував поетові за зустріч і розмову, на що він заявив, що ще колись хотів би зімною зустрітися. Словами: — здорові були, — попрощав мене поет.

Друга моя зустріч з І. Франком

Після яких трьох тижнів праці в університетській бібліотеці над моєю доповіддю, підійшов Франко зі сином до мого столика і каже: — Вітаю вас, пане Мельник! Чи маєте сьогодні достатньо часу? — Так, пане докторе — відповідаю. — Якщо так, до добре, заждіть.

Поет казав собі принести дві книжки і доручив синові щось переписати, а сам попрохав мене до ботанічного городу біля університету.

В дорозі до городу тривожили мене думки, чи буду міг на все відповісти, а якщо пічне мене питати особливо про мій світогляд, чи зможу себе оборонити?

Прийшовши до городу, ми посідали на лавочку і почалася розмова.

— Який ваш погляд на світ і на життя? Чи ви вже усталили його в часі гімназійних студій, чи ще добиваєтесь? — запитав Франко.

— Пане докторе! Я є віруючий і мушу признатись, що почуваюсь тому щасливим. Великий вплив на оформлення мого світогляду мала релігійність і побожність моїх батьків. Їхнє прив'язання до своєї Церкви, свого обряду і народньої традиції могутньо впливали на стабільність моїх переконань. Я завважав, що вони чулися щасливими і спокійними. Я ніколи не міг забути знаменних упімнень мого батька, який одного разу так до мене промовив: — Вчися, сину і пам'ятай на Бога і на наш бідний і непросвічений нарід, бо віра і просвіта — то сила народу. Як скінчиш школи, не тікай від народу та будь близький до нього, бо бачиш, який він бідний і непросвічений. Слухаючи упімнень батька, я інколи вдаряв патичком по землі, і тоді навчала мене моя мати: — Ой, синочку, не бий нашої землички, бо вона вже побита нашими ворогами, вона наша кормителька, її радше поцілуй.

Ці упімнення моїх дорогих батьків я зберіг глибоко в серці і полюбив їх віру і любов до землі.

Вже в четвертій клясі під час перебування в рідному селі ділився я своїм знанням з односельчанами, даючи відчити в нашій читальні „Просвіти" з нашої історії, географії і з науки природи. Віру батьків я полюбив через читання релігійних ба навіть ворожих до віри книжок, бо бачив, що віра розв'язує мені всі питання життя, а невірство хаотизує й анархізує людську душу. У нас в Бережанах був таємний, самостійний гурток „Молода Україна", до якого я належав вже від третьої кляси. Він мав невеличку бібліотеку і там, в цьому гуртку розвивалося студентське життя. Студенти читали свої відчити, дискутували і приготовлялися до самостійного життя. Дім д-ра Андрія Чайковського був теж нашим при-

біжищем, де ми могли часом відбувати сходини і користати з його бібліотеки. Ми студенти бачили його часто в церкві, як служив до Служби Божої. З бігом часу я завважав, що в гуртку „М.У." починає проявлятися т. зв. прогресивна діяльність і вороже наставлення до віри і Церкви. Чимало учнів втратило віру, з колишніх народовців ставали космополітами і почали мріяти про колективізм, про спілку народів. Ще не пізнали своєї історії, не вміли вияснити, чому наш народ має дві історичні назви: руський і український, а вже почали мріяти про всесвітнє братерство народів, очевидно під чужим проводом: Москви або Польщі. Я залишив „М. У.", бо не міг погодитися з таким станом справи. Якщо ця молодь сама несвідома своєї національної назви, то як навчатиме свій народ?

Я обсервував всі явища природи і бачив, що вся механіка нашої плянети і всесвіту спочиває на законах, а якщо є в природі закони, мусить бути один законодавець. Я перестудіював грецьку філософію і бачив, як геній грецького духа в різних періодах часу підкорювався то матерії і створив матеріялістичну доктрину, то духові і витворював ідеалістичну. Атомісти базувалися на атомі й поза ним нічого не признавали, софісти стали скептиками, хоч чесноту вважали єдиним добром людини. Епікурейці бачили щастя в уживанні світа. Єдина перепатетична школа зі Сократом, Платоном й Аристотелем признавала матерію і форму цебто світ і духа. Ця доктрина була дуалістичною. І такі мандрівки людського духа від матерії до духа тривали і тривають в новітній історії людства. Я студіював теорію еволюції, дарвінізм і не знайшов там правди, бо вони проповідують, що світ і життя в ньому розвинулися шляхом самородства себто з неорганічної (мертвої) матерії під впливом тепла, електрики й інших чинників. Та ця монофілетична гіпотеза не вміє вияснити постання життя, бо як мертва природа могла зродити живу матерію ц. зн. як може дати, те, чого сама не мала?

Наука біології стверджує, що дарвінізм не може науково доказати, що життя постало шляхом самородства. Залишається нам віталізм, а саме переконання — всяке життя на Божому світі постало з живого.

Відносно ширення соціялізму по наших селах, я ставлюся до нього неґативно. Соціялізм не врятує народу, але його зруйнує. Чужі теоретики його видумали для своїх цілей і для державних народів.

Кожний нарід, замешкуючи якусь землю компактною масою, робить дану землю батьківщиною.

Коли наш мужик втратить землю, стане пролетарем, а соціялізм якраз цього хоче: забрати його батьківську землю, якою наш селянин так дорожить і через яку він стоїть на сторожі батьківщини, а яка є неначе фундаментом нашої народної будівлі. Дякую вам, пане докторе, що мене терпеливо вислухали.

Франко весело усміхнувся і каже: — Констатую, що ви є ідейний студент, великий народолюбець і мені подобається ваш погляд на світ і на життя, бо ви до нього дійшли шляхом поважних студій. Залишіться тим мельником, що здорове зерно зібрав, змолов і тепер може спекти хліб для свого народу. Бо не можна давати народові те, що йому шкідливе, годувати його здогадами. Люди роблять в житті помилки, бо, якщо б не помилялись, була б правда на землі, та лише правда все єднала шляхетні душі. Тримайтесь старої правди.

Якраз надійшов його син з бібліотеки. Поет на відхіднім запросив мене до своєї вілли; кажучи: а там я вам щось подарую.

Мушу признатися, що хотів я до нього зайти і був тричі під його віллою та не мав відваги. У вересні 1913 р. я виїхав до Риму, а по повороті в часі війни я продовжував свої богословські студії на Львівському університеті. Добре пам'ятаю день смерти і день похорону великого Поета: 28 травня і 31 травня 1916 р.

„Привіт Іванові Франкові в сорокліття його письменської праці 1874-1914"

В. Кедровський

Під таким наголовком у Львові в 1916 р. вийшов „Літературно-науковий збірник, накладом Ювілейного Комітету, з друкарні Наукового Товариства Імени Шевченка". За Ювілейний Комітет підписали: В. Гнатюк, І. Труш, С. Томашівський, І. Кревецький. Друк збірника був закінчений у 1914 році, але воєнні події затримали його випуск до кінця травня 1916-го року.

Від себе Ювілейний Комітет пише:*

„ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ ЗБІРНИК в честь ІВАНА ФРАНКА з приводу сорокліття його письменницької діяльности мав появитися в літі 1914 р. й обіймати: а) передмову ювілейного (літературного) комітету; б) бібліографічний огляд всіх писань Івана Франка; в) присвячені Ювилатові твори красного письменства; г) присвячені твори наукового змісту; ґ) спис жертводавців на ювилейний дар і рахунок приходів і видатків фонду, зладжений тов. вз. кред. „Дністер" і „комітетом ювилейного дару". Війна припинила, одначе, вихід збірника. З висше означених віддїлів надрукований в цїлости був тільки третій (в) і четвертий (г), частинно видрукований другий (б). Після увільнення Львова годі було продовжати друкованє збірника, наперед з огляду на загальний неспокій, на розрив зносин із закордонною Україною, дальше з огляду на знищенє друкарні, а головне задля того, що автор бібліографії писань Ювилата (Вол. Дорошенко) не в силі був продовжувати серед війни свою трудну працю і тому комітет, що займав ся виданєм, порішив відложити його вихід на перші хвилі по

* Зберігаємо правопис оригіналу — В. К.

війні. Тимчасом, одначе, воєнне лихоліття урвало й нитку життя Ювилата.

„В першій хвилі смутку після невіджалованої страти рішились ми випустити в світ готові відділи збірника, літературний і науковий, як цілість, а все инше видати окремою книжкою аж по війні. Чистий дохід із продажі збірника, що був призначений на фонд ювилейного дару для Івана Франка, буде ужитий на відповідне пошанованя його памяти. У Львові, 29 мая 1916."

Далі йдуть підписи чотирьох членів Комітету, згадані вище. Годі сказати тепер, коли ми відірвані від своїх земель, чи пощастило Комітетові решту готового матеріялу до збірника видати окремою книжкою.

В частині літературній вміщені твори 18 найвизначніших на той час письменників. Звертає увагу на себе те, що майже всі вони підписали свої твори власними автографами. Між авторами є чехи, два росіяни, болгарин, а решта українці.

Зміст літературної частини:

Іванові Франкові — Ян Рокита (Адольф Черні) (вірш).

Из поѣздки на пепелище Дунайской Сѣчи. Отрывок. „Нирвана" — В. Г. Короленка. (Російською мовою).

Камъни Идилия — П. Тодорова — (болгарською мовою).

Лука Чекін — М. Горького (російською мовою).

Триптих — Лесі Українки (Єгипет): I „Що дасть нам силу" (апокриф) і II Орфеєве чудо (леґенда).

Хома Прядка — В. Винниченка.

Ювилят — Т. Бордуляка.

Народня ноша — Леся Мартовича.

Кров — Л. Журбенка.

Таємниця Іванової душі — К. Галицького.

Чорні птахи. Виривок — Ю. Кмита.

Спогад — Уляна Кравченко. Вірш.

Де-що з моїх австро-руських споминок — Хв. Вовк.

Моя пригода з шибеницею (спомин) — Вол. Охримовича.

Невикористаний скарб (спомини) — Богдана Ярошевського.

На святі Котляревського (згадка самовидця) — Сергія Єфремова.

Мадярські переклади творів Івана Франка — Ю. Жатковича.

Порфирій Мартинович (ескіз до портрета) — Івана Труша.

Зміст наукової частини:

Дещо про вийстя вкраїнської народности — Хведора Коржа. Заперечення теорії Погодіна.

Сліди скитської культури в Галичині — Вол. Гребеняка (Львів). Автор доводить на підставі різних історичних праць та археологічних знаходок перебування скитів у Галичині.

Двѣ-три заметки изъ области древнейшого церковно-славянского перевода — Ватрослава Ягича (Відень). Порівняння церковно - слов'янського перекладу з грецьким оригіналом.

Несторъ Лѣтописецъ — Алексея Шахматова (Петербурґ). Порівняння „Повісти временних літ" з іншими літописами, особливо написаними в Києво-Печерському монастирі.

Гомер в галицькій літописи — Богдана Барвінського (Львів). Автор аналізує правдивість гомерівських цитат у Галицькім Літописі, хоч може взятих не безпосередньо з творів Гомера.

Козаччина в політичних комбінаціях 1620 - 1630 рр — Івана Крипякевича (Львів).

Крипякевич подає в своїй праці кілька розділів: 1) Маніфест до козаків 1631 р. (Пляни шведського короля Ґустава Адольфа). 2) Переговори Швеції з Семигородом. Меморіял про козаччину 1629 р. Авторство поглядів на козацьку справу. 3) Зносини Бетлена з козаками і православними. Болестрашицький. Місія Русселя і Тальрана до Москви. 4) Руссель у Швеції. Посольство Русселя до запорожців. Відношення козаччини до західних держав. Висліди дипломатичних змагань.

Один з моментів під Зборовом 1649 року. Критичний нарис Стефана Томашівського (Львів).

Томашівський подає докази перекручення поляками Зборівського трак-

тату ,як велику перемогу над військом Хмельницького, що заперечують історики Кубаля та Костомаров.

„Під протекцією курфірста". До історії політики П. Дорошенка. — Івана Кревецького (Львів).

Питання ,,Чому на початку 1671 р. і чому до курфірста звернувся П. Дорошенко? Відповідь на це питання дає коротка пригадка Кревецького про польсько - українські відносини з того часу й польсько-бранденбурзькі — з другого боку.

„Христос Пасхон" — львівські віршовані діялоги з 1630 р. — Василя Щурата. Подає докладний опис твору знайденого ним у бібліотеці монастиря ЧСВВ в Крехові, написаного і видрукуваного в 1630 році, а разом з тим і порівняння з грецькими та іншими творами про страждання Ісуса Христа. Цей твір, написаний слов'янським письмом, названо: „Вірші з траґедії Хс. пасхон, Григорія Богослова. Перші — в святий Пяток при положеню плащаниці до гробу; Другіє — на Пресвітлий День Воскресіння Господа Нашого Ісуса Христа".

З старшої писменности Угорської Руси — Гіядора Стрипського (Будапешт).

Автор подає відомості про деякі старовинні писання на Закарпатській Русі, нав'язуючи їх до церковного життя. Всі згадані автором твори писані слов'янською мовою й майже завжди разом з перекладом на латинську або мадярську.

Epopeja Bazylianska. Nieznany okaz Literatury rusko-polskiej — Alexandra Brucknera (Берлін).

В цій статті подаються відомості про деяких польських письменників, що писали „по-руськи", а також про „русинів", що писали по-польськи. Брікнер згадує деякі писання 17-18 століть.

Два епізоди з боротьби Гедеона Балабана з львівським брацтвом — Федора Срібного (Львів).

Подає відомості, які стверджують автентичність грамоти патріярха Єремії, що нею патріярх кинув клятву на провідників львівського братства в 1589-му році.

Kotljarewskyj's Travestierte Aeneide — von Alfred Jensen (Стокгольм).

Говорить про „Енеїду" Котляревського не як про відокремлений твір, а як про одно з явищ у черзі розвитку української національної творчости.

Українські думи — Миколи Сумцова (Харків).

Автор аналізує історичний розвиток українських дум і доказує, що вони мали великий вплив на стару і нову українську письменність. Думи надихали Котляревського, Гоголя, Квітку, Шевченка, Грінченка, Щоголева і матимуть ще немалий вплив на зріст національної свідомости.

Запропащена збірка угорських казок — Володимира Гнатюка (Львів).

Автор відшукав сліди невідомої до того часу збірки угорських казок. Він говорить: ,,При кінці 1912 року повідомив мене професор чеського університета в Празі, д-р Юрій Полівка, що, працюючи разом із проф. Йоганесом Больтем із Берліну над паралелями до збірки братів Грімів, попав на сліди збірки українських казок, яка не покривається ні одною, відомою йому з друку" Але цієї збірки не пощастило досі знайти, хоч В. Гнатюк натякає на деякі її сліди.

Z sennych widziadel ludzkosty — Jana Baudouna de Courtenay (Петербурґ).

В короткому нарисі автор дає огляд двох апокрифів, які дають матеріял про джерела народного світогляду і настроїв.

Український протипапський памфлет 16-го віку. „Історія о єдном папѣ римском" — Михайла Возняка (Львів).

Возняк ширше спиняється над літературою середніх віків, що знеславлює римських пап. Він доводить, що українські памфлети є переробкою з грецьких і навіть з латинських писань. І доводить, що вони є каригідною пропаґандою греків проти Риму.

З переписки письменників 1860-их років в Галичині — Титка Реваковича (Львів).

Цікава переписка Н. Вахнянина, К. Климковича і Д. Танячкевича. Подає цікаві відомості про український літературний рух у Галичині з часів Маркіяна Шашкевича.

Кандидатура Федьковича на посла — Ярослава Гординського (Львів).

Ця коротка замітка дає вияснення, чому Федькович перепав при виборах до буковинського Сойму.

Основи відродження білоруського письменства — Іларіона Свєнціцького (Львів).

Свою невелику працю автор розбив на шість відділів: ,,1) Право на самостійне культурне життя; 2) Ідейний підклад білоруського письменства; 3) Польсько - білоруська школа; 4) Російсько - білоруська школа; 5) Письменники Білоруси і 6) Деякі паралелі і висновки".

Povidky lidove o zkroceni zle zeny — Jiriho Polivky (Прага).

Автор пише, що від'ємний характер деяких жінок подібно висвітлений в певних творах письменників і в народних переказах майже в цілій Европі, починаючи з Сибіру й до Лондону.

Ярмарки на дівчат. Причинок до української етнольоґії. — Зенона Кузелі (Чернівці).

В статті подаються відомості про цей старовинний звичай, що ще зберігся в деяких околицях Карпат. На такому ,,ярмарку" сходилися дівчата й хлопці, щоб вибрати собі пару. Звичай цей в стародавніх часах існував і в інших народів Европи. Є відомості про такі ,,ярмарки" ще з часів Геродота — так звані ілірійські звичаї.

Проба упорядкования українських говорів — Івана Зілинського (Львів).

В широкій уґрунтованій розвідці Зілинський, між іншим, пише: ,,Тільки народні говори можуть виповнити бракуючі, посередні звена поміж поодинокими мовами. Ідіоми простого люду, що живуть і розвивають ся через несвідому традицію устних зносин, можуть подати дослідникови багато ясніший образ сучасного стану та історичного розвою язика, як штучні мови".

Вокативи в українській мові — Євгена Тимченка (Варшава).

У висліді переведеної аналізи автор стверджує, що в сучасних слов'янських язиках вокатив ,,доховав ся, опріч українського, в болгарськім, сербськім, чеськім, словацькім, горішно і долішнолужицькім і польськім, але затратив ся в великоруськім і словінськім".

Наукова частина збірника, що обіймає 390 сторінок, подає численні джерела, на які покликаються автори різних наукових статтей. Літературна частина збірника має 183 сторінки. Збірник виданий форматом великої вісімки, на доброму папері й гарно оздоблений орнаментами.

Так, ми пролог...

Написав МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

...Пролог, не епілог...
ФРАНКО

Так, ми пролог. У вас і королі,
І шибениці, і церкви, й картини.
А ми — лиш проба першої людини,
Нас тільки вгора зліплено з землі.

Ми ще ніколи не були собою,
Не піднімали стяга на морях
Ні по гужих, невиданих краях,
Де квіти квітнуть барвою новою.

Ми без'язикі, безіменні, ми —
Німа вода холодного світання,
Слизький туман. Ми привидів громада,
Що непомітно ходить між людьми.

І раптом — кров у жилах закипіла,
Пройшло по тілу радісне тепло,
І творча мисль осяяла чоло
І мозок бідний дивно оживила.

Народи й царства! Днів і поколінь
Моря дзвінкі! Дивуйтесь немогутнім:
У давнім ваше, наше — у майбутнім!
Для вас земля, а наша — далечінь!

Слово

Написав ВОЛОДИМИР СОСЮРА

Як сурма, що кличе до бою,
Як поклик ранковий гудка,
Звучить в кожнім серці луною
Безсмертнее слово Франка.

Любов до Вітчизни своєї
У ньому як радісна даль,
І огненна муза Мойсея
И зів'ялого листя печаль.

Гостріше воно за багнети,
Ясніше за сяйво заграв —
Безсмертнее слово поета,
Що все для народу віддав.

Живе в ньому серце велике,
І юне воно, і нове.
Хай дні умирають без ліку,
А слово поета живе!

То гаснуть дерев силуети,
То знов розцвітає блакить, —
Безсмертнее слово поета
В граніті, у бронзі дзвенить.

Як сяйво світів над світами,
Відбите на сталі клинка,
Ти житимеш вічно між нами,
Безсмертнее слово Франка!

До історії двох Франкових сонетів

Михайло Лоза

Маємо на увазі сонети 38 і 39 із циклу „Тюремні сонети". Деякі видавці позначують їх числами 44 і 45. Розбіжність в нумерації береться звідси, що в одних виданнях „Леґенду про Пилата", яка складається з трьох сонетів, позначують одним числом 36, а „Криваві сни", які складаються з чотирьох сонетів, спільним числом 37. В інших виданнях для кожного окремого сонета дається окреме чергове число.

Перший із сонетів, про які мова в нашій статті, починається словами:

Багно гнилеє між країв Европи...,

а другий:

Тюрмо народів, обручем сталевим.

Існує загальний погляд, що обидва сонети стосуються Росії. Цей погляд базований на тексті першого видання сонетів, здійсненого в 1893 році у Львові в збірці Франкових творів під назвою „З вершин і низин". З цензурних причин Франко в друкованому тексті сонетів мусів приховати дійсного адресата і замість назви „Австрія" вживав назви „Росія", бо зміст сонетів вірно характеризує тодішню Австрію.

За першим виданням пішли й пізніші видавці і не виправили тексту, хоч цензурні зумовлення, які були актуальні під Австрією, згодом відпали. В ранніх підсовєтських виданнях (маємо на увазі роки так зв. українізації) теж не змінювано тексту, хоч звернено увагу на те, що Франко замінив з цензурних мотивів слово „Австрія" на „Росія". За одним із таких видань пішла тут на еміґрації „Книгоспілка", яка з нагоди 100 роковин народження Франка перевидала його твори у 20 томах. „Тюремні сонети" в цьому виданні уміщені в другій частині 15-го тому. Стосовно 38 і 39 (чи згл. 44 і 45) сонетів на сторінці 44 згаданого тому поміщене таке пояснення:

„В цих двох сонетах (1. „Багно гнилеє", 2. „Тюрмо народів") — Франко має на увазі стару Австрію, але з цензурних причин замість слова „Австріє" вживає „Росіє".

В розділі „Уваги" в тому самому томі на сторінці 299 находиться ще докладніший коментар відносно обидвох сонетів. Автором коментаря був академік А. Кримський. Коментар написаний 1926. Істотне місце цього коментаря звучить:

„Ів. Франко, друкуючи свою збірку „З вершин і низин" (йде про видання 1893 р. — прим. М. Л.), надсилав до мене (звичайно в запечатаному конверті) кожен готовий аркуш збірки негайно ж після того, як він друкувався, і часами робив на полях деякі свої зазначки. Цей примірник „З вершин і низин", що він мені отаким-то чином потроху

прислав, тепер належить Українській Академії Наук і переховується в книгозбірні Комісії Словника Живої Української Мови. В ньому на сторінці 182 кожен охочий може прочитати власноручну, чорнилом зроблену виправку Ів. Франка до сонету ном. 44. Слово „Росіє" в 4-ому рядку Франко закреслив і надписав „О, Австріє!" а разом викреслив слово „лиш" як позаметрове, щей поставив збоку той коректорський знак, що ним у друкарнях зазначають теє слово або тую літеру, яку треба викинути. Після того 4-ий вірш має читатися ось так:

„О, Австріє! Де ти поставиш стопи..."

Згадує в своєму коментарі А. Кримський ще і про той факт, що після виходу у світ збірки „З вершин і низин" галицький москвофільський критик Юліян Яворський написав на неї рецензію і помістив у першому числі львівської москвофільської „Бесіди" за 1894 рік. Спиняючись на обидвох тюремних сонетах, Яворський звернув увагу на нелогічність змісту. У зв'язку з тим поставив він навіть питання, чи Франко — мовляв — не хотів називати інакшого адресата замість Росії ?

Подібне ствердження находимо в праці Михайла Возняка про Ів. Франка „Велетень думки і праці", що вийшла в Києві 1956 р. На сторінці 18 читаємо:

„Лицемірство національної політики австрійського уряду та конституції, її консервативність та її наслідки Франко змалював у двох тюремних сонетах, написаних 4 жовтня 1889 року. В надрукованому за життя поета тексті обидва сонети нібито стосуються царської Росії. Відкритий в посмертній спадщині о р и г і н а л стверджує, що вони звернені до Австрії, на що вказує і їх зміст".

Дехто може сказати, що до праці М. Возняка можна мати застереження з того погляду, що писав він її в часи, коли все — а в тому числі і наука, була вже під строгою контролею комуністичної партії. Москалям, які намагаються зробити з Франка приятеля „великого русского народу", незручно мати твори Франка, в яких він виступає проти Росії. З того огляду москалі просто наказали Вознякові спрепарувати працю саме в такому дусі. Немає сумніву, що підсовєтські науковці мусять часто допускатися різних фальшувань і перекручень. Але в даному випадку треба Вознякові вірити, тим більше, що він не єдиний висловив такий погляд. До Кримського, який висловив свою думку в часі, коли науковці користувалися більшою свободою, можна мати більше довір'я. Зрештою найсильнішим арґументом являється таки зміст обох сонетів. Як же ж Франко, пишучи про Росію, міг би був про неї казати:

„Ти не січеш, не б'єш, в Сибір не шлеш".

Або:

„Отак і ти попутала народи,
Всім давши зверхні вигляди свободи,
Щоб одні одних гризли і дусили".

В Росії за Франкових часів ніякої свободи, навіть і зверхнього вигляду такої свободи, не було. Власне таку сповидну свободу надала була своїм підданим народам Австрія.

Справу цю порушуємо виключно з метою встановлення наукової правди, і ніяк не хочемо цим злагіднювати гостроти протимосковських п и с а н ь Франка, який був однаковим ворогом як московського так і австрійського деспотизму, як московської, так і австрійської тюрми народів. Тому то ідеалом Франка була власна держава, що аж надто маркантно видно із вірша-гимну „Не пора, не пора".

УНС
між двома Конвенціями

Ярослав Падох

Останнє чотиріччя, що простяглося поміж двома конвенціями Українського Народного Союзу, залишить в історії життя української заморської громади дуже замітний слід. Самий перелік подій, які домінували в останніх чотирьох роках, говорить про те, що рідко зустрічається разом стільки незвичайних років. Після важливого конвенційного 1962 року, прийшов рік 1963, коли сповнилося сімдесят літ існування найстаршого, не тільки у вільному світі, але взагалі, українського часопису „Свобода", який виконав епохову працю в організації та національному самовизначенні американських українців й приспішив утворення першої, загальної, національної організації українців на цьому континенті. По-мистецьки виконана пам'яткова медаля засновника „Свободи" й батька українсько-американської преси о. Григорія Грушки, роботи автора пам'ятника Лесі Українці, Михайла Черешньовського, закріпила ці пам'ятні роковини поза пресою, що живо відгукнулася на цей ювілей, який був водночас ювілеєм української преси поза межами України.

Після сімдесятиріччя „Свободи" в 1964 році прийшов ювілей її видавця, нею утвореного Українського Народного Союзу, подібно, як вона, першого й найбільш заслуженого для організації українського народного життя в Америці, товариства. Якщо рахувати історію українського масового поселення на цім континенті на бодай сотню років, то історичне життя української громади, тобто свідоме життя під власним іменем і для власного добра, оправдано числиться щойно від появи першої української газети та утворення першої загальної, на крайову міру закроєної, громадської установи. Українська заморська громада згідна в тому, що постання Українського Народного Союзу утворило епоху в житті нашої еміґраційної громади на Західній півкулі. Сімдесятирічний ювілей цієї установи був водночас ювілеєм української організованої, свідомої свого походження і призначення, громади.

Ці два ювілеї не тільки пригадали нашій суспільності історичне значення її найстаршої установи та її органу, але й наклали на ювілятів особливі обов'язки скріплювати та поглиблювати їх службу для добра своєї національної громади. Це почуття відповідальности за долю нашої заморської спільноти збільшило пам'ятне стоп'ятдесятиріччя з дня народження патрона Українського Народного Союзу і всього народу українського, Тараса Шевченка, яке в най-

більш загальний і спонтанний спосіб відмітив ввесь український нарід, як в Україні, так і поза нею. Побудова пам'ятника Шевченкові у Вашинґтоні відсунула на задній плян навіть найважливіші завдання поодиноких організацій і громад, в тім також Українського Народного Союзу. Великий вклад гроша в здвигнення Пам'ятника й куди більший вклад енергії й відданого труду провідних органів та всіх його низових клітин були новою даниною цієї установи не тільки для свого патрона, але, як завжди бувало в минулому, для всієї своєї громади.

Щойно в наступному, в час, коли пишуться ці слова, ще не закінченому 1965-му році, союзовий загал міг знову віддатися союзовим справам. Рік цей є роком введення багатьох важливих змін і поліпшень у союзовій службі своїй громаді, зокрема в ділянці щораз кращого, модерного й дешевого життьового забезпечення. І числом і вагою цих вдосконалень, цей рік надовго запишеться, як виїмковий рік великих союзових „новин", які завершили ряд змін і поліпшень, введених в останніх чотирьох роках. Це також дає повне право визнати і цей останній рік визначним роком у житті Українського Народного Союзу і всієї рідної громади, серед і для якої він трудиться.

Після такого замітного чотиріччя відбудеться чергова , чотирирічна 26-та Конвенція Українського Народного Союзу, в травні недалекого вже 1966 року. Щоб дати їй відповідну перспективу, варто звести підсумки праці і її здобутків від попередньої, 25-ої Конвенції.

Скріплення культурної служби

Освідомну працю серед своїх та інформативну акцію між чужими провадив Український Народний Союз у великій мірі культурними засобами, видаючи газети в українській та англійській мовах, друкуючи книжки про Україну, її історію, культуру й державні аспірації і змагання. Побіч організаційних змагань за об'єднання всієї української заморської громади, ці намагання лягли в основу національної служби цієї установи, яка, поруч господарської служби, допомогла українцям в Америці здобути те визнання та повагу, якою вони тепер втішаються.

Цю традиційну культурну службу вів інтенсивно Український Народний Союз зокрема в останньому чотиріччі. Вона позначилася такими історичними здобутками, як надрукування першої чужомовної української енциклопедії в англійській мові та побудова пам'ятника Шевченкові у Вашинґтоні. Ледве чи можна було краще відмітити сімдесятиріччя найстаршої української заморської установи. Англомовна Енциклопедія Українознавства зостанеться історичною подією, і то не тільки для української еміґрації. Стотисячний кошт і величезний труд, вложений в появу цього історичного твору, який ще не закінчено, виплатиться сторицею. Він назавжди свідчитиме про те, що Український Народний Союз в своє сімдесятиріччя далі присвячував свій труд і засоби загальній українській справі.

Не менше почесну вимову має й назавжди матиме величний пам'ятник патронові нашої установи в столиці З'єднаних Держав Америки. Значення Українського Народного Союзу в побудові цього справді історичного і маніфестаційного пам'ятника не тільки в тому, що він дав почин і перевів перші піонерські заходи для здобуття дозволу на його встановлення. Що важливіше — то це те, що загал членства цієї установи, її централя і велика більшість її п'ятисот відділів, розкинених по двохстах українських громадах, взяли спонтанну, але водночас зорганізовану участь у збірці фондів на пам'ятник та в його незабутньому маніфестаційному відкритті з участю героя останньої світової війни й колишнього президента З'єднаних Держав, Айзенгавера. Коли важко злічити й оцінити труд стотисячної маси українського

Головний Уряд Українського Народного Союзу біля пам'ятника Шевченкові під час річних нарад на Союзівці в травні 1965 року.

Народного Союзу в будові пам'ятника, то все ж можемо бодай приблизно встановити її жертвенність. До 5,000 долярів, що їх вплатила на пам'ятник централя та до суми 1,000 долярів, які склали 8 окружних комітетів і понад 11,000 долярів, які пожертвували 233 Відділи УНС, треба було б дочислити пожертви тисяч членів, які склали їх на заклик УНС. Громадна участь союзового членства в цій найбільшій українській акції в ЗДА буде записана в історії нашої установи, як одно з більших її досягнень.

В минулому чотириріччі утворено Стипендійний Фонд, який уже двічі, в роках 1964 і 1965, уділив стипендії, здебільшого на студії українознавства. Завдання Фонду давати стимул і підмогу для академічних студій в усіх ділянках українознавства та підготовляти майбутніх провідників нашого громадського життя поза межами України.

Чимало інших акцій та починів виповнили національну, зокрема культурну, діяльність Українського Народного Союзу в минулих чотирьох роках. Продовжувалися дитячі табори та курси українознавства на Союзівці, яка, поруч культурного осередку, стала також літньою столицею української молоді та її спортової активности. Виходили, як і раніше, заходом та коштом УНСоюзу українськомовна „Свобода" та англомовний „Український Тижневик" й продовжувала свою неоціненну службу у вихованні молодого покоління „Веселка", сполучена із значними грошевими вкладами УНСоюзу. Щорічні календарі та ряд нових книжок із нарисом Історії Українського Народного Союзу А. Драгана збагатили великий скарб видань нашої установи, запопадливо складаний від самого початку її існування. Оглядаючись назад, спокійно можна сказати, що в останнім чотириріччі Український Народний Союз доклав належних старань для того, щоб виконати своє традиційне зобов'язання відносно своєї громади на полі культурному. Чи це саме можна також сказати про іншу, не менше важливу ділянку своєї громадської праці, а саме про ділянку господарську?

Вдосконалення забезпеченевої служби

Є чимало українських організацій поза межами України, які трудяться

для культурного або господарського піднесення своєї національної громади. Особливістю Українського Народного Союзу є те, що він статутово й на ділі присвячує свою працю і фонди для одного і другого. Піднести свою громаду під культурним оглядом і водночас запевнити їй господарську незалежність, — це дві рівнорядні ділянки діяльности цієї установи. Коли висліди господарської праці УНСоюзу не є такі спектакулярні чи відомі нашому загалові, як здобутки культурні, то все ж господарська, забезпеченева діяльність його є не менше важливою, як ділянка організаційна, освідомна чи культурна. А висліди цієї господарської праці у великій мірі залежать від самої громади і того, як розуміє вона значення, особисте і національне, господарської незалежности. Таке зрозуміння й наставлення українців є ще піснею будучности. Ми й далі остаємося непоправними ідеалістами, і всяка поважна думка про **плянове** господарювання важко зароблени грошем, спертим на незрівнянних зразках західнього світу, для нас є мало сприятливою. Тому й інколи поверх сімдесятиріччні успіхи союзової праці на полі господарським остаються в тіні куди більш спектакулярних успіхів на національному й культурному полі.

Та все ж УНСоюз з найбільшою повагою ставився всі роки свого існування до своєї господарської місії серед рідного громадянства, стараючись в можливо корисний спосіб заспокоювати його господарські потреби передусім у ділянці життьового забезпечення. Майже не було року в його історії без поліпшення цієї служби. Це, зокрема, відноситься до останнього чотириріччя. Протоколи річних нарад Головного Уряду УНСоюзу поміщають довгу чергу нових вдосконалень у забезпеченевій праці установи. А вже особливо багатим на ці „новини" був останній 1965 рік.

Новий товар

До більшого числа, так сказати б, традиційних союзових забезпеченевих планів, які постійно вдосконалюються, чи то зменшуючи висоту вкладок за них, чи облегшуючи умови забезпечення ним, в останніх двох роках прибули два зовсім нові пляни: забезпечення акцидентове і термінове. Відома річ, що навіть найбільше насичений товаром ринок вимагає нового товару. Найкращі автомобілі мусять бути постійно вдосконалювані і, що більше, змінювані, бо покупець бажає нового товару. Подібне діється в ділянці життьового забезпечення. Щороку на ринку появляються нові забезпеченеві грамоти (поліси) або входять „в моду" певні, вже відомі, але до того часу непопулярні грамоти.

Знавці забезпеченевого діла свідомі того, що є лише декілька основних родів життьового забезпечення, яких повністю вистачає для належної забезпеки осіб і цілих родин. Але вимога ринку не є маловажною річчю і тому, побіч основних забезпеченевих планів, є ціла плеяда різних варіянтів, пристосованих до спеціяльних вимог чи ситуацій.

Основними родами забезпеченевих грамот є забезпечення на все життя, забезпечення вивінувальне й забезпечення термінове. Важливою відміною цих трьох родів є забезпечення акцидентове. Донедавна УНСоюз забезпечував своїх членів двома основними родами: доживотнім й вивінувальним забезпеченням. В широкий вахляр грамот УНСоюзу, для старших і для молоді, ввійшли в цім році забезпечення термінове, а рік раніше — акцидентове.

Потреба окремого (до того часу існувало тільки додаткове подвійне забезпечення на випадок акцидентової смерти) акцидентового забезпечення була викликана щораз більшим зростанням акцидентів, зокрема на щораз більше переповнених автових шляхах. Пересічно два з половиною мільйони випадків річно роблять прямою конечністю особливе, і то високе, забезпечення від наслідків акцидентової смерти чи каліцтва. Тому, не зважаючи на значний риск, сполучений з

таким забезпеченням, УНСоюз ввів у 1964 році окреме акцидентове забезпечення, яке за дешеву вкладку (в молодшому віці 85 центів місячно!) забезпечує членів до десяти тисяч долярів. Масове користування цим новим забезпеченням лежить не лише в особистому, але й в національному інтересі нашої громади, бо воно часто допомагає в нещасті, яке приносить нежданa, внаслідок акциденту, смерть батька, зберегти родину й запевнити належне виховання й освіту осиротених дітей. На жаль, це дуже популярне серед американців забезпечення дуже помалу приймається серед нашої громади. Дуже поквапна до американізації в ділянці культури, вона виявляє подивугідний спротив американізації в господарському житті.

Другою новиною серед забезпеченевих планів є введена в поточному році грамота термінового забезпечення. Є це найпростіша форма життьового забезпечення. Вона забезпечує виплату забезпечення тільки після смерти забезпеченого, і то тільки на означений час, п'ять чи десять років. Після цього забезпечення кінчається. З уваги на те, що на цій грамоті не утворюється ніякої грошевої резерви, є вона відносно дуже дешева й тому дозволяє за найменшу ціну здобути найбільшу суму забезпечення. При ноторійному, дуже низькому, забезпеченні нашого загалу, пересічна висота якого бодай уп'ятеро нижча від висоти забезпечення пересічного американця, ця грамота дає нагоду для тих, що ще не забезпечені, забезпечитися цією дешевою грамотою, і то відповідно високо, **тим більше, що її видається на суму не нижчу як 5,000** долярів. Ті, які вже є забезпечені, але недостатньо, дістали змогу невеликим коштом значно підвищити суму свого забезпечення. Бо питанням, вартим уваги, не є чи хтось забезпечений, але чи забезпечений **достатньо**. Коли ще взяти до уваги, що ця нова грамота може бути замінена кожночасно на інший рід забезпечення включно до забезпечення на все життя, і то без додаткових лікарських оглядин, оправдано можна вважати введення цього нового „товару" за великий крок уперед в забезпеченевій службі УНСоюзу.

На вищому ступені забезпеченевої служби

Введення цих нових забезпеченевих грамот дало змогу УНСоюзові перейти на новий, вищий, можна сказати третій, ступень забезпеченевої діяльности. Першим ступенем було забезпечення на будь-яку суму, звичайно на суму номінальну, п'ятсот або в кращому випадку на тисячу долярів, щоб тільки стати членом УНСоюзу і в ньому, як прийнялося казати, „стояти". Довгі десятиріччя союзові секретарі та організатори практично не звертали уваги на те, на яку суму забезпечується той, кого вони приєднали до УНСоюзу. Для них найважнішим був національний бік справи: приєднання ще одного зорганізованого члена до української свідомої громади. Забезпечення на мінімальну суму було звичайно завершенням усієї забезпеченевої акції, і коли хтось „стояв" в УНСоюзі, його звичайно вже ніхто й ніколи не старався наклонити до підвищення суми забезпечення чи зміни пляну забезпечення, щоб пристосувати до кожночасних вимог забезпечення і його родини.

Другим щаблем забезпеченевої діяльности УНСоюзу, на якому він досі стояв, було намагання приєднати члена і його забезпечити на можливо високу суму **одною** з традиційних союзових грамот. Якщо новоприєднаний член придбав одну грамоту на відповідно високу суму, на цьому звичайно кінчилася акція його забезпечення.

Введення нового „товару", а саме грамот акцидентової і термінової, дає змогу в кожному випадку забезпечення людини чи родини уложити відповідний плян забезпечення, і то не тільки на відповідний час, але й на все життя. В цей плян входить комбінація давніх, основних родів забезпечення із забезпеченням терміновим і акцидентовим. Всі ці три роди забезпечених грамот мають своє окре-

ме призначення. Всі вони сполучені разом, при відповідному доборі грамот та сум забезпечення кожної з них, можуть дати не номінальне, але **повне** забезпечення. При всій важливості збільшення членства УНСоюзу, тобто придбання нового зорганізованого членства української громади, не можна на задній плян відсувати справжню ролю життьового забезпечення, отже забезпечення, достосованого до потреб забезпечених і їх родин. Останні зміни в системі забезпечення УНСоюзу мають це на увазі.

Статичне забезпечення („стояння в Союзі") має заступити жива забезпеченева акція, яку слід стільки разів у житті зміняти, скільки разів наступають зміни в стані людини чи родини (число і вік дітей), їх фінансових умовах (підвишка заробітку) та інших особливих обставинах. Номінальне забезпечення повинно бути заступлене забезпеченням реальним, тобто таким, що хоч і коштує чимало, дає повне або наближене до повноти забезпечення. Членство в УНСоюзі, хоч яке воно цінне з національного погляду, має бути заступлене відповідним забезпеченням у ньому, яке, очевидно, сполучене з членством в цій національній установі та участю в усіх її на національну міру закроєних акціях. А все це має спиратися на дбайливо складеному досвідченими знавцями діла пляні, достосованому до сучасних й майбутніх потреб забезпеченого. В цьому і полягає вага переходу УНСоюзу на новий, третій, щабель забезпеченевої служби своїй громаді. Треба бажати їй, щоб вона оцінила значення відповідного та достатнього життьового забезпечення і скористала з нових можливостей, які їй приготував УНСоюз.

Знижка вкладок і підвишка дивіденди

Щоб зробити УНСоюз справді безконкуренційним і щоб якнайбільше поширити серед нашої суспільности давній й новий „товар", тобто всякі роди забезпечення, з 1 липня 1965 року переведено ревізію вкладок за забезпечення і їх значно обнижено. В час, коли все дорожіє, УНСоюз не тільки обнизив вкладки, але також значно, бо кругло на сто відсотків, підвищив дивіденду, яку члени одержують кожного року. Обнижка вкладок особливо стосується забезпечення на 3,000 долярів і більше. Це зроблено для того, щоб допомогти нашим землякам нарешті приступити до належно високого забезпечення. Коли пересічна сума забезпечення американця виносить коло 7,000 долярів, то ця сума в українців ледве переходить суму 750 долярів. Коли пересічна сума забезпечення американських родин, які користають із життьового забезпечення, виносить 16,000 долярів, то ледве чи пересічна українська родина має більше забезпечення, як на дві-три тисячі. Останні заходи УНСоюзу спрямовані на радикальну зміну цього некорисного відношення, бо щойно тоді забезпечення матиме реальну вартість для забезпечених і їх родин.

Нові вкладки УНСоюзу сперті на нових наукових студіях довжини людського життя та новому досвіді в ділянці життьового забезпечення, яке не без причини уважають за найбільший бизнес Америки. Вони подані в новонадрукованій книжечці вкладок, яку попереджає вступ, що може служити за невеликий підручник життьового забезпечення.

Інші поліпшення

Годі в цій статті перелічити всі поліпшення, введені в забезпеченеву діяльність УНСоюзу впродовж останніх чотирьох років. Наборзі варто згадати, що поліпшено, тобто спрощено, самий процес забезпечення членів, від нової, більш прозорої, членської аплікації до остаточного продукту того процесу — забезпеченевої грамоти. Ця остання в найбільш приступних словах інформує забезпеченого про рід, суму і час виплати забезпечення, яке він придбав; про висоту і час плачення вкладок; хто є спадкоємцем забезпеченого тощо. І форма і мова нової грамоти дозволя-

ють кожному, навіть мало ознайомленому з життьовим забезпеченням, самому довідатися, що він набув і на яких умовах.

До замітніших новин, введених в останніх роках, належить змога уділяти забезпечення також особам, які не втішаються повним здоров'ям, звичайно за дещо підвищеною вкладкою. Раніше УНСоюз приймав тільки вповні здорові особи. Злагіднено також вимоги лікарських оглядин кандидатів на забезпечення, підвищено суму забезпечення навіть для літніх людей, які не перейшли 65 років і шість місяців життя, скасовано обмеження виплати забезпечення у випадку смерти в часі війни і введено чимало інших, не менше важливих, змін та поліпшень.

Поза забезпеченням УНСоюз виконує дуже важливу господарську службу для своїх членів і різних світських та церковних установ, уділяючи їм низькоопроцентовані позички на придбання домів, церков та народних домів, що дозволяє ще вище підносити рівень нашого особистого й громадського життя.

Назустріч вимогам часу

Хто не погодиться з нами в тому, що з кожним роком, здається з кожним днем, важче організувати рідну громаду та вдержувати непослаблену її громадську активність. Здавалось би, що коли громада менше цікавиться громадським добром, вона більше дбає про добро власне. Бодай у ділянці життьового забезпечення в рідних, українських, організаціях цього не видно. З кожним роком важче переконувати наших земляків у потребі життьового забезпечення, як засобі влаштування спокійної старости і, що важливіше, забезпеки своїх рідних від руїни їхніх плянів, а часто їх життьового успіху взагалі, на випадок непередбаченої, п е р е д часної смерти голови родини.

Тим часом асекураційний бизнес в З'єднаних Державах і Канаді буйно розвивається і, як від років, є найбільшим бизнесом, більшим від промислу, який осягнув фантастичні розміри, чи банківництва. Асекураційні компанії мають майна багато більше, як всі американські промислові установи, включно з Дженерал Моторс і Фордом, як всі американські банки, взяті разом. Дві третини усіх американців забезпечені, і то на високі суми. Десятки тисяч добре вишколених аґентів асекураційних колосів постійно збільшують число забезпечених і їх поліс. Щораз нові роди грамот манять, при помочі всіх засобів реклями, нові мільйони людей, які чекають на своє забезпечення або на його підвищення.

Це все, на тлі нашої відсталости в господарських справах, ще більше утруднює працю українських забезпеченевих установ, які не можуть собі дозволити на дорогу рекляму, зокрема телевізійну, які не мають змоги вишколювати своїх аґентів у професійних школах, де навчання нерідко триває шість, а то й більше місяців повноденної праці, які не бажають зміняти свого громадського характеру на бизнесовий.

Та все ж УНСоюз намагається додержати кроку з американськими бизнесовими колосами. Від років йдуть намагання якнайкраще вишколювати своїх організаторів та виборних відділових урядовців, включно з головним секретарем, який відбув університетський курс для керівників організаційних відділів забезпеченевих установ. На Союзівці ведеться щорічний центральний вишкільний курс, а по більших союзових округах, бодай щодругий рік, відбуваються прискорені й скорочені окружні курси. Учасники курсів знайомляться не тільки з практичною стороною життьового забезпечення, але також з його теоретичними основами. Сотні відділових секретарів перейшли ці курси в останнім чотириріччі, і в наступні роки ця тривала програма перешколу союзових діячів буде продовжуватися. Вона напевно матиме глибокий вплив на рівень нашої забезпеченевої праці, а може й на поглиблення в нашім громадянстві зрозуміння для велетен-

ської ролі, яку в житті господарсько вироблених людей грає життьове забезпечення. Це — тільки перший крок. За ним повинен слідувати другий. Періодичний вишкіл повинен охопити в с і х союзових урядників, передовсім відділових секретарів, незалежно від зв'язаних з цим трудів і коштів, бо тільки освічені союзові працівники можуть успішно конкурувати з асекураційними аґентами та їх бизнесовими установами.

Ми, як сказано, не збираємося змінювати нашої громадської установи на установу бизнесову. Ми свідомо обмежуємося службою для української громади й її національних прагнень. Але ми стараємося йти назустріч вимогам доби і давати своїм землякам якнайкраще забезпечення у найбільш професійний спосіб.

Одним із засобів цієї дедалі кращої служби є інновація, яку ввів УНСоюз не цілі три роки тому: обласні організатори. Це — професійні, забезпеченеві фахівці, які повний час працюють для УНСоюзу. Їх завдання — опіка над Відділами УНСоюзу, допомога їх урядовцям, їх вишкіл й підшукування зміни тощо. Вони це неначе лагідний перехід від давнього ладу, що спирався виключно на громадському чиннику — виборних урядовців Відділів, до нового, який, не зрікаючись активности Відділів і їх виборних урядовців, включатиме також повночасову працю професійних забезпеченевих фахівців. У 1963 році УНСоюз придбав першого такого обласного урядовця, в минулому, 1964 році — другого. Вишкіл чергового відбувається вже декілька місяців, та й на ньому не закінчиться ця повільна, але радикальна зміна, яка має завдання, зберігаючи старий громадський лад в УНСоюзі, включати в свою працю нові модерні методи та засоби.

На шляху до першої стотисячної організації українців

На величезному просторі З'єднаних Держав і Канади простягнулася наша союзова „імперія". У 27 стейтах та в столиці ЗДА і в сімох провінціях Канади, у двох стах громадах, існують Відділи УНСоюзу. Кожна більша громадська акція спирається у першу чергу на ці союзові фортеці. Та все ж за близько сімдесят два роки ця найстарша й найбільша за всі наші еміґраційні часи установа з трудом дійшла до цифри 85,000 членів. Кругло на 12,000 членів збільшився УНСоюз за останнє десятиріччя, в тому числі на три з половиною тисячі за роки, що минули від останньої конвенції. Коли навіть це число піднесеться до повних чотирьох тисяч до кінця цього року, то все ж цей зріст буде далеко неспівмірний із зростом американської асекурації і нашими великими можливостями.

Навіть забувши про те, що життьове забезпечення є необхідним для всіх нас, наш національний престиж вимагає, щоб ми спромоглися бодай на одну стотисячну, коли не більшу, українську організацію на американській землі. Вдвоє і втроє менші від нашої національні групи мають куди більші організації, зокрема ж забезпеченево-братські союзи. Час і нам дійти бодай до круглого шестицифер-ного числа.

Український Народний Союз докладає до цього наполегливих старань. Він постійно дбає про нові вдосконалення своєї забезпеченевої діяльности і про нових, якнайкраще вишколених і відданих своїй місії, працівників. Також національна роля УНСоюзу не меншає, але, як виявляють останні загальні громадські а к ц і ї, зростає. Історія його сімдесяти двох років голосно говорить про те, що зі зростом УНСоюзу ростуть сила й повага нашої американської громади. Немає сумніву, що стотисячний УНСоюз лежить в прямому інтересі тієї громади. Що б тільки вона усвідомила собі це і усвідомила вчас!

З ДАЛЕКОСХІДНІХ СПОГАДІВ

І. Світ

Українці Далекого Сходу завжди були пов'язані зі своєю Батьківщиною. Цей зв'язок особливо посилився після революції у 1905 - 1907 р.р. Тоді почали поставати там політичні та культурні гуртки, але театральні вистави розпочалися ще в кінці минулого століття.

У 1907 р. в Харбині був заснований Український Клюб, а в 1911 р. засновано клюб у Благовіщенську. Підготовляли відкриття „Просвіти" у Микольськ-Усурійському, але поліція не дала на це дозволу. У Східньому Інституті у Владивостоці постав український студентський гурток.

У 1912 р. один лише Владивосток одержував понад 400 примірників українських часописів та журналів, а Харбін — 70 примірників, з них 32 „Ради". Український клюб передплачував кілька журналів, у тому числі київський „Засів", „Село", „Київську Старину", „Літературно-Науковий Вістник" та видання Українського Благодійного Товариства в Петербурзі.

У Микольську Ткалич відкрив кіоск, в якому продавав українські періодичні видання та книжки: Т. Шевченка, М. Вовчка, О. Стороженка, І. Котляревського, а також Івана Франка.

Нам не доводилося бачити бібліотеки т-ва „Просвіти" у Владивостоці, бо вона містилась у приватному мешканні, але добре знаємо, що багато українців у тому місті мали свої книгозбірні, як, наприклад, А. Жуків, полк. Ф. Стешко, Глушко-Мова та ін. Бібліотека Українського Клюбу в Харбіні започаткована була у Ляояні 1903 р., а пізніше була перевезена до Харбіну, де швидко зростала і під час її реорганізації, в 1934 році, мала понад 2.000 самих лише українських книжок, серед них найліпші видання довоєнних часів, як „Історія України-Руси" М. Грушевського і майже повний комплет „Київської Старини".

У 1918 - 1919 р.р. серед наших особистих приятелів, пов'язаних з Клюбом Есперантистів, були галичани: Вол. Вітошинський з Галича, Ромко Гвоздевський з Коломиї та Свенціцький зі Станиславова. Цей останній знав кілька мов, зокрема румунську, що використав для одержання румунського пашпорта, який йому дуже допомагав у складних тодішніх умовах.

В. Вітошинський пізніше виїхав через Манджурію до Австралії, Свенціцький — до Галичини, а Гвоздевський залишився в Харбіні. В цьому малому товаристві ми часто розмовляли на теми нашого літературного та політичного життя, і В. Вітошинський деклямував уривки з „Лиса Микити" та „Мойсея" І. Франка. Наші зустрічі урвалися взимі 1919 - 1920 р. коли я розпочав свою журналістичну працю, що не залишала вільних годин.

У січні 1920 р. мені довелося вести Українське Пресове Бюро при штабі українського куреня, що містився на 3-му поверсі будинку Морського Штабу Сибірської Фльоти, в якім я працював у 1918 р. як цивільний урядовець оперативного відділу.

Восени 1920 р. у приміщенні Українського Далеко-Східнього Секретаріяту збиралася редакційна колегія

„Календаря", який був виданий на 1921 р. під назвою „Нова Україна". Членами колегії були полк. Стешко, до його від'їзду Ю. Мова, Кравець, Ковтун, з яким у мене були приятельські відносини, та ін.

Календар надруковано у друкарні „Дальній Восток", де Кравець був управителем. Обгортку нарисував Ф. Смульський, відомий тоді гравер, у 1923 - 24 р.р. суджений в відомому українському процесі в Читі. В цьому календарі на окремому аркуші вміщено три портрети: в центрі — Тараса Шевченка, внизу наліво — Івана Франка, з підписом „славетний український діяч і письменник" і датою смерти — 28 травня 1916-го року; рядом з ним, направо — портрет Михайла Драгоманова з написом: „найвидатніший український публіцист-соціолог".

На жаль, мені не довелося в 1918 р. ближче познайомитися з Д. Боровиком, хоч я зустрічав його кілька разів у метеорологічній обсерваторії, де він був помічником директора. Він того року почав серйозно хворіти і поволі відходив від активної української праці. В його тижневику „Українець на Зеленому Клинові" в ч. 14 з 10 серпня 1917 р. на стор 2 появилось оголошення: „Вже вийшла з друку Н. Франко, Лисичка кума, Вовк — старшиною. (казки)". Ціна не зазначена .Тут очевидна помилка: мало бути І. Франко, а не Н. Франко.

Окрім цих двох згадок про казки І. Франка, знаходимо його вірш „Єднаймося!" в тижневику „Засів" ч. 3 за неділю 26 листопада 1917 р.

В цьому ж числі тижневика „Єднаймося", в редакційній статті „З біжучої хвилі", є відгуки на відкриття 3-го військового з'їзду у Києві (16-го листопада): „... який ухвалив постанову бути Україні незалежною республікою... цю волю військового з'їзду, яка є також воля й всього Українського народу, Центральна Рада мусить перетворити в життя негайно". У коментарі наведено слова голови Секретаріяту В. Винниченка на запит, чи члени Секретаріяту збираються їхати до Петрограду на переговори: Винниченко сказав, що „в Петрограді його хотять спровокувати, бо вже не раз їздили туди". Останні речення коментаря звучать так: „... почнуть лементувати представники „братнього народу" на сторінках своєї нецензурної, але цензурованої преси, що українці „насмілились" знову порядкувати в своїй хаті, не спитавшись Російських Установчих Зборів. Друкуйте, папір терпить!... чого сподіватись від тих Зборів, коли ви, о росси, не дасте самі собі ради! Ні, вже годі нам питатися дозволу на свою власність у п'яного, ледачого, розбещеного сусіда, що, виявивши жебрацтво душі, намагається якшвидше призвести себе й до матеріяльного жебрацтва".

Цей журнал видавала Манджурська Окружна Рада в Харбіні і в ньому пізніше були видруковані спогади О. Досвітнього — „Без початку", про його втечу з Росії до Америки, а також кілька його статтей з кінця 1917 р. і дописи з України, в яких він ганьбить червоних москалів.

Журнал редагував спочатку С. Т. Кукурудза, активний український діяч, бездоганний диригент і засновник українського православного Братства Св. Покрови, що в 1918 р. відкрило українську церкву.

У цій церкві першим священиком був о. Прокіп Гордзієвський, особистий приятель Кукурудзи, з яким він працював на Поділлі. Обидва вони за українську діяльність були заслані на Далекий Схід. О. Прокіп був активним діячем в Хабаровську, був членом редакції тамошнього тижневика „Хвилі України".

У Харбіні о. П. Гордзієвський видав два відривні календарі — на 1931 та 1932 роки. На листкові з датою 1 січня 1931 р. є вірш І. Франка „З Новим Роком!". Вірші І. Франка зустрічаються й на інших листках на протязі року.

Т-во „Просвіта" в Харбіні було засноване в 1926 р. й мало бібліотеку на 1000 томів, не рахуючи дрібних книжечок та часописів. Більшість з

них куплено завдяки „Просвіті" у Львові, бо харбінське товариство було офіційно її філією. Бібліотека харбінської „Просвіти" мала твори майже всіх українських клясиків, серед них Франкові „Зів'яле листя", „З вершин й низин", „Захар Беркут", „Борислав сміється" та інші.

На сходинах товариства читалося доповіді на різні теми, серед них були доповіді присвячені І. Франкові. Наприклад, І. Паславський у своїй доповіді п. н. „Розвиток української мови" згадував про те, що академік Шахматов вносив до Академії Наук в Петербурзі пропозицію про надання членства Іванові Франкові. Але, як тепер знаємо, проти цієї пропозиції виступив Соболевський, змобілізувавши інших академіків-україножерів. Академік Корш після цього написав в українській мові, яку добре знав, статтю для плянованого тоді „Франкового Збірника".

Вертаючися до календаря о. Гордзієвського, треба згадати, що в ньому були вміщені й вірші І. Франка, а також уривок з „Енеїди" Котляревського, який спричинив досить поважний конфлікт у видавця - редактора, о. Прокопа, з архиєпископом харбінської єпархії й консисторією. В цьому уривку Котляревський описує кари для грішників у пеклі. О. Прокіп зумів себе захистити, але продаж календаря був заборонений у православних церквах в Харбіні.

Українська громада в Шанґаї також мала твори І. Франка в своїй невеличкій, але добрій бібліотеці. Ця бібліотека була перевезена в 1949 році до Буенос Айресу в Арґентині, куди тоді більшість українців з Китаю виїхала. Як нам відомо, ця бібліотека тепер знаходиться у розпорядженні української православної церкви.

На стінах приміщення української громади в Шанґаї висіли портрети наших видатних людей, у більшості намальовані Г. Тоцьким, активним її членом та довголітнім секретарем. Тепер він у Каліфорнії. На фотографії десь з кінцем 1930-их років, зробленій з нагоди академії в пам'ять гетьмана І. Мазепи, поруч з його портретом був портрет І. Франка.

Любов

Написав МИКОЛА ЩЕРБАК

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли й корови.
Я ж не люблю її
З надмірної любови...
ІВАН ФРАНКО.

Він кинув їх, терпкі слова, з розпуки,
Великий Трудівник і Каменяр,
Коли життя було, як крутояр,
І серце надривалося від муки...

Як не любити і ліси, і луки,
І сині гори, і пісні флояр,
І хліб насущний — неба Божий дар —
І плідну ниву, і робочі руки!..

Життя прожить — не поле перейти!..
Зумій, зумій же, друже, до загину,
Ідучи через звори і мости,

Любити рідну матір — Україну —
Як Він її любив, ковальський син, —
Володар і низин, і верховини!

ЗУСТРІЧ ПОКОЛІНЬ

ІВАН КЕРНИЦЬКИЙ

Ми славно вшанували нашого друга Ярослава з першим півсторіччям з дня його народження! Що то вже народу перевалилось через хату, то просто видимо-невидимо! А як хлопці потиснули голосами та як заспівали греко-католицьке „Многая літа", то потім сусіди з третього будинку розпитували, що то за нові платівки „Арка" випустила, мовляв, такі голосисті!

Відрадним моментом було й те, що пліч-о-пліч із старшим та середнім поколінням дружньо забавлялась молодша ґенерація — пластунки, студенти. Між молоддю верховодив веселий такий паруб'яга, якого всі кликали „Баняк". Виявилось, що це його пластове псевдо, яке він дістав цього літа на мандрівно-водному таборі, де виконував функцію кухаря...

Між іншим, на цьому таборі наші хлопці — „чорноморці" мали цікаву пригоду. Загнались вони каюками по Кедровому озері далеко на північ, за яких 500 миль від Торонта, де надибали мале сільце із кількох дерев'яних колиб, мешканцями якого, уявіть собі, були напівукраїнці, напівіндіяни!

В одній халупці знайшли поморщеного, беззубого дідуся, що сильно ними зрадів і зі сльозами в очах розпитував, як там тепер на Україні, чи живий ще Симон Васильович Петлюра... А на прощання подарував нашому „Банякові" найціннішу річ, яку мав на господарстві — шкуру полярного ведмедя.

— А розкажи, Баняку, як ти перевіз цю шкуру через границю! — підказала котрась з дівчат.

— Го-го! — напиндючився „чорноморець". — То не була така легка штука, прошу панства! Ведмежі хутра — це продукт на експорт, і на канадійській границі треба заплатити за такого „вуйка" високе, як на студентську кишеню, мито! А я пішов з хлопцями у заклад, що не заплачу ні цента, а привезу „вуйка" додому...

— І привіз?

— Розуміється! Запакував шкуру до каюка, щоб не було видно, обмотав мотузками, перекинув через плече — несу.

— Гей, бой! Що двигаєш в цьому тлумакові? — питає митний інспектор.

— Шкуру полярного ведмедя, — кажу митареві і сміюся йому просто в вічі.

А він теж засміявся, поплескав мене по спині та й говорить:

— Проходь, проходь! Там, у вашому Ню Йорку, температура підскочила до ста ступнів, то ведмеже хутро якраз тобі пригодиться...

— Браво! Знаменито втяв! — зареготалось товариство, а господар хати підняв чарку і промовив:

— За наших бравих пластунів, що дають собі раду в кожній ситуації — „Многая літа!".

Проспівано ще пару многоліттів, потім, як звичайно, „Розпрягайте, хлопці, коні", „Рушничок" і „Марічку", улюблену співанку так пластового, як і сумівського юнацтва. А тоді забрав слово стрийко Орест, що сидів на покуті, або в почесній, як казали, президії, з титулу старшинства в родині.

— Чи ти знаєш, Баняку, — спитав, — що твій дядько Ярослав, наш нинішній соленізатор, мав колись подібну пригоду у Львові? Звичайно, не з

ведмежим хутром... З нелеґальною літературою!

— А просимо розказати! — загомоніло товариство. — Дуже просимо!

— Гаразд. З твого дозволу, Ярославе, розповім шановним гостям цю твою авантюру замість ювілейного слова на твою честь... Це було за панської Польщі, точно не пригадую в котрому році, в кожному разі, ти, Баняку, ще тоді довго-довго не збирався появлятися на світ. У навечер'я 1-го листопада щороку відбувалась в Святоюрському соборі величава панахида за поляглих, сполучена, звичайно, з втручанням польської поліції, з бійками, авантюрами, арештами. Це вже увійшло в традицію, що під час панахиди наші підпільники мусіли розкинути по церкві антидержавні летючки ОУН. А якраз того року Організація не дописала, не доставила на час літератури! Катедра вже була обставлена тісним кордоном поліції, коли твоєму дядькові, тоді учневі шостої кляси гімназії, дали наказ — перепачкувати летючки на панахиду...

— Вибач, Оресте, я був тоді в сьомій клясі, — підняв угору палець Ярослав.

— Мовчи, смаркачу, ти тепер не маєш голосу! — загримів професорським тоном стрийко Орест. — Що ж тоді робить твій, Баняку, фаміліянт? Передягається за батярчука, в драні штани, сорокату сорочку, кашкетину, кладе літературу в торбу і відважно смалить на площу св. Юра... Так було, Ярославе?

— Так єсть, пане професоре!

В святоюрському городі напоровся просто на тайного аґента Будняка, українця-перевертня, славного з політичних процесів за приналежність до ОУН.

— Що таскаєш в цій коб'ялці? — спитав Ярослава тайний поліцай.

— А ви що, не знаєте, що я, український вивротовець, несу підпільну літературу на панахиду? — засміявся Ярослав хатракові просто в вічі.

— Гибай, дурний варіяте, з своєю літературою! — розізлився пан Будняк і почастував твого дядька добрим позавушником, — але пропустив свобідно без ревізії... Ось таким нахабством перешварцував твій дядько через кордон польської поліції нелегальщину, так само, як ти, Баняку, перепачкував шкуру ведмедя, через канадійську митну сторожу... Риск був, очевидно, тут і там, але не той самий. Тобі сконфіскували б „вуйкову" кожушину, і на тому скінчилося б, правда?... З дядьком була б гірша справа, якби його прицупали на гарячому: посидів би собі принаймні з пів року в криміналі, мав би пораховані всі зуби, а може й нирки відбиті при тій нагоді, чи не так, дорогий ювіляте?

— Таааа... всяко воно бувало в давні, добрі часи, — прижмурив око друг Ярослав, попиваючи скача „на скелях".

— Ну, що ж, — розвів руками „чорноморець". — То не моя вина, що тут, в Америці, немає потреби розкидати протипольських летючок і піддіймати революцію.

— То й слава Богу, — сказав друг Ярослав. — Чесний Роде, пропоную випити тост за молоду ґенерацію, якій ніхто не рахує зубів і не відбиває печінок за Неньку-Україну!

КИЄВУ — 2000?

На схилі Юрківської гори, понад Подолом, з боку Мильного провулку щось розкопують. Обережно перебирають землю, виймають якісь речі. Подекуди розкоп сягає чотирьох метрів глибини, знахідок дедалі більшає.

Точаться суперечки. Справді, що це: рештки стародавнього житла, великого рову чи просто ями господарського призначення?

Спочатку, коли розкрили невелику площу, дійти певного висновку було важко. Але поступово на кресленнях чітко вимальовуються обриси глиняного рову з прямовісними стінами. Глибина його майже п'ять метрів, ширина — десять. Так виглядав лише кріпосний рів.

Він обіймає з боку поля рівний майдан Юрківської гори. Тут було досить укріплене городище трикутної форми, яке захищалось з поля ровом, а з інших боків майже прямовісними стінами самої гори. Від валу, на жаль, збереглися лише незначні рештки. Зробив своє час, а ще більше земляні розробки розташованих тут кар'єрів цегельного і склотарного заводів. Між іншим, саме завдяки їм і вдалося, нарешті, виявити городище, про яке досі в науці не було ніяких відомостей.

Це відкриття зробив ентузіяст-археолог В. А. Дяденко, який ось уже протягом останніх 10 - 12 років систематично обстежує київські гори Киселівку, Щековицю, Юрківську та інші.

Дослідженням городища керували наукові працівники Інституту археології АН УССР Е. В. Максимова і П. П. Толочко.

В ровах знайшли рештки перегорілого дерева, застиглі шлаки, кістки тварин, багато фрагментів кераміки. Ці горщики, чорноляковані миски, вказують на час заснування Юрківського городища. Такий посуд був у населення так званої зарубинецько-корчуватівської культури, що побутувала тут в II - I віках до н. е.

Отже відкриття на Юрківській горі ставить по-новому питання про час виникнення Києва як укріпленого центру. Тепер його появу можна певною мірою пов'язувати з діяльністю ранньослов'янських племен кінця старої ери, дає підстави твердити, що перші слов'янські укріплення на території Києва з'явилися понад 2000 років тому.

Д. Телегін
(„Зміна")

Скарби Києва розповідають

П. Толочко

З покоління в покоління переходять поетичні перекази про казково багаті скарби, заховані десь під землею. Не в одному українському селі і зараз можна почути про хоробрих запорожців, які, йдучи в далекий похід, заховали на околиці села бочки із золотом, але так і не повернулися, щоб викопати їх. У російському — ви почуєте про скарби, закопані Степаном Разіним чи леґендарним отаманом Кудіяром. У білоруському — дізнаєтесь про золоту скарбницю, яку сховав переможений Наполеон під час відступу зі сходу.

Такі леґенди відомі з глибокої давнини. У відомій пам'ятці XI століття „Чтение о Борисе и Глібі" читаємо таке: „Аще золото или серебро сховано буде под землею, то многи видят огонь горящій на том місті". Про величезний скарб Києва розповідає Печерський патерик. Подібне знаходимо і в пізніших літературних творах.

Практика хування скарбів у землю дуже поширена в древній Русі. Адже за тих часів це був найнадійніший спосіб зберігання сімейних цінностей. Поспішаючи на заклик великого київського князя у воєнний похід, багатий воєвода чи дружинник не брав з собою своїх цінностей, а ховав їх удома — на території двору чи й під підлогою будинку. Збираючись у далеку подорож, заможний київський купець-гість теж заривав свої коштовності в землю.

У години смертельної небезпеки, яка в часи неспокійного середньовіччя нерідко загрожувала й жителям Києва, кількість закопаних у землю цінностей зростала. Особливо багато їх було заховано в переддень страшної татаро-монгольської навали. Коли ж над древнім Києвом пронеслася страшна буря вогню і смерти, нікому було відшукувати заховані скарби.

Взагалі, кількість цінностей, заритих на території Києва протягом його багатовікової історії, величезна. В музеях столиці України, а також Москви, Ленінграду й інших міст зберігаються вивезені туди стародавні речі, що виблискують золотом і сріблом, переливаються різноманітними кольорами дорогоцінних каменів, вражають зір філігранною технікою виготовлення й художньою досконалістю. Їх взято майже з 60 скарбів, знайдених на території стародавнього Києва. Мабуть, мало хто знає, що вони становлять більше третини всіх староукраїнських заховань, відшуканих на території СССР.

На жаль, доля багатьох київських знахідок рясніє незвичайними, подеколи трагічними випадковостями. Далеко не всі вони потрапили до музеїв чи інших надійних сховищ. Прикладом того, як гинули для науки чудові витвори київських майстрів, може бути доля скарбу, виявленого 1906 року на Десятинній вулиці. Через перекупців він потрапив до торгівця старожитностями та був вивезений спочатку до Франкфурту над Майном, а потім до Англії. Багато чудо-

вих ювелірних речей загинуло в казанах київських ювелірів.

За характером знахідок київські скарби розподіляються на речові й монетні. Перші, як правило, складаються із староукраїнських ювелірних речей і предметів чужоземного походження, другі — з римських, арабських, візантійських, а також староукраїнських грошових знаків. Більшість знайдених скарбів були заховані в спеціяльних тайниках, що мали вигляд невеличких печер, і перебували там у глиняних чи металевих посудинах. За розмірами скарби бувають від кількох золотих і срібних ювелірних речей до кількох сот, від одного-двох десятків монет до трьох-чотирьох тисяч. Так, скарб, виявлений А. Аннєнковим 1842 року на місці стародавньої Десятинної церкви, за свідченням очевидців, складався із золотого посуду, золотих і срібних прикрас і „ледве вмістився в два мішки". А скарб римських монет, знайдений 1876 року поблизу нинішньої Львівської площі, важив майже пуд і мав близько 4 тисяч монет.

Звичайно, для нас ці унікальні знахідки цінні не так вагою чи кількістю монет, як своїм науковим значенням. Золоті й срібні князівські діядеми та бармы, боярські ковти, гривні, браслети, сережки, персні, скроневі кільця, монети тощо дають можливість говорити не лише про неперевершену майстерність київських ювелірів X—XIII ст., а й вивчати по них деякі особливості соціяльної структури Київської Руси, її дипломатичні, культурні й торговельні стосунки з країнами світу — свідчать про побут населення, розвиток мистецтва та соціяльну характеристику окремих районів міста.

Так, наприклад, знахідки римських монет показали, що жителі київських поселень першої половини першого тисячоліття нашої ери зав'язували жваві торговельні стосунки з далеким римським світом. Велика кількість скарбів з арабськими та візантійськими монетами VIII — X сторіч дає підстави стверджувати, що уже в той час Київ вийшов на міжнародну арену як найбільший торговельний центр східнього слов'янства.

Соціяльна приналежність скарбів не викликає сумніву. Звичайно ж, такі великі цінності могли бути лише в руках верхівки населення давнього Києва. Виявлені скарби вказують на місце знаходження князівських дворів і палаців, говорять про те, що там жили бояри, дружинники, купці тощо. З цього погляду дорогоцінні знахідки є чудовим доповненням староукраїнського літопису, згідно з яким територія тільки одного Володимирового „міста" (дитинця) на грані минулого й нинішнього тисячоліть мала близько десяти феодальнох дворів. Скарбів же там відшукано 28 або майже половину всіх цінних знахідок Києва. Цікаво, що найбільша їх кількість у межах дитинця Володимира припадає на територію садиби історичного музею та садиб вздовж лівого боку Володимирської вулиці, тобто, на ті місця, де колись були розташовані так званий Великий Ярославів двір та двір князя Мстислава (вздовж Десятинного провулка).

Друге місце, де було знайдено 12 скарбів, — це територія колишнього Михайлівського монастиря та прилеглих до нього дворів.

Розповідаючи про численні політичні події, що відбувалися в Києві у XI — XIII ст., літопис неодноразово згадує ті чи інші боярські двори в межах Ярославового „міста". Локалізувати їх у певних місцях нам знову ж таки допомагають скарби, яких на території стародавнього київського Замку знайдено 15. Топографічно вони займають квартали міста від Софії до Львівської площі і вказують на ще один район, у якому проживала тогочасна київська знать.

У торгово-ремісничих районах давнього Києва, які територіяльно у кілька разів більші за площу київсь-

Доля Бібліотеки Ярослава Мудрого

М. БРАЙЧЕВСЬКИЙ

Доля бібліотеки Ярослава Мудрого хвилює багато поколінь. Створена в Києві у першій половині XI століття, вона є однією з найяскравіших сторінок в історії давньої української культури. Не може бути сумніву, що бібліотека містила величезні книжкові багатства. І цілком природно, що історики час від часу звертаються у думках до заманливого припущення: а що коли книги Ярослава не загинули і десь у підземних сховищах Софії чекають свого другого народження?

Але мрії є мріями. Що ж певного ми можемо сказати сьогодні про бібліотеку на підставі тих даних, які є у розпорядженні науки?

Київська Русь X—XIII століть була країною передової для того часу культури, яка у багатьох відношеннях випередила культуру західноєвропейських держав. Зокрема, тут набула широкого розвитку освіта, грамотність стала надбанням не лише духовенства та представників суспільної верхівки, але й найширших київських кіл населення. Про це, зокрема, свідчать новгородські берестяні грамоти і так звані графітті — численні написи на речах, стінах будівель, залишені ремісниками.

Наші предки добре усвідомлювали, яке велике значення має література. „Книги суть ріки, що напоюють Всесвіт", — писав літописець у XII столітті. Отже створення княжої бібліотеки в Києві становило собою факт цілком закономірний.

Ярослав Мудрий (1018—1054 рр.) увійшов в історію Руси-України, як князь, що приділяв велику увагу розвитку культури своєї країни. Особливо він піклувався про книжкову справу. В „Повісті временних літ" згадується: „І любив Ярослав церковні устави... і цікавився книгами, читаючи їх часто і вночі, і вдень. І зібрав багато писців, які перекладали з грецької на слов'янську мову...". І далі: „Ярослав же цей, як сказано, любив книги і багато їх переписав, і поклав в церкві св. Софії, яку сам створив".

Це і була перша відома в історії бібліотека на Русі, заснована близько 1037 року.

Які ж книги входили до бібліотеки Ярослава? На жаль, конкретних відомостей не існує. Але ми можемо зробити деякі припущення. Київська бібліотека, як головна книгозбірка Руси-України мала представляти основні твори, що існували в країні.

По-перше, йдеться про церковні книги, що в ті часи мали велике поширення. Мабуть, тут було багато і природничо-філософської літератури,

---

кого Замку, майже не знаходять великих скарбів. Тут мешкали соціяльні верстви населення, які не мали великих цінностей. У висвітленні історії цих районів археологи користуються знахідками звичайних речей — керамікою, поодинокими ювелірними виробами, монетами, залишками жител, ремісничих майстерень. У науковому відношенні все це для даних районів має не меншу цінність, аніж скарби для дитинця. В археології дрібниць немає. Адже з тих далеких скалок — череп'яних чи золотих — складаються важливі скрижалі нашої історії.

(„Літ. Україна")

в якій давні вчені викладали свої знання про навколишній світ, а також творів грецької історіографії. Оригінальна староукраїнська література тоді тільки зароджувалася, але саме до часів Ярослава дослідники відносять укладання першого літописного зводу. В той же період почали з'являтися і перші оригінальні книги інших жанрів. Таким, очевидно, було коло книжок, які складали фонд бібліотеки Ярослава Мудрого.

Яка ж доля бібліотеки? Чи можна сподіватися, що вона збереглася? Звичайно, категорично заперечувати подібну можливість не слід. Але треба прямо сказати, що достатніх підстав для позитивної відповіді на це питання немає. Імовірність припущення, що книги лежать десь у таємному сховищі, дорівнює майже нулю. І в цьому відношенні відповідні розділи з книги І. Я. Стелецького„ За синьою птицею", опубліковані в „Неделі" (Москва, № 1, 1964) є надто оптимістичними. І. Я. Стелецький пише: „Бібліотека Ярослава Мудрого в Києві — теж „мертві книги" в землі. Нема ніяких слідів її загибелі. Це означає, що бібліотека захована, і захована хитро і надійно, в землі. Чи означає це, що знайти її — пуста мрія? Ні, знайти її можна".

Проте бібліотека — не грошовий скарб, який ховали від людей у потаємних місцях. Книгами користувалися повсякденно і знаходилися вони у добре відомому приміщенні в самому соборі або в якійсь будові, що входила до його комплексу.

Первісний Софійський собор XI століття не мав розгалуженої системи підземних сховищ. Не слід забувати, що йде про початок кам'яного будівництва на Україні і конструктивно всі будівлі цього періоду — і Десятинна церква і Софія — належали до типу найпростіших. Те, що Софійський собор був кам'яним, очевидно, і примусило Ярослава обрати його сховищем для заснованої ним бібліотеки. Але археологічні дослідження інтер'єру пам'ятки (і зокрема долівки), що провадяться протягом багатьох років, не виявили жадних слідів потаємних ходів або льохів того періоду.

Підземелля, про які пише І. Я. Стелецький, безсумнівно відносяться до значно пізніших часів. Так звана „Холодна" Софія (трапезна) та інші будівлі на території нинішнього заповідника споруджувались в кінці XVII або на початку XVIII століття. Отже, і зв'язані з ними підземні ходи, про які є відомості в старій літературі, не мають нічого спільного з собором епохи Київської Руси.

Можна припустити, що Київська книгозбірня створена Ярославом, загинула 6 грудня 1240 року під час вторгнення у Київ монгольських полчищ.

(„Наука і Життя")

М. ФЕНЕНКО

Побутує не зовсім вірна думка: ніби наші чумаки, без яких не можна уявити собі давньої України, ходили тільки у Крим і на Дон по сіль та рибу. Насправді діставалися вони із сивими волами і далеко на Захід, аж до балтійських портів Гданська і Кролевця. Пам'ятаєте, про що згадується в „Енеїді" Котляревського: між подарунків Енея царю Латину спом'янута „...скатерть шльонська нешпетна, її у Липську здобули".

А Липськ, або Липецьк, — стародавня слов'янська назва Ляйпціґу в Саксонії. Українські чумаки в XVII столітті знали й туди шлях. Через усю Польщу возили вони вовну, шкіру, щетину, гнали табуни коней, гурти рогатої худоби. А одного разу чумаки стали у великій пригоді славному синові України Семену Палієві, полковнику фастівському. Тоді наприкінці XVII століття, дивне життя було на Київщині: Київ і його околиці до Василькова належали Росії, а далі все лишалося під Польщею. Пам'ять про державний кордон посередині України і досі існує в назві села Митниця. Поряд з кріпацькими селами, що належали польським маґнатам, існували вільні, приписані до правобережних козацьких полків, які заснували Палій та його бойові побратими — Самійло Самусь, полковник богуславський Захар, Іскра, полковник корсунський, Андрій Абазин на Побужжі. Майже не припинялися чвари — і досить запеклі — між козаками Палія та польськими панами. Проте король Ян Собєський дуже поважав Палія, бо його козацькі полки в 1683 році допомогли врятувати Відень, а може й усю Західню Европу від грізної турецької навали. Проте сусіди-маґнати ладні були втопити Палія в ложці води, бо їхні кріпаки невпинно тікали до Палієвих козаків. Одного разу шляхта влаштувала засідку, коли Палій саме їхав на прощу з Фастова до Києва. Захопивши його в полон, вбити все ж побоялись. І завезли вони його на довічне ув'язнення у Німеччину, до Маґдебурга на Ельбі. У відповідь на це Палієві козаки захопили добрячий гурт знатних панів і погрожували продати їх татарам у Крим, як тоді говорили, — „сиру кобилятину жувати". Та російський цар наказав полонених поляків звільнити.

Але Палієві молодці зуміли визволити свого „батька", уживши всю свою кмітливість та одчайдушність. І допомогли їм чумаки. Всі знають, як у славетній повісті Гоголя Тарас Бульба пробирається аж у Варшаву, закладений цеглою. Гоголь був добре обізнаний з козацькими літописами та хроніками, і, звісно, міг запозичити щось із дійсної пригоди Палієвих козаків. Але ж який не огрядний був Тарас Бульба, він мандрував один! А тут цілому загону треба було через ворожу Польщу пробратися у чужу країну — Німеччину, визволити Палія з фортеці і повернутися назад! Триста найзаповзятливіших козаків вирядились із чумацькою валкою, що везла вовну до Німеччини. Вони сховались під вовною у великих возах, звідки виглядали хіба

вночі. Мандрували вони на волах від Фастова до Маґдебурга принаймні кілька тижнів. Чумаків уже знали і скрізь пропускали. Нарешті, вони упросилися ночувати до Магдебурґа. Чумаки на ніч погнали волів на пашу за місто, а валка лишилась під стінами маґдебурзького замку, де був ув'язнений Палій. Темної ночі козаки повилазили з возів і як з неба впали на замкову сторожу, якій і приснитися не міг такий наглий напад, та й де — в самій Німеччині! Козаки пов'язали вартових, які не встигли вчинити якогось опору, вивели з тюрми Палія, а із стайні добрячих годованих коней, також прихопили ще з собою чотири гармати, і зникли без сліду, залишивши вози і крам.

З ними зникли і чумаки. Визволителі Палія пройшли ворожу територію, при чому по дорозі нещадно погромили маєтки тих польських панів, що були причетні до полонення Палія. Щасливо і весело повернулись козаки до рідного Фастова, де цілий рік за Палія порядкувала полком... його жінка.

Розлютовані поляки намагалися помститися. Але вже сам Палій з допомогою полковників Самуся, Іскри, Абазина влаштував ворогам засідки в садах і лісах фастівських, розбив, забрав гармати і ще раз нещадно розторощив під Бердичевим. Рештки загнав у замок Майжелевський. Польський командуючий Рустач (угорець родом) уночі покинув своїх недобитків, спустившись на шнурі із стіни замку. Поляки мусіли помиритися з Палієм, на знак чого фастівський полк в 1691 р. дістав від короля дві тисячі золотих. Вийшло так, що ніби Палієві козаки дістали нагороду за те, що побили свавільних маґнатів. Так записано в старовинному українському літописі Рубана (кінець XVIII ст.), звідки цей епізод ввійшов у працю сучасника Шевченка Миколи Маркевича „История Малороссии". Згадується ця пригода і в „Історії Русів".

(„Зміна")

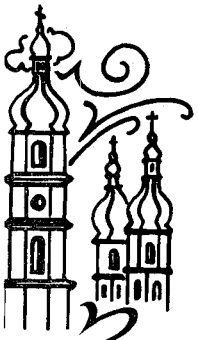

З Києва у далекий світ

Подорожі Василя Григоровича Барського по Європі, Африці й Азії у 18-ому сторіччі

В. ТЕПЛИЦЬКИЙ

7 жовтня 1747 року дзвони Успенської церкви в Києві сповістили киян про смерть іншого земляка, мужнього мандрівника Василя Григоровича-Барського. Того ж дня на одному з його рукописів рукою домашнього літописця були виведені такі рядки: „Преставился раб божий, монах Василій, списатель книги сея...". Копії цього рукопису, які містили записи про подорожі Барського по країнах Сходу, дуже швидко поширилися по Україні. „Не было ни одного знатного дома и места, где бы не читалось путешествие", — писав перший біограф мандрівника В. Рубан.

До 1794 року всі матеріяли мандрівника зберігались в його сім'ї. Згодом — невідомо, якими шляхами, — вони потрапили до купця І. М. Царського, а звідти — у знамениту бібліотеку графа Уварова.

Вперше уривки з „Подорожей" В. Григоровича-Барського були надруковані в журналі „Парнаський Щепетильник" у 1770 році. Через вісім років В. Рубан випустив записки окремою книгою. І хоч він значно скоротив рукопис і змінив соковиту й своєрідну мову автора, книга завоювала велику популярність. Поява „Подорожей" стала помітною подією в культурному житті України і Росії.

Перевидавалась ця книга кілька разів. Найкращим вважається видання, яке здійснив безпосередньо з рукопису М. Барсуков у С.-Петербурзі. В ньому вперше були надруковані рисунки визначного мандрівника.

Наприкінці XVIII століття графічні твори В. Григоровича-Барського почали зникати при загадкових обставинах. Ще в середині XIX століття деякі з них зберігались у музеї Одеського археологічного товариства. Російська мандрівниця А. Шишкова, що відвідала цей музей у 1845 році, писала: „З цікавістю перебирала рисунки київського міщанина Василя Барського... Вони, здається, писані пером, рисунок нагадує китайський, але обробка дуже старанна і можна дістати вірне уявлення про кожну місцевість"... А через сім років з 137 рисунків, з яких, щоправда, встигли зробити копії, лишилось 50, але й вони незабаром зникли.

Три рукописні видання „Подорожей" зберігались до 1927 року в Казанському університеті, у Михайлівському монастирі та в Київській археологічній комісії, звідки рукопис потрапив у відділ рідкісних книг і рукописів Публічної бібліотеки Академії наук УССР. Така історія цих наукових видань.

Хто ж такий Григорович-Барський! Як склалася його доля! Яким чином потрапив він у чужоземні країни! Чому його записи становлять такий інтерес!

Василь Григорович народився у 1701 році у Києві, в Печерській слободі. Батько мріяв зробити з нього помічника у своїх торгових справах. Проте, як зазначав брат майбутнього мандрівника, Василь з молодих років поривався до навчання, був „любопытен ко всяким наукам і художествам" и „имел охоту видеть чужие страны". Василь рано навчився грамоти, багато читав, виявляв здібність до малювання.

У 1715 році 15-річний Василь Григорович вступає до Києво-Могилянської Академії, де провчився вісім років. Його духовним батьком протягом цього часу був ректор Академії Т. Прокопович, один з найосвіченіших людей свого часу. Василь багато в чому унаслідував погляди й світогляд свого вчителя. В Академії В. Григорович, досконало вивчив латинську мову і, маючи на меті продовжувати навчання в Польщі, опанував польську.

У 1723 році він захворів. Київські лікарі не могли зарадити біді і тоді юнак вирішив залишити Академію і поїхати у Львів. Він мав намір там вилікуватись і продовжувати навчання в єзуїтській Академі.

20 липня 1723 року, діставши благословення матері, потай від батька, В. Григорович разом із своїм другом Юстином Линницьким вирушив у дорогу. Не встигли юнаки вийти з міста, як батько заходився шукати сина, і послав навздогін слугу. Однак той не зміг примусити втікачів повернутися.

До Львівської Духовної Академії православних не приймали. Василь Григорович та Юстин Линницький вирішують видати себе за рідних братів Барських (за назвою міста Бара, в якому жили предки батька Григоровича). Проте „уродженці Бара" провчилися не довго. Обман було розкрито і „братів" вигнано „яко волци от лесов киевских", як записав Василь у щоденнику. Та жадоба знань у Григоровича була така невгамовна, що він вирішує йти пішки у заморські країни. „Иди же бо учение, тамо просвещение ума, а иди же просвещение ума, тамо познание истины", — такий запис з'являється у щоденнику Григоровича.

Щоб зважитися на подорож у Східні країни в ті часи, треба було мати неабияку мужність. Але ніщо не могло спинити молодих мандрівників. „Да идем к иным градом и видим иных людей обычаи", — записує Григорович-Барський, перед тим як покинути Львів.

Через Карпатські гори дістались вони з Линницьким до Пешта. Люди, міста, села Угорщини дуже сподобалися пішоходцю. „По всей Венгерской земле аще и различных вер обретаются людие, обаче все суть странолюбивы", — записує він.

1 червня 1724 року через німецькі землі друзі прийшли у Відень. Восени цього ж року Василь вперше побачив море. То була Венеція.

Одна за одною заповнюються сторінки щоденника. З'являються рисунки, схеми. На шляху до Риму мандрівник відвідав Неаполь, Фльоренцію, Больонію.

Не легко було простому пішоходцю. Нерідко його вважали бродягою, не пускали у міста, кожне з яких у той час являло собою окрему державу із своїми законами. У таких випадках доводилося ночувати просто неба, під міськими стінами.

У щоденнику Григоровича-Барського, цієї спостережливої і допитливої людини, ми зустрічаємо записи про спортивні ігри у Венеції, перегони човнарів, змагання лучників, про виступи циркачів на ярмарках.

Йдучи берегом Адріятичного моря, Григорович-Барський, Линницький та кілька їх попутників наближались до Риму. В сухій безводній Калябрії вони терпіли від голоду, спраги, нестерпно-палючого сонця. До того ж у Григоровича-Барського відкрилась стара рана на нозі. Неподалік від „вічного міста" його звалила жорстока гарячка. На довершення всього його зали-

шає Юстин Линницький. Більше вони ніколи не зустрічались.

Григорович-Барський ледь дістався до Неаполя. Звідти голодний, хворий, у лахмітті прийшов він у Рим. Це було 29 серпня 1724 року. Відтоді починається новий період його мандрувань.

У столиці Італії Григорович-Барський пробув недовго. Перепочивши, він починає з цікавістю придивлятись до побуту, звичаїв жителів Рима та його околиць. Його цікавлять храми, церкви, він відвідує палац папи римського. Мандрівник робить зарисовки, ходить на народні гуляння, знайомиться з простими людьми. На озерах Баблете, де видобувають сіль, він спостерігає важку виснажливу працю робітників. Якось вони поділились з ним шматком хліба, але солі не дали — її охороняла варта. „Соль бо тая цесарская бысть, немецкая", — зазначує у щоденнику Григорович Барський. Живе він випадковими заробітками, іноді малює місцевих жителів і продає рисунки.

З Риму Григорович-Барський повертається у Венецію. Звідти він мав намір перебратись у Польщу, але жаден капітан не схотів узяти на судно невідомого пішоходця. У Венеції Барський прожив усю зиму.

Одного разу на площі Св. Марка він став свідком дикого видовища, яке вкрай обурило його: під нестямний регіт юрби собаки цькували вола, прив'язаного до стовпа міцним мотузком. „О люди безумные, такіе мерзости творящие!" — обурюється Григорович-Барський. Він згадує батьківщину, де до вола — годувальника простої людини — ставляться зовсім інакше.

Навесні 1725 року мандрівник знову вирушає в путь. Його та колишнього архимандрита Тихвинського — нового попутника-земляка — взяли на корабель і довезли до острова Корфу, звідки недалеко до грецьких островів. У Салоніках Барський бачив багато суден. „От немцев, волхов,

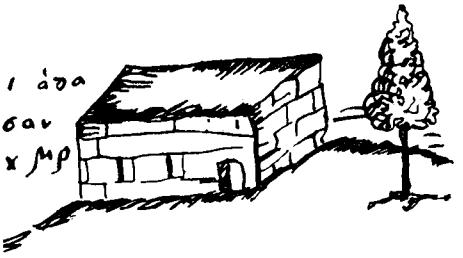

Хата на острові Родос у Греції — рисунок Василя Григоровича-Барського

болгаров, сербов, долматиянов и от всей Македонии и Украины торговцы различние малие и великие приходят приносящие разные товары и пшеницу".

Грецькі купці допомогли Григоровичу-Барському дістатися до Атона, де він відвідав усі монастирі. Побував він на островах Родос, Кіпр. Відвідав Яффу, Єрусалим. Неподалік від цього міста його пограбували й побили араби. В Єрусалимі Григорович-Барський зустрів 1727 рік.

Багато сторінок у своїх записах мандрівник присвячує Каїрові, Дамаскові. Спостереження за політичним життям країни, її економікою, природою — все знаходить своє відображення у його щоденнику. Він, зокрема пише: „Єгипет аще и под державою есть султана турецкого, обаче не весьма ему покоряется, токмо дань дает ему, и паша иже обладает Єгиптом, наставляется от Царьграда. Обаше паша тамо не долго господствует, един бо другого низлагает".

У Каїрі Григорович-Барський прожив з серпня 1727 по березень 1728 року. Там він вивчав грецьку мову, у вільний час оглядав місто, цікавився народними звичаями. На початку XVIII століття Каїр являв собою багатолюдне місто, значний порт, великий торговельний центр Єгипту. Український мандрівник досить докладно описує Каїр, його вузенькі, химерно переплетені вулиці, базари простих людей. Григоровичу-Барському якось довелися плисти Нілом. Він ба-

чив дивовижні рослини, звірів, птахів і все це зарисовував у щоденнику. З Каїру берегом Середземного моря мандрівник ходив пішки у Бейрут, Триполі, звідти — у Ліван, Дамаск.

Дамаск він описує як велике місто, мешканці якого розмовляли переважно арабською і турецькою мовами. А на базарах лунала і грецька, і італійська й еспанська мови. Відвідав Барський і інші міста Сирії. Тут він наполегливо вивчав арабську мову.

У липні 1730 року мандрівник знову приходить в Єгипет, вирушає в Александрію. В цьому спустошеному і зруйнованому місті він оглядає залишки давніх споруд, в тому числі колону Помпея та обеліск Клеопатри. (Значно пізніше англійці вивезли цей обеліск і встановили у Лондоні поблизу Темзи).

Деякий час по тому Григорович-Барський знову відвідав Єрусалим, брав там лекції малювання, п'ять років жив у Триполі, а згодом знову побував на Кіпрі. До речі, тут йому було видано „Свідоцтво", яке дійшло до нас. Завдяки йому історики дістали уявлення про зовнішність мандрівника: „Василий Григорович, монах, росту высокого, лицом смугл, глаза светлокарие, брови густые, чорные, сросшиеся вместе".

Минали роки. Здоров'я Григоровича-Барського гіршало. Якось поблизу Дамаска він знепритомнів. „... Случися падеж близ к смерти, но .. спасахся от него", — ледве опритомнівши, пише він.

У серпні 1733 року Барський пише листа до батьків, в якому чути тугу за рідним краєм, рідною Україною.

З 1736 по 1743 рік Василь Григорович-Барський жив на острові Патмосі. Ці роки можна вважати найбільш плідними для його наукового розвитку. Тут він працював над складанням латинської граматики для греків, написав „едину грамматику латино-греческую с расположением необычным и удобопонятным сокращением, из нея же может усяк грек книжен, аще и не совершен грамматик, изучитися совершенно грамматики латинской, в ней бо латинского художества поучение еллинские, примеры же латинские обретаются".

У цей час Григоровичу-Барському стає відомо, що у Києві відкрили грецьке училище. В багатьох листах до брата він розпитує про цей учбовий заклад, цікавиться, чи можна викладати в ньому грецьку та латинську мови.

Дедалі частіше вертається Григорович-Барський до думки про повернення на батьківщину, особливо після того, як він дізнався про смерть батька. Сповнений розпачу і журби, готується він у зворотну путь. Тим часом слава Григоровича-Барського, як мандрівника і просвітителя долинула до рідної країни.

У травні 1743 року В. Барський одержав від російського резидента при турецькому уряді А. А. Вишнякова офіціяльне запрошення відвідати Константинополь. Мандрівник прийняв запрошення і в грудні того ж року прибув у місто. Ця подія на деякий час затримала його повернення на батьківщину.

У Константинополі місцеве духовенство віддавало велику шану Барському. Він користувався таким авторитетом, що до нього приходили росіяни і просили заступництва й допомоги.

Пробувши тут до травня 1744 року, Григорович-Барський вирушає у подорож по Греції, на острів Крит. У 1746 році він приходить у Константинополь і остаточно вирішує повернутись на Україну. Мандрівник іде пішки у Болгарію, Румунію. У Бухаресті він одержав листа від префекта Київської Академії Варлаама Лящевського із запрошенням завідувати катедрою грецької мови. Відчуваючи, як з кожним днем сили його підупадають, Григорович-Барський поспішає додому. Минувши Ясси і Могилів, 5 вересня 1747 року, тобто через

Яффа на Криму 1727 року — малюнок Василя Григоровича-Барського

24 роки, мандрівник повернувся у Київ.

...Того дня поодинокі перехожі могли бачити, як дорогою, що веде на Поділ, неквапливо йде високий смуглявий чоловік у незвичайному одязі, з ціпком в руках. По щоках його бігли сльози...

Проте недовго судилося прожити В. Барському в рідній краї: тяжкі роки мандрувань далися взнаки. Через тридцять п'ять днів після повернення у Київ він помер.

Як ми вже говорили, у другій половині XVIII і у XIX столітті записки Григоровича-Барського про подорож по країнах Сходу набули величезної популярности на Україні і в Росії.

У чому ж секрет такого успіху!

Василь Григорович-Барський для свого часу був висококультурною, освіченою людиною. Його „Подорожі" — захоплююча оповідь про політичне, економічне, культурне життя країн Сходу. Дуже правдиво зображає він працю, побут, звичаї простих людей, своєрідну красу міст і сіл, архітектуру давніх храмів. Він розцвічує свою мову влучними, дотепними порівняннями, гумором. Ось наприклад, як він описує Софіївську церкву у Константинополі: „Длина і ширина этого здания удивительны, а высоту его вы сможете себе представить: пуля, выстреленная из ружья, едва дойдет до его верха".

В. Г. Григорович-Барський був вченим-просвітителем. Він вивчав мови, народні діялекти, непогано малював, креслив, писав вірші-апокрифи. Мандрівник уважно вивчав стан освіти у тих країнах, в яких він побував. Він пише, наприклад, що в Римі „суть различные училища, в них различных языков, мусыки, анатомии, си есть врачества, астрономии, си есть звездочетства, риторского красноглаголания... искусных художеств, велики обрестися могут в мире сем".

Допитливість Барського була безмежною. Він цікавився музичними інструментами, захоплювався архітектурою. Мандрівник не раз висловлювався за встановлення торгових і культурних зв'язків України з країнами Сходу.

У своїх записках він з обуренням писав, що у монастирях він бачив багато цінних книг і рукописів „безчинно храненных и водою замоченных", що серед церковників багато людей неосвічених, темних, які „имен своих не ведаху".

Життя і діяльність В. Г. Григоровича-Барського вивчені ще дуже мало. Тепер, коли дедалі зміцнюються культурні зв'язки між усіма народами світу, „Подорожі" нашого земляка становлять особливий інтерес. Вони розкривають ще одну яскраву сторінку історії стосунків України з арабським Сходом.

(„Наука і життя")

Кобза і бандура

Г. ФІЛАНОВСЬКИЙ і Ю. КОЛЕСНИЧЕНКО

Кобзар... Це слово нерозривно пов'язане з ім'ям великого українського поета Т. Шевченка. У рік, коли помер великий Кобзар, вийшов у світ тлумачний словник російської мови, складений Далем. У ньому сказано: „Кобзар — бандурист, скоморох, жебрак, що грає на кобзі, сліпий, який співає думи, билини України". Шевченко гордо носив ім'я народного українського співця.

Коли ж з'явилися перші кобзарі на нашій землі? Назви „кобза", „кобоз", „кобуз" зустрічаються в старовинних пам'ятках аж до середини XIII століття. У латино - персько - куманському словнику 1303 року є слово „совихеї", що перекладається як „гравець". Кобза була поширеним інструментом у сусідніх з нашої країною народів. Чеські письменники згадують „кобзочку" так само часто, як лютню і гітару. Румунська кобза дуже нагадує лютню. Кобоз одержав право громадянства і на Угорщині. У XVI столітті кобза зустрічається і у литовців.

Але по-справжньому народним інструментом кобза стала на Україні. Українські козаки були нерозлучні із шаблею і кобзою. На жаль, ми не маємо конкретних відомостей про древню українську кобзу. Ми не знаємо, який був її зовнішній вигляд. Чи були у неї три струни, чи, як повідомляється в словниках Даля і Закревського, вісім?..

У середині XVII століття на зміну кобзі приходить бандура. Назва цього інструмента, мабуть, походить ще від старогрецької пандори, під акомпаніямент якої співці - рапсоди оспівували подвиги своїх героїв. Безумовно, від тієї пандори не залишилось і сліду, просто у середні віки був звичай давати новим музичним інструментам назви старовинних. Так з'явилась, скажімо, на Україні ліра. Болгарська пандзура, сербська пандура, еспанська бандурія — все це різновиди струнних інструментів, що нагадують лютню. Вони не були досить оригінальними і поступово зникли.

Інша справа — українська бандура. Українські майстри - бандуристи вдосконалили бандуру. В першу чергу це стосується приструнників — струн, які зберігають свій основний

лад незалежно від натиску. Крім того, встановлюється остаточна своєрідна форма корпусу бандури. Збільшується кількість струн. Спочатку їх було сім, пізніше дванадцять, потім двадцять. Сучасна бандура має більше тридцяти струн. Найновіші зразки налічують 12 струн на ґрифі (баси) і 48 приструнників.

Правда, спочатку не обійшлося без зідхання консерваторів XVII століття: „Славна кобза закинута заради лютні..." Але бандура завойовувала все більше популярність, проте ще довго вона звалася кобзою.

Слава про виконавців-бандуристів пронеслася широко. Ось що пише діяч Академії Наук в Петербурзі Яків Штелін у „Відомостях про художества Росії", що вийшли 200 років тому. „Взагалі ця область (Україна) у порівнянні з іншими частинами Російської держави відіграє ту ж саму ролю, що Прованс серед інших провінцій Франції. Всі співають, танцюють і грають у цій країні. Найвживаніший інструмент — бандура, на якій вмілі українці грають найпрекрасніші польські та українські танці і звуками якої вони вміють супроводжувати численні, дуже ніжні свої пісні. В результаті того, що дуже багато молодих людей на Україні з особливим старанням навчаються гри на цьому інструменті, здавна бандуристів там багато".

А от рядки з гоголівської „Страшної помсти": „В місті Глухові зібрався народ біля старого бандуриста і вже з годину слухав, як сліпий грав на бандурі... Спочатку повів він про минулу гетьманщину, про Сагайдачного і Хмельницького... Співав і веселих пісень старий, і подивлявся своїми очима на народ, неначе зрячий, а пальці з приладнаними до них кістками, літали, як мухи, по струнах і, здавалося, струни самі грали..." Історичні думи і веселі пісні про Хому та Ярему, про дворянку, що вийшла заміж за хлібороба, танцювальні й ліричні — такий широкий репертуар кобзарів.

Кобзарі користувалися пошаною і любов'ю. Шевченківський Перебендя

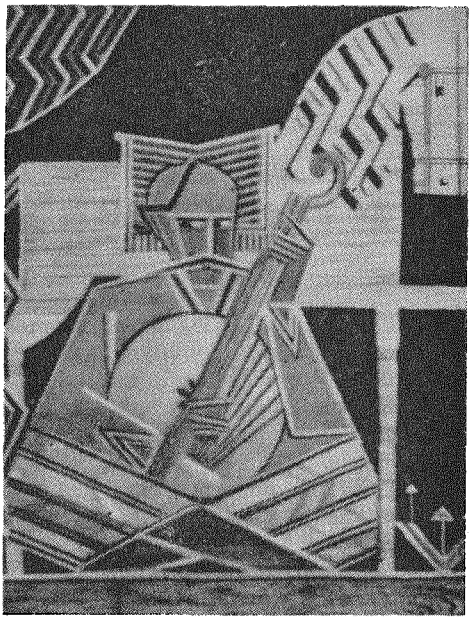

„старий, сліпий, — хто його не знає? Він усюди вештається та на кобзі грає..." В однойменній поемі створений чудовий образ сліпого кобзаря. Перший бандурист, ім'я якого збереглося в записах (1498 р.), — Чурило. Живуть у пам'яті народу імена Андрія Шута, Архіпа Ніконенка, Гната Гончаренка та багатьох інших. Пісні видатного виконавця минулого століття Остапа Вересая „Втеча трьох братів з Озівської неволі", про Хведора Безрідного", про „Правду" і ряд інших записувалися і вивчалися етнографами та композиторами, в тому числі М. Лисенка.

Вже на початку нашого століття В. Г. Короленко пише (оповідання: „Ліс шумить"): „Отже і нехитра штука бандура, а як вона у знавця добре говорить. Бувало пробіжить по ній рукою, вона йому все і скаже: як темний бір в непогоду шумить, і як вітер дзвенить у пустому степу по бур'яну, і як суха травинка шепоче на високій козацькій могилі".

У наш час бандуристи користуються заслуженою любов'ю і на Україні і далеко поза межами України.

(„Наука і Життя")

З ІСТОРІЇ НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ

БІЛОПІЛЛЯ. — На місці сучасного Білопілля в XI - XIII століттях стояла фортеця Віра, яку збудувало Переяславське князівство для захисту від половців. Протягом свого існування вона багато разів стримувала навали кочівників і була зруйнована лише в 1239 році монголо-татарськими загарбниками.

У 1672 році на місці фортеці виникло нове місто, що одержало назву Білопілля. Засновники його — переселенці з Правобережної України, переважна більшість яких була раніше жителями м. Білопілля Київської губернії.

Сучасне Білопілля — центр Білопільського району Сумської області.

БОБРИНЕЦЬ. — Леґенда розповідає, що першим „осадчим" (поселенцем) Бобринця був полтавський козак Хома Бобрик, звідки і пішла назва поселення. Вперше Бобринець згадується у донесенні запорізького полковника Андрія Кійнаша, який у 1767 році доповідав, що на Балці Бобринці, поблизу річки Сугаклеї, виникло поселення Малі Бобринці.

За іншим свідченням нинішній Бобринець було засновано приблизно в середині XVIII сторіччя втікачами з Великого Бобринця (що розташовувався на правому березі річки Кодими), які намагалися звільнитися від соціяльного гніту.

БОГОДУХІВ. — На місці сучасного Богодухова в кінці XVI століття існував російський військовий укріплений пункт під назвою „Дяків острог". Приблизно в середині XVII стол. укріплення було перетворено у прикордонну фортецю для захисту Слобідської України від наскоків кримських і ногайських татар. До цього ж часу відноситься і спорудження у фортеці першої православної церкви „во имя Бога Духа Святого". Як гадають, звідси й пішла назва Богодухів. З історичних актів відомо, що у 1668 році фортеця називалася вже „Богодуховская Гать". Назва Богодухів вперше зустрічається в царському указі від 21 червня 1672 року, де місто значиться в числі „городов без служилых людей и посадских".

БРОДИ. — Перші літописні згадки про Броди відносяться до XII століття. В XVI столітті завдяки вигідному географічному розташуванню Броди стали широко відомим торговельним містом. Місто було оточене численними болотами, які під час дощів розливалися. Щоб дістатися до нього, часто доводилося долати вбрід водні перешкоди. Звідси і назва міста — Броди.

ВАЛКИ. — Вперше місто Валки згадується в документах, датованих 1645 роком, як фортеця для захисту від нападів кримських і ногайських татар. Називали його Можайський острог (від річки Мож), Можайський город, Можайський город на Валках або просто Валки. За деякими історичними даними фортецю заснувала в 1641 - 1642 роках московська військова варта. Але ще в „Книге Большого чертежа" вказувалося на залишки земляних укріплень, які були споруджені тут задовго до виникнення Валків. Назва Валки походить від особливостей рельєфу місцевости.

ВОВЧАНСЬК. — У „Слові о полку Ігоревім" згадується про „злат стол Салтан", залишки якого — Салтанське городище — розташовані на півдні від міста Вовчанське. Це свідчить про те, що місцевість ця була заселена ще в давнину.

Виникнення Вовчанська відноситься до більш пізнього часу: його заснували в 1674 році українські козаки — переселенці з Правобережної України. Царський дозвіл на будівництво слободи на Вовчих водах (так називалась у той час річка Вовча) дістав козак Мартин з Ніжегольська. Перша відома нам назва міста повністю збігалася з назвою річки Вовчі Води. Назва Вовчанськ усталилася з 1780 року, коли місто стало повітовим центром Харківського намісництва, а згодом — Харківської губернії.

ГОРОДОК. — Городок вперше згадується літописцем Нестором (1213 р.) як поселення Галицько-Волинського князівства. Далеко на схід і на захід він був відомий як центр торгівлі сіллю і тому називався „Городок солоний" або „Соляний городок". З часом слова „солоний" „соляний" втратили своє значення і вийшли з ужитку.

ДРОГОБИЧ. — За часів Київської Руси місто Дрогобич належало до земель київських і галицько-волинських князів. За народною леґендою на місці сучасного Дрогобича колись було поселення під назвою Бич, зруйноване під час монгольської навали. Друге поселення, яке виникло поруч, називалося — Другий Бич (звідси — Дрогобич).

ДУБНО. — Вперше Дубно згадується в Іпатіївському літопису (1099 рік). Літописець розповідає про з'їзд руських князів під Києвом, на якому Давиду Ігоревичеві, князю володимирському, було запропоновано відмовитися від свого князівства. Навзамін йому віддали кілька міст, в тому числі і Дубно: „...шедь сяди в Бужьском (Божьском) в Остроге... а Дубен и Черторыйск то ти даст Святополк..."

Походження назви міста народна леґенда пов'язує з існуванням в давнину невеликого села Дубенки, яке потім переросло в місто. Його назва, безперечно, в своїй основі має корінь „дуб" (Дубенки, Дубни, Дубно).

ЗМІЇВ. — Походження назви міста народна леґенда пов'язує з тим, що нібито в давнину в лісах цієї місцевости водилися великі змії. Звідси і все урочище називалося Змієвим. В „Книге Большого Чертежа" про цю місцевість розповідається так: „Речка Мож пала в Донец... а ниже Мжа, на Донце, с Крымской сторони — Змеево Городище, а Змеев-Курган тоже, от Мжа версты с две". Отже, на місці сучасного Змієва ще в XVI столітті існувало древнє поселення „Змеево Городище". Можна вважати, що від нього і походить назва міста.

КЕРЧ. — На місці теперішньої Керчі з V століття до н. е. до IV століття н. е. була столиця Боспорського царства — Пантікапей. В IX-XI століттях місто входило до Тмутараканського князівства і за російськими історичними джерелами вже відомо під назвою Корчев. Назва Керч походить від давньоруського слова „кърч", що означало „гори" (місто розташоване біля підніжжя гори Мітрідат).

КІРОВОГРАД.— Для захисту південних кордонів України від нападів турків і кримських татар у 1754 році царський уряд наказав на березі річки Інгул (притока Південного Бугу) „сделать в нынешнем году земляную крепость св. Елизаветы". У 1775 році фортеця і поселення навколо неї одержали назву — Єлисаветград.

У 1934 році Єлисаветград було перейменовано на Кіровоград.

КРЕМЕНЧУК. — Час заснування Кременчука невідомий. Вперше він згадується в історичних документах, датованих 1589 роком. Але Карамзін

в „Истории государства Российского" розповідає, що у 1559 році загін окольничого Айдашова, який було зорганізовано для переслідування кримських татар, знайшов місцевість в районі сучасного Кременчука вже заселеною.

ЛОХВИЦЯ. — Місто Лохвиця вперше згадується у літопису в 1320 році. Воно розташоване на берегах річок Лохвиці і Сулиці. Від найменування першої з них і походить назва міста. Назва ж самої річки деякими вченими виводиться від риби лосося. У словнику В. Даля „лохом" називається риба „семга, лосось, облоховившийся по вьметке икры".

ЛЬВІВ. — Львів — стародавнє українське місто. Час його виникнення відноситься до 1256 року. Заснував Львів галицько-волинський князь Данило Романович Галицький і назвав його ім'ям свого сина — Льва.

Сучасний Львів — адміністративний, економічний і культурний центр Львівської області, одне з найбільших міст України.

МИКОЛАЇВ. — В 1784 році на місці сучасного Миколаєва за розпорядженням російського уряду було збудоване укріплення для забезпечення мешканців і складів, які можуть бути на випадок війни з Туреччиною. Заснування біля укріплення у 1788 році, під час російсько-турецької війни, корабельні поклало початок інтенсивному розвитку міста, яке забудовувалося за проєктом відомого російського архітектора І. Старова. В серпні 1789 року Потьомкін, що перебував тоді у військовому таборі при Дубоссарах, наказав: „Именовать ... новозводимую верфь на Інгуле — город Николаев". Ця назва була дана на пам'ять про взяття Очакова російськими військами 6 (17) грудня 1788 року, яке збіглося з днем св. Миколая.

ОЛЕКСАНДРІЯ. — На місці сучасної Олександрії у 40-х роках XVII століття розташовувався найдальший від Запорізької Січі зимівник. Заснував його запорізький козак Ус, через це і поселення, що виникло тут, називалося Усівкою. З 1754 року Усівка мала назву Шанець Бечея, або просто Беча, а в 1784 році Беча перейменована в Олександрію.

ОСТРІГ. — Час заснування цього міста невідомий. Вперше воно згадується в Іпатіївському літописі (1100 рік), як населений пункт Київської Руси.

З XV до початку XVII століття Острі́г є власністю українських маґнатів князів Острозьких. У 1793 році після прилучення Правобережної України до Росії, він став повітовим містом Ізяславського (Волинського) намісництва.

Назва міста походить від староукраїнського слова „острог", яке означало „частокіл з дерев'яних колод". Такі частоколи-укріплення були наявні в більшості древніх поселень. Очевидно, з часом „острог" почав сприйматися, як назва міста.

ОХТИРКА. — Місто виникло в 1641 році. Засновники його — селяни та козаки з Правобережної України. Для захисту від кримських татар місто укріпляється і з 1647 року відоме вже як фортеця в системі Білгородської укріпленої лінії. У 1655 році воно стає центром Охтирського полку.

Назва міста Охтирка походить від однойменної назви річки і гори Охтири: „Ак-тир" в перекладі з татарської мови означає „Біла скеля".

ОЧАКІВ. — На місці Очакова в часи Геродота стояла фортеця Алектор та древній храм Деметри, а поблизу — знамените поселення мілетян — Ольвія.

В 30-х роках XV століття литовські князі збудували тут фортецю Дашів, яка у 80-х роках того ж століття була загарбана Кримським ханством. У 1492 році на місці зруйнованого литовського укріплення хан Менґлі-Ґерей збудував нову фортецю. Тур-

ки, захопивши пізніше цю фортецю, стали іменувати її Озукале, звідки, як гадають походить назва Очаків.

6(17) грудня 1788 року Очаків був взятий російськими військами і за Ясським договором 1791 року увійшов до складу Росії.

ПЕРВОМАЙСЬК. — Там де тепер розташоване місто Первомайськ, до початку XX століття були міста Ольвіополь (назване так на пам'ять про стародавню елінську колонію Ольвію), Богополь (раніше — Бугополь) та село Голта. 6 липня 1919 року Ольвіополь, Богополь та Голта були об'єднані в одне місто, яке одержало назву Первомайськ.

ПОЛТАВА. — Полтава — одне з найстародавніших міст України. Залишки древніх осель, виявлені археологами на терені сучасного міста, свідчать про те, що скитські і слов'янські поселення існували там ще в VII - VI століттях до нашої ери.

Перша літописна згадка про це місто відноситься до 1174 року: „Игор... переха в роспол у Лтавы к Переяславлю и побегоша (половці — прим. ред.) весь полон пометавше: бягуть бо воевали у Серебряного и Боруча". Під Лтавою тут безперечно розуміється тогочасна Полтава.

Полтава вперше згадується у 1430 році в грамоті великого князя литовського Витовта. Вважають, що назва міста походить від слів „По Олтаві". Олтава — річка, біля якої було засновано поселення. Проте це ще остаточно не доведено.

РІВНЕ. — Перша письмова згадка про Рівне як місто Галицько-волинського князівства припадає на кінець XIII століття.

Рівно розташоване в Подільській низовині, яка являє собою одноманітну заболочену рівнину. Від слів „рівний", „рівнина" і походить назва Рівне.

СЕВАСТОПІЛЬ — заснований в червні 1783 року як база військової фльоти Росії на Чорному морі. На цьому місці було розташоване невелике татарське поселення Ахтір. В 1784 році його перейменовано на Севастопіль, що давньогрецькою мовою означає „місто слави".

СИМФЕРОПІЛЬ. — Це місто засноване у 1784 році, після приєднання Криму до Росії, як адміністративний центр Таврії. У зв'язку з різноманітним національним складом його населення воно одержало назву Симферопіль, що в перекладі з грецької мови означає „збірне місто".

СУМИ. — Місто Суми заснували на початку 50-х років XVII століття поблизу древнього городища українські козаки — переселенці з Правобережної України. Воно будувалося як фортеця для захисту Слобідської України від нападів кримських і ногайських татар.

Місто розташоване на правому березі річки Псла, там де в неї впадає річка Сума. Звідси і назва міста. В свою чергу походження назви річки Суми народні перекази пов'язують з тим, що нібито на її березі були знайдені три мисливські суми. В перших документальних згадках місто називалося „Сумін городом". Герб міста, затверджений в 1781 році, зображав три чорні суми (торби) на срібному полі щита.

Деякі дослідники виводять назву міста Суми від українського дієслова „сумувати"; перші переселенці, мовляв, сумували за рідними місцями і назвали своє місто Сумами. Проте таке пояснення історично не обґрунтоване.

ФЕОДОСІЯ. — Феодосія виникла в VI столітті до н. е. на місці грецької факторії. Вона дістала таку назву (в перекладі з грецької Феодосія означає „божі дари") завдяки вигідному географічному положенню та родючості навколишніх земель. З другої половини XIII століття Феодосія як генуезька торгова колонія відома під назвою Кафа. Наприкінці 18 ст.

місту було повернуто його давню назву.

ХАРКІВ. — Час заснування Харкова відноситься приблизно до 1655 - 1656 років. Спочатку це було укріплення для захисту Слобідської України від грабіжницьких нападів ногайських та кримських татар. Населення його складалося з козаків-переселенців з Правобережної України.

За народними переказами, першим поселенцем укріплення був козак Харко (Харитон). Від його імени нібито й походить назва міста. Проте деякі дослідники вважають, що свою назву місто дістало від річки Харкова, що впадає в Лопань.

Сучасний Харків — одне з найбільших індустріяльних, наукових і культурних центрів, друге після Києва за кількістю населення місто України.

ХОРОЛ. — У духівниці Володимира Мономаха, датованій 1083 роком, сказано: „том же летом гонихом по Половцих за Хорол, иже Горошин (на Суле) взяша и ходихом за Сулой . . . "

Свою назву місто дістало від назви річки Хорол, на якій воно розташоване.

ЯЛТА. — Час заснування Ялти невідомий. Але археологи знайшли тут стоянки первісної людини древньокам'яного віку, а також численні пам'ятки культури таврів, абориґенів Кримських гір. Назва Ялта (Яліта) походить від грецького слова „Ялос", що означає берег, материк.

Сучасна Ялта — порт на Чорному морі, всесвітньовідомий кліматичний курорт.

Анекдоти про письменників

У Черношицях біля Праги був біля залізничої станції готель „Монополь", що його населення складалося майже виключно з еміґрантів. При готелі був садок, що межував із станційним пероном, так що на станцію можна було пройти через садок. Якось я вертався із станції до хати через той садок; бачу за столом сидить О. Олесь і, як звичайно, п'є пиво. Вітаємося. Олесь завжди підкреслено чемний, запрошує присісти. Сідаю. Розмова про літературні новини. Питаю: „Чи читали Ви, Олександре Івановичу, це (не пригадую вже, що саме?)" Олесь лукаво примружив око та й каже: „Я читаю тільки свої вірші й то тільки тоді, коли вони вже видруковані".

**
*

Ще про пиво. О. Олесь пив дуже багато пива. Мені розповідали, що він одного разу, почавши зранку й до закриття пивної, випив 104 гальби пива. Власник „піварні" з приводу цього зробив на стінці відповідний напис. Свідком того не був, продаю, за що купив.

Треба додати, що О. Олесь мав майже атлетичну силу. Розповідають, що він у Відні (Пратер) раптовим ударом кулака закінчив існування приладу для вимірювання сили; власник чемно попрохав Олеся не повторювати цього невигідного для власника експерименту.

**
*

Серед празької української еміґрації було кілька дуже барвистих постатей. Хто, прикладом, там не знав „тов. Калістрата" (справжнє ім'я: Іван Васильович Сакальський, з Полтавщини), соціял - демократа й вірного прибічника от. С. Петлюри? До речі, він до кишені за словом не ліз, був на язик гострий і дотепний. Ось так, коли Микита Шаповал вдарився в соціологію й заходився творити у Празі „Український Соціологічний Інститут", тов. Калістрат, що був непримиренним противником Микити, довідавшись про це, презирливо скрививши рота, прошлябізував — „Ми-ки-то-ло-гі-я!" Це слівце вмить облетіло українську Прагу й було часто вживане. **Б. Г.**

Палаци під землею

Г. Бачинський і В. Дублянський

Морок і тиша... Слабкий промінь електричного ліхтарика губиться в глибині величезної залі. На дні її в одвічному хаосі, наче казкові потвори, застиглі гіпсові брили. Стіни підносяться стрімко вгору і на великій висоті переходять у стрілчасте склепіння. Вони вкриті майже суцільним килимом блискучих, прозорих і напівпрозорих гіпсових кристалів, які при освітленні загоряються безліччю діямантових спалахів. Таємничо чорніють отвори: це розбігаються в усі боки незліченні ґалерії, що, переплітаючись між собою, утворюють заплутаний лябіринт. В його глибинах на дослідника чекають інші несподіванки — нові залі, озера з кришталево чистою водою, химерні скелі.

Подільські печери, про які ми вам розповімо, — найдовші підземні карстові порожнини у світі. Найбільші з них розташовані в межиріччі Серета і Збруча: Кришталева печера завдовжки у 18,8 кілометра, печера Блакитних озер — 15 кілометрів, Млинківська печера — 10 кілометрів, Вертеба — 7,8 кілометра тощо. Нагадаємо, що до останнього часу неперевершеною за розмірами вважалася Вімельбергська печера цього типу у Сх. Німеччині — 6 кілометрів.

Що ж це за таємничі підземні порожнини! Як вони утворилися!

Починаючи з 1961 року, печери систематично досліджує Комплексна карстова експедиція Академії наук УССР. Їй допомагають спортсмени тернопільського і львівського спелеологічних клубів. Так, тернопільські спелеологи під керівництвом В. Родзієвського склали детальні пляни Млинківської печери, печер Вертеба та Блакитних озер.

Дослідження печер — важка й небезпечна справа. Особливо грізні підземні пастки для самотньої людини, яка потрапила до їх глибин. Тільки колектив досвідчених спелеологів з необхідним спорядженням може орієнтуватися в темряві підступних підземель. Іноді доводиться повзти сотні метрів звивистими коридорами, продиратись крізь вузькі тріщини. Зате з чим може зрівнятись радість першовідкривача, який потрапляє до чарівної залі, де ніколи не ступала

нога людини, дізнається про її походження, відкопує глибоко під землею скам'янілі кістки давно вимерлих дивовижних тварин або ж знаходить сліди перебування своїх далеких предків — людей кам'яного віку!

Як же уявляють собі вчені виникнення цих гіпсових палаців!

Кілька мільйонів років тому, в тортонському віці неогенового періоду, південно-західній край Руської платформи вкривало порівняно мілководне епіконтинентальне море. На його значних ділянках осаджувались гіпси. Згодом море відступило. Внаслідок рухів земної кори на Поділлі та процесів горотворення в сусідньому районі — Карпатах — гіпсові товщі були розбиті вертикальними тектонічними тріщинами, які часто перетинались майже під прямим кутом. По тріщинах циркулювали води, розчиняючи гіпси й утворюючи лабіринти підземних ґалерій та заль. В наступні епохи рівень ґрунтових вод понизився настільки, що печери стали здебільшого сухими і почали служити притулком для хижих звірів, птахів, а подекуди й для первісних людей. Стіни деяких печер, очевидно, в місцях конденсації вологи укривались чудовими блискучими гісовими кристалами.

Найбільше вражає уяву Кришталева печера. Перші відомості про неї були опубліковані ще в 1721 році. Але потім вхід у підземелля завалили. Лише в 1926 році професор Львівського університету археолог Л. Козловський, проповзши майже півкілометра низьким ходом, потрапив до першої залі. Пізніше інженер В. Нехай склав план дослідження навколовхідної частини печери завдовжки у 3,5 кілометра. Під час другої світової війни вхідний отвір її був зруйнований вибухом. У 1961 році його вдалося розкопати спільними зусиллями учасників Комплексної карстової експедиції АН УССР і студентів Тернопільського мединституту. З того часу тут провадяться систематичні дослідження.

Коли склали певний план Кришталевої печери, виявилось, що її розміри набагато перевищують найсміливіші припущення попередніх дослідників. Вхід у неї знаходиться на висоті 50 метрів по лівому стрімкому схилі долини річки Циганки, біля села Нижнє Кривче Борщівського району. Ліворуч, у гіпсовому кар'єрі є ще один вхід, який веде до Середньої печери, що є відгалуженням Кришталевої і з'єднується з нею непрохідними тріщинами. Основний вхідний коридор являє собою довгу й вузьку звивисту ґалерію. Подекуди від неї відходять бічні ходи, що ведуть до низьких похмурих лябіринтів.

Спочатку потрапляєш до великої залі Буйвола. Її стіни, складені з брунатного крупнокристалічного гіпсу, стрімко підносяться вгору. Із стелі де-не-де звисають химерні, виточені водою, „рогаті" брили. Одна з них дуже нагадує голову розлюченого бика. Кристалічний коридор, усіяний друзами блискучих жовтуватих кристалів, приводить до залі завалів. А звідти можна потрапити до невеличких, але надзвичайно своєрідних заль Вапняної і Сталактитової. Їх стіни прикрашені вибагливими вапняковими напливами і маленькими сталактитами. Хоч Кришталева печера розміщена в гіпсах, але вище залягають вапняки і тому в деяких ділянках насичені карбонатом води, просочуючись згори, оздоблюють підземелля характерними вапняковими утвореннями.

Далі — велетенська заля Брил, яка простягається на 75 метрів. Її дно завалене величезними брилами заввишки з двоповерховий будинок. За залею Брил відкрили лябіринт, що дістав назву лябіринту Карстової експедиції. В ньому було знайдено ряд нових „приміщень" — Академічна заля з її стрілчастим склепінням і блискучим килимом кристалів на стінах, заля з величезним завалом, якій при-

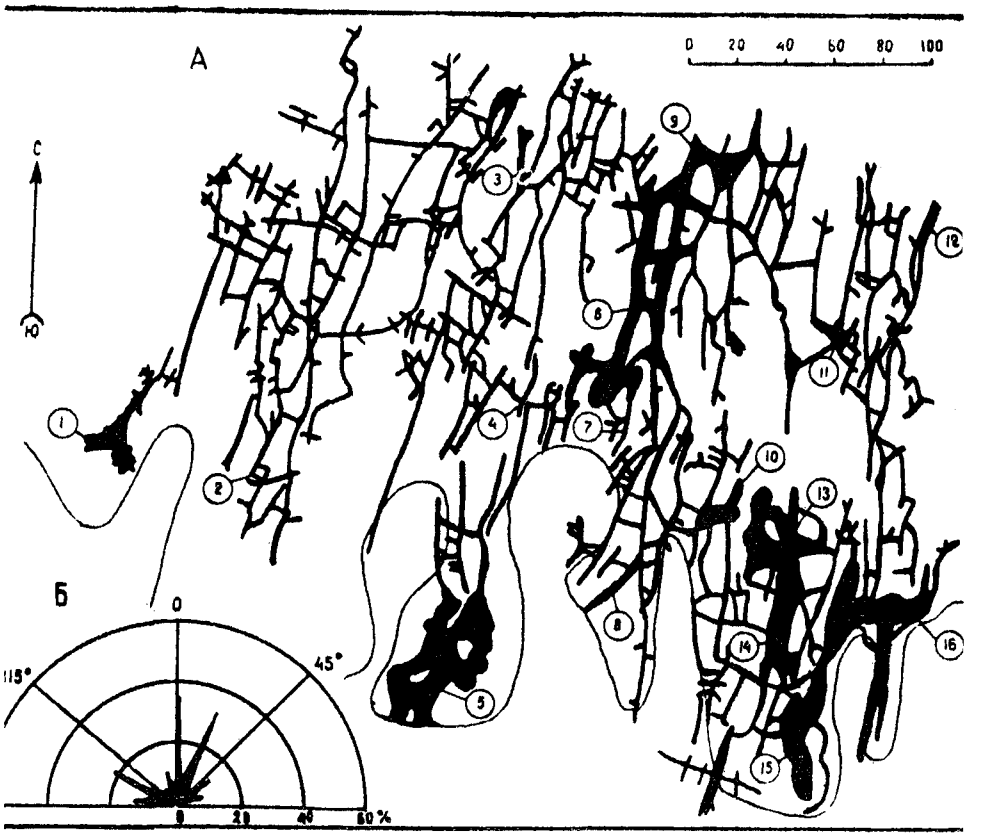

Схема Млинківської печери: 1 — заля Рогатка; 2 — заля Срібний дзвін; 5 — заля Вхідна; 6 — заля Піонер; 7 — заля Цар-дзвін; 14 — заля Мокасин; 15 — заля Кастера; 16 — заля Дружби.

своєно ім'я Віктора Нехая — одного з перших дослідників печери. А ще далі перед дослідниками відкривається справжній чарівний світ — лябіринт Кам'яних квітів. На стінах його ґалерій дивовижними фантастичними квітами розцвіли друзи білосніжних і медовожовтих гіпсових кристалів, які іноді досягають 15 - 20 сантиметрів у довжину.

Значний інтерес становить Палеозоологічний лябіринт. Тут, у глинисто-гіпсовій суміші, що вкриває дно ходів, зібрано багато викопних кісток сіноставців, копитних лемінгів, водяних полівок, білих куріпок та інших тварин. Вони жили в долині річки Циганки кілька тисяч років тому у ранньо-голоценовому віці, коли клімат на Україні був дещо холоднішим від сучасного. На них полювали сови, які селились у тріщинах навколо поверхневої частини печери. Частину кісток занесли сюди також борсуки й лиси. Таким чином палеозоологічні знахідки підтвердили висновки карстологів про те, що принаймні з початку ранньо-голоценового віку Кришталева печера ніколи цілком не затоплювалась водою.

Другою за величиною є печера Блакитних озер. Можливо, саме з нею пов'язана леґенда про так звану Кошову яму, в якій переховувались навколишні селяни ще за часів татарської навали, і робили засідки українські козаки в період воєн із шляхетською Польщею. Про існування

цієї печери учасники Карстової експедиції дізнались від місцевих жителів. Весною 1963 року ми намагались розкопати вхід, але перша спроба виявилась безрезультатною. Лише через кілька місяців намір здійснили члени Львівського спелеологічного клюбу.

Вхід до палаців Блакитних озер знаходиться на дні карстової лійки, розташованої на вододільному плато на захід від села Стрілківці Борщівського району. Вузький лаз відкриває лябіринт в товщі бурого крупнокристалічного гіпсу. Його ґалерії, переплітаючись між собою, утворюють величезну мережу. Подекуди вони прикрашені друзами чорних гіпсових кристалів. Багато ходів мають горизонтальні стелі: очевидно, вони тривалий час розширювались під впливом розчинної дії підземних вод. Глинястий заповнювач розміщений нерівномірно: в ділянках печери, де існує зв'язок з поверхнею, він піднімається до самої стелі, в інших — ледве вкриває скелясте дно.

Стіни вхідної залі закурені димом — під час другої світової війни місцеві жителі переховувались тут від гітлерівських загарбників. Через велетенський природний тунель і далі звивистим коридором можна потрапити до залі капітана Немо. На його дні таємничо виблискує вода підземного озерця. А високо вгорі склепіння переходить у широку п'ятнадцятиметрову трубу, що пронизує всю товщу гіпсів. З її тьмяної глибини, мов краплини розплавленого металу, час від часу спадають сріблясті краплі води. Ще треба йти і повзти сотні метрів, щоб дістатись до озера Несподіваного. Воно вкриває майже все дно невеличкої залі із стрімкими стінами. Крізь кришталево чисту воду виразно просвічують підводні скелі...

Серед Подільських печер є один цікавий підземний лябіринт, де до недавнього часу ніколи не ступала нога людини. Це — Млинківська печера біля села Заліся Чортківського району. Вона була несподівано відкрита тернопільськими туристами лише в 1960 році. День за днем печерники-ентузіясти розплутували складний, майже десятикілометровий клубок вузьких лазів і велетенських заль цієї дивовижної підземної порожнини.

Починається Млинківська печера великою ґротою на схилі долини річки Угринь над хутором Млинки. Гіпсових кристалів на стінах тут менше, ніж у Кришталевій печері. Млинківська печера закладена в товщі темносірого дрібнокристалічного гіпсу, який переливається в променях ліхтарів. Через це одна ділянка печер влучно названа Південним небом.

В лівій частині порожнини знаходиться дуже цікава заля — Срібний дзвін, прикрашена довгими жовтувато-білими вапняковими сталактитами. А в правій частині відвідувача вражають велетенські залі Кастера, Піонера, Дружби, Мокасин завдовжки до ста і більше метрів.

Печера Вертеба вивчається вже давно. Багато десятків років тому біля її входу було знайдено слід вогнища, оточений скелетами оленів, биків, ведмедів і диких кабанів, а також численними каміннями та костяними знаряддями та уламками глиняного посуду. В дальній частині печери під завалом брил в центрі великої залі знайдено 25 людських скелетів.

Яка трагедія розігралася тут кілька тисяч років тому? Що привело людину вглиб печери? Розшуки притулку? Мисливський запал? Чи, може, в печері справлялись якісь таємничі обряди?

Наукова стаття одного з дослідників цієї печери Г. Осовського, написана майже 70 років тому, і сьогодні читається з величезним інтересом. Крок за кроком вчений розбирає всі імовірні припущення і зупиняється на найбільш вірогідному. Добре оброблені кам'яні знаряддя, наявність багатьох гарно орнаментованих прикрас з каменя, кістки, дерева, посуд,

здебільшого негосподарського призначення, вирізьблені з твердого дерева фігурки, які віддалено нагадують людську постать, нарешті лише чоловічий склад захоронений під бриловим завалом — все це привело Г. Осовського до висновку, що Вертеба — давнє культове святилище кінця неолітичної — початку бронзової епохи. Дослідник вважає, що раптовий обвал склепіння великої залі на площі кількох сотень квадратних метрів міг бути викликаний землетрусом. Дуже цікаве для геологів припущення!

Вхід до печери Вертеби знаходиться на дні карстової лійки, розміщеної на плато лівобережжя річки Серет біля села Більче Золоте Борщівського району. Він веде до невеличкої залі, з якої в різні боки розходяться ґалерії. Стеля в них переважно горизонтальна і низька. В деяких місцях перетину ходів спостерігаються невеликі залі. На окремих ділянках склепіння можна побачити маленькі кальцитові сталактити, хоч вапняки, які колись перекривали товщу гіпсів, вже цілком знищені процесами звітрювання. Сталактити залишилися начебто свідками далекого геологічного минулого.

І, нарешті, про Вітрову печеру. Вхід до цієї порівняно невеликої порожнини завдовжки у 1,7 кілометра знаходиться в лісі поблизу села Королівки Борщівського району. Вона складається з чотирьох паралельних ґалерій, з'єднаних між собою кількома ходами. На деяких ділянках внаслідок падіння брил утворились маленькі залі завширшки до трьох метрів. У стінах трапляються великі гнізда жовтуватого прозорого перекристалізованого гіпсу. Крайня північна ґалерія являє собою річище тимчасового підземного потоку. Учасники нашої експедиції повзли нею близько восьми годин, гаряче сподіваючись, що на поверхні стоїть хороша погода. Адже при великій зливі у цьому довгому ході ми відчували себе не дуже добре. Назустріч з щілини дув холодний вітер. Дно ґалерії на багатьох ділянках було вкрите уламками гіпсу, вапняку, кварцу, кістках сучасних диких та свійських тварин. Очевидно, печера в наш час промивається дощовими й талими водами, які потрапляють до неї з великої карстової улоговини, розташованої на заході.

Ми зробили з вами маленьку уявну екскурсію по деяких подільських печерах, але щоб по-справжньому відчути неповторну красу цього чарівного світу, треба побувати в ньому самому. Природа щедро прикрасила свої палаци чудовими оздобами. І, відвідуючи їх, люди дістають справжнє естетичне задоволення, не кажучи вже про те, що вони збагачують свої знання.

(„Наука і Життя")

СКАРБИ ЛЕБЕДИНИХ ОСТРОВІВ

Написав ІВАН ПОЛЯН

У західній частині Кримського півострова є старовинне селище Сари Булат. Стоїть воно на пологому березі Каркінітської затоки. Від колишніх його глинобитних будівель тепер нічого не залишилося. Збереглась тільки церква, складена з цегли.

Здавна Сари Булат відомий своїми Лебединими островами. Тягнуться вони пасмом уздовж берега затоки, серед густо заростих лиманів. Пісок та очерети, солонцюватий степ — пустельний, одноманітний...

Та саме це й вабить перелітних птахів. Від Льодовитого океану, з Білого моря й Балтики мандрують вони сюди. Лебедині острови — єдине місце в Криму, де цілий рік можна побачити табуни водоплавної птиці, і перше місце в Європі за концентрацією чи не найгарніших птахів світу — лебедів - шипунів, що збираються тут на линяння.

Мені не раз доводилося бувати на островах зустрічатися з цікавими, захопленими своєю незвичайною роботою людьми. Тамтешній „єґер", за офіційною мовою інструктор-спостерігач, Олександр Васильович Харченко перебуває на цій службі вже другий десяток років.

Під час війни обережні лебеді пролітали мимо, але потім знову почали спинятися тут. І за один із орієнтирів правила їм стара церква.

— Хотіли її розібрати. Звісна річ, розруха — печей ні з чого було класти. Та добрі люди відстояли, — згадує Олександр Васильович.

Крім білосніжних красунів, на островах знаходять собі притулок і гніздуються тисячі чайок - реготух, куликів, качок, чапель. Улітку за їхнім гомоном не чути людського голосу. На середину липня, коли більшість корінних поселенців разом із пташенятами, що вбилися в колодочки, залишає свої гнізда, з'являються шипуни. На крилах у них випадають одразу всі пера — й потім, як відростуть нові, лебедям треба знову вчитися майстерности польоту.

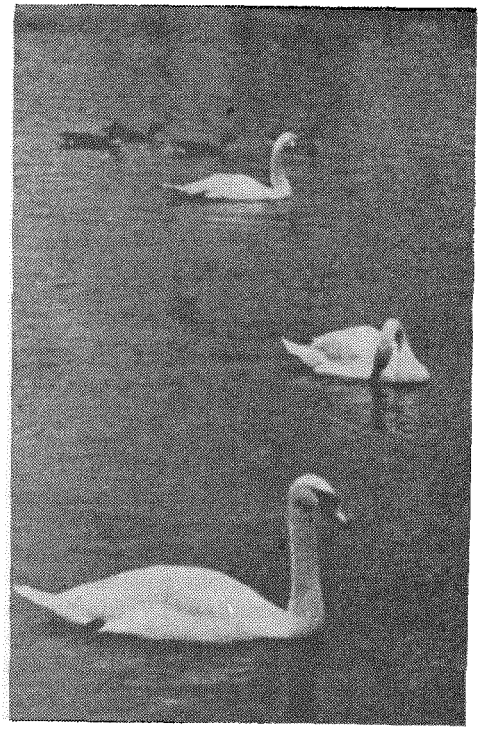

Лебеді-шипуни — мешканці Лебединих Островів

Восени на мілководних лиманах з величезними запасами природних кормів випасаються після важкої дороги сотні тисяч північних качок — свищів та шилохвостів. Багато птахів залишається тут і на зиму. Це передусім гордий лебідь - кликун, що любить триматися осібно, не змішується ні з гусями, ні з лискою, ні навіть із своїм побратимом шипуном.

На близьких до затоки ділянках степу зимують дрохви. Птах велетень, жар - птиця — такими титулами нагородили їх мешканці тутешніх сіл.

Наукові працівники Кримського заповідно - мисливського господарства проводять на островах велику роботу. Самих тільки лебедів виловлюють і кільцюють по п'ятсот за сезон. Сюди часто навідуються вчені-біологи, письменники, художники, тут проходять польову практику студенти природничих факультетів.

Лебедині острови — коштовна окраса кримської землі. („Україна")

Є і такі професії

Написав Я. Ясинський

Мешканець Ню Йорку Антон Семюел займається не зовсім звичайним ділом: він доїть мишей. Молоко цих гризунів потрібне науковим лабораторіям, що вишукують способи лікування ракових захворювань. На доїння однієї миші витрачається пересічно двацяти хвилин. За свою п'ятнадцятирічну практику Семюель видоїв до 20 000 мишей.

Є людина що розношує черевики поштарям. Є фахівці, обов'язок яких полягає в тому, щоб нюхати бочки. Існує експерт, котрий день у день розбиває тарілки — для визначення їх крихкости.

Можна здатися дивним і зайняття підполковника Джорджа Фрінна з міста Фрінтона в Англії. Він непогано підробляє, ремонтуючи розбиті рідкісні яйця, що їх надсилають звідусіль колекціонери. Підполковник винайшов спеціяльний розчин, щоб склеювати шкаралупу й лагодить яйця тільки із середини.

Інший спеціяліст ходить босоніж по матрацах, перевіряючи їх м'якість. Це досить приємна робота, коли порівняти її з клопотами групи біологів, яким доручено нагляд за найбільшою в світі колекцією бліх. Міститься вона в англійському музеї Трінґа й налічує 1 200 експонатів. До цієї колекції звертаються вчені з усього світу, коли проводять дослідження в галузі епідеміології.

(„Україна")

Полярні сяйва на Україні

Написав Л. Прох,
метеоролог

„Небо палало. Нескінченна примарна вуаль вкривала весь небосхил. Уся вона горіла ніжним ліловим світлом. Де-не-де виникали яскраві спалахи і зразу ж блідли, неначе народжувались лиш на мить, і розсіювались хмарки, зіткані з самого світла. Невидима сила викинула цілий сніп променів, схожих на напіврозкрите віяло. Найніжніші відтінки кольорів — червоного, малинового, жовтого та зеленого — забарвлювали його. Промені щораз змінювали своє забарвлення . . .” Так описував полярне сяйво дослідник Північної Землі.

Перші згадки про полярні сяйва на Україні відносяться до X століття.

Протягом багатьох віків це грандіозне явище природи залишалось таємницею для людей. Не дивно, що палахкотінню неба приписували надприродне походження. Сяйва вважали знаменням мору, війни, бурі.

Доведено, що природа полярних сяйв і зв'язаних з ними магнетних бур визначається в основному діянням на верхні шари атмосфери заряджених частинок, які летять до нас від Сонця. Більш, як півстоліття тому, були відкриті явища емісії зверхньої атмосфери, і з того часу їх наполегливо вивчають. Тепер верхню атмосферу досліджують за допомогою приладів, змонтованих на ракетах і супутниках. Проте є ряд питань, на які не можна відповісти з допомогою приладів, і тоді найнадійнішим джерелом фактів стає спостереження з Землі. Зона полярних сяйв у північній півкулі проходить уздовж півночі Норвегії, через Нову Землю, ріг Челюскіна, північ Аляски, Канади і південь Гренляндії. Взимку сяйва тут спостерігають майже щодня. На південь від цієї зони сяйва з'являються значно рідше, на Україні, наприклад, вони бувають раз на 10-11 років.

У 1957-му році полярні сяйва на Україні спостерігались 9 разів. 29-30 вересня 1957-го року їх зафіксували 19 метеорологічних станцій СССР майже на всій її території (крім західних областей, де було хмарно). Сяйво мало вигляд червоного, полуменевого світіння в північній частині горизонту і змінювало своє забарвлення від оранжово - рожевого до бордового. На його фоні переміщувались окремі світлі вертикальні промені. В деяких пунктах спостерігались райдужні і карміново - оранжові стрічки. Місцями сяйво з'являлось у вигляді спалахів і плям пульсуючої яскравості, які заступала заграва із вертикальними променями. Іноді сяйва тривали кілька хвилин, але були випадки, коли вони не згасали протягом кількох годин. 4-5 вересня 1957 року сяйво тривало від 19 годин 15 хвилин до 4 годин 15 хвилин.

У 1958 році полярні сяйва на Україні спостерігались 5 раз.

1957 - 1958 роки були періодом підвищеної активности соняшної діяльности, 1964-1965 — час спокійного Сонця. Одним з проявів „спокою” денного світла і є відсутність полярних сяйв на небі України.

(„Наука і Життя”)

Написав П. Ловецький, натураліст

Ще підлітком я вперше познайомився з деякими несподіваними особливостями життя бджіл.

Того літа я стеріг пасіку, розташовану на Великій Луці біля Дніпра і буквально не розлучався з книжкою про життя бджіл, що випадково потрапила мені до рук. Згодом я вивчив її майже напам'ять. Наслідуючи дорослих, я часто сідав на ослінчик біля вулика і переглядав рамки. Але цього мені було замало: бджоли на вийнятій рамці метушилися, сердито гули, жалились, матка яєчок не відкладала, ховаючись попід бджолами. Як же побачити бджіл у вулику тоді, коли вони спокійно роблять свою справу? Може в стінку вулика вставити віконце?

Хазяїн довго не дозволяв мені псувати вулик. Але витримати таку настирливість було нелегко. І кінець кінцем в одному з вуликів віконце було зроблено. Спостереження за життям бджолиної родини почалося.

Власне кажучи почалося не спостереження над бджолами, а змагання з ними. Вони обсіли з середини віконце так, що нічого не було видно. А наступного ранку виявилося: усе скло було заліплене шаром бурої клейкої речовини — прополісу. Звичайно, вийняв я скло з віконця, вимив його водою з милом, уставив на місце. Бджоли зразу ж обсіли його з середини. А другого ранку скло знову було вкрите шаром прополісу, і так щодня.

Понад тиждень безуспішно змагався я з бджолами. Потім додумався добре намастити скло віконця соняшниковою олією. Це був початок моєї перемоги. Бджоли забігши на скло, підстрибували на ньому, смішно дригаючи масними лапками, і відразу ж тікали. Їм на зміну з'являлись інші й, так само подригавши лапками та пострибавши, забирались геть. Коротко кажучи, через кілька днів уже всі бджоли облишили скло віконця, дозволивши мені спокійно придивлятися до них.

Що ж, у вулику все робилося саме так, як було написано у книжці. Але спостерігати за цим було до того цікаво, що я цілими тижнями просиджував біля віконця. Та ось я зробив відкриття, яке буквально вразило мене. Виявилося, що бджоли зовсім неоднакові — всі вони чимось відрізнялися одна від одної. Невдовзі я вже мав кілька десятків „знайомих" бджіл, навіть дав кожній якусь кличку. Наприклад, були у мене Циганка, Сіроспинка, Жовтобрюшка, Білоплямка, Крихітка, Товстуля, Довгуля, Нерівновуска, Криволапка. Тепер я вже не почував себе самотнім: у

мене була велика громада сумлінних, працьовитих друзів.

Друге відкриття мене просто приголомшило. А було ось що.

На сусідніх ланах заквітували соняшники і взяток значно збільшився. Для роботи у вуликах не вистачало бджіл — майже всі вони літали по мед. Якраз проти мого віконця стояла рамка з запечатаною дітвою. Раніше на рамці тісно сиділи бджоли, гріючи дітву. Тепер же на дітві, щільно притиснувшись один до одного, сиділи товсті волохаті трутні. Я сам собі не вірив, день у день вдивлявся у віконце і таки мусів переконатися у неймовірному: трутні, ці загальновизнані ледарі та дармоїди, робили корисну справу — сумлінно зігрівали дітву.

Дітва вивелася — молоді бджоли повідгризали з середини кришечки і повилазили з чарунок. А ще через день на цей край стільника завітала сама довготелеса матка й поклала в кожну чарунку по малесенькому яєчку. Хотілося не прогавити тих хвилин, коли з яєчок вилуплятимуться личинки. Тому я через два дні після відвідин маткою цього краю стільника засів біля віконця ще затемна. У сіряві світанку роздивився: по чарунках лазять трутні і то в одну, то в іншу засовують свої голови.

„Невже, — думаю, — трутні поїдають бездоглядні дозрілі яєчка"? Придивився: ні, в усіх чарунках яєчка цілі, але біля деяких уже лежать купочки корму. Аж у голові у мене запаморочилося від здивування: „Трутні — і годують дітву?!"

Та це було саме так. Ось у чарунку, в якій лежить лише яєчко, трутень засовує голову. потім повзе до іншої, а в тій залишається купочка корму.

Я важко зітхнув: моя повага до книжки про бджіл загрозливо похитнулася.

Про цю новину в першу чергу розповів я хазяїнові пасіки. Проте на нього вона вплинула дуже своєрідно. Він ухопився обома руками за черево й затіпався усім тілом, регочучи та гукаючи:

— Ой, штукар ти, хлопче! Ой, штукар!.. — А нареготавшись, сказав: — Увесь же світ знає, що трутні — це ледарі й дармоїди, один тільки ти не знаєш, хоч і вивчив усю книгу про бджіл. Дивно й смішно!

Я не здавався: пішов аж під гору П'ятихатку, на пасіку славнозвісного бджоляра одноокого діда Пилипа і розповів йому про трутнів. Єдине дідове око щось надто довго розглядало мене з-за червоних повік. Потім дід повернувся до мене боком і пробурмотів, неначе звертаючись до когось іншого:

— Таке ще молоде, а бреше за десятеро старих! — відтак блиснув оком і спитав мене: — Ти сам понесеш звідсіля свою дурну голову чи тебе ломакою попросити?

Багато зазнав я неприємностей через своє відкриття. Адже завжди, коли доводилося десь згадувати про працьовитість трутнів, усі з мене обов'язково глузували: мовляв, чого тільки іноді не приверзеться людині! І навіть сам я не раз ловив себе на думці — „А може, справді, це мені тільки наввижалося?"

І лише порівняно недавно, коли мою голову почала вже присипати перша пороша сивини, прочитав я у бджільницькому журналі наукове повідомлення, яке доводило, що трутні виконують певні обов'язки — годують дітву. Наступні номери журналу мали на своїх сторінках уже численні повідомлення з усього світу, повідомлення про багатовікову помилку щодо неробства трутнів. А мені було відомо ще й те, що трутні не лише годують дітву, але і гріють її. А, можливо, вони виконують у вулику ще деякі корисні роботи. А ми ще називаємо „трутнями" людей-дармоїдів! Не варто порівнювати їх з працьовитими комахами.

ПОВЕРХНЯ МІСЯЦЯ: ЯКА ВОНА Є

Написав М. А. Барабашов

Звичайно, найперше, що хочеться робити, це порівняти поверхню Місяця з чимось нам відомим, наприклад з породами, які зустрічаються на Землі. Проте, на жаль, породи, з яких складається поверхня нашого природного супутника, значно відрізняються від земних порід. Адже Місяць позбавлений атмосфери і, отже, його поверхню безперервно бомбардують метеори, безперешкодно „обпалюють" рентґенівські та ультрафіолетові промені, сонячні корпускули (частинки). Таким чином, вона має бути більше „обробленою", ніж земна. Землю захищає атмосфера, яка „не пускає" дрібні метеори (вони згоряють), рентґенівські промені і значною мірою поглинає ультрафіолетове випромінювання.

Крім того на Місяці дуже різкі коливання температури: вночі вона становить — 200°, а вдень перевищує +100°. Від цього поверхня повинна розтріскуватися, тобто вона не може бути рівною і гладкою. В нашій обсерваторії (Харківського державного університету) з допомогою оптичної методи — при вимірюванні змін яскравости різних місячних об'єктів було доведено, що поверхня Місяця шорстка, пориста.

Якби Місяць являв собою гладку кулю, то під час повномісяччя його яскравість була б найбільшою у центрі і зменшувалася б до країв. Але цього не спостерігається. Якби всі області поверхні Місяця були однаково світлими, або, говорячи мовою астрономів, — мали одне альбедо, то ми бачили б його як рівномірно освітлений диск. Насправді ж на Місяці є темні й світлі плями. При чому, їх яскравість не залежить від місця розташування. Таким чином поверхня Місяця — пориста, порита.

І все ж, не зважаючи на таку велику віддаль, порівняти місячні породи з деякими земними можна. Ми робили це порівняння, користуючись методами фотометрії, спектрофотометрії та іншими. При чому найкращий результат дає застосування цих методів взятих разом. Ще раз хочу зауважити: аналогія далеко не повна, бо умови існування Землі і її природного супутника різні. Є лише деяка подібність.

В результаті досліджень ми прийшли до висновку, що поверхня Місяця найбільш схожа на подрібнені, дуже пористі вулканічні гірські породи — на вулканічні туфи і деякі вулканічні ляви. До речі, пористість місячних порід значно більша, ніж будь-яких земних.

Але подрібнені породи, насипані у вигляді дрібної гальки, і просто схожі на губку, дають один і той же фото-

метричний ефект. Як же з'ясувати, яким з них „віддає перевагу" наш природний супутник?

Оскільки поверхню Місяця ввесь час „обробляють" всілякі зовнішні фактори, то можна припустити, що вона складається не з окремих утворень, а являє собою суцільну пористу масу.

На яку ж глибину „сягає" цей шар порід? Мабуть, він не перевищує 10-20 сантиметрів. Деякі назвали іншу цифру: 10 - 20 метрів. Проте сучасні спостереження підтверджують правильність нашого висновку.

І ще одне питання виникає, коли мова йде про посадку на Місяці космічного корабля: якого розміру нерівності на поверхні нашого природного супутника? Фотометричні спостереження, а також аналіза радіолокаційних даних вказують на те, що вони невеликі. Наші дослідження дозволяють говорити про такі розміри: від часток міліметра до 4-6 міліметрів не більше.

До речі, великих шарів дрібного пилу, як ми раніше гадали, на Місяці немає. Це довели і наші оптичні та радіо - спостереження, і фотографії, зроблені з американської ракети — „Рейнджер-7".

Отже, посадити космічний корабель на Місяць можна.

ПІСЛЯ ДЕСАНТУ НА МІСЯЦІ

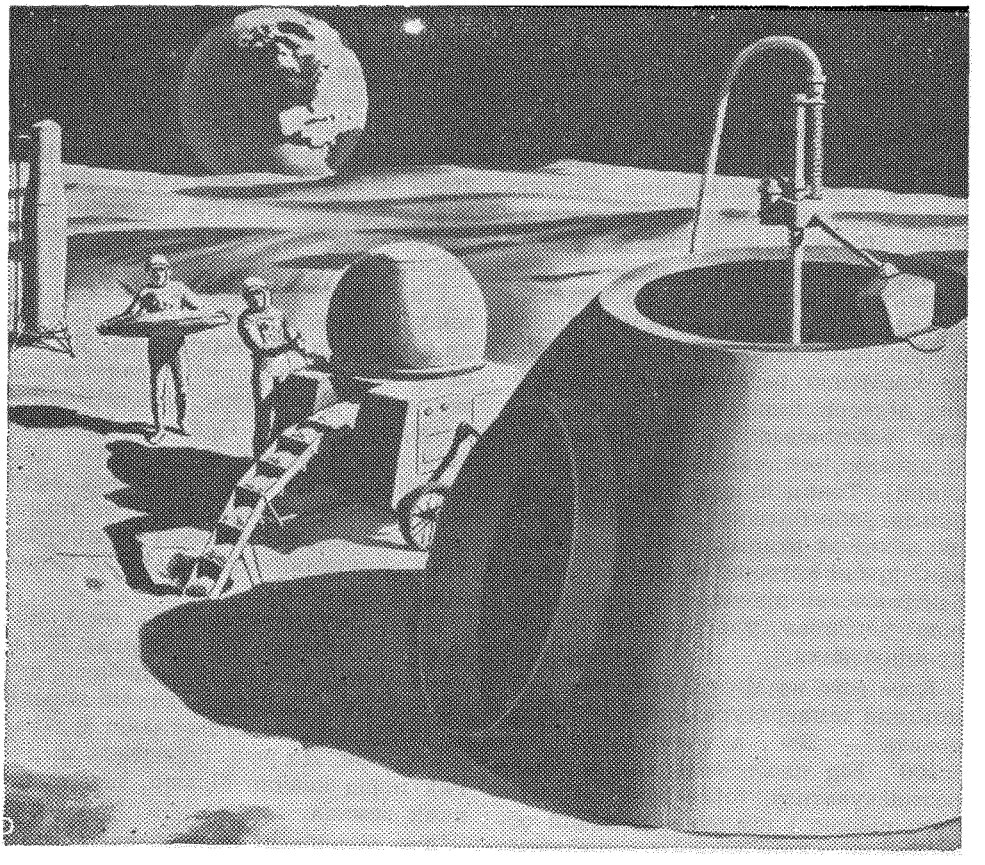

На малюнку показано, як майбутні астронавти, що „приземляться" на Місяці, будуватимуть собі приміщення з привезеного і наявного на ньому матеріялу.

БІОСТРУМИ сьогодні і в майбутньому

ІЗОТ ЛІТИНЕЦЬКИЙ

...По рейках моделі кільцевої залізниці спритно бігає маленький локомотивчик з вагончиком. Він змінює швидкість і напрямок руху, скоряючись, в буквальному розумінні цього слова, помаху руки людини, що сидить у кріслі і лукаво посміхається. Люди стоять навколо моделі мов зачаровані. Їм здається, ніби чарівник прийшов із казки в життя і дивує всіх своєю могутністю. Ось легким помахом руки „чарівник" зупинив іграшковий поїзд, і ви бачите, що з під еластичної манжети, надітої на руку „чарівника" звисають дроти і тягнуться до двох невеличких коробочок, покладених на підлогу, а звідти до залізниці...

Що це таке? Як може людина лише одним помахом руки, не торкаючись паровозика, зупиняти і пускати його в хід, міняти швидкість і напрямок його руху?

Виявляється, коли людина рухає рукою чи ногою, то в її м'язах виникають електричні процеси. Це явище відкрив ще в кінці XVIII столітті відомий італійський фізіолог Луїджі Ґальвані. Людина може за своїм бажанням викликати появу біострумів у м'язах і реґулювати їх величину, навіть не виконуючи рухів. Досить лише сиґналу про рух, наказу мозку. Згідно з цим наказом обов'язково виникає біострум певної потужности. Струми, що виникають під час роботи м'язів — це розряди, тривалість яких дорівнює тисячним часткам секунди, а амплітуда — тисячним часткам вольта.

Донедавна вважалось, що частота ритму м'язів людини лежить у межах від 5 і до 200 — 300 коливань на секунду. Та в 1960 році англійським ученим Фолькерсу і Кандибі вдалося виявити зовсім незвичні ритми у м'язах. Частота їх досягає до 150 тисяч коливань на секунду. Амплітуда сиґналів зменшується в міру збільшення частоти: приблизно 1 мікровольт при частоті близько 3 кілогерц і 0,008 мікровольт при частоті 133 кілогерца. Встановлено, що сиґнали великих і малих м'язів різні. Так, сиґнали, що походять з м'яза мізинця (складаються з 150 волокон), мають більше ви-

сокочастотних складових, ніж сигнали м'язів литки (складається з 1500 волокон).

Виникаючі в м'язах біопотенціяли не важко зняти простими накладними електродами і посилити. Це і зробив автор моделі залізниці старший інженер Київського Центрального науково-дослідного інституту протезування і протезобудування Е. Полян. Для управління льокомотивкою він створив пристрій, в якому використовувалися два сигнали: один знімався з м'язів, які стискають кість, другий — з м'язів, які її розгинають. Чому два? Один з них перетворювався на команду „передній хід", другий — на команду „задній хід". Ось майже весь „секрет", описаного експеримента, якщо не торкатися труднощів захисту слабенького початкового імпульсу від шумових завад та інших „підводних каменів", що їх доводиться долати ентузіястові біологічного управління.

Покищо моделя кільцевої залізниці з автоматичною керованою локомотивкою тільки цікава іграшка. Та як дитина з роками підростає, набирає сили і мужніє, так і моделя з часом удосконалиться. І коли біоніки видадуть їй *атестат зрілости*, люди багатьох професій матимуть чудесного помічника в своєму труді. Нова система впливу людини на механізми набагато полегшить управління складними машинами: тракторами, автомобілями, прокатними станами, екскаваторами, верстатами, кранами. Між ними і людиною встановиться безпосередній „живий" зв'язок. Не треба буде виконувати безліч керуючих рухів. Досить простого помаху руки..

Використання біострумів відкриває нові величезні можливості в розвитку протезування — техніки заміни втрачених природних органів людини штучними. Блискучою ілюстрацією цього є створений київськими інженерами і лікарями біоманіпулятор-автомат — протеза кисті руки.

Перша моделя штучної руки, що управляється біопотенціялами, була виготовлена в 1957 році (автори А. Кобринський, М. Брейдо, В. Гурфінкель, Е. Полян та інші). Вона мала електромагнітний привід і досить складну систему посилення і перетворення електричних сигналів, які знімалися з будь-яких м'язів. Людині, що користувалася б такою рукою, довелось би весь час триматися поблизу штепсельних розеток і носити на собі великий лямповий посилювач. Крім того, штучна рука сприймала тільки загальні сигнали типу „стиснути — розігнути пальці", але з якою силою це робити, вона не сприймала. Привітавшися з людиною, що має „залізну руку", потрібно було б лікуватись. Та при всіх своїх недоліках перша моделя біоманіпулятора дозволила в и р і ш и т и складну інженерну проблему, про яку навіть найбільші фантасти не мріяли: звичайна машина вмикалась і вимикалась тільки волею, тільки невисловленим бажанням л ю д и н и. Конструктори знайшли правильний шлях обробки і посилання біопотенціялів до виконуючого механізму — штучної руки.

Поступово моделя біоманіпулятора вдосконалювалась. І влітку 1960 року учасники І Міжнародного конґресу Федерації для справ автоматичного управління, що відбувався в Москві, стали очевидцями такої вкрай незвичної картини. П'ятнадцятирічний хлопчик, що не мав кисті руки, взяв штучною рукою шматок крейди і написав на дошці ясно і чітко: „Привіт учасникам конґресу". Кість протези здавалась живою. вона стискалась і розпрямлялась. Її рухами керували м'язеві біоструми. Так, так, ті самі біоструми, які виявив ще Ґальвані 170 років тому. Так уперше була реалізована ідея управління технічним пристроєм з допомогою сигналів, утворених в живому організмі, ідея, що народилась на межі фізіології і автоматики.

Схема дії протези дуже проста. На руку оператора надівається браслет, плескуваті електроди котрого щільно притискуються до шкіри передпліччя (саме в цьому місці знаходяться м'язи, що викликають стискання і розгинання пальців руки людини). Від браслета тягнеться дріт до штучної руки-маніпулятора. Біоелектричні імпульси, що виникають у м'язах, переходять у датчики, розташовані на браслеті, звідти відводяться на напівпровідниковий підсилювач і, набравши сили, перетворяються на сиґнали, які управляють механізмом-протезою кисті руки.

На малюнку поруч показана блок-схема біоелектричного управлін н я протезою. Вона складається із струмознімача, підсилювачів, перетворювачів і виконавчого органа (маніпулятора). На цьому ж малюнку (внизу) — схема гідроелектричного приводу штучної руки.

Спершу біоелектричний маніпулятор призначався для інвалідів війни або тих, які втратили руку через нещасний випадок. Одначе нещодавно протеза з біоелектричним управлінням прийшла на допомогу дітям. Лікарі глибоко впевнені в тому, що біоелектрична протеза, за допомогою якої можна писати авторучкою і заводити годинник, працювати викруткою і навіть причісуватись, дозволить багатьом дітям компенсувати вроджений недолік, відкриє для них дорогу до праці.

Такі штучні руки можуть бути корисні не тільки інвалідам, без однієї чи обох рук, а також і здоровим людям. Ніщо не заважає, наприклад, використати штучну руку як третю, четверту, п'яту шосту руку, якщо цього вимагає виконувана робота. Штучну руку можна перетворити в руку велетня, наділити її великою силою, не зважаючи на слабість біострумів. Біоелектричний сиґнал виконує лише функцію управління, отже він може „командувати" будь-яким могутнім джерелом енергії, а це значить, що людина має можливість безпосередньо маніпулювати величезними масами. І навпаки. Використовуючи ті ж принципи біострумового управління, людина зможе маніпулювати і з мікрооб'єктами під лінзою мікроскопа, для чого її власні руки надто великі. Та це ще не все.

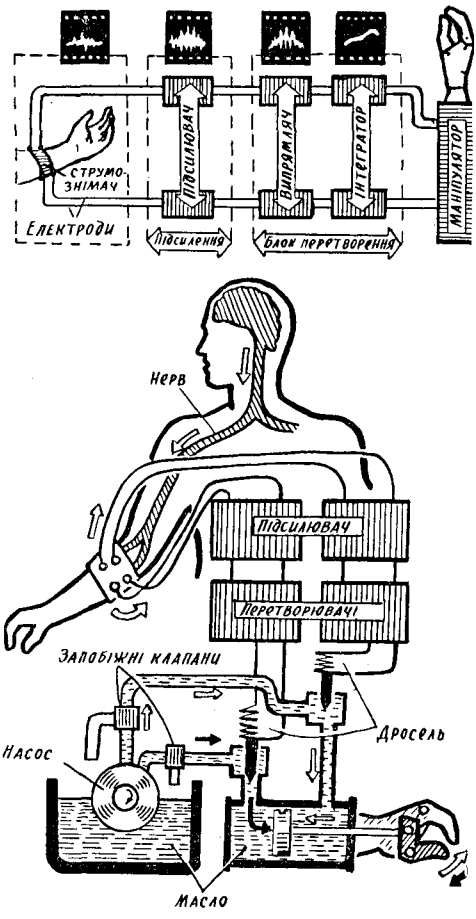

Вгорі — схема біоелектричного управління протезою. Внизу — схема гідроелектричного приводу штучної руки.

Механічні руки точно відтворюють найменший порух рук оператора: запалюють сірники, виймають пробірки із стативів, наливають у них воду і, не розплескавши ні краплини, аку-

ратно опускають їх назад. Та, якщо за виконанням цей маніпулятор являє собою ювелірну досконалість техніки, то за ідейним задумом (підходячи з точки зору можливостей біоелектричного управління) він відповідає минулому століттю. Поміркуйте самі, адже передача руху рук оператора на механічний маніпулятор з допомогою численних тяг і важелів не може вирішити по-справжньому з найважливіших проблем сучасної і майбутньої техніки — дистанційного управління. Інша річ — біоелектричний маніпулятор. Тут немає потреби в механічних тягах. Біоструми після відповідного посилення можна передавати маніпуляторові по дротах і по радіо на великі відстані. Іншими словами, взявши на роботу біоелектрику, людина матиме можливість простягнути штучні руки за сотні й тисячі кілометрів і управляти ними так же легко і вміло, як своїми власними руками. Проілюструвати можна це таким прикладом.

Уявіть собі, що треба провести складну роботу глибоко під водою, скажімо, підготувати до підйому з дна моря затонулий корабель. Як відомо, цим займаються водолази. Нелегкий і небезпечний труд. Досить сказати, що водолаза, який працював на двадцятип'ятиметровій глибині дві години, треба піднімати на поверхню майже півтори години, щоб організм помалу призвичаївся до змін тиску. І все ж водолази спускаються під воду, бо в нашому приладі не можна обійтись без людських рук, тут необхідна кмітливість і майстерність, уміння оперативно приймати потрібні рішення, швидко діяти в різноманітних складних ситуаціях. Коли б у д у т ь створені штучні руки, праця водолазів матиме інший характер. Власне, водолазів не буде, їм не доведеться спускатися на глибину. До корабля, що затонув, простягнуться „механічні руки", з'єднані з підводною телевізійною установкою — „телеоком". Оператор пошле біоелектричні імпульси крізь багатометрову товщу води могутнім електричним захватам і передасть їм усе те багатство навиків, різноманітність рухів і зусиль, якими труд і багаторічний досвід обдарували його власні руки. Стежачи на екрані телевізора за тим, що відбувається у воді, оператор з затишної рубки рятівного судна підготує до підйому затонулий корабель, по суті, не торкаючись його, не вмочивши своїх рук.

Такими ж руками можна наділити і вчених, що спускаються в спеціяльних сталевих апаратах в океанські глибини. Людям, які стежать за роботою вогнедишних печей, можна дати „вогнетривкі руки". А якщо руки-маніпулятори виготувати з високостійкої ізоляції, їм не страшні будуть могутні потоки електрики. Інші штучні руки відкриють людині доступ у небезпечні зони атомних установок, дозволять безпосередньо здійснити маніпуляції в ядерному реакторі.

Та хоч які значні успіхи інженерів і вчених у створенні перших активних протез, хоч які великі й заманливі перспективи майбутнього застосування біоелектричних маніпуляторів у різноманітних галузях виробництва, винахідники цієї чудесної системи покищо незадоволені досягнутим. Їх не влаштовує те, що людина не відчуває своєї штучної руки — її навчання й контроль здійснюються тільки зворотним зв'язком через зір. Тим часом сиґнали зворотного зв'язку можна одержати і від самої штучної руки, якщо в неї вмонтувати тензодатчики (прилади, що сприймають зміни зусиль), термодатчики (сприймають температуру речей, яких торкається рука), а сиґнали від датчиків спрямувати безпосередньо в нервову систему. Тоді можна буде діяти штучною рукою як природною, не дивлячись на неї. Вона чітко розрізнюватиме гаряче й холодне, вологе й сухе, слабе й сильне, гладке й шершаве.

Досі ми говорили в основному про можливості використання біострумів м'язів руки з метою протезування, управління різноманітними механізмами, проникнення людини в раніше зовсім недоступні галузі і т. д. Разом з тим є не менш широкі можливості для практичного використання біострумів інших м'язів людини, наприклад, м'язів обличчя.

Уявіть собі сучасний реактивний надзвуковий літак. Це надзвичайно складна машина, під час польоту пілот мусить безперервно стежити за положенням стрілок десятків приладів, розташованих перед ним на щиті, і час від часу перемикати десятки тумблерів, переміщати численні важелі. Усе це необхідно виконувати в надто обмежених умовах, продиктованих суворою економією місця в кабіні. За таких умов на обличчя пілота можна накласти кілька мініатюрних електродів, які дозволяли б ловити найменшу електричну активність м'язів обличчя. Міняючи міміку обличчя, пілот може дати машині необхідну в даний момент „команду" у вигляді біоелектричного сигналу — він, спершу посилений, змінить при допомозі відповідного електромеханічного пристрою положення керуючих ручок і кнопок. Контролю за роботою біострумів своїх м'язів пілот буде здійснювати візуально, за показниками приладів. Адже вони всі — це органи зворотнього зв'язку, що допомагають пілотові відчувати машину, її стан і те, як вона виконує його накази.

Зрозуміло, такому управлінню літаком пілоти повинні навчитися. Очевидно, їм доведеться пройти спеціяльний курс з міміки, щоб певним рухом м'язів обличчя послати потрібний біоелектричний сигнал-команду певному агрегатові чи механізмові літака. Та це не така складна справа, якщо врахувати вже набутий досвід навчання людини управлінню біоманіпуляторами. В принципі це одне й те ж...

А чи не можна командувати машиною, технічним пристроєм, не рухаючи рукою, не напружуючи м'язів, не вимовляючи слів?

Можна.

Передача машині сигналів, мислених розпоряджень — ось що прискорить весь виробничий процес.

Коли ця проблема буде вирішена (а вирішена вона буде обов'язково), тоді ланцюг, що передає інформацію-команду від людини до машини, буде зведено до мінімуму. Кажучи образно, технічні системи будуть керуватися „невимовленими бажаннями" людини. Вже сьогодні в багатьох спеціяльних журналах можна знайти немало статтей біоніків, інженерів, електрофізіологів, які розробляють нові біоелектричні системи; в них описуються надшвидкісні літаки, що виконують у повітрі на різних висотах найскладніші фігури пілотажу за мисленим наказом пілотів. У кабіні такого літака порожньо. Там нема знайомих нам штурвалів, численних важелів і ручок. Пілот сидить у кріслі вільно, його м'язи не напружені. Тут працює думка — командор і повелитель повітряного корабля.

Деякі вчені йдуть далі, вони вважають, що з розвитком біострумового управління пілотам не обов'язково буде знаходитись у кабіні літака, вони можуть залишатись на землі, використовуючи для управління повітряним кораблем телевізійний зв'язок.

Все це, звичайно, не так просто, як може здатись на перший погляд. Та перші і досить великі кроки на шляху до цього вже робляться. Причому мова йде не про створення просто механічного робота, здатного виконувати задану йому програму. Мова йде про створення такого робота, який буде підкорятися вашій думці. Це не містика, не фантастика.

Останнім часом спеціялісти, працюючи в галузі біоелектричних систем, намагаються створити для майбутньої війни своєрідний „людино-механічний" організм. Солдат схожий на ро-

бота: важкий шолом, масивний панцир, могутня броня, сталеві черевики... За задумом військових діячів ЗДА, бронзовий скафандр буде приводитися в рух з допомогою електромоторів, на які діятимуть біоімпульси мозку „атомного піхотинця". Такий „сервосолдат" зможе один легко нести важке спорядження і бігти швидше, ніж звичайні люди. Атомний піхотинець зможе також приводити в рух і літальні апарати на енергії м'язів.

Та повернімось до розгляду перспектив використання біострумів у мирних цілях. Ми почали говорити про них у зв'язку з можливістю їх використання для вдосконалення засобів керування на відстані і, зокрема, в зв'язку з винаходом біоелектричного маніпулятора. Тим часом чудесний біоманіпулятор — далеко не останнє практичне втілення оригінальної думки вчених у використанні біострумів.

При порівнянні осцилограм сигналів управління — біострумів, сформованих в центральній нервовій системі, було встановлено, що вони подібні між собою у різних людей, якщо виконувані ними рухи та дії однакові. Цілком закономірно це навело вчених на думку про можливість перенесення біострумів із здорового організму на хворий, у якого, наприклад, порушений зв'язок будь-якої кінцівки з центральною нервовою системою. Навчитися керувати порушеними рухами рук і ніг — це ж давнішня заповітна мрія лікарів.

Для перевірки здійсненності цієї ідеї молоді українські вчені В. І. Кий і Г. Ф. Колесніков створили апарат „Біоелектростимулятор" і з його допомогою здійснили такий дослід.

Одну людину-„вчителя" посадили навпроти іншої — „учня". На ліві руки, в тих місцях, де нервові стовбури підходять особливо близько до поверхні тіла, їм наклали два електроди і щільно прив'язали їх бинтами. Електроди „вчителя" підключили на вході підсилювача, а „учня" — на виході. Потім „вчителю" була дана команда: поволі згинати ліву руку. В той же час „учень" відчув слабкий поштовх в тому місці, де були прикріплені електроди, і легке поколювання. І наче хтось невидимий схопив міцно „учня" за кість і потяг її догори. На руці сильно напружились м'язи, і вона сама собою, супроти волі її власника, поступово почала згинатися в ліктевому суглобі... Дослід вдався блискуче. „Учень" бездоганно повторював усі рухи „вчителя".

Тепер за допомогою біоелектростимуляції успішно лікують паралічі, зокрема такі, що є наслідком ураження центру кори головного мозку. Процес лікування зовні виглядає так, як описано вище на досліді. Біоструми, зняті за допомогою електродів з великого периферичного нерва і посилені в багато разів, направляються на однойменний нерв хворого, викликають скорочення спаралізованого м'яза і рух ураженого суглоба. Таким чином, нерухома до початку лікування рука чи нога під дією біострумів „донора" починає діяти. Але такий рух — не самоціль. Тут важливе інше — такий метод лікування дозволяє в значній мірі відновити звичайну нервову імпульсацію, яка нормалізує обмін речовин в ураженому організмі. За допомогою електробіостимуляції в комплексі з іншими лікувальними засобами можна повернути рушійним центрам втрачену ними здатність управляти кінцівками. Правда, не всі паралічі вдається лікувати таким чином. Біоелектростимуляція не може зарадити при застарілому паралічі, оскільки ми не навчились поки що повертати до життя атрофовані м'язи, оновлювати деформовані суглоби. Новий метод лікування допоможе рушійному центрові мозку знов управляти м'язами рук чи ніг лише в тому разі, якщо хвороба помічена в самому початку і якщо порушення в роботі керуючо-

го „механізму" нашого тіла піддається виправленню.

А чи не можна біоструми, що знімаються з „донора", будь-яким чином „законсервувати" з тим, щоб іншим часом і неодноразово у відсутності „донора" використати животворну дію електричної активности його організму?. Виявляється, можна. Оскільки команди, які мозок посилає м'язам, посилаються по нервовим волокнам у вигляді серії електричних імпульсів і кожному рухові м'язів відповідає певний характер сиґналу, то його можна не тільки спіймати і посилити, але й записати, скажімо, на маґнітофоні. „Програючи" згодом цей запис відповідним м'язам хворого, можна примусити їх працювати, хоча жодних команд від мозку вони не одержують. Таким чином, за допомогою біоелектростимуляції можна, як показали проведені досліди, ефективно діяти не тільки на паралізовані кінцівки, а й на внутрішні органи людини, тварини. Візьмемо для прикладу легені. Відомо, що процесом дихання керує дихальний центр, розташований обабіч довгастого мозку в області так званої ретикулярної формації. Від рецепторів легень у дихальний центр поступають нервові імпульси, котрі спрямовують звідси до дихальних м'язів, викликаючи їх скорочення. Якшо перерізати нерв, що з'єднує рецептори легень з центрами, які управляють диханням, дихання відразу ж припиниться. І ось доктор Вітолд Карчевський з Варшави перерізав цей нерв у кролика, та кролик не загинув. Життя кроликові зберегли чужі біоструми: вчений подав у мозок тварини записані на плівку посилені імпульси рецепторів легень іншого кролика. Цей небувалий експеримент дозволяє вченим уже сьогодні твердити, що настане час, коли здоров'я можна буде... „позичати". І справді не так важко уявити собі, що люди в недалекому майбутньому матимуть змогу підключити до свого мозку запис чужих програм дій. І тоді, наприклад, можна буде омолодити старіючий організм, нав'язавши йому обмін речовин молодої людини. Той, що страждає від безсоння, позичить програму якогось „сплюха" і спатиме як новонароджений. Люди, в яких погано працюють шлунки, дістануть допомогу у вигляді чужих програм травлення. Є всі основи передбачати, що з подальшим вдосконаленням нової методи дії на легені і серце біоелектростимуляція стане ефективним засобом боротьби з шоком, клінічною смертю, втомлюваністю та ін. Можливість запису біострумів і передачі їх з маґнітної стрічки іншому організмові від людини до машини наводить на думку про нові шляхи використання біопотенціялів в управлінні і різних галузях навчання. Хіба не заманливо, наприклад, зібрати бібліотеку маґнітних стрічок з записами біострумів, народжених в організмі талановитих робітників, віртуозів токарної, фрезерної чи шліфувальної справи під час виготовлення ними складних і високоточних деталей, а потім доручити універсальному верстату автомату за зробленими на маґнітній стрічці записами виробництво тих чи тих деталей у потрібній кількості. Це відкриє нові широкі можливості в дослідному і малосерійному виробництві машин, приладів і апаратів, де використання спеціяльних верстатів і автоматичних ліній неекономічне.

Бібліотеки таких магнітних стрічок з записами „лекцій" біострумів найкращих спеціялістів дозволять зовсім по-новому організувати підготовку висококваліфікованих кадрів для всіх галузей людської практики. різьбарі по дереву і слоновій кістці, збірники найтоншої мікроміниатюрної апаратури, лікарі-хірурґи, що мають „золоті руки", зможуть передати свої навики іншим набагато швидше і краще, ніж зараз. Біоструми, зняті з руки вчителя каліграфії, навчать школярів за короткий реченець писати гарним почерком. Викладач вищого пілотажу,

ас акробатичних етюдів у повітрі „розповість" численним учням про секрети своєї майстерности, „продиктувавши" їх на маґнітну стрічку.

Широкого розмаху в недалекому майбутньому, треба думати, набуде запис на маґнітній стрічці біострумів майстрів спорту, спортсменів-рекордсменів. І хоч сьогодні це лише мрія, та з роками можна буде „позичити" спритність і силу „золотих ніг" у рекордсменів світу з стрибків у довжину, висоту, або навчитися чудово плавати... За допомогою біострумів можна буде виправити погану поставу. Тільки для цього необхідно звернутися до лікаря. Він випише рецепту, за якою в аптеці вам дадуть колісце з записом вишуканих біопотенціялів м'язів спини, шиї, ніг. „Програєте кілька разів цей запис удома, і вам більше не доведеться турбуватися про свою поставу.

Нові перспективи у медицині, різних галузях техніки відкриваються завдяки можливості передачі біострумів на відстань по радіо. Хворий лежить у палаті чи ходить коридорами лікарні, а лікар у себе в кабінеті безперервно одержує відомості про роботу серця, бачить електрокардіограму, чує удари пульса. При найменших порушеннях роботи серця лікар поспішає до хворого. Використовуючи можливості передачі біострумів через ефір, лікар зможе, не виходячи з кабінету, допомогти, скажімо, альпіністові, що звихнув ногу далеко в горах, спортсменові, з яким трапилось нещастя під час стрибка десь на змаганнях. В тому й іншому випадку лікар виправить звих руками одного з товаришів потерпілого. Команда передана з землі м'язам пілота космічного корабля, допоможе йому усунути несподівану несправність. записані на плівку біоструми дадуть можливість його організмові без шкоди для здоров'я перенести велике перевантаження під час старту і тривале перебуванняв умовах невагомости. Щоб м'язи не атрофувались, вони не повинні бути бездіяльні під час польоту. І тут знову на допомогу прийдуть біоструми. Чужі біопотенціяли нав'яжуть м'язам космонавта спеціяльний комплекс фізкультурних вправ.

Багато ще можна розповісти про розробки різноманітних біоелектричних систем. У ряді країн ведуться в широких маштабах досліди, пов'язані з застосуванням біострумів у медицині, техніці та інших галузях. Чимало виконаних розробок уже знайшли своє практичне застосування, значна частина перебуває в стадії експериментування і завершення, а найбільше — поки що виношується в умах учених, інженерів, лікарів. Роботи тут ще багато, та коли вона буде завершена і увінчається успіхом, результати будуть справді фантастичні.

(„Дніпро")

Парадокси ревматизму

Г. Аронов

Секрет витримки Імператора

У розпалі Бородинського бою, коли, по суті, вирішувалася доля французької імперії, до Наполеона, що почував себе в цей день не дуже добре, прибув особистий лікар. Він був вражений: напруження досягло краю, спротив російських військ змусив імператора кинути у бій особисту гвардію; і все-таки Наполеон залишався спокійним. В усякому разі пульс його був розміреним і надзвичайно повільним — не більше 40 поштовхів на хвилину.

Таку витримку імператор демонстрував завжди — у битвах та походах, на бівуаках, під час виснажливих маршів, у страшні дні московської катастрофи. Його сучасники посилались тут виключно на залізну волю полководця. Навіть славнозвісний Ларрей, ляйб-медик імператора, не міг дати іншого пояснення. Його знайшли багато пізніше. І крилося воно не тільки в самовладанні, а і... в хворобі. Цією хворобою був ревматизм. Наполеон, як відомо, родом з Корсики, а там захворюваність на ревматизм дуже висока. Наполеон також страждав одним з ускладнень ревматизму.

Скорочення серця відбувається завдяки існуванню провідної системи, якою проходять імпульси до серцевого м'яза. Якщо на їх шляху виникає перешкода, частина імпульсів не доходить, губиться. Саме такі перешкоди створює у серці ревматизм. Звідси — повільний пульс. Очевидно, така своєрідна „барикада" утворилася і у серці Наполеона.

ДОЛЯ ХВОРОБИ

Кажуть, що хвороби, як і люди, мають свою долю. Вони, як правило, переживають періоди бурхливого розвитку, а потім поступово згасають. Доля ревматизму склалася інакше. Його можна вважати однією з найдавніших хвороб, а ознак згасання все ще немає. Описаний він сотні років тому, а головні його особливості виявлено зовсім недавно. Слід ревматизму знаходять на єгипетських мумієм, а картина хвороби стала ясною лише в останні роки.

До середини XIX століття навіть найбільші медичні авторитети не виділяли його з цілої групи хвороб, головним чином хвороб суглобів, не помічали, що ревматизм передусім — захворіння серця. Таке „маскування" дозволило ревматизму без перешкод пройти по всіх віках і країнах. Адже поки лишалася незрозумілою його суть, боротися з ним було неможливо.

Спеціялісти називають ревматизм хворобою Буйо - Сокольського. Цю назву знають не всі, а тим часом за нею найцікавіші події, зв'язані з вивченням цієї хвороби.

Історія науки знає чимало випадків, коли відкриття робилося одночасно двома вченими. Французький клініцист Жан-Батіст Буйо та московський лікар Г. І. Сокольський навряд чи знали про існування один одного. Просто їх хвилювали одні й ті

самі проблеми, їх думки працювали в одному напрямку. Їм вдалося помітити закономірність, яка залишалася поза увагою багатьох поколінь лікарів, і прийти до несподіваного висновку: те, що раніше вважалося випадковим ускладненням, є провідним, головним у захворюванні. „Ревматизм — хвороба серця" — таким був висновок Буйо та Сокольського.

Та історія шукань і відкриттів, зв'язаних з ревматизмом, на цьому не закінчилася, більше того, вона тільки-но починалася. Виникали нові й нові питання. Чому постійний супутник ревматизму стрептокок — мікроб, що часто викликає захворювання верхніх дихальних шляхів, може бути збудником й інших хвороб? Чому ревматизм, почавшись, не проходить у звичайні реченці, а то затухає, то спалахує з новою силою? Чому уражається саме серце? Десятки „чому?"!

Були й зовсім непоясненні з погляду клясичних понять факти. У голодному, бльокадному Ленінґраді в роки другої світової війни різко зменшилася захворюваність на ревматизм. Тяжкі випробування, що випали на долю мешканців міста, здавалося, стали своєрідною протидією захворювання. Так, може, його причина — в самому організмі? Може в ньому містяться сили, що підтримують процес? — Такою гадкою керувався американський вчений Філіп Кавелті, коли в 1945 році почав шукати у самих хворих причину їх страждання. Думка, яка багатьом спеціялістам здавалася парадоксальною, виявилася вірною. Експерименти Кавелті та його послідовників підтвердили припущення.

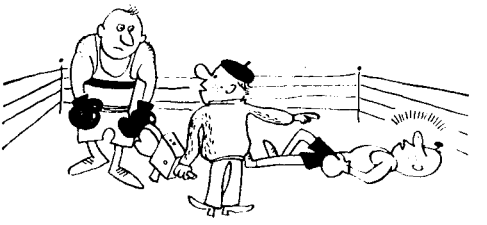

— ПОВТОРІТЬ УДАР, БО НЕ ВСТИГ ЗНЯТИ.

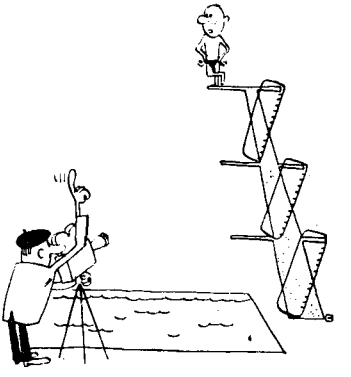

— ПРОШУ ВЛІВО...

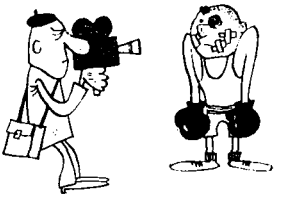

— УСМІХНІТЬСЯ, БУДЬ ЛАСКА.

ВИНАХІДЛИВІСТЬ ПРИРОДИ

РИБИ З ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯМИ

У теплих морях, в річках Африки та Південної Америки живуть так звані електричні риби: струм служить їм для захисту від ворогів, полювання, сиґналізації, а також виявлення підводних перешкод.

Скати торпедо, завдовжки від тридцяти сантиметрів до двох метрів, водяться в Середземному, Червоному та деяких інших морях. Їхні сильні розряди вироблюються в особливих органах — „електричних батеріях", розміщених між головою й грудними плавцями: це сотні шестигранних стовпчиків драглистої речовини, що торкаються шкіри спини й черева. Напруга розрядів досягає трьохсот вольт.

Двометрової довжини і вагою п'ятнадцять - двадцять кілограмів буває електричний вугор — мешканець рік, озер та боліт Бразилії, Ґвіяни, Венесуелі. В африканських водоймах трапляється електричний сом. І той і другий можуть своїм ударом збити з ніг людину.

У водах українських морів живе один із видів колючих скатів — морська лисиця. Електричні органи в неї набагато слабші і є засобом зв'язку риб одна з одною.

ЗВІРІ, ЩО ЛІТАЮТЬ

Деякі сумчасті тварини вміють літати, хоч нічого спільного з птахами не мають. ось, наприклад, сумчаста білка-полетуха. Широко розпластавши лапи з натягнутою між ними перетинкою, вона стрімко перелітає з дерева на дерево немов планер.

Є й інші майстри літання у повітрі — опосуми. Їх кілька видів — від вісімдесятисантиметрового звірка, що живиться листям, до десятисантиметрової крихітки, їжа якої — нектар і дрібні комахи.

Цього, останнього, звірка випадково називають „акробатес піґмеус". Варто подивитися, як майстерно керує він своїм тілом у повітрі, як уміло керує гнучким хвостиком. Правда, хвіст служить йому не лише для „аеронавіґації" — на ньому він умудряється *переносити листя для спорудження* „будинку". В гнізді-кульці завбільшки з пінґ-понґовий м'ячик і народжуються дітлахи, кожен з яких може вміститись у наперстку.

ЯЩІРКА У ПТАШИНІЙ „КВАРТИРІ"

У Новій Зеляндії на скелястих островах живе ящірка, що має три ока, — гатерія, Це дуже давня істота. Давніша за вимерлих ящурів-велетнів — бронтозаврів та іхтіозаврів. Гатерії з'явилися 800 мільйонів років тому.

Колись предки всіх хребетних тварин мали по три ока: два великі по боках голови, а третє, менше, на тім'ї. Згодом це око атрофувалося, як непотрібне. У гатерії тім'яне око збереглося, воно має хрусталик і сітчатку, але бачить погано: ледве відрізняє світло від темряви.

Гатерія — істота незвичайна і з іншого погляду: вона не любить сонця (для плазунів це незвичайно) та живе у гніздах... буревісників, які тисячами гніздяться на островах Нової Зеляндії. Птахи і ящірки (а це ве-

ликі ящірки — завдовжки до 75 сантиметрів) мирно живуть із собою. Іноді гатерія розкопавши підлогу нори, відкладає тут свої яйця. А в іншому кутку висиджує пташенята самка буревісника. Ящірка спить поруч, згорнувшись дугою. Птахів та пташенят вона ніколи не займає.

ДЕРЕВО - ВОСЬМИНІГ

Понад двісті років на березі Байкалу росте модрина з корінням, що нагадує щупальця восьминога. Осінні вітри, що дмуть з озера, рік у рік виносять ґрунт з-під її коріння. Та дерево демонструє дивовижну життєву силу. Воно продовжує рости. Тепер висота оголеного коріння майже вдвічі перевищує зріст людини.

ПАВУК - МАНДРІВНИК

Коли починається так зване бабине літо, в лісах та полях, навіть на вулицях міст, з'являється багато сріблястих павутинок, що літають у повітрі. Тчуть їх крихітні павучки, що відзначаються дивною пристрастю до подорожей. Але вони літати не можуть, а по землі при таких розмірах далеко не зайдеш. Та природа „придумала" для них такий чудовий вид транспорту, як павутиння.

Щоб вирушити у повітряну подорож, павучкові потрібен відповідний трамплін, або, просто кажучи, якесь підвищення. Він залізає на високий колос, на верхівку куща або дерева і випускає тягучу рідину, яка одразу ж твердне, перетворюючись на сріблясту павутинку. Павучок прикріплює її кінець до верхівки дерева і, висячи так, спускається униз. Коли довжина павутинки досягає кількох метрів, він повертається назад, відчіпляє її від „трампліна" і віддається на волю вітру. Павутинка летить низько над землею, і все ж рідко хто може помітити на ній малесенького павучка. Так він може пролетіти кілька кілометрів.

Під час польоту самці і самиці зустрічаються і справляють весілля. Після того самиця з'їдає самця і сама залишає павутинку.

ІНКУБАТОР... З ЛИСТЯ

В Австралії живе птах — чагарникова курка. На відміну від усіх пернатих вона не висиджує яєць, а кладе їх в „інкубатор". За кілька тижнів до початку яйцекладки птахи нагрібають величезну купу сухого листя, трави, дрібних гілок. Згодом самка відкладає у цій споруді на глибині до 40 сантиметрів яйця, причому розташовує їх по колу на відстані 20—30 сантиметрів одне від одного. Пташенята розвиваються в яйці від тепла, що виникає внаслідок гниття купи. Самець регулює температуру: прикриває кладку листям, залишаючи посередині отвір, щоб надходило свіже повітря і виходило надмірне тепло.

НЕЗВИЧАЙНІ ЗЯБРИ

Відомо, що тварини, які дихають легенями, не можуть перебувати довго під водою, якщо вони навіть і живуть у водному середовищі. Але в озерах і річках Усурійського краю мешкають м'якотілі черепахи, що нехтують цим правилом. В глотці цих черепах на слизовій оболонці є особливі вирости, багаті на кровоносні судини. Вони виконують роль зябрів і завдяки їм черепахи можуть сидіти у воді навіть 15 годин, не піднімаючись на поверхню.

СИЛА ІНСТИНКТУ

Як відомо, на нерест риби заплівають з морів у ріки. Так роблять осетри, кета, горбуша і багато інших. А ось, у вугрів все відбувається навпаки. Живуть вони в ріках, а ікру відкладають у морі, при чому не в будь-якому, а в Сарагасовому, куди потрапляють, перепливши Атлантійський океан. Мальки, що виходять з ікри, кілька років добираються „додому". В цьому їм допомагає тепла течія Гольфстром.

НЕПОСТУПЛИВІ АЛЬБАТРОСИ

Птахи дуже консервативні щодо місць свого гніздування. Вони повертаються навесні в ті самі місця, де гніздилися, а часто і в свої старі гнізда. І коли виникає потреба вигнати птаха з уподобаного ним місця, це виявляється дуже складною справою.

Відома така цікава історія. У Тихому океані ,на острові Мідвей, живуть альбатроси. Під час другої світової війни американське командування створило на цьому острові військову базу. Альбатроси завдавали американцям багато клопоту, псуючи антени, пропелери літаків. Було вирішено „вижити" птахів з острова. Що тільки не робили вояки: пускали ракети, стріляли, забирали з гнізд яйця, але нічого не допомагало. Нарешті альбатросів відвезли літаками за тисячі кілометрів від острова, але вони повернулися знову. І навіть тоді, коли для них підібрали місце для гніздування на сусідньому острові (де довелося вирубати чагарник і розчистити майданчик), птахи все ж залишились на старому місці.

ДАВНІШІ ЗА ДИНОЗАВРІВ

Тарган . . . Досить відома і, скажемо прямо, не дуже приємна комаха. І все ж вона цікава, цікавіша за деяких „великих" звірів у зоопарку.

Тарган — один з найстарших мешканців землі. Його швидкі оченята вітали появу динозавра щось близько 170 мільйонів років тому, і зникнення цієї потвори ще через 100 мільйонів років. Він був свідком формування рельєфу Землі. А через 350 мільйонів бурхливих років побачив і людину.

Зустріти тарганів можна скрізь: від Сагари до Лябрадору. Скрізь знаходять вони для себе зручне приміщення. Останнім часом їх почали знаходити навіть . . . у телевізорах. А чому б ні? Адже там тепло і можна досхочу попоїсти смачної парафіни.

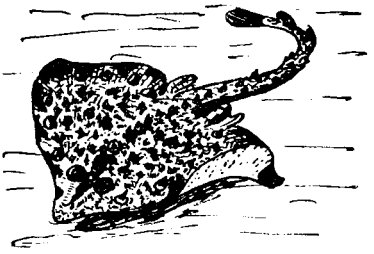

Морська лисиця.

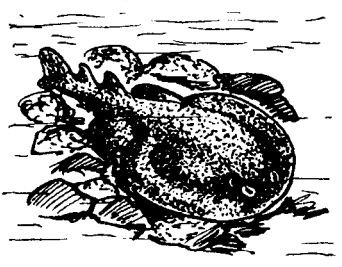

Електричний скат торпедо.

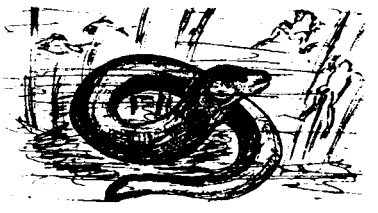

Електричний вугор.

Та лише один процент з 3500 видів тарганів віддає перевагу людським оселям над іншими місцями. Здебільшого вони мешкають у норах гризунів, користуючись з їхніх запасів. Інші таргани живуть у лісах та заростях. Їдять вони усе, та коли треба, можуть протягом місяця зовсім не харчуватися, тривалий час жити на самій воді або, навпаки, обходитися зовсім без води. Одне слово, виживають там, де інші тварини гинуть.

Дуже допомагає тарганам їхня схильність до нічного життя. Темрява захищає їх від ворогів. Пара надзвичайно складних чутливих очей, а також додаткова пара „звичайних" дозволяють їм добре бачити уночі.

КВАЛІФІКОВАНИЙ ЗЛОДІЙ

Нічний метелик „Мертва голова" дуже майстерно наслідує дзижчання

Всячина

БАНК І ЕЛЕКТРОНІКА

У ЗДА передбачається ввести систему, що використовуватиметься у тих випадках, коли потрібно одержати термінову інформацію про стан рахунків при виконанні банківських операцій по забезпеченню і фінансуванню у промисловості, в роздрібній торгівлі. Система дозволяє видавати мовну інформацію по телефону після одержання цифрового запиту. Обчислювальна машина IBM-7770 складає необхідну відповідь із слів, що записані у словнику на магнетному барабані. Система може давати відповіді на 750 телефонних запитів, що надходять одночасно.

новонародженої бджоломатки. Метелик користується цим, щоб легко проникнути у вулик і на очах у робочих бджіл з'їсти припасений ними мед. А апетит у спритного злодія чималий: метелик враз з'їдає стільки, скільки важить сам.

БЛАКИТНА ТРОЯНДА

Блакитна троянда вже перестала бути лише плодом фантазії романтиків. Вона росте тепер у Румунії, на узбережжі Чорного моря. Але для об'єктивности слід визнати, що винахідливість в даному разі проявила не лише природа. Цю казкову квітку вдалося виростити садоводам у спеціяльній оранжерії після багатьох років наполегливої праці.

ІНФАРКТ МІОКАРДА

Зменшення споживання цукру до 125 грамів на тиждень збереже життя 100 000 англійців. До такого висновку шляхом багаторічних досліджень прийшов професор лондонського університету Джон Юдкін. Він твердить, що збільшення випадків інфаркту серця пов'язано з надмірним споживанням цукру. Біохемізм цього явища ще не розкритий, але вчений певен, що торти, цукерки, солодкі напої справляють негативну дію на коронарні судини серця.

ФАРБА З ВИНОГРАДУ

Думка про неї, мабуть, виникла у винахідника Б. І. Леонова, коли він побачив скатертину, необережно залиту червоним виноградним вином. Він запропонував виробляти барвник з виноградних вижимків, відходів виноробного виробництва, екстрагуючи його за допомогою двопроцентного розчину соляної кислоти. Такий „виноградний барвник" застосовуватиметься для забарвлення харчових продуктів, наприклад, цукерок. Якщо в барвник занурити кусочки заліза і дати йому постояти, то згодом розчином можна фарбувати тканини живого тіла при мікроскопічному дослідженні.

НОВИНИ *науки і техніки*

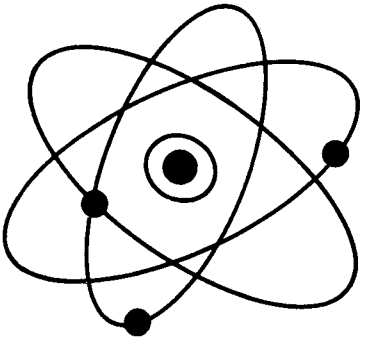

● **СЕЙСМОГРАФИ ПІД ВОДОЮ.** За 115 миль від Каліфорнії працює перша в світі підводна сейсмографічна станція. Прилади, з'єднані з наземною апаратурою, передають інформацію про землетруси на дні Тихого океану.

● **ДАХ З НЕЙЛОНУ.** У польському місті Сопоті, де проводяться міжнародні фестивалі естрадної музики, заля для глядачів, що носить поетичну назву „Лісова опера", являє собою цікаву архітектурну споруду. Вона вкрита велетенським звуконепроникним і водовідштовхуючим нейлоновим дахом, що має форму мушлі. Дах спирається на 16 опор і розгортається після натиснення гудзика. Вага його — чотири тонни.

● **БОРОТЬБА З ДИМОМ.** Хмари диму над промисловими підприємствами свідчать про неповне згоряння палива. В Угорщині в паливні камери великих нафтових печей вміщують звукові генератори високої частоти — фактично сильні свистки. Акустична енергія приводить до повного згоряння всіх часточок палива.

● **НЕЗВИЧАЙНИЙ АКВАРІУМ.** В морських глибинах біля острова Куби налічується близько 800 видів риб та інших морських тварин. Тому поблизу Гавани вирішено збудувати підводну лабораторію для наукових досліджень, а також для туристів. На морське дно, на 54-метрову глибину, буде спущено 3 бетонні рури діяметром 9 - 13 метрів. У спеціяльних підводних камерах з скляними стінками можна буде спостерігати життя мешканців моря.

● **ОБЧИСЛЮВАЛЬНА МАШИНА РОЗПІЗНАЄ КОЛІР.** У багатьох галузях промисловости — текстильній, хемічній, поліграфічній — потрібно з великою точністю визначати кольорові відтинки. Для цього одна японська фірма застосувала обчислювальну машину.

Досліджувальний зразок встановлюють у спеціяльний держак і за 2 хвилини одержують результат, записаний на паперовій стрічці. Використання обчислювальної машини дозволяє виключити багато факторів, що впливають на визначення кольору. Нова обчислювальна машина розрізняє до 100 мільйонів кольорових відтінків.

● **УЛЬТРАЗВУК У ТВАРИННИЦТВІ.** З допомогою ультразвукового ехолота, що випромінює звукові хвилі, тваринники Німеччини вимірюють товщину сала на живих свинях. Це допомагає контролювати приріст сала та м'яса.

ЦІКАВЕ З УСІХ-УСЮД

„СПОКІЙ" ЖУРНАЛІСТІВ

Американські вчені повідомили, що серед представників різних професій найбільший ступінь неспокою і напруженості характерні особливо для журналістів. Як випливає з досліджень, проведених лікарем Кателла в університеті стейту Іллінойс, у журналістів нервове напруження більше, ніж у поринальника, летуна під час навчання. Як встановили ті ж самі вчені, найменш напруженою є робота службовців університету.

КОРИСНІ ШУМИ

Сучасна медицина багато говорить про шкоду, якої завдають організмові людини різні шуми. Проте серед них є такі, що потрібні людині для доброго самопочуття і психічної рівноваги. До них, наприклад, належить плескіт морських хвиль, шелест листя. Цією проблемою зайнялись недавно дослідники. Вони записали на магнетофонну стрічку різні шуми — шелест листя, шум потоку, відголоски морського прибою. Виявилось, що всі „голоси", народжені природою, мають однакову частоту: — близько 1000 коливань за секунду.

СКЛЯНЕ ШОСЕ?

У Данії проводиться випробування: чи можна вкривати шосе замість асфальту склом? Скляна поверхня надзвичайно міцна, зернистість скла виключає ковзання, а світло автових лямп відбивається так, що дорога, здається, світиться власним світлом. Але таке шосе має одну істотну хибу: вартість його втрое вища від вартости асфальтованої.

ВЕНЕРА ТАМАНСЬКА

Під час розкопок, які провадили археологи в районі Чорного моря, на Таманському півострові, серед руїн грецького храму було виявлено чудову статую Афродити. Створено її було, очевидно, у II столітті до нашої ери. Венера Таманська — одноліток знаменитої Венери Мілоської. Як і Мілоська, вона не має рук, не знайдено і її голови. Не зважаючи на це, скульптура вражає красою і гармонією форм. Венера Таманська займе почесне місце серед творів античности.

ВОДА З... КАМЕНЮ

В американському місті Сітлі створено апарат, який витискує воду із... скелі. Апарат має увійти до складу кухонного спорядження експедицій, які вирядженуться на Місяць. Перші „місяценавти" візьмуть воду з Землі. Але їх послідовники змушені будуть добувати її з сировини, що є на Місяці. Проби добути воду з каменів (під дією високої температури) вдалися блискуче. З 1 кілограма базальту одержано 30 грамів води. „Випікання" 33 кілограмів базальту дає 1 літр води. Вчені вважають, що таким способом можна добути воду з будь-якої скелі.

ВАЖКА ПРАЦЯ

Не кожен знає, що робота друкарки (секретарки, що пише на друкарській машинці) — не з легких. Підраховано, що кожний удар по клявіші друкарської машинки потребує такого ж зусилля, як підняття 400 грамів . Якщо друкарка, працюючи 8 годин, вдарить по клявішах 50 тисяч раз, то це відповідатиме піднятю вантажу у 20 тисяч кілограмів.

КАЛЕНДАР

Подяка: Календарні місяці від січня до грудня репродуковано фотографічним способом з календаря О.О. Василіян „Світло", Торонто, на 1966-ий рік.

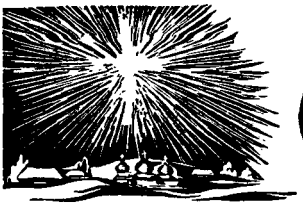

Січень – January

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	19	С	**Грудень 1965.** Боніфатія	**Н. Р. 1966. Обр. Г., Вас. В.**
2	**20**	**Н**	**Н. пер. Різдв.** Ігнатія сщмч.	**Н. п. Просв.** Сильв. папи
3	21	П	Юліяни	Малахії прор.
4	22	В	Анастасії мч.	Собор 70 Апостолів
5	23	С	10 мч. в Криті	Навеір'я Богоявлення
6	24	Ч	Навечір'я Різдва. Євгенії	**Богоявлення Господнє**
7	**25**	**П**	**Різдво Христове**	Собор Івана Хрестителя
8	**26**	**С**	**Собор Пр. Богор., Йосифа**	Юрія і Еміліяна прп.
9	**27**	**Н**	**Н. по Різд. Стефана первом.**	**Н. по Просв.** Полієвкта п.
10	28	П	20.000 мч. в Нікодимії	Григорія Нисійського
11	29	В	Дітей убитих у Вифлеємі	† Теодосія преп.
12	30	С	Анісії мч.	Татіяни преп.
13	31	Ч	Меланії прп.	Єрмила і Стратоніка м.
14	**1**	**П**	**Н. Р. 1955. Обріз. Г. Вас. Вел.**	Отців в Синаї і Р. убитих
15	2	С	Сильвестра папи	Павла Тив. і Івана Кущ.
16	**3**	**Н**	**Н. пер. Просв.** Малахії прор.	**31 по С.** Покл. ок. Ап. П.
17	4	П	Собор 70 Апостолів	† Антонія Вел. преп.
18	5	В	Навеч. Богоявл. Теопемпта	Атанасія і Кирила св.
19	**6**	**С**	**Богоявлення Господнє**	Макарія прп.
20	7	Ч	Собор св. Івана Хрестителя	† Євтимія Вел. прп.
21	8	П	Юрія і Еміліяна прп.	Максима ісп.
22	9	С	Полієвкта прп.	Тимотея ап., Анаст. прпм.
23	**10**	**Н**	**Н. по Просв.** Григорія Нис.	**32 по С.** Клим. Анк. сщм.
24	11	П	† Теодосія прп.	Ксенії прп.
25	12	В	Татіяни муч.	† Григорія Богослова
26	13	С	Єрмила і Стратилата	Ксенофонта і др.
27	14	Ч	Отців в Синаї і Р. убитих	† Пер. мощ. св. Ів. Золот.
28	15	П	Павла і Івана прп.	Єфрема прп.
29	16	С	Покл. оковам Ап. Петра	Пер. м. св. Ігнатія Богон.
30	**17**	**Н**	**Н. Мит. і Фар.** † Антонія Вел.	**Мит. і Фар. Трьох Святит.**
31	18	П	Атанасія і Кирила св.	Кира й Івана безсребр.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

1. січня: Новий Рік (New Year's Day)

Лютий – February

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	19	В	Макарія прп.	Трифона мч.
2	20	С	† Евтимія прп.	**Стрітення Господнє**
3	21	Ч	Максима ісп.	Симеона й Анни прор.
4	22	П	Тимотея ап.	Ісидора прп.
5	23	С	Климента сщмч.	Агафії мч.
6	**24**	**Н**	**Бл. Сина.** Ксенії прп.	**Бл. Сина.** Вукола прп.
7	25	П	† Григорія Богослова	Партенія і Луки прп.
8	26	В	Ксенофонта і др. прп.	Теодора Стратилата вмч.
9	27	С	† Перен. м. св. Івана Зол.	Никифора мч.
10	28	Ч	Єфрема преп.	Харалампія мч.
11	29	П	Пер. мощ. Ігнатія Богоносця	Власія свщм.
12	**30**	**С**	**Трьох Святителів**	Мелетія св.
13	**31**	**Н**	**М'ясопусна.** Кира й Ів. б.	**М'ясопустна.** Мартиніяна
14	1	П	**Лютень.** Трифона мч.	Авксентія прп. † Пр. Кир.
15	**2**	**В**	**Стрітення Господнє**	Онисима ап.
16	3	С	Симеона і Анни пр.	Памфила мч.
17	4	Ч	Ісидора прп.	Теодора Т. вмч.
18	5	П	Агафії пр.	Льва папи
19	6	С	Вукола прп.	Архіпа ап.
20	**7**	**Н**	**Сироп.** Партенія і Луки	**Сироп.** Льва, єп. катан.
21	8	П	Теодора Стратилата вмч.	Тимотея пр., Євстахія св.
22	9	В	Никифора мч.	Найд. мощ. муч. в Євгенії
23	10	С	Харалампія мч.	Полікарпа сщм.
24	11	Ч	Власія сщм.	† 1 і 2 Найд. Г. Ів. Хрест.
25	12	П	Мелетія св.	Тарасія св.
26	13	С	Мартиніяна прп.	Порфірія св.
27	**14**	**Н**	**1 Посту.** † Прест. Кирила	**1 Посту.** Прокоп. прп. ісп.
28	15	П	Онисима ап.	Василія прп. ісп.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

12. лютого: Уродини Лінкольна (Lincoln's Birthday)
22. лютого: Уродини Вашинґтона (Washington's Birthday)

Березень — March

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	16	В	Памфіла мч.	Євдокії прпмч.
2	17	С	Теодора Тир. вмч.	Теодота сщм.
3	18	Ч	Льва папи	Євтропія сщм.
4	19	П	Архіпа	Гарасима прп.
5	20	С	Льва єп. катан.	Конона мч.
6	**21**	**Н**	**2 Посту.** Тимотея прп.	**2 Посту.** 42 мч. в Аморії
7	22	П	Найд. мощ. мч. в Євгенії	Василія і ін. сщмч.
8	23	В	Полікарпа сщмч.	Теофілякта єп.
9	24	С	† 1 і 2 Найд. Гол. Івана Хр.	† 40 Муч. в Севастії
10	25	Ч	Тарасія св.	Контрата і ін. мч.
11	26	П	Порфірія св.	Софронія патр. єрусал.
12	27	С	Прокопія прп. єп.	Теофана єп.
13	**28**	**Н**	**3 П. Хрестопокл.** Вас. пр.	**3 П. Хрест.** П. м. св. Ник.
14	1	П	**Березень.** Євдокії	Венедикта прп.
15	2	В	Теодота сщм.	Агапія і ін. мч.
16	3	С	Євтропія прп.	Савіна папи
17	4	Ч	Гарасима прп.	Олексія, чол. Божого прп.
18	5	П	Конона мч.	Кирила єп.
19	6	С	42 мч. в Амморії	Хризанта й Дарії мч.
20	**7**	**Н**	**4 Посту.** Василія і ін.	**4 П.** ОО. уб. в об. Сави
21	8	П	Теофілакта єп.	Якова єп.
22	9	В	† 40 Муч. в Севастії	Василія сщм.
23	10	С	Кондрата і ін. мч. **Поклони**	Нікона прпм. і ін. **Покл.**
24	11	Ч	Софронія патр.	Захарії і Якова
25	12	П	Теофана єп.	**Благовіщення Пр. Діви**
26	13	С	Пер. м. св. Николая	Собор Гавриїла Арх.
27	**14**	**Н**	**5 Посту.** Венедикта прп.	**5 Посту.** Матрони мч.
28	15	П	Агапія і ін. мч.	Іларіона і Стефана прп.
29	16	В	Савина папи	Марка і Кирила сщм.
30	17	С	Олексія прп.	Івана Літв. прп.
31	18	Ч	Кирила єп.	Іпатія прп.

Квітень - Apríl

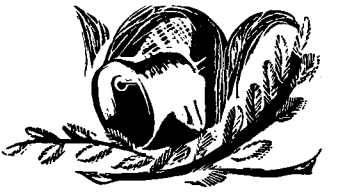

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	19	П	Харизанта і Дарії	Марії Єгипетської пуст.
2	20	С	ОО. убитих в обит. Сави	Тита прп.
3	**21**	**Н**	**6 Посту. Квітна.** Якова ісп.	**6 П. Квітна.** Никити преп.
4	22	П	Василія сщмч.	Йосифа і Георгія прп.
5	23	В	Нікона прпм. і ін.	Теодула і др. мч.
6	24	С	Захарії і Якова прп.	† Прест. Методія, уч. сл.
7	**25**	**Ч**	**Благовіщення Пр. Діви**	Вел. Четв. Георгія Мел. п.
8	**26**	**П**	**Велика П'ятниця**	**Велика П'ятниця**
9	27	С	Велика Субота.	Вел. Субота. Євпсихія мч.
10	**28**	**Н**	**Воскресіння Г.Н.І.Х.**	**Воскресення Г.Н.І.Х.**
11	**29**	**П**	**Св. Понед.** Марка і Кирила	**Св. Понед.** Антипи сщм.
12	**30**	**В**	**Св. Вівт.** Івана Ліст. прп.	**Св. Вівтор.** Василія ісп.
13	31	С	Іпатія прп.	Артемона сщм.
14	1	Ч	Марії Єгипт.	Мартина прп.
15	2	П	Тита прп.	Аристарха і ін. ап.
16	3	С	Никити прп.	Агапії мч.
17	**4**	**Н**	**1. Томина.**	**1. Томина.** Симеона й Ак.
18	5	П		Івана прп.
19	6	В	† Преп. Методія	Івана староп.
20	7	С	Георгія Мел. прп.	Теодора Тріх.
21	8	Ч	Іродіона і ін. ап.	Януарія
22	9	П	Євпсихія мч.	Теодора Сик.
23	10	С	Терентія	**Юрія вмч.** (на нед.)
24	**11**	**Н**	**2. Мирон.** Антипи свщм.	**2. Мирон.** Сави Стр. мч.
25	12	П	Василія ісп.	† Марка апост. і єванг.
26	13	В	Артемона сщм.	Василія сщмч.
27	14	С	Мартина	Симеона сщмч.
28	15	Ч	Аристарха	Ясона і Сосіпатра ап.
29	16	П	Агапії	9 муч. в Кизиці
30	17	С	Симеона й Акакія прп.	† Якова апост.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

8 квітня: Велика П'ятниця (Good Friday)

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	**18**	**Н**	**3. Розслабл.** Івана преп.	**3. Розслабл.** Єремії прор.
2	19	П	Івана Старопеч. прп.	Атанасія Вел. патр.
3	20	В	Теодора Тр.	† Теодосія Печ. прп.
4	21	С	Януарія сщм.	Пелагії прпм.
5	24	Ч	Теодора Сик.	Ірини многострад.
6	23	П	**Юрія вмуч.** (на нед.)	Йова многострад.
7	24	С	Сави Страт. мч.	Явлення Чесн. Хреста.
8	**25**	**Н**	**4. Самар.** † Марка ап.	**4. Самар. Івана Богослова**
9	26	П	Василія сщм.	† Пер. мощ. св. Николая
10	27	В	Симеона сщм.	† Симона Зилота ап.
11	28	С	† Якова ап.	† Кирила і Методія ап.
12	29	Ч	9 муч. в Кизиці	Єпіфанія і Германа св.
13	30	П	Ясона і Сосіпатра	Глікерії мч.
14	1	С	**Травень.** Єремії прор.	Ісидора мч.
15	**2**	**Н**	**5. Сліпор.** Атанасія В. патр.	**5. Сліпор.** Пахомія В. прп.
16	3	П	† Теодосія Печ. прп.	Теодора Осв. преп.
17	4	В	Пелагії прпм.	Андроніка і ін. мч.
18	5	С	Ірини мч.	Теодота мч.
19	6	Ч	Йова многострадального	**Вознес. ГНІХ.** Патрикія
20	7	П	Явлення Чесн. Хреста	Талалея мч.
21	8	С	**Івана Богослова** (на неділю)	† Константина і Єлени
22	**9**	**Н**	**6. Св. Отців.** † П. м. св. Ник.	**Св. Отців.** Василіска мч.
23	10	П	† Симеона Зилота ап.	Михайла ісп., Євфроз. к.
24	11	В	† Кирила і Методія, уч. слов.	Симеона прп.
25	12	С	Епіфанія і Герм.	† 3 Найд. Гол. Ів. Хрест.
26	13	Ч	Гликер. мч.	Карпа ап.
27	14	П	Ісидора мч.	Терапонта
28	15	С	Пахомія	Никити прп.
29	**16**	**Н**	**Сош. Св. Духа.** Теодора Осв.	**Сошествіє св. Духа**
30	**17**	**П**	**Пресв. Тройці.** Андроніка	**Пресв. Тройці.** Ісаакія пр.
31	18	В	Теодора мч.	Єрмія ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

30. травня: Поминковий День (Memorial - Decoration Day)

Червень - липе

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	19	С	Патрикія сщм.	Юстина мч.
2	20	Ч	Талалея мч.	Никифора патр.
3	21	П	† Константина і Єлени	Лукиліяна і ін. мч.
4	22	С	Василіска мч.	Митрофана патр.
5	**23**	**Н**	**Всіх Святих**	**1 по С. Всіх Святих**
6	24	П		Висаріона прп.
7	25	В	† 3 Найд. Голови Івана Хр.	Теодота Анк. сщм.
8	26	С	Карпа ап.	Теодора Тир. мч.
9	27	Ч	Терапонта	**Прэсв. Євх.** (на н.) Кир. А.
10	28	П	Никити прп.	Тимотея сщм.
11	29	С	Теодосії прпмч.	† Вартоломея і Варнави
12	**30**	**Н**	**2 по С.**	**2 по С.** Онуфрія прп.
13	31	П	Єрмія ап.	Акилини
14	1	В	**Червень.** Юстина мч.	Єлисея пр., Методія патр.
15	2	С	Никифора парт.	Амоса пр., Єроніма
16	3	Ч	Лукиліяна мч.	Тихона
17	4	П	**Пресв. Серця Іс.**	**Пресв. Серця Ісуса**
18	5	С	† Состр. Пр. Бог. Доротея	Леонтія мч. † Сост. Пр. Б.
19	**6**	**Н**	**3 по С.** Висаріона	**3 по С.** † Юди Тадея ап.
20	7	П	Теод. сщм.	Методія сщм.
21	8	В	Теодора Тир. мч.	Юліяна Тарсійського
22	9	С	Кирила Алекс. св.	Євсевія сщм.
23	10	Ч	Тимотея сщм.	Агрипіни мч.
24	11	П	† Вартол. і В.	**Різдво св. Івана Хрест.**
25	12	С	Онуфрія прп.	Февронії прпмч.
26	**13**	**Н**	**4 по С.** Акилини мч.	**4 по С.** Давида прп.
27	14	П	Єлисея пр., Методія	Самсона прп.
28	15	В	Амоса прор.	Пер. м. Кира й Івана
29	16	С	Тихона св.	**Петра й Павла ап.**
30	17	Ч	Мануїла мч.	Собор 12 Апостолів

Липень — July

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	18	П	Леонтія мч.	Косми й Дам'яна безср.
2	19	С	† Юди Тадея ап.	† Пол. Ризи Пр. Богород.
3	**20**	**Н**	**5 по С.** Методія сщм.	**5 по С.** Якова мч.
4	21	П	Юліяна Тарс. мч.	Андрея Критського св.
5	22	В	Євсевія сщм.	† Атанасія Атон. прп.
6	23	С	Агрипіни мч.	Сісоя Вел. прп.
7	**24**	**Ч**	**Різдво Івана Хрестителя**	Томи й Акакія прп.
8	25	П	Февроніі прпм.	Прокопія вмч.
9	26	С	Давида прп.	Панкратія сщм.
10	**27**	**Н**	**6 по С.** Самсона прп.	**6 по С.** † Антонія Печ. пр.
11	28	П	Пер. мощ. Кира й Івана	Євфимії, *Ольги* кн. укр.
12	**29**	**В**	**Петра і Павла ап.**	Прокла й Іларія мч.
13	30	С	Собор 12 Апостолів	Собор Гавриїла Арх.
14	1	Ч	**Липень.** Косми і Дам'яна	Акили ап.
15	2	П	† Полож. Ризи Пр. Діви	† Володимира Вел. кн. ук.
16	3	С	Якова мч.	Атиногена сщм.
17	**4**	**Н**	**7 по С.** Андрея Крит. св.	**7 по С. Отц. 6 С.** Марини
18	5	П	† Атанасія Атон. прп.	Якинта й Еміліяна мч.
19	6	В	Сісоя прп.	Макрини прп., Дія прп.
20	7	С	Томи й Акакія прп.	**Іллі прор.** (на нед.)
21	8	Ч	Прокопія вмч.	Симеона й Івана прп.
22	9	П	Панкратія сщм.	Марії Магд., Фоки сщм.
23	10	С	† Антонія Печ. прп.	Трофима й ін. мч.
24	**11**	**Н**	**8 по С.** Євфимії, Ольги	**8 по С.** † Бориса й Гліба
25	12	П	Прокла й Іларіона	† Успення св. Анни
26	13	В	Собор Гавриїла Арх.	Єрмолая і ін. сщмч.
27	14	С	Акили ап.	† Пантелеймона вмч.
28	15	Ч	† *Володимира* Вел. кн. укр.	Прохора й ін. ап.
29	16	П	Атиногена сщм.	Каліника мч.
30	17	С	Марини вмч.	Сили й ін. ап.
31	**18**	**Н**	**9 по С. Отців 6 Собора**	**9 по С.** Євдокіма прав.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

4. липня: День Незалежности (Independence Day)

Серпень — Августъ

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	19	П	Макрини прп.	Проісх. Ч. Хр., 7 бр. Мак.
2	20	В	**Ілії прор.** (на неділю)	Пер. мощ. св. Стефана ар.
3	21	С	Симеона й Івана прп.	Ісаакія і ін. мч.
4	22	Ч	Марії Магдал.	7 молодців у Єфезі мч.
5	23	П	Трофима	Євсигнія мч.
6	24	С	† Бориса і Гліба мч.	**Преображення Господнє**
7	**25**	**Н**	**10 по С.** † Усп. св. Анни	**10 по С.** Дометія пр., Пас.
8	26	П	Єрмолая і ін. сщм.	Еміліяна ісп.
9	27	В	† Пантелеймона вмч.	† Матія ап.
10	28	С	Прохора ап.	Лаврентія мч.
11	29	Ч	Калініка мч.	Євпла мч.
12	30	П	Сили і ін. ап.	Фотія і Анікити
13	31	С	Євдокіма прав.	Максима ісп.
14	**1**	**Н**	**11 по С.** Ч. Хр.	**11 по С.** Міх. пр., П.м.Т.П.
15	2	П	Пер. мощ. Стефана архид.	**Успення Пр. Богородиці**
16	3	В	Ісаакія і ін. мч.	Перен. Нерукотв. Образа
17	4	С	7 молодців в Єфезі	Мирона мч.
18	5	Ч	Євсигнія ісп.	Флора і Лавра
19	**6**	**П**	**Преображення Господнє**	Андрея Страт. мч.
20	7	С	Дометія ісп.	Самуїла прор.
21	**8**	**Н**	**12 по С.** Еміліяна ісп.	**12 по С.** Тадея ап., Васси
22	9	П	† Матія ап.	Агатоніка мч.
23	10	В	Лаврентія архидиякона мч.	Іринея свщм., Лупа мч.
24	11	С	Євпла мч.	Євтиха сщмч.
25	12	Ч	Фотія і Анікити	Возвр. м. Вартоломея
26	13	П	Максима ісп.	Адріяна і Наталії мч.
27	14	С	Міхея пр. Пер. м. Теодосія	Пімена прп.
28	**15**	**Н**	**13 по С. Успення Пр. Богор.**	**13 по С.** Мойсея Мур. Аг.
29	16	П	Перен. нерукотвор. Образа	**Усікнов. Гол. І. Хр.** (н. н.)
30	17	В	Мирона мч.	Александра і ін. патр.
31	18	С	Флора й Лавра мч.	† Полож. пояса Пр. Богор.

Вересень — September

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	19	Ч	Андрея Страт. мч.	† П. церк. р. Симеона пр.
2	20	П	Самуїла прор.	Маманта мч.
3	21	С	Тадея ап., Васси мч.	Антима сщм.
4	**22**	**Н**	**14 по С.** Агатоніка мч.	**14 по С.** Вавили сщм., М.
5	23	П	Іринея свщм.; Лупа мч.	Захарії і Єлисавети
6	24	В	Євтиха сщм.	Чудо св. Михаїла Арх.
7	25	С	Возвр. м. Вартоломея	Созонта мч.
8	26	Ч	Адріяна і Наталії	**Різдво Пресв. Богородиці**
9	27	П	Пімена прп.	Йоакима і Анни
10	28	С	Мойсея прп., Августина	Минодори і ін. мч.
11	**29**	**Н**	**15 по С. Усікнов. Гол. Ів. Хр.**	**15 по С.** Теодори прп.
12	30	П	Александра й ін. патр.	Автонома сщм.
13	31	В	† Полож. пояса Пр. Діви	Відн. Храма. Корнилія с.
14	1	С	**Вер.** † Поч. ц. року. Сим.	**Воздвиж. Чесн. Хреста**
15	2	Ч	Маманта мч.	Никити вмч.
16	3	П	Антима сщм.	Євфимії вмч.
17	4	С	Вавили сщм. Мойсея пр.	Софії і її дітей мч.
18	**5**	**Н**	**16 по С.** Захарії і Єлисавети	**16 по С.** Євменія вмч.
19	6	П	Чудо Арх. Михаїла	Трофима і ін. мч.
20	7	В	Созонта мч.	Євтихія вмч.
21	**8**	**С**	**Різдво Пресв. Богородиці**	Кондрата ап.
22	9	Ч	Йоакима й Анни	Фоки свщм.
23	10	П	Минодори й ін. мч.	Зачаття Івана Хрестителя
24	11	С	Теодори прп.	Теклі первомуч.
25	**12**	**Н**	**17 по С.** Автонома прп.	**17 по С.** Євфросини прп.
26	13	П	Відн. Храма. Корнилія	**Предст. Ів. Богосл.** (н. н.)
27	**14**	**В**	**Воздвиження Чесн. Хреста**	Каліграта мч.
28	15	С	Никити вмч.	† Харитона прп.
29	16	Ч	Євфимії вмч.	Киріяка отешльн. прп.
30	17	П	Софії і її дітей мч.	Григорія сщм.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

5. вересня: День Праці (Labor Day)

Жовтень — Октобер

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	18	С	Евменія прп.	**Покроз Пр. Діви** (н. н.)
2	**19**	**Н**	**18 по С.** Трофима і ін. мч.	**18 по С.** Кипріяна сщм.
3	20	П	Євстахія вмч.	Дионисія Ареоп. сщм.
4	21	В	Кондрата ап.	Єротея сщм.
5	22	С	Фоки сщм.	Харитини мч.
6	23	Ч	Зачаття Івана Хрестителя	† Томи ап.
7	24	П	Теклі первомуч.	Сергія і Вакха мч.
8	25	С	Євфрозини прп.	Пелагії і Таїсії прп.
9	**26**	**Н**	**19 по С. Предст. Івана Бог.**	**19 по С.** † Якова ап.
10	27	П	Каліграта мч.	Евлампія і Евлампії мч.
11	28	В	† Харитона прп.	Филипа ап.
12	29	С	Киріяка прп.	Прова
13	30	Ч	Григорія сщм.	Карпа і ін. мч.
14	1	П	**Покров Пр. Богор.** (на нед.)	Параскевії прп.
15	2	С	Кипріяна сщм.	Євтимія прп.
16	**3**	**Н**	**20 по С.** Дионисія сщм.	**20 по С. Оотц. 7 Соб.** Лонг.
17	4	П	Єротея сщм.	Осії пр., Андрея Крит. п.
18	5	В	Харитини мч.	† Луки ап. і еванг.
19	6	С	† Томи ап.	Йоїла прор.
20	7	Ч	Сергія і Вакха мч.	Артемія вмч.
21	8	П	Пелагії і Таїсії прп.	Іларіона Вел. прп.
22	9	С	† Якова ап.	Аверкія св.
23	**10**	**Н**	**21 по С.** Евлампія і Евлампії	**21 по С.** Якова ап.
24	11	П	Филипа ап.	Арети мч.
25	12	В	Прова і ін. мч.	Маркіяна і Мартирія мч.
26	13	С	Карпа	**Вмч. Димитрія**
27	14	Ч	Параскевії прп.	Нестора мч.
28	15	П	Євтимія і Лук. прп.	Параскеви мч.
29	16	С	Лонгина сотника мч.	Атанасії прпм. Авраамія
30	**17**	**Н**	**22 по С. Хр. Царя.** Осії прор.	**22 по С. Пр. Христа Царя**
31	18	П	† Луки ап. і еванг.	Стахія і ін. ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

12. жовтня: День Колюмба (Columbus Day)

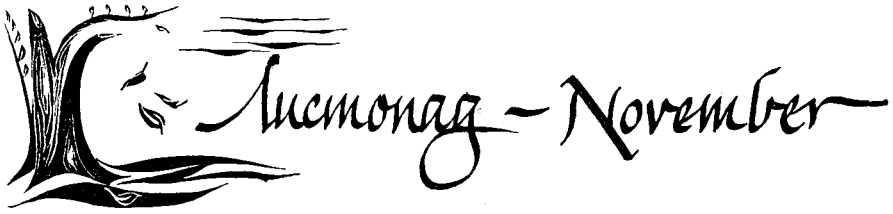

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1	19 В	Йоїла прор.	Космн і Дам'яна безср.
2	20 С	Артемія вмч.	Акиндима і ін. мч.
3	21 Ч	Іларіона В. прп.	Акепсима і ін. мч.
4	22 П	Аверкія св.	Йоанікія В. прп.
5	23 С	Якова ап.	Галактіона мч.
6	**24 Н**	**23 по С.** Арети мч.	**23 по С.** Павла св.
7	25 П	Маркіяна і Мартирія	Єрона і ін. мч.
8	**26 В**	**Димитрія вмч.**	**Собор св. Михаїла Арх.**
9	27 С	Нестора мч.	Онисифора мч.
10	28 Ч	Параскеви прп.	Ераста і ін. ап.
11	29 П	Анастасії прпм.	Віктора і Вінкентія мч.
12	30 С	Зиновія і Зиновії мч.	**Йосафата сщм.** (на нед.)
13	**31 Н**	**24 по С.** Стахія і ін. ап.	**24 по С.** † Івана Золот.
14	1 П	**Листопад.** Космн і Дам'яна	† Филипа ап.
15	2 В	Акиндини мч.	Гурія і ін. мч.
16	3 С	Акепсима й ін. муч.	† Матея ап. і єванг.
17	4 Ч	Йоанікія В. прп.	Григорія чудотв. св.
18	5 П	Галактіона	Платона і Романа мч.
19	6 С	Павла св.	Авдія прор.
20	**7 Н**	**25 по С.** Єрона й ін. мч.	**25 по С.** Григорія пр. Пр.
21	**8 П**	**Собор Михаїла Арх.**	**Введення в храм Пр. Діви**
22	9 В	Онисифора мч.	Филимона і ін. ап.
23	10 С	Ераста ап.	Амфілохія і Григорія св.
24	11 Ч	Мини й ін. мч.	Катерини вмч.
25	12 П	**Йосафата сщм.** (на неділю)	Климента папи Р.
26	13 С	† Івана Золот. св.	Алипія прп.
27	**14 Н**	**26 по С.** † Филипа ап.	**26 по С.** Якова перс. вмч.
28	15 П	Гурія і ін. мч.	Стефана прпм.
29	16 В	† Матея ап.	Парамона мч.
30	17 С	ригорія чуд. св.	† Андрея ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

24. листопада: День Подяки (Thanksgiving Day)

Грудень - Десетвег

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	18	Ч	Платона й Романа мч.	Наума прор.
2	19	П	Авдія прор.	Авакума прор.
3	20	С	Григорія прп., Прокла св.	Софонія прор.
4	**21**	**Н**	**27 по С. Введ. в храм Пр. Д.**	**27 по С.** Варвари вмч.
5	22	П	Филимона й ін. ап.	† Сави Осв. прп.
6	23	В	Амфілохія і Григорія св.	**Св. Николая чудотворця**
7	24	С	Катерини вмч.	Амвросія св.
8	25	Ч	Климента Папи Р.	Патапія прп.
9	26	П	Алипія прп.	**Непор. Зачаття Пр. Діви**
10	27	С	Якова перс. вмч.	Мини і ін. мч.
11	**28**	**Н**	**28 по С.** Стефана прпм.	**Праотців.** Даниїла Стовп.
12	29	П	Парамона мч.	Спиридіона прп.
13	30	В	† Андрея ап.	† Євстратія і ін. мч.
14	1	С	**Грудень.** Наума прор.	Тирса і Левкія мч.
15	2	Ч	Авакума прор.	Елевтерія сщм.
16	3	П	Софронія прор.	Аггея прор.
17	4	С	Варвари, Івана Дамаскина	Даниїла прор.
18	**5**	**Н**	**29 по С.** † Сави Осв. прп.	**Пер. Різдв. Отців.** Севаст.
19	**6**	**П**	**Св. Николая чудотворця**	Боніфатія мч.
20	7	В	Амвросія св.	Ігнатія Богон. сщм.
21	8	С	Патапія прп.	Юліяни мч.
22	**9**	**Ч**	**Непор. Зач. Пречистої Діви**	Анастасії вмч.
23	10	П	Мини й ін. мч.	10 мч. на Криті
24	11	С	Даниїла Стовпника прп.	Навеч. Різдва. Євгенії пр.
25	**12**	**Н**	**Праотц.** Спиридиона прп.	**Різдво Христове**
26	13	П	† Євстратія і ін. мч.	**Соб. Пр. Бог., св. Йос. Об.**
27	14	В	Тирса й Левкія мч.	**Стефана первомуч.**
28	15	С	Елевтерія сщм.	20,000 мч. в Нікодимія
29	16	Ч	Аггея прор.	Дітей убитих у Вифлеємі
30	17	П	Даниїла прор.	Анисії мч.
31	18	С	Севастіяна мч.	Меланії прп.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

25. грудня: Різдво Христове (Christmas)

Урядові свята в Канаді

Новий Рік, Велика П'ятниця, Великодній Понеділок, День Вікторії — 24 травня, День Народження Королеви — дату проголошується, День Домінії (Держави) 1-го липня, День Праці — 1-ий понеділок у вересні, День Подяки — назначується, День Замирення — 11-го листопада, Різдво — 24-го грудня.

У римо-католицькій провінції Квебек святкують ще й ці свята: Богоявлення, Попелева Середа, Вознесення, св. Івана Хрестителя, Всіх Святих, Непорочне Зачаття.

Державні свята в інших країнах

Австралія — 26 січня — День Австралії.
Англія — 7 червня — День уродин королеви Єлисавети II.
Аргентина — 25 травня — Травнева Революція, 1910. — 9 червня — Декларація Незалежности, 1816.
Бельгія — 21 липня — День Незалежности, 1831.
Бразилія — 7 вересня — День Незалежности, 1822.
Голляндія — 30 квітня — День уродин королеви Юліяни. — 5 травня День Визволення, 1945.
Греція — 25 березня — День Незалежности, 1821.
Домініканська Республіка — 27 лютого — День Незалежности, 1844.
Індія — 26 січня — День Республіки, 1950.
Ірляндія — 17 березня — День св. Патрика.
Італія — 4 листопада — День Перемоги, 1918.
Китай — 17 лютого — Новий рік. — 10 жовтня — День Республіки, 1911.
Куба — 20 травня — День Незалежности, 1902.
Мехіко — 16 вересня — День Незалежности, 1810.
Нова Зеляндія — 26 вересня — День Домінії, 1907.
Норвеґія — 17 травня — День Конституції, 1814.
Пакістан — 14 серпня — День Пакістану, 1947.
Перу — 28 липня — День Незалежности, 1821.
Південна Африка — 31 травня — День Унії, 1910.
Польща — 3 травня — Конституція 3-го травня, 1791. — 11 листопада — День Визволення, 1918.
СССР — 7 листопада — Жовтнева Революція, 1917.
Туреччина — 29 жовтня — День Республіки, 1923.
Франція — 14 липня — Збурення Бастилії, 1789.
Чехо-Словаччина — 28 жовтня — День Незалежности, 1918.
Швайцарія — 1 серпня — Національне Свято.
Швеція — 6 червня — День Конституції, 1809.

Виказ слов'янських святих

Богодар 9. листопада.
Богомир 13. січня.
Богуслав 29. квітня.
Богухвал 18. березня.
Богдан 19. березня.
Богданна 6. лютого.
Богдар 27. травня.
Бойомир 6. січня.
Божена 14. березня.
Божеслава 31. травня.
Болеслав 22. липня і 19. серпня.
Борис і Гліб 9. серпня.
Боян 28. березня.
Бронислав 16. жовтня.
Будислав 1. березня.
Ванда 23. червня.
Вислав 7. червня і 9. грудня.
Витослав 22. січня.
Вірослав 27. лютого.
Властимир 23. жовтня.
Войтіх 23. квітня.
Володимир 16. I., 9. IV. і 28. VII.
Володимира 9. січня і 11. серпня.
Володислав 3. квітня.
Володислава 13. грудня.
Всеволод 6. листопада.
Вячеслав 15. квітня і 28. вересня.
Гліб 2. травня, 24. липня, 5. вересня.
Годислав 22. березня.
Годимир 31. жовтня.
Горислав 28. листопада.
Гнівомир 8. лютого.
Гримислав 12. жовтня.
Дам'ян 27. вересня.
Держислав 16. липня.
Добриня 20. лютого, 2. березня.
Добромир 4. січня і 5. червня.
Доброслав 10. січня.
Довгослав 18. червня.
Домослав 15. січня.
Збігнєв 17. березня і 1. квітня.
Збоїслав 28. червня.
Здислав 29. січня.
Здобислав 30. липня.
Земислав 13. жовтня.
Зимовит 19. жовтня.
Ізяслав 6. липня.
Казимир 4. березня.
Казимира 21. серпня.
Красислав 17. квітня.
Любомир 1. травня.
Любомира 21. III., 24. III. і 24. VII.
Любослав 12. квітня.
Любомир 10. листопада.
Людослав 30. листопада.
Лютослав 26. жовтня.
Мечислав 1. січня.
Милослав 3. липня.
Милош 25. січня.
Мирон 17. серпня.
Мирослав 26. лютого.
Мирослава 26. липня.
Мстислав 8. січня.
Мстислава 9. березня.
Олег 7. серпня.
Ольга 24. липня.
Остромир 4. серпня.
Пребислав 22. жовтня.
Предислав 23. лютого.
Перемислав 13. квітня і 30. жовтня.
Прибислав 27. січня.
Радивой 10. липня.
Радомир 28. січня і 16 листопада.
Радослав 15. липня.
Ратимир 19. січня.
Ратислав 2. червня.
Радослав 2. березня і 8. квітня.
Ростислав 17. січня і 4. вересня.
Світлана 20. лютого.
Слабовій 25. лютого.
Славомир 17. травня і 5. листопада.
Славомира 23. грудня.
Станислав 5. II., 8. V. і 18. XI.
Станомир 2. жовтня.
Судомир 2. квітня.
Святополк 1. червня і 25. вересня.
Святослав 7. січня і 3. травня.
Святош 12. березня.
Томир 27. листопада.
Томира 24. травня.
Томислав 21. грудня.
Щастибог 14. грудня.
Щастислава 1. лютого.
Яромир 11. квітня і 28. травня.
Ярополк 18. січня.
Ярослав 21. січня і 25. квітня.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНҐРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

— вітає —

Український Народний Союз із усіми його Відділами та членством. З'окрема висловлює вдоволення з його пресових органів: 72-річної „СВОБОДИ", молодечої „ВЕСЕЛКИ" й англомовного тижневика.

Український Конґресовий Комітет Америки з признанням підкреслює поважні досяги Українського Народного Союзу в його англомовних книжкових виданнях про українські справи, завершуваних тепер англомовною Українською Енциклопедією.

Український Конґресовий Комітет Америки дякує Українському Народному Союзові й усім його Відділам та періодичним виданням за щиру моральну та поважну матеріяльну підтримку.

Він надіється, що всі вони й на далі не забудуть про організаційні, видавничі, виховні, інформаційно-пропаґандивні та репрезентативні потреби Українського Конґресового Комітету Америки, що є надбудовою та емацією українських національних організацій у ЗДА.

UKRAINIAN CONGRESS COMMITTEE OF AMERICA, INC.

302-304 West 13th Street — New York, N. Y.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА в ЗДА

Перша Українська Академія Наук, заснована у Львові 1873 року, працює від 1942 р. в ЗДА. НТШ є зачартерованим та звільненим від податку Товариством, що продовжує традиції Всеукраїнської Академії Наук в Києві.

За 92 роки своєї діяльности НТШ видало понад 700 томів наукових і літературних творів, як Записки НТШ, Просідінґс, Бібліотеку Українознавства, Пейперс, Український Архів, Бюлетені, монографії і твори української літератури — в мовах українській, англійській, французькій і німецькій.

НТШ об'єднює майже всіх українських науковців вільного світу. Його членами є також визначні чужинці — вчені різних народів і держав. Автономні НТШ в Австралії, Европі, Канаді і ЗДА об'єднює Головна Рада НТШ, з осідком в Канаді.

НТШ працює і розвиває свою діяльність завдяки допомозі українського громадянства і установ. НТШ придбало власний дім в Ню Йорку, 302 Вест 13 вулиця, де приміщені бібліотека, музей і заля для наукових засідань та конференцій і де працює Президія та Секретаріят Т-ва, що веде свою наукову, видатничу, педагогічну і суспільно-громадську діяльність.

Замовлення на видання, пожертви і запити надсилати на адресу:

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY, INC.

302 West 13th Street **New York, N. Y. 10014**

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES IN THE U. S., INC.

206 West 100th Street — New York, N. Y. 10025

Українська Вільна Академія Наук заснована в Німеччині в 1945 році, а в Сполучених Штатах Америки — заснована в 1949 році.

Академія має чартер і Tax Exempt Privilage granted by U. S. Treasury Department.

Українська Вільна Академія Наук у США продовжує традиції Української Академії Наук у Києві, заснованої у вільній Українській Державі у 1918 році.

В найбільших державних та університетських бібліотеках світу є науковий англомовний журнал "The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.", та інші видання Академії українською і англійською мовами.

За допомогою українського громадянства в 1961 році Академія придбала власний будинок у Нью-Йорку, 206 West, 100th Street, бувше приміщення Публічної Бібліотеки в Нью-Йорку. В цьому приміщенні розміщені — Бібліотека, Музей-Архів Академії, президія та секретаріят і залі для наукових засідань, конференцій і мистецьких виставок.

За час своєї діяльности Академія знайшла визнання в науковому світі своїми науковими публікаціями, науковими конференціями і засіданнями.

ПІДТРИМУЙТЕ НАУКОВУ ТА ВИДАВНИЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У США,

- **пожертвами на сплату боргу за будинок Академії,**
- **внесками до Фундації Академії,**
- **пожертвами на наукову та видавничу діяльність загальну і за спеціяльним призначенням.**

2351 WEST CHICAGO AVENUE **489-0520**
CHICAGO, ILLINOIS 60622 **489-0521**

Федеральна Кредитова Кооператива „САМОПОМІЧ"

ПРИЙМАЄ ВКЛАДИ • УДІЛЯЄ ПОЗИЧКИ

ГОДИНИ ПРАЦІ:

1) **в понеділок не працюємо**
2) **у вівторок від 9 до 2 і вечором від 6:30 до 8:30**
3) **в середу від 9 до 2**
4) **в четвер від 9 до 2**
5) **в П'ЯТНИЦЮ від 12 до 8**
6) **в СУБОТУ від 9 до 12**

УКРАЇНСЬКИЙ ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ІНСТИТУТ

UKRAINIAN WAR HISTORICAL INSTITUTE

• ВІДДІЛИ: МУЗЕЙ — АРХІВ — ВИДАВНИЦТВО — БІБЛІОТЕКА •
• ҐАЛЕРІЯ ОБРАЗІВ •

Phone: LE 7-4003 24 Lakeview Ave., Toronto 3, Ont., Canada

З Б Е Р І Г А Є

для будучої вільної, самостійної України історичні, безцінної вартости пам'ятки з доби наших визвольних змагань 1917-1920 рр. та деякі пам'ятки українських військових формацій з доби 2-ої світової війни (УНА й УПА).

До них належать: — державні емблеми, портрети голів держави, державних діячів, старшин і козаків Армії УНР, УГА, УСС, УНА, УПА, державних актів, мап і схем боїв, бойових прапорів, скроплених кров'ю і т. п. Вартість цих пам'яток є тим ціннішою, що окупанти України робили і роблять все можливе, щоб знищити і витерти з пам'яти народу все те, що відноситься до нашої боротьби за самостійність України, про що свідчить недавнє спалення большевиками історичної частини архіву при Академії Наук у Києві.

На вдержання архіву і музею, що їх зібрано і збережено ген. Михайлом Садовським, та дальше їх поширення вимагає фондів. Тому створився при Українському Воєнно-Історичному Інституті Комітет, який апелює до всіх українців на еміґрації, щоб вони своїми добровільними датками допомогли забезпечити дальше збереження пам'яток нашої визвольної боротьби до часу, коли вони зможуть бути повернені до вільної столиці України — Києва.

Датки просимо слати на адресу Інституту.

Комітет Фонду Забезпечення

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ! • ЧИТАЙТЕ! • ПОШИРЮЙТЕ!

СВІТЛО
THE LIGHT

ВИДАЮТЬ ОО. ВАСИЛІЯНИ

ВИХОДИТЬ ЩО МІСЯЦЯ У ВИГІДНІМ ДО ЧИТАННЯ ФОРМАТІ З ГАРНОЮ, МИСТЕЦЬКОЮ ОБГОРТКОЮ.

ПЕРЕДПЛАТА ТІЛЬКИ 3.00 ДОЛ. РІЧНО.

Адреса:

The Basilian Press

286 Lisgar Street • Toronto 3, Ont., Canada • Tel.: LE 5-6483

Ваші знайомі чи рідні будуть Вам вдячні ввесь рік, коли як Різдвяний Дарунок замовите для них „СВІТЛО".

• ■ •

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН

ІЗ ВЛАСНОЮ ПЕРЕПЛЕТНЕЮ

виконує сумлінно й за умірковані ціни всякі друкарські роботи: ЧАСОПИСИ, ЖУРНАЛИ, КНИЖКИ, ВІДОЗВИ, АФІШІ, ЛЕТЮЧКИ, КАНЦЕЛЯРІЙНІ ДРУКИ, КОВЕРТИ, ВІЗИТІВКИ, ВЕСІЛЬНІ ЗАПРОШЕННЯ, ДРУКИ У ДВОХ АБО Й БІЛЬШЕ БАРВАХ, ТОЩО.

The Basilian Press

286 Lisgar Street • Toronto 3, Ont., Canada • Tel.: LE 5-6483

КНИЖКА З ЦІЄЮ МАРКОЮ —

НАЙПЕВНІШИЙ ПРИЯТЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ

Сталі покупці всіх наших видань —

це окрема категорія реєстрованих Читачів, що в новій системі продажу наших видань купують

книжки прямо від видавця

Сталі покупці одержують всі наші видання по зниженій ціні з доставою до дому без окремої доплати. По ближчі інформації звертатися до видавництва.

Тут відтяти й переслати до видавництва на адресу:

MYKOLA DENYSIUK PUBLISHING COMPANY
2226 W. Chicago Avenue ■ Chicago 22, Ill. U.S.A.

ЗАМОВЛЕННЯ

До Видавництва М. Денисюка
Цим замовляю зазначені рискою книжки для доповнення моєї бібліотеки:

☐	Дончук З.: **Прірва** _____	$ 4.00	
☐	Королева Н.: **Що є істина?**	5.50	
☐	Кравченко У.: **Хризантеми**	5.50	
☐	Лагодинська Г.: **До сонця — до волі** _____	3.00	
☐	Лепкий Б.: **Трилогія Мазепа**, шість томів, на місячні сплати по дол. _____	21.00	
☐	Парфанович С.: **Вірний приятель** _____	2.50	
☐	Тис Ю.: **На світанку** _____	$ 4.50	
☐	Храплива Л.: **У темряві** ___	1.50	
☐	Шевченко Т.: **Твори 14 томів**, на сплати по дол. _____ місячно.	75.00	
☐	— **Овид** — журнал — річна передплата _____	4.00	
☐	**Служба Божа**, на довгограйних платівках _____	13.00	

Першу рату заплачу по одержанні рахунку й першої посилки.

Моя адреса: _____ Підпис _____

_____

_____

ДНІПРОВА ХВИЛЯ

НАЙБІЛЬШЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНСЬКИХ КНИЖОК В ЗАХІДНІЙ ЕВРОПІ МАЄ НА СКЛАДІ:

КНИЖКИ — еміґраційного і краєвого видання.
КНИЖКИ - АНТИКВАРИ з-перед другої світової війни.
КНИЖКИ ДЛЯ ДІТЕЙ (великий вибір).
UCRAÏNICA — в німецькій, французькій та англійській мовах.
МУЗИЧНІ НОТИ і СПІВАННИКИ.
КАРТИ УКРАЇНИ.
КАЛЕНДАРІ стінні і книжкові.
ОБРАЗИ — оригінали і репродукції українських малярів.
ПОШТОВІ КАРТОЧКИ, багатокольорові з українськими мотивами: на Різдво, на Великдень, на уродини та ім'янини і на інші оказії.
РІЗЬБА НА ДЕРЕВІ — загальноукраїнські та гуцульські мотиви.
УКРАЇНСЬКІ ВИШИВКИ.
УКРАЇНСЬКІ ГРАМОФОННІ ПЛАТІВКИ еміґраційної та Краєвої продукції (на складі — 140 довгограючих платівок).

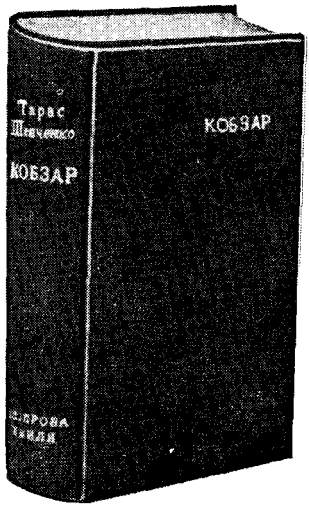

Найкраще вшануємо
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
коли набудемо його твори
К О Б З А Р
з поясненнями і примітками.
Стор. 496 в полотняній оправі з золотим написом, ціна 2,50 дол.

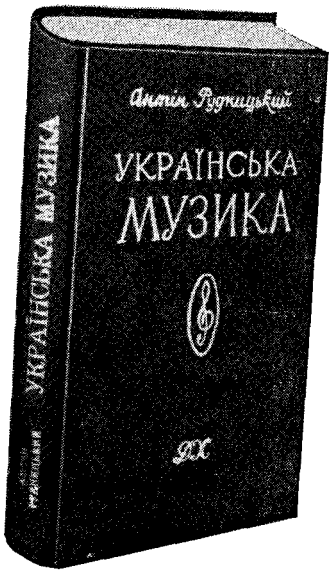

Книжка для школи і дому
Д-Р АНТІН РУДНИЦЬКИЙ
УКРАЇНСЬКА МУЗИКА
історично-критичний огляд.
Книга має 406 стор. великого формату, 129 фотоілюстрацій, в полотні, ціна 9,50 дол.

УВАГА: Замовлення виконується за попереднім надісланням грошей.
На бажання висилаємо каталоги.

Dniprowa Chwyla

DACHAUERSTR. 9, Tel.: 55 39 39 **8 MUENCHEN 2, Germany**

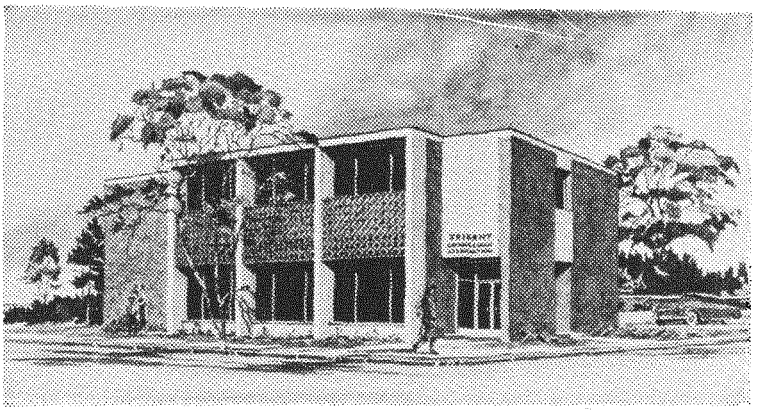

ВСЕБІЧНА ФІНАНСОВА ОБСЛУГА :

- Забезпечені щадничі конта
- Позики на купно домів
- Грошові перекази (Money orders)
- Чеки для подорожуючих (Travelers checks)
- Різдвяні і вакаційні ощадності
- Виміна і продаж державних бондів

4¼%

РІЧНО
дочислювані чотири рази в році.

БЕЗПЛАТНЕ ПАРКУВАННЯ !

TRIDENT

ТРИЗУБ

Savings & Loan Association

760 CLINTON AVENUE — NEWARK 8, N. J.

(Corner Leslie Street) Phone: ESsex 1-1120

УКРАЇНСЬКИЙ ПОГРЕБНИК

ПЕТРО ЯРЕМА

ЗАЙМАЄТЬСЯ ПОХОРОНАМИ

в

BRONX — BROOKLYN — NEW YORK
і ОКОЛИЦЯХ.

КОНТРОЛЬОВАНА ТЕМПЕРАТУРА.
МОДЕРНА КАПЛИЦЯ ДО УЖИТКУ — ДАРОМ

PETER JAREMA

129 EAST 7th STREET **NEW YORK, N. Y.**

Tel.: ORchard 4-2568

Відділ ч. 368 УНС ім. М. Лисенка в Маямі

— засилає —

ПОКЛІН ВЕЛИКОМУ КАМІНЯРЕВІ УКРАЇНИ!

Зліва. Перший ряд, сидять: А. Маґала, М. Леськів (к. ком.), Т. Дмитрів, А. Рій (скарбник), І. Козира (голова), Р. Пусило (заст. голови), О. Подубинська, А. Богданович, М. Шукалевич, О. Козира. Другий ряд (зліва): А. Боднарчук, М. Осадчук (рек. сек.), М. Венґльовська, В. Подубинський (фін. секр.), К. Бідецька, О. Білецький (гол. К. Ком.), М. Демчина. Третій ряд (зліва): І. Томяк, Й. Маґала, М. Леськів, С. Венґльовський (кон. ком.), В. Рій, М. Копичак, Н. Марад.

Ukrainian National Association
ST. BASIL BRANCH 161

600 Glenwood Ave. • Ambridge,Pennsylvania 15003

JOSEPH NADZAK
Vice President

JOHN S. ANTUSHAK
President

PAUL RONOSKY
Recording Secretary

ANDREW JULA
Financial Secretary

STANLEY PROKOPOVICH — Treasurer

Trustees — **ANDREW KUZMA, NICHOLAS KUDRA, NICHOLAS CHEDDAR**

Auditors — **JOHN TYRO Jr., MICHAEL HLADIO, JOHN MELNYK**

A SERVICE FOR THE PEOPLE OF PHILADELHIA & SUBURBS SINCE 1919

•

Now providing two locations for better serving the needs of families throughout the Delaware Valley.

NASEVICH FUNERAL HOME

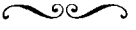

Franklin and Brown Streets
Philadelphia 23, Penna.

MA. 7-1320

109 E. Tabor Road
(5400 N. Front St.)
Philadelphia 20, Penna.

DA. 9-1844

Two Ways To Please Your Relatives In U. S. S. R.

1 — SEND THEM A PACKAGE OF YOUR OWN MERCHANDISE THROUGH ANY OF THE BRANCHES OF THE OLD, RELIABLE FIRM WITH 35 YEARS EXPERIENCE.

MAIN OFFICE:
716 Walnut Street
Philadelphia, Pa. 19106
WA 5-3455

BRANCHES IN 30 CITIES

2 — SEND A LASTING GIFT OF ITEMS OF SOVIET MANUFACTURE, SUCH AS **AUTOMOBILES, REFRIGERATORS, MOTORCYCLES, TELEVISION SETS, RADIOS and FINEST FOOD** PRODUCTS

OR Through the **ONLY AUTHORIZED AGENTS** of Vnesposyltorg in U.S.A.

PODAROGIFTS, INC.
220 Park Avenue. South
NEW YORK, N.Y. 10003
Tel.: 228-9547

MANOR JUNIOR COLLEGE

КАТОЛИЦЬКА ВИЩА ШКОЛА ДЛЯ ДІВЧАТ

CATHOLIC JUNIOR COLLEGE FOR WOMEN

Jenkintown, Pa. 19046

- **Гуманістично-суспільні науки**
- ***Диплом***
- **Секретарські курси**

Провадять
СЕСТРИ ВАСИЛІЯНКИ

- **Associate Degree**
- **Liberal Arts &**
- **Secretarial Courses**

Conducted by the
SISTERS OF ST. BASIL THE GREAT

ESsex 9-2362

MArket 7-2143 MArket 7-7707

HAUSSMANN'S PHARMACY

Specializing in Foreign and Unusual Prescriptions

S.E. Cor. 6th & Girard Avenue
Philadelphia 23, Pa.

Hours:
Daily 8 A.M. to 11 P.M.
Sunday 8 A.M. to 10 P.M.
FREE DELIVERY

MAKE EVERY PAY DAY — SAVE DAY

Save where your savings earn more. Bonus Accounts can earn up to 5%. Dividends are calculated monthly, which means they are paid up to the 1st of the month of withdrawal.

LIBERTY FEDERAL SAVINGS

202 N. Broad St. LO. 7-1480
Stenton & Duval St. LI 8-3900
Philadelphia, Pa.

CE 6-5260 CE 6-4262

BENSON FUEL OIL CO.

Immediate Delivery Service

Кличте негайно нашу компанію, а ми фахово обслужимо Вас.

BINCAROUSKY

512 W. Montgomery Avenue
Philadelphia, Pa. 19122

ПОДОРОЖІ до ПОЛЬЩІ й інших частин світу літаком або кораблем. ПАЧКИ ПЕКАО — ЛІКАРСТВА і ГРОШІ до ПОЛЬЩІ.

Продаж домів — Обезпечення від вогню і випадків.

W. FRYSZTACKI AGENCY

214 Fairmount Avenue
Philadelphia 23, Pa.
Телефон: МА 7-3886
Бюро засноване в 1920 р.

Compliments:

UKRAINIAN SAVINGS AND LOAN ASSOCIATION

1321 West Lindley Avenue
Philadelphia, Pa. 19141
DA 9-7080-81-82-83

Member of Federal Home Loan Bank
Member of Federal Savings and Loan Insurance Corporation

Compliments of

A FRIEND

George H. Somershoe

REAL ESTATE — INSURANCE

MORTGAGES — NOTARY PUBLIC

4900 York Rd, at Rockland • Philadelphia 41, Pa. • DA 4-8432

JOHN MOLCHANOW

PLUMBING **J. M. Service** HEATING

1645 Germantown Avenue ▪ Philadelphia 22, Pa.
POplar 9-2879

Телефон: GL 5-1400

Іван Гасин

НАЙСТАРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПОГРЕБНИК
У ФІЛЯДЕЛЬФІЇ И ОКОЛИЦЯХ

"AIR CONDITIONED PARLORS"

HASYN FUNERAL HOME
4244-48 Old York Rd, Philadelphia, Pa.

ХОЧЕТЕ КУПИТИ ЧИ ПРОДАТИ ДІМ, ПІДПРИЄМСТВО, ГОТЕЛЬ ЧИ ФАРМУ ЗВЕРТАЙТЕСЬ ІЗ ПОВНИМ ДОВІРЯМ ДО

В. В. ГРИНИКА

REAL ESTATE BROKER

726 Queen Street West
TORONTO, ONT. CANADA

Власник: В. ГРИНИК

ПРИЙМАЄМО ВСЯКІ ІНВЕСТИЦІЇ

Тел.: EM 3-5316 і EM 3-5317 **Res. EM 4-3846**

КУПНО — ПРОДАЖ — АДМІНІСТРАЦІЮ РЕАЛЬНОСТЕЙ

успішно полагоджує

НАЙБІЛЬША УКРАЇНСЬКА ФІРМА В КАНАДІ

R. CHOLKAN & CO. LIMITED

REALTORS & INSURANCE AGENTS

527 Bloor Street West • LE 2-4404 • Toronto, Canada
2232 Bloor Street West • RO 7-5454 • Toronto, Canada

АПАРТАМЕНТОВІ БУДИНКИ ТА ІНШІ ДОХОДОВІ РЕАЛЬНОСТІ.
ВСІ РОДИ ЗАГАЛЬНОЇ АСЕКУРАЦІЇ.

45 ПРЕДСТАВНИКІВ НАШОЇ ФІРМИ ДО ВАШИХ УСЛУГ.

U. B. A. Trading Co. LTD

ОДИНОКА УКРАЇНСЬКА ГУРТІВНЯ СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ, КОНФЕКШЕНЕРІ І ТЮТЮНЕВИХ ВИРОБІВ

при 420 Bathurst Street, ТОРОНТО, Онт. Тел. WA 2-6115-16

як також Відділ п. н. CASH and CARRY

при 138 Euclid Avenue Toronto, Ont., Canada Тел. 366-2324

КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА „БУДУЧНІСТЬ"

Приймає гроші на вклади
уділяє позики

Урядові години:

Понеділок і п'ятниця від 10-8
Вівторок, середа, четвер від 10-6
Субота від 9-12 ранку

Адреса:
140 Бетерст, Торонто, Онт., Канада
Телефон: ЕМ 6-9863

Y. ONYSCHUK & CO. LTD.

Асекурація всіх родів
333 Roncesvalles Avenue

Tel.: 4-4241 Toronto 3, Ont., Canada

Найкращі меблі на найдогідніших умовах закупу одержите в наших обидвох крамницях
ALPHA FURNITURE CO. LTD.
735 Queen Street W.
Toronto, Ont. Canada

ALASKA FUEL LTD.

Доставляє опалову оливу – Газолінова станція – Направа авт.
2415 St. Clair — West
Toronto 9, Ont., Canada
Тел.: 766-3040 24 год. відкрито

І. ПАВИЧ

809 Queen St. W. – 2286 Bloor St. W.
Toronto, Ont. Canada

Шинки – Ковбаси – М'ясні вироби

ORBIT FURNITURE AND APPLIANCE CO. LTD.

419 College Street W.

Toronto, Ont. Canada

ROCHESTER FURNITURE CO. LTD.

423 College St. West

Toronto, Ont. Canada

SANITAS PHARMACY

Аптека Медвідських. Має на складі всі зела. Висилає ліки до всіх країн Европи і Америки.
546 Queen Street W.
Toronto 2-B, Ont. Canada
Tel.: ЕМ 3-3746 – ЕМ 8-0122

Т-ВО ім. ІВАНА ФРАНКА

253 ВІДДІЛ УНС

Людлов, Масс.

UKRAINIAN ART

861 Queen St. W.

Toronto 3, Ont. Canada ЕМ 3-1686

ЛИСАК МИХАЙЛО

363 Bramhall Ave., Jersey City, N.J.

ALgonquin 4-8779 or 8717
Area Code: 212

Established 1920

KOWBASNIUK AGENCY

286 EAST 10th STREET NEW YORK, N. Y. 10009

AIRLINE and STEAMSHIP TICKETS
TOURS • CRUISES • HOTELS
IMMIGRATION
UKRAINE and POLAND TOUR SPECIALISTS

FOREIGN REMITTANCES TO ALL PARTS OF THE WORLD

Authorized agents for:
TUZEX, PEKAO, HASKOBA, AMERICAN EXPRESS

NOTARY PUBLIC • GENERAL INSURANCE

Vera Kowbasniuk Shumeyko *Anthony Shumeyko*

Compliments of

SULLIVAN COUNTY PLUMBING and HEATING SUPPLY CORP.

&

LIBERTY ELECTRICAL SUPPLY CORP.

UNA Member

MICKEY HAMALAK'S

QUEENS BOWLING CENTER

4339 — 32nd Place
Long Island City (New York City)
28 Lanes & Bar
and Trophies & Sporting Goods

MICHAEL J. BISHKO

REALTOR

Licensed Real Estate Broker
Land Specialist — Acreage for
Industrial, Commercial, Residential
Development — Farms

29 St. James Place Clifton, N.J.
(201) 778-5886

OR 3-4949 Established Since 1916

ROBERT I. MORRIS
OPTOMETRIST

Contact Lens Specialist

Hours:
10 A.M. to 7 P.M. Mon. to Thur.
Saturday to 5 P.M.
Closed Friday and Sunday
60 Avenue B New York 9, N.Y.
Between 4th & 5th Sts.

24 HOURS SERVICE Phone: 372-6812; 371-0979

Одинока Українська Фірма в Нюарку і околиці

Smook And Son Oil Co.

П. СМУК, СИН і Є. ЛОЗОВИЙ, власники

HEATING OIL • SALES • SERVICE

OIL BURNERS, REPAIRS, INSTALLATIONS

26-28 Leslie Street and 77 Scofield Street, Newark, N. J.

Tel.: ESsex 2-9675

BILL'S SHELL SERVICE CENTER

Complete Automobile Repair
Specialize in Electric Work
On All Cars

Owners:
Wasyl Uhrynczuk & John Kruk
968 – 18th Avenue Newark, N.J.
(Cor. Alexander St.)

Phone: 434-5131

KOWALCHYK FUNERAL HOME

129 Grand Street
Jersey City, N.J.

William F. Raslowsky, Mgr.

ESsex 5-5555

LYTWYN & LYTWYN

UKRAINIAN FUNERAL DIRECTORS

AIR CONDITIONED ■ ОБСЛУГА ЩИРА і ЧЕСНА

Our Services Are Available Anywhere in New Jersey.

801 Springfield Avenue

NEWARK, N. J. — IRVINGTON, N. J.

САН ФРАНСІСКО — САКРАМЕНТО, КАЛІФОРНІЯ

МИКОЛА КОСТИРКО
ОЛЕКСАНДЕР ЛИСКО
ІВАН ІСЬКІВ
ЕДВАРД ЧЕРЕПЕНКО
ЮРІЙ КОСТИРКО
ВАСИЛЬ ЛИМАР
ПЕТРО СІЧКА
ВЕРМОНТ — родина
ІВАН СТОЛЕЦЬ
СЕРАФИМ ПАНКІВ
О. і В. КАНИЦЬКІ
о. ІВАН ГОНЧАРІВ
МИКОЛА СОРОКА
ВОЛОДИМИР ШУМИЛО
ЯКІВ НІКОЛІВ
МИКОЛА КРИВЕНКО
ВІРДЖІНІЯ АНДРУС
МИХАЙЛО ЦАР
ВАСИЛЬ МАЛИЙ

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА

Архистратига Михаїла

345 — 7th Street • San Francisco, Calif. • Phone: 861-4066

СЛУЖБИ БОЖІ відбуваються КОЖНОЇ НЕДІЛІ о 10-ій год. ранку

Настоятель
Прот. ІВАН ГОНЧАРІВ

Голова Парафіяльної Ради
ЮРІЙ ШУЛЕЖКО

Dan M. Sanchuk

REAL ESTATE BROKER

23030 S. Central Avenue Sonoma, California Phone 938-2747

Продаж і купівля будинків, котеджів, бонґало, кабіни, ранчі. фарми. **Чудова місцевість** з прекрасними кліматичними умовами. Помірна температура у літі і у зимі. Купелі з ГАРЯЧИМИ ЦІЛЮЩИМИ ВОДАМИ. Місцевість надається, як для постійного життя (особливо для тих, хто на емеритурі), так і для вакацій. Можливости для влаштування "resort'ів". Лише 45 миль від Сан Франсіска.

DAN M. SANCHUK

Українське Пакункове Бюро

"STANDARD PARCEL SERVICE" ▪ Власник Бюра Олекса БАРЧУК

Відправляємо пакунки з одягом та інш. речами, а також харчові пакунки зі сплатою мита тут. За дорученням фірми „ПОДАРОГІФТ" приймаємо замовлення на АВТА, МАШИНИ ДО ШИТТЯ ТА ПРАННЯ, ХОЛОДІЛЬНИКИ, РОВЕРИ та інше. Грошові перекази.

МАЄМО ВЕЛИКИЙ ВИБІР ВИСОКОЯКІСНОГО КРАМУ. ДАЄМО КРЕДИТ.

Пакунки відправляємо на протязі 24-ох годин. Прийняті пакунки до 12-ої год. дня відсилаємо того ж дня.

1236 — 9th Avenue • San Francisco, Calif. 94122 • Phone: 564-7981

SITCH SOCIETY, BRANCH # 155 OF PERTH AMBOY, N. J.

NICHALAS STEPASH
PETER GADEK
STEVE KOSMYNA
STEVE FEDYNYSHYN
STEVE GURAL
JOSEPH FEDIN
WASYL CZABAN

MICHAEL FEDYNYSHYN
A FRIEND
ALAN ROGER KOCHEK
JOHN FEDYNYSHYN
JOHN BAHAN
ELIAS WOROBEL
MICHAEL BADIAK

NATHAN GOLDBERGER
REALTOR and INSUROR

338 State St. Perth Amboy, N.J.
HI 2-1720

HI 2-2126 HI 2-7541

STEPHEN HALATA INSURANCE AGENCY
Insurance — Real Estate
Serving Central New Jersey
The Perth Amboy National Bank Bldg — Rm. 501
313 State St. Perth Amboy, N.J.

When in Perth Amboy
Visit the
400 TAVERN
400 Smith Street
Perth Amboy, N.J.
Ann Logoyda Michael Logoyda

HI 2-4646
KAIN MORTUARIES INC.
УКР. ПОГРЕБНИК
431-433 State Street
Cor. Washington St.
Perth Amboy, N.J.

D-R PETER WASKO
264 Water St. Perth Amboy, N.J.

BLAHY'S TAVERN
752 State St. Perth Amboy, N.J.

JOHN GURAL
T/A Steve's Tavern
979 State St. Perth Amboy, N.J.

WHITEY'S CAFE, INC.
782 State St. Perth Amboy, N.J.

Т-ВО ім. І. ФРАНКА

Відділ 372 УНС

Plainfield, N.J.

SUNNYSIDE DELICATESSEN

Plainfield, N.J.

A FRIEND

Best Wishes to the

IVAN FRANKO SOCIETY
BRANCH 372
Plainfield, N.J.

from

PLAINFIELD TRUST
STATE NATIONAL BANK

Best Wishes to the

IVAN FRANKO SOCIETY
BRANCH 372
Plainfield, N.J.

from

QUEEN CITY SAVINGS
& LOAN ASSN.

JOHN J. GMITER
Funeral Home

119-125 So., 15th Street
Pittsburgh, Pa. 15203
Phone 431-0867 – 481-5020

HECKLER DRUG CO.

1300 E. Carson Street
Pittsburgh, Pa. 15203

THOMAS G. GMITER
Funeral Home

2323 Carson Street
Pittsburgh, Pa. 15203
Phone 431-1029 – 431-8199

ST. JOHN SOCIETY BR. # 96

South Side U.N.A.
Pittsburgh, Pa.

UKRAINIAN BENEFICIAL UNION

Of South Side

1113-1115 E. Carson Street
Pittsburgh, Pa. 15203

FIRST NATIONAL
UKRAINIAN SOCIETY

723 E. Carson Street
Pittsburgh, Pa. 15203

ЧЛЕНИ 96-го ВІДДІЛУ УНСоюзу

MICHAEL MAYNOSH
NICK DRAPALA

IN COMMEMORATING — IVAN FRANKO

U. N. A. Branch No. 16

SPRING VALLEY, N. Y.

MICHAEL ZEDAYKO — President
JOHN SMOLLEY — Treasurer
NICHOLAS MOSKAL — Secretary

І підеш Ти в мандрівку століть з мого духа печаттю!

ГЛИБОКИЙ ПОКЛІН І БЕЗМЕЖНУ ПОШАНУ СВОЄМУ ПАТРОНОВІ
В 50-РІЧЧЯ З ДНЯ ЙОГО СМЕРТИ

— складають —

Управа і всі Члени 266-го Відділу ім. Івана Франка в Амстердамі, Н. Й.

Управа Відділу

Предс. — **Д. Олійник**, касир — **Ю. Грицай**, секретар — **В. Труфин**

---

214 ВІДДІЛ УНСоюзу —
УСТ „Чорноморська Січ"
Нюарк — 506-8 18 Ave.

СОЛЬЧАНИК БОГДАН
ПАВЛО КОЛІСНИК
ТВАРДОВСЬКА АННА
ТВАРДОВСЬКИЙ ОМЕЛЯН

ПІДЛУСЬКИЙ БОГДАН
ХАМУЛЯК Я. ІВАН
ЯРОШ ІВАН, д-р
ЕВСТАХІЙ ДЛУГОШ
СУДЗІНСЬКИЙ ЛЮБОМИР
МАТИЯШ МИХАЙЛО
ВАСИЛЬ МАТИЯШ
А. І. ГЕРУС
ІВАН СТЕФУРИШИН

Baker Sales Co.

10-14 Chestnut Street • Liberty, N.Y. • 914 292-6660-1

- **HEADQUARTERS FOR SYRACUSE CHINA**
- **CHAMPION DISH WASHING MACHINES**
- Nationally advertised brands of supplies & Equipment for Hotels — Camps — Restaurants — Institutions — Bars
- **CHINA — GLASS — SILVER — KITCHEN UTENSILS PAPER GOODS — CHEMICALS & DETERGENTS**
- Specialists in complete kitchen layouts & installations

Українська переплетня

BIBLOS, Co.

107½ ST. MARK'S PLACE — NEW YORK 9, N. Y.
Tel.: ORegon 7-0370

Якщо бажаєте собі мати приємні вакації над озером Lake George, N.Y. то їдьте до:

TWIN BAY VILLAGE
BOLTON LANDING, N. Y.
Тел.: Area Code 518-644-9777

Жадайте кольорових проспектів і цінників.

Стефан і Леонія Хомяк
ВЛАСНИКИ

ПОРУЧАЄТЬСЯ УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦІ

A. Hradowsky

FUNERAL HOME ▪ ПОХОРОННЕ ЗАВЕДЕННЯ

Охолоджувані каплиці. • Велике місце до паркування.

4141 Clippert Street, Detroit, Michigan, 48210

Phone: TAshmoo 5-4426

IN ULSTER COUNTY, NEW YORK
Home of Ukrainian National Resort Association

Wm. H. Deyo & Co., Inc.

Established 1869
Lumber — Masons Materials — Hardware
Insulation — Coal — Furnace Oil

MAIN OFFICE AND YARD
216 Canal Street
ELLENVILLE, N.Y.
Tel.: 914 647-4510

BRANCH LUMBER YARD
Main Street
KERHONKSON, N.Y.
Tel.: Kerhonkson 2311

OWEN PAPER CORP.
216 Broome Street
New York 2, N.Y.

OR 4-1610

GLUSKER—EMKAY SALES CORP.

WHOLESALE

Candy – Tobacco – Drugs & Toys

91 Center Street Ellenville, N.Y.

Tel.: TA 3-8407

ПЕЧАТКИ

- В різних мовах, з емблемами.
- Конверти, листи і інші друки.
- 1,000 візитівок 5.00 долярів

ROMAN IWANYCKYJ
2883 Wilkinson Ave., Bronx 61, N.Y.

■

Печатки на три лінії в двох інчах з пересилкою 2 доляри.

GRamercy 5-1437

THEODORE WOLINNIN, INC.
E. Joseph Zebrowski

FUNERAL DIRECTORS

■

123 East 7th Street
New York, N.Y. 10009

GREETINGS

TO THE READERS OF SVOBODA AND THE SVOBODA ALMANAC

Ink & Chemical Co., Inc.

INK SUPPLIER TO SVOBODA

CLIFTON, N. J. 07015

FRESKEETO FROZEN FOODS, INC.

Box 207 Rt. 209
Ellenville, New York

L. MIGDOLL CO.

Electrical Contractor License #2637
219 Monticello Ave.
Jersey City, N.J. 07304 DE 3-8973

BRIKER BROTHERS — LIBERTY CANDY CO., INC.

11 Clements Street
Liberty, New York

LEWIS PAPER & SUPPLY CO.

12 Prospect Street
Bloomfield, New Jersey

В КНИГАРНІ „СВОБОДИ"

МОЖНА ЗАМОВИТИ:

Василь Барка: **РАЙ** — роман	$ 3.00
Д-р Л. Луців: **МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ.** Біографія і характеристика творчости з додатком усіх оригінальних творів поета	2.00
Д-р Л. Луців: **ТАРАС ШЕВЧЕНКО — СПІВЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ СЛАВИ І ВОЛІ**	2.50
Д-р Л. Луців: **ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА** (В 100-річчя її народження)	1.00
Іван Смолій: **У ЗЕЛЕНОМУ ПІДГІР'Ї** — повість	2.50
Микола Щербак: **ВІРШОВАНА АБЕТКА**	1.50
М. Понеділок: **СМІШНІ СЛЬОЗИНИ**	5.00
THE MUSE IN PRISON by Yar Slavutych. Foreword by Clarence A. Manning. Eleven Sketches of Ukrainian Poets killed by Communist and twenty-two translations of their poems	1.00
POLISH ATROCITIES IN UKRAINE — compiled and edited by Emil Revyuk	3.00
SPIRIT OF UKRAINE — Ukrainian Contributions to world's culture	1.00
UKRAINIAN RESISTANCE — The story of the Ukrainian National Liberation Movement in Modern Times	3.00
HETMAN OF UKRAINE IVAN MAZEPPA by Clarence A. Manning	3.50
UKRAINE UNDER THE SOVIET by Clarence A. Manning	3.50
ONE OF THE FIFTEEN MILLION by Nicholas Prychodko	3.00
THE UKRAINE: A SUBMERGED NATION by William H. Chamberlin	1.75
IVAN FRANKO — poems. Translation of Percival Cundy	4.50
TWENTIETH CENTURY UKRAINE by Clarence A. Manning	3.50
UKRAINIAN INSURGENT ARMY IN FIGHT FOR FREEDOM	3.00
TARAS SHEVCHENKO: BARD OF UKRAINE by D. Doroshenko	.50
John Panchuk: **SHEVCHENKO'S TESTAMENT.** Annotated Commentaries	3.00
N. Fomenko: **UKRAINIAN YOUTHFUL MELODIES** for School, Camp, Home, Eng. Ukr.	3.00
N. Fomenko: **LOVE UKRAINE,** lyric by Sosyura, English, Ukrainian	1.00
SHEVCHENKO'S THOUGTHS AND LYRICS	1.50
THEIR LAND — An Anthology of Ukrainian Short Stories. Edited by M. Luchkovich. Biographical Sketches by B. Krawciw. Preface by Clarence A. Manning. Introduction by Luke Luciw	5.00
UKRAINE: A CONCISE ENCYCLOPAEDIA, Vol. 1.	37.50

"Svoboda" Bookstore

P. O. Box 346 **Jersey City, N.J. 07303**

Вступайте в члени
Видавничої Кооперативи
„Червона Калина"

Вписове: $5.00 — Один уділ: $10.00

142 SECOND AVENUE **NEW YORK, N.Y.**

T. SHEVCHENKO SOCIETY
ЧЛЕНИ 170-го ВІДДІЛУ УНС

ДМИТРО ДИДИК
ЙОСИФ ЗУБРИЦЬКИЙ

T. SHEVCHENKO SOCIETY
BRANCH 156 UNA
701 Green St., Chester, Pa.

John Yonczak, Pres., William Tracz,

ВЕСЕЛКА

журнал для української дітвори.

КОЛЬОРОВІ ІЛЮСТРАЦІЇ

ВИХОДИТЬ КОЖНОГО МІСЯЦЯ У У ВИДАВНИЦТВІ „СВОБОДА" ЗАХОДАМИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ.

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ З ЧЛЕНІВ ОБ'ЄДНАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА у ЗДА ---------- $4.00
(У інших країнах — рівновартість тієї суми)
ЦІНА ОКРЕМОГО ЧИСЛА ---------- 40 ЦЕНТІВ

Адреса:

"SVOBODA" — "VESELKA"
P. O. Box 346 • JERSEY CITY, N. J. 07303 • U. S. A.

Зміст

М. Щербак: Франковий заповіт (вірш) 4
І. Франко: Народе мій... (Пролог до поеми „Мойсей) 5
А. Драган: З його духа печаттю 7
Л. Луців: Іван Франко — життя і творчість 11
І. Франко: До Бразилії (вірш) 64
Б. Кравців: Думки І. Франка про соціялізм та комунізм і комуністична цензура 65
М. Глобенко: Ув'язнений Франко 75
Ів. Кедрин: Співець волі і поступу 81
І. Франко: Новітні гайдамаки (вірш) 89
Кларенс А. Меннінґ: Ivan Franko (по-англійськи) 91
В. Давиденко: Іван Франко у спогадах сучасників 97
С. Єфремов: З спогадів про Івана Франка 119
о. А. Мельник: Дві зустрічі з Іваном Франком 127
В. Кедровський: „Привіт Іванови Франкови в сорокліттє його письменської праці 1874-1914" 130
М. Рильський: Так, ми пролог... (вірш) 134
В. Сосюра: Слово (вірш) 134
М. Лоза: До історії двох Франкових сонетів 135
Я. Падох: УНС між двома Конвенціями 137
І. Світ: З Далекосхідніх спогадів 145
М. Щербак: Любов (вірш) 147
І. Керницький: Зустріч поколінь 148
Д. Телегін: Києву — 2 000? 150
П. Толочко: Скарби Києва розповідають 151
М. Брайчевський: Доля Бібліотеки Ярослава Мудрого 153
М. Фененко: Фастівські козаки визволяють Палія з Маґдебурзької фортеці 155
В. Теплицький: З Києва у далекий світ 157
Г. Філановський і Ю. Колесниченко: Кобза і бандура 162
——*:* З історії назв українських міст 164
Б. Г.: Анекдоти про письменників 168
Г. Бачинський і В. Дублянський: Палаци під землею 169
І. Полян: Скарби Лебединих Островів 174
Я. Ясинський: Є і такі професії 175
Л. Прох: Полярні сяйва на Україні 176
П. Ловецький: Працьовиті трутні 177
М. А. Барабашов: Поверхня Місяця: яка вона є 179
І. Літинецький: Біоструми сьогодні і в майбутньому 181
Г. Аронов: Парадокси ревматизму 189
——*:* Винахідливість природи 191
——*: Всячина* 194
——*:* Новини науки і техніки 195
——*:* Цікаве з усіх-усюд 196
Календар 197
Урядові свята в Канаді 210
Державні свята в інших країнах 210
Виказ слов'янських святих 211
Оголошення 213

ПЕТРО ПУЦИЛО КАЖЕ:

ОСЬ ТУТ ВАША ЩАДНИЧА
ФІЛІЯ!!!
БЕЗКОНКУРЕНЦІЙНО
ВИСОКА ДИВІДЕНДА!

FEDERAL SAVINGS AND LOAN INSURANCE CORPORATION
SAFETY OF YOUR SAVINGS
INSURED
UP TO $10,000

A THRIFT INSTITUTION FOUNDED 1913

ЗДОБУЛА СОБІ ДОВІР'Я
ТИСЯЧ ЩАДНИКІВ

TRIDENT SAVINGS
1935 W. 51st STREET
CHICAGO 9. ILL.